

Z
I
N
Ā
T
N
E
I

T
Ē
V
Z
E
M
E
I

AKADĒMISKĀ

60 DZĪVE 2024/2025

“Akadēmiskā Dzīve” ir reizi gadā latviešu valodā publicēts starpdisciplinārs žurnāls akadēmiskajai kopienai un citiem ieinteresētajiem par Latviju un starptautiski nozīmīgiem zinātnes, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem, kas jau ir kļuvuši vai kļūst par zinātņu un kultūras vēsturi. Žurnāls publicē (drukāti un tiešsaistē) oriģinālu, anonīmi recenzētu zinātniskās izpētes darbu rezultātus zinātnes vēstures, humanitāro un sociālo zinātņu jomās. Žurnāls iznāk kopš 1958. gada, līdz 2005. gadam – ASV, kopš 2006. gada “Akadēmiskās Dzīves” apgāds izdod to kopā ar Latvijas Universitātes Akadēmisko apgādu.

Pilns žurnāla komplekts atrodas ASV Kongresa bibliotēkā, žurnāls pieejams starptautiskajā zinātnisko publikāciju datubāzē EBSCOhost, sadaļā *Historical Abstracts with Full Text*

<https://doi.org/10.22364/adz.60>

“Akadēmiskās Dzīves” Tēvzemes apgāds

Reģistrācijas apliecības Nr. 40008053843 Latvijas Republikas biedrību un nodibinājumu reģistrā Valdes locekļi – Aivars Markots (priekšsēdētājs), Ivars Pavasars

Apgāda pārstāvji

Austrālijā – Dace Dārziņš, OAM; 4 Delhi Street, Mitcham, Vic 3132, Australia; e-pasts: dace.darzins@internode.on.net

ASV – Jānis J. Dimants, Jr., 2330 Innsbruck Parkway, Minneapolis, MN 55421-2068

Kanādā – Elmārs Bērziņš, 239 Mill Road, Toronto, Canada, M9C 1Y3

Drukāta žurnāla abonēšanas maksa

ASV – 20 USD; Kanādā – pret ziedojumiem; Austrālijā – 25 AUD; Austrijā, Vācijā – 12 EUR; Zviedrijā – 100 SEK

Žurnāla redakcijas kolēģija (Editorial Board)

Galvenā redaktore (*Editor in Chief*) Oksana Žabko, Ph. D. – nodibinājums *Baltic Institute of Social Sciences*, Latvija (*Baltic Institute of Social Sciences, Latvia*)

Andris Anspoks, Dr. phys. – Latvijas Universitātes Cietvielu fizikas institūts, Latvija (*Institute of Solid State Physics, University of Latvia, Latvia*)

Jānis Buholcs (*Ianis Bucholtz*), Dr. sc. comm. – Vidzemes Augstskola, Latvija (*Vidzeme University of Applied Sciences, Latvia*)

Dzintra Bungas, Ph. D. – Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, Latvija (*Occupation Museum Association of Latvia, Latvia*)

Olga Cara, Ph. D. – Londonas Universitātes koledža, Lielbritānija (*University College London, UK*)

Jānis Grabis, Dr. sc. ing. – Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija (*Riga Technical University, Latvia*)

Viesturs Pauls Karnups, Dr. oec. – Latvijas Universitāte, Latvija (*University of Latvia, Latvia*)

Ģirts Kaugars, Ph. D., Dr. h. c. chem. – ASV (USA)

Māris Krievāns, Dr. geol. – Latvijas Universitāte, Latvija (*University of Latvia, Latvia*)

Jānis Lejnietis, Dr. arch. – Biznesa, mākslas un tehnoloģiju augstskola RISEBA, Latvija (*RISEBA University of Applied Sciences, Latvia*)

Aija Lulle, Dr. geogr. – Austrumsomijas Universitāte, Somija (*University of Eastern Finland, Finland*)

Aija Priedīte, Ph. D. – Latvijas Universitāte, Latvija (*University of Latvia, Latvia*)

Juris Pucēnoks, Ph. D. – Marista Koledža, ASV (*Marist College, USA*)

Ieva Puzo, Ph. D. – Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija (*Riga Stradins University, Latvia*)

Inese Runce, Dr. hist. – Latvijas Universitāte, Latvija (*University of Latvia, Latvia*)

Jānis Sīlis, Dr. philol. – Ventpils Augstskola, Latvija (*Ventspils University College, Latvia*)

Gints Šmanis – Latvija (*Latvia*)

Artūrs Tomsons, Dr. hist. – Latvija (*Latvia*)

Juris Upatnieks – ASV (USA)

Marta Urbāne, Dr. iur. – Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija (*Riga Stradins University, Latvia*)

Izdevējs

LU Akadēmiskais apgāds Aspazijas bulvārī 5, Rīgā, LV-1050
www.apgads.lv
Internetgrāmatnīca: gramatas.lv

Latviešu valodas tekstu redaktors Sarmīte Medne, Ruta Puriņa

Angļu valodas tekstu redaktore Daina Grosa

Maketu veidojusi Andra Liepiņa

Vāku zīmējis Alfrēds Krūklis

Rakstu noformējumā izmantotas Toma Grīnberga un autoru personīgo arhīvu fotogrāfijas.

Rakstus 61. laidienam lūdzam sūtīt “Akadēmiskās Dzīves” redakcijai Ģertrūdes ielā 123, LV-1009, Rīgā, Latvijā.
E-pasts: oksana.zabko@gmail.com
<https://journal.lu.lv/adz/index>
www.austrums.lv

“Akadēmiskās Dzīves” kā *Open Access* žurnāla licence ir: *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0). Iesniedzot raksta manuskriptu, autors apstiprina, ka piekrīt šīs licences lietošanas nosacījumiem.

Rakstu pārpublicēšanai citos izdevumos nepieciešama redakcijas, izdevēja un autora rakstveida atļauja.

US ISSN 0516-3145
e-ISSN 2592-9429

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

AKADĒMISKĀ DZĪVE

ACADEMIC LIFE

60. RAKSTU KRĀJUMS

2024/2025

SATURS

Ēriks Jēkabsons

Latvijas attiecības ar Ukrainas Tautas Republiku 1919.–1921. gadā

Jāatzīmē pārsteidzošās līdzības, kā arī atšķirības

abu valstu cīņā par savu neatkarību .....

3

Arta Snipe

Pārejas taisnīgums: jēdziena un prakses teorētiskā izpēte Krievijas–Ukrainas kara kontekstā

Pārejas taisnīguma pasākumu īstenošana [Ukrainā]

būs atkarīga no sabiedrības vēlmes veicināt [savu]

dziedināšanu un demokrātijas nostiprināšanos .....

14

Māra Kiope, Solveiga Krūmiņa-Koņkova

Jauna sociālā realitāte – kopiena “Ukraina Latvijā”

Pētījumā uzmanība ir pievērsta reliģisko kopienu

nozīmei kā resursam migrācijas problēmu

risinājumā .....

27

Kristīne Dupate, Vadims Mantrovs,

Baiba Kīršteina

Ukrainas civiliedzīvotāju nodarbinātības iespējas Latvijā atbilstoši Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta regulējumam

Latvija ir radījusi tiesisko regulējumu, kas veicinājis

Ukrainas civiliedzīvotāju nodarbinātību, nodrošinot

vispārīgus un sevišķus izņēmumus .....

38

Lelde Metla-Rozentāle

Latvijas vēlēšanu aktivitāte un izvēles 2024. gada Eiropas Parlamenta vēlēšanās

Karš Ukrainā un Krievijai piemērotās sankcijas

daļai vēlēšanu apliecināja līdz tam neapjausto

Eiropas Savienības ietekmes potenciālu .....

47

Inese Šūpule

Apdraudētais vairākums un pašpietiekamā minoritāte: integrācijas politikas galveno virzienu analīze Latvijā

Latviešu valoda citu valodu konkurencē,

visticamāk, vienmēr būs valoda, kurai

nepieciešama aizsardzība .....

60

Markuss Mekls

Latvijas postheroiskā identitāte

Latvijas kolektīvās atmiņas veidošana pēc neatkarības

atgūšanas ir labs piemērs, lai ilustrētu izaicinājumus

sabiedrībai, kura pieņem [upura] paštēlu .....

71

Ingus Barovskis

Mitiski maģiskais Plūdoņa krājumā “Pirmie akordi”

V. Plūdons binārās opozīcijas “pagātne–tagadne”

transformē, skatoties uz to kā individuālam būtisko

pagātnes laiktelpu .....

80

Anna Freiberga

Dzejnieka Viļa Plūdoņa daiļrades un uzskatu interpretācija vēlinā staļinisma periodā

Lai arī padomju varas interpretēta, V. Plūdoņa loma latviešu literatūras vēsturē tika saglabāta 93

Ilona Miezīte

Viļa Plūdoņa personības atspulgi Rakstniecības un mūzikas muzeja materiālos

V. Plūdoņa kolekcija muzejā noteikti piedāvā daudz pētniecības iespēju 102

Andrejs Daņiļins, Māris Pavlovs

Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā krājumā *Latyshskiyе poety v perevodakh Viktora Tretjakova*

Pētījums sniedz ieskatu Aspazijas dzejas tulkojumu vēsturē, parādot šos tulkojumus kā nozīmīgu tiltu starp kultūrām 117

Iveta Kešāne, Maija Spuriņa

Platformu nodarbinātība Rīgā: nedrošība, autonomija un savas labbūtības individualizēšana savstarpēji neuzticīgā sabiedrībā

Institucionālo un kultūras atšķirību dēļ dažādās valstis platformās strādājošie šo nodarbinātības veidu uztver un praktizē dažādi 128

Ilze Koroļeva, Aleksejs Šnitņikovs, Aleksandrs Aleksandrovš

Latvijas jauniešu interneta lietošanas modeļi un attieksme pret interneta izmantošanu mācībās

Jauniešu tiešsaistes aktivitāšu veida un biežuma mērījumu faktorānāle ļāva identificēt četrus interneta lietošanas modeļus 141

Līga Feldmane, Ženija Krūzmētra, Anete Tīrmane

No migrācijas līdz integrācijai: jaunie iedzīvotāji Latvijas laukos

Vietējās kopienas atvērtība jauniešiem ir būtisks priekšnoteikums veiksmīgai integrācijai laukos 159

APSKATI

Kristīne Beķere

Dziesmotā revolūcija nenoteiktības politikas kontekstā 169

Toms Rostoks

Krievijas centieni iejaukties Latvijā – vara, drošība, ietekme 172

Mārtiņš Mintaurš

Piemīņas tīklos 177

Maruta Pranka

Atmiņu ceļojums laikā un telpā 180

Agita Lūse

Izgaismojot ilgtspējas mirāžas. Naftas antropoloģija Arābijas tuksnesī 184

Marta Urbāne

Par grāmatu “Cilvēktiesību nozīme mākslīgā intelekta laikmetā: privātums, datu aizsardzība un regulējums masveida novērošanas novēršanai” 188

Māra Poļakova, Oksana Žabko

Tulkotājas un zinātkāras lasītājas saruna par ukraiņu literatūru 190

Dagnija Baltiņa

Latviešu grāmatniecības piecsimtgade 201

IN MEMORIAM

Ainārs Dimants (1966–2024)

Iva Skulte..... 208

HRONIKA

Akadēmiskā vienība “Austrums” 211

Akadēmiskā vienība “Latviete” 213

Ēriks Jēkabsons
Latvijas Universitāte

LATVIJAS ATTIECĪBAS AR UKRAINAS TAUTAS REPUBLIKU 1919.–1921. GADĀ

RELATIONS BETWEEN LATVIA AND THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC, 1919–1921

Ēriks Jēkabsons, *Dr. hist.*, ir LU Humanitāro zinātņu fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors, LZA īstenais loceklis. Ap 30 grāmatu autors un līdzautors, apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni, Polijas Nopelnu ordeni, Polijas Zelta nopelnu krustu. Zinātniskās intereses – 20. gadsimta pirmās puses Latvijas un reģiona politiskā un militārā vēsture.

E-pasts: eriks.jekabsons@lu.lv

Kopsavilkums

Līdz ar Krievijas impērijas sabrukumu latvieši, igauņi, lietuvieši, ukraiņi un citi uzsāka cīņu par neatkarību. Latvijas valdības draudzīgā attieksme pret neatkarīgo Ukrainu 1919. un 1920. gadā balstījās arī uz tīri pragmatisku aprēķinu par sadarbības politiskajiem un ekonomiskajiem ieguvumiem. Latvijas un Ukrainas Tautas Republikas attiecības sasniedza kulmināciju 1920. gada augustā un septembrī, kad Ukrainas delegācija piedalījās Baltijas valstu un Polijas sarunās Bulduros. Pēc tam Latvijas valdība bija spiesta rēķināties ar Ukrainas teritorijā reāli pastāvošo padomju varu, lai saglabātu labas attiecības ar Padomju Krieviju, kā arī dotu iespēju atgriezties dzimtenē tūkstošiem latviešu bēgļu, kas joprojām atradās Ukrainā.

Jāatzīmē dažkārt pārsteidzošās līdzības, kā arī atšķirības abu valstu cīņā par neatkarību. Pie līdzībām var minēt cīņu intensitāti un ļoti lielo dalībnieku jeb politiski militāro aktoru skaitu abās valstīs – ukraiņi dažādos periodos cīnījās ar poļiem (1920. gadā bija sabiedrotie), ukraiņu boļševikiem, Padomju Krieviju, pretboļševistiskiem krieviem. Latvieši – ar latviešu boļševikiem, Padomju Krieviju, Vāciju un vācbaltiešiem (sabiedrotie sākotnējā periodā), pretboļševistiskiem krieviem. Neskaitot Padomju Krieviju, kura gan Latvijai, gan Ukrainai bija draudīgs kaimiņš ar pretenzijām uz zaudētajām teritorijām, abās šajās valstīs nozīmīga loma bija arī citu kaimiņvalstu interesēm (Lietuvai, Igaunijai un Polijai Latvijā, Rumānijai, Čehoslovākijai un Polijai Ukrainā), kā arī Rietumu lielvalstu faktoram. Abas valstis un to tautas biežās varu maiņas rezultātā piedzīvoja teroru, ko grūti aprakstīt. Tomēr Latvija un pārējās Baltijas valstis savu neatkarību saglabāja, bet ukraiņiem tas neizdevās. Un tas izriet no atšķirībām – bija acimredzamas teritorijas un nācijas lieluma atšķirības, kas ievērojami pastiprināja norišu mērogu un dalībnieku skaitu, taču Baltijas valstu valdībām izdevās pārvarēt iekšējās pretrunas un izveidot kaujas spējīgu armiju, savukārt Ukrainas valdībai tas lielā mērā neizdevās. Tomēr vissvarīgākais faktors bija Baltijas tautu augstā nacionālā pašapziņa.

Raksturvārdi: Krievijas revolūcija, Krievijas pilsoņu karš, Latvija, Ukrainas Tautas Republika, Polija, cīņa par neatkarību, Latvijas un Ukrainas attiecības.

Summary

With the collapse of the Russian Empire, a number of peoples, including Latvians, Estonians, Lithuanians and Ukrainians, sought independence. In 1919–1920, the goodwill of the Latvian government towards an independent Ukraine was based also on a purely pragmatic calculation of the political and economic benefits of cooperation. The relations between Latvia and the Ukrainian People's Republic reached their peak in August and September 1920, when the Ukrainian delegation was admitted to negotiations between the Baltic States and Poland in Bulduri. After that the Latvian government was forced to reckon with the Soviet power actually existing on Ukrainian territory in order to maintain good relations with Soviet Russia, as well as to give thousands of Latvian refugees still in Ukraine a chance to return to their homeland.

The sometimes striking similarities, as well as the differences, in the struggle for independence of the two countries should be noted. The similarities include the intensity of the fighting and the large number of participants or political-military actors in both countries – the Ukrainians fought with the Poles (allied with them in 1920) the Ukrainian Bolsheviks, Soviet Russia, and White Russians in different periods. The Latvians – with the Latvian Bolsheviks, Soviet Russia, Germany and the German-Balts (allied with them in the initial period), and the White Russians. In both Latvia and Ukraine, apart from Soviet Russia, which both shared as a threatening neighbor with claims to lost territories, the interests of neighboring countries (Lithuania, Estonia and Poland in Latvia, Romania, Czechoslovakia and Poland in Ukraine) played an important role in developments in both countries, as did the involvement of the Western powers. As a result of frequent changes of power, both countries and their populations experienced a terror that is difficult to describe, not only of the powers involved, but above all, of the Bolsheviks, etc. However, Latvia and the other Baltic countries preserved their independence, while the Ukrainians did not. This stems from the differences between these countries. Firstly, obvious differences in the territory and size of the nations greatly intensified the scale of events and the number of participants. The Baltic governments managed to overcome their internal differences to create a fighting force, while the Ukrainian government largely failed to do so. However, the most important factor was the high level of national self-confidence of the Baltic peoples.

Keywords: Russian Revolution, Russian Civil War, Latvia, Ukrainian People's Republic, Poland, fighting for independence, Latvian – Ukrainian relations.

Ievads

Noslēdzoties Pirmajam pasaules karam un sabrūkot Krievijas impērijai, neatkarību centās iegūt virkne tautu – baltieši, somi, poļi, Kaukāza un Centrālāzijas tautas, kā arī baltkrievi un ukraiņi. Pirms Pirmā pasaules kara ukraiņu zemes atradās Krievijā un Austroungārijā. 1917.–1921. gadā Ukrainas tautas cīņa par neatkarību noritēja vienlaikus ar Latviju, turklāt Latvijas valdība vismaz līdz 1920. gada rudenim nopietni rēķinājās ar neatkarīgas Ukrainas izveidošanos.

Ukrainas vispārējais stāvoklis: ieskats

Uzreiz pēc Februāra revolūcijas 1917. gada martā Kijivā ukraiņu nacionālās elites pārstāvji izveidoja Ukrainas Centrālo radu (UCR), kura izvirzīja prasību pēc autonomijas. Tika sākts formēt ukraiņu nacionālo karaspēku, bet pēc

boļševiku apvērsuma 1917. gada 20. novembrī UCR pasludināja autonomas Ukrainas Tautas Republikas (UTR) izveidi. Savukārt Harkivā 1917. gada 24.–25. decembrī tika proklamēta Ukrainas Padomju Republika. 1918. gada janvārī un februārī boļševiki ieņēma Ukrainas lielāko daļu, arī Kijivu, izvēršot asiņainas represijas. UCR 1918. gada janvārī bija pasludinājusi pilnīgu UTR neatkarību un 9. februārī Brestļitovskā noslēgusi miera līgumu ar Vāciju un tās sabiedrotajiem. Rezultātā Vācija un Austroungārija sniedza UTR militāro palīdzību apmaiņā pret pārtiku, ar 50 000 vīru lielu karaspēku 19.–27. februārī iejot Ukrainā un 1. martā ieņemot Kijivu. Kijivā un pēc tam Krimā iegāja arī UTR armija. Tomēr Ukrainā faktiski nodibinājās vācu un austriešu okupācijas režīms. 25. aprīlī UCR oficiāli protestēja pret kara tiesu ieviešanu, tāpēc vācieši likvidēja UCR. Tā nepakļāvās un izsludināja politiski

ļoti kreisu UTR konstitūciju. Tāpēc Ukrainas labējie spēki 29. aprīlī realizēja apvērsumu, pie varas nākot hetmanim Pavlo Skoropadskim. Pret hetmani cīnījās gan boļševiki, gan ukraiņu zemnieku partizāni, starp kuriem ievērojamu vietu ieņēma anarhista Nestora Mahno vienības.¹ Rudenī, sabrūkot Vācijas un Austroungārijas impērijām, stāvoklis mainījās. 1918. gada 13. novembrī tika izveidots uz Antantes lielvalstīm orientēts t. s. Direktorāts. Tā karaspēks 14. decembrī ieņēma Kijivu, gāza hetmaņa varu un atkārtoti proklamēja UTR izveidi. 1919. gada janvārī uz federatīviem pamatiem UTR pievienojās Rietumukrainas Tautas Republika, kas bija proklamēta 1918. gada 19. oktobrī un veda bruņotu cīņu ar poļiem par Ļvivu un Austrumgalīciju. Tomēr padomju karaspēks 1919. gada 5. februārī atkal ieņēma Kijivu, aprīlī sasniedza Zbručas upi un izspieda no Krimas britu-franču intervences vienības. Visā Ukrainā sākās ar boļševiku politiku neapmierināto zemnieku pretošanās kustība, bet vasarā boļševikiem uzbruka arī Antona Deņikina komandētā Dienvidkrievijas Brīvprātīgo armija. Jūnijā tā ieņēma Harkivu un devās Maskavas virzienā. 31. augustā Deņikina spēki, ceļā represējot ukraiņu zemniekus, ieņēma Kijivu. Savukārt pēc viņa spēku sakāves gandrīz visa Ukrainas teritorija 1919. gada decembrī – 1920. gada martā atkal nonāca boļševiku rokās. Tāpēc S. Petļura noslēdza vienošanos ar Poliju (poļi atzina UTR neatkarību un robežu uz Zbručas) un 1920. gada 26. aprīlī kopā ar poļiem devās uzbrukumā Sarkanajai armijai. 7. maijā tika ieņemta Kijiva, poļi sasniedza Dņipro upi, taču maija beigās sākās Sarkanās armijas pretuzbrukums. 5. jūnijā tā pārrāva poļu fronti, 12. jūnijā ieņēma Kijivu, bet 4. jūlijā sākās padomju uzbrukums arī Baltkrievijā, un rezultātā augustā Sarkanā armija nonāca līdz Varšavai, kur poļiem sīvās kaujās augustā izdevās to apturēt. 1920. gada septembrī – 1921. gada martā Rīgā notika poļu–padomju sarunas, kas noslēdzās ar miera līguma parakstīšanu, līdz ar to izšķirot Ukrainas likteni. UTR karaspēks turpināja cīņu ar Sarkanā armiju vēl līdz 1921. gadam, kad bija spiests pārspēka priekšā pagaidām pilnīgi atteikties no

¹ Sk. arī: Palkavnieks 1920.

domas par Ukrainas neatkarības izcīnīšanu un atkāpties uz Poliju. Tādējādi starpkaru posmā Ukraina palika sadalīta starp PSRS (23,2 miljoni ukraiņu), Poliju (5,5 miljoni), Rumāniju (800 000) un Čehoslovākiju (500 000).

Ukrainas teritorijā pasaules kara, kā arī Krievijas armijas sabrukuma rezultātā bija nonākuši tūkstošiem latviešu bēgļu. 1918. gadā ļoti daudzi latviešu tautības karavīri dažādu apstākļu iespaidā dienēja Ukrainas hetmaņa, pēc tam UTR armijā. Ievērojamākais no viņiem neapšaubāmi bija pulkvedis Pēteris Radziņš. 1918. gada martā–novembrī viņš ieņēma Ģenerālštāba Organizācijas-apmācības daļas priekšnieka amatu;² apakšpulkvedis Jānis Cepītis pēc dienesta hetmaņa Skoropadska armijā no 1918. gada decembra līdz 1919. gada nogalei bija UTR armijas Ģenerālštāba Operatīvās daļas priekšnieks; pulkvedis Pēteris Miķelsons bija UTR armijas Galvenās artilērijas pārvaldes Inspekcijas nodaļas priekšnieks; administratīvais pulkvedis Vilhelms Kloniņš – Galvenās intendantūras pārvaldes naudas un norēķinu valdes priekšnieks; pulkvedis Jānis Sīpols – aizmugures pārsiešanas-barošanas punkta priekšnieks, turklāt nomira ukraiņu internēto karavīru nometnē 1922. gada sākumā Polijā; kapteinis lidotājs Nikolajs Jeske – 5. aviācijas divizionā komandiera vietnieks, vēlāk – Ploskirovas aviācijas skolas priekšnieks, 1. aviācijas kaujas nodaļas komandieris, 1920.–1921. gadā UTR lidmašīnu iepirkšanas komisijas vadītājs Rietumeiropā, un daudzi citi. Turklāt par leģendāru kļuva UTR armijas kaujas spējīgākās vienības – Melno aizkrāciešu kavalērijas pulka – komandiera vietnieks Kārlis Brože. Atvaļinātais štābkapteinis Andrejs Lejassaus no 1919. gada janvāra bija UTR Apgādības ministrijas sevišķās misijas loceklis Galīcijā un Bukovinā, no marta – Tautsaimniecības ministrijas Ādas rūpniecības departamenta vicedirektors (jūlijā–novembrī direktors)³ utt. A. Lejassaus dienesta laikā Ukrainā “pilnīgi iemācījās runāt, lasīt un rakstīt ukraiņu valodā. Vairākas reizes bija komandējumos ārzemēs, ņēma aktīvu daļību cīņās pret boļševikiem un poļiem.”⁴ Tāpat

² LNA LVVA 5601-1-5226; sk.: Jēkabsons 2023.

³ LNA LVVA 5601-1-1151, 1421, 1429.

⁴ LNA LVVA 3741-1-52, 376.

Eduards Lukevics 1920. gada maijā–jūnijā bija UTR policijas iecirkņa priekšnieks Kijivā,⁵ u. c.

Latvijas un UTR attiecību nodibināšana un attīstība⁶

Latvijas un Ukrainas attiecības faktiski aizsākās 1917. gada 21.–28. septembrī, kad UCR Kijivā organizēja Krievijas “mazo tautu kongresu”, kur latviešus pārstāvēja Zigfrīds Meierovics, Kristaps Bahmanis, Staņislavs Kambala un citi. Z. Meierovics izskaidroja latviešu tautas vēsturi un aktuālo stāvokli, kā arī izteica latviešu prasību pēc pašnoteikšanās, teritorijas apvienošanas un politiskās autonomijas demokrātiskās Krievijas sastāvā. Runa, pretēji arī latviešus pārstāvošā komunistu Kārļa Seržanta teiktajam, ka pārējiem latviešiem neesot tiesību runāt visas tautas vārdā, izraisīja ukraiņu un citu tautu pārstāvju vētrainus aplausus.⁷ 1917. gada novembrī Valkā tika nodibināta Latviešu pagaidu nacionālā padome, kas savā sēdē apsprieda arī stāvokli Ukrainā, konstatējot, ka Ukrainas politiķi pret latviešiem, tāpat kā pret “visām mazām tautībām”, izturas ļoti labvēlīgi.⁸ Decembrī Latviešu pagaidu nacionālā padome savā sēdē noklausījās UCR telegrammu par UTR proklamēšanu un nosūtīja minētajai radai šādu atbildi: “Latviešu Nacionālā padome sūta savu brāļu sveicienu ukraiņu tautai un brīvai Ukrainai! Lai dzīvo Ukrainas tauta! Lai dzīvo tautu federācijas ideja!”⁹ 1918. gada janvārī Latviešu pagaidu nacionālā padome nolēma nosūtīt uz Kijivu pie UCR pārstāvjus,¹⁰ un februārī uz Kijivu devās K. Bahmanis.¹¹ 1918. gada martā viņš piedalījās Kijivas Latviešu centrālkomitejas izveidošanā un 22. maijā ziņoja no Kijivas, ka ir “sveiks un vesels, dzīvo Ukrainā [..], propagandēdams

Nacionālās padomes aizstāvēto patstāvīgas Latvijas valsts ideju.”¹²

Burtiski dažas dienas pēc tam, kad 1918. gada 18. novembrī Rīgā bija notikusi Latvijas neatkarības proklamēšana, kā viens no pirmajiem ārvalstu konsulārajiem pārstāvjiem ieradās Rietumukrainas Tautas Republikas konsuls Ņikifors Benderovskis (prese atzīmēja viņa un pavadoņu iespaidīgās virsnieku uniformas, ar nacionālo simboliku rotātā konsulāta automobiļa parādīšanos Rīgas ielās u. c.¹³). Tomēr drīz militāri politiskās situācijas dēļ viņš bija spiests darbību pārtraukt un pagaidām atstāt Latviju (Rietumukrainas Tautas Republika vēlāk apvienojās ar UTR, taču 1918. gada beigās tā formāli bija cita valsts).

1919. gada otrajā pusē attiecību nodibināšanā ar Baltijas valstīm bija ieinteresēta vispirms pati UTR kā sarežģītākā situācijā esoša valsts. Taču ieinteresēta bija arī Latvija, ko apliecina ārlietu ministra Z. Meierovica teiktais 1919. gada 6. oktobrī Tautas padomē. Viņš uzsvēra: “Mums ir arī citi sabiedrotie. Vēl tālāk uz dienvidiem ir Ukraina. Viņas stāvoklis nav viegls, bet viņas simpātijas ir mūsu pusē. Tur vēl diemžēl lielā mērā iespaidu patur lielinieki [boļševiki].”¹⁴ Savukārt 1919. gada novembrī viņš atzīmēja Baltijas valstu savienības nepieciešamību, piesaistot tai arī Baltkrieviju un Ukrainu, lai sekmīgi cīnītos pret kopīgajiem ienaidniekiem – Krieviju un Vāciju.¹⁵ Tas saskanēja arī ar to, kas šajā laikā tika pausts Baltijas valstu konferencē Tērbatā – tajā piedalījās Igaunijas, Latvijas un Lietuvas delegācijas, bet kā novērotāji – arī Polijas, Baltkrievijas Tautas Republikas un UTR pārstāvji.¹⁶

Sāka veidoties arī tieši konsulārie sakari. 1919. gada 1. septembrī Rīgā vēlreiz, nu jau kā UTR konsuls ieradās Ņ. Benderovskis.¹⁷

⁵ LNA LVVA 5604-1-4305, bez paginācijas.

⁶ Sīkāk sk.: Jēkabsons 2003.

⁷ Šilde 1985, 71–72.

⁸ Līgotņū Jēkabs 1925, 38–39.

⁹ Paegle 1923, 190.

¹⁰ Līgotņū Jēkabs 1925, 166.

¹¹ LNA LVVA 1313-2-29, 20, 32.

¹² LNA LVVA 2570-14-1426; LNA LVVA 6033-1-36, 80; Bachmanis 1926; LNA LVVA 5434-3-168.

¹³ Jaunākās Ziņas (23.11.1918.).

¹⁴ Valdības Vēstnesis (07.10.1919.).

¹⁵ Meierovics 1919.

¹⁶ Valdības Vēstnesis (13.11.1919.); Valdības Vēstnesis (16.11.1919.); Valdības Vēstnesis (25.11.1919.).

¹⁷ Latvijas Sargs (03.09.1919.).

Turpmākajos mēnešos konsulāts cita starpā panāca, ka vairāki Latvijas armijas karavīri tika atvaļināti no dienesta kā UTR pilsoņi.¹⁸

Sakari starp Latvijas un UTR pārstāvjiem izveidojās vairāku Rietumu lielvalstu galvaspilsētās, piemēram, Londonā, Parīzē, Helsinkos, bet visciešākās attiecības izveidojās Varšavā, kur Latvijas pārstāvis tās uzskatīja par vienu no saviem uzdevumiem. 1919. gada 10. decembrī viņš uzsvēra, ka ukraiņi ļoti meklē “biedrošanos” ar Latviju, no kuras cer saņemt atbalstu (instruktorus armijai, “ekonomiskās dzīves reorganizētājus” u. c.). Ukrainas pārstāvji uzsvēra, ka Ukrainas un Latvijas tuvināšanās (“cieša apvienošanās”) nepieciešama kā “pretspēks Polijas hegemonijas tieksmēm” nākamajā Baltijas savienībā. Atis Ķeniņš uzskatīja, ka Ukrainas izredzes uz neatkarību ir ievērojamas (“daudz lielākas, nekā Rīgā parasts domāt”) un tādēļ svarīgi nostiprināt tur Latvijas iespaidu. 10. decembrī UTR Direktoriņas priekšsēdētājs Simons Petļura un ārlietu ministrs Andrijs Ļivickis iesniedza A. Ķeniņam notu ar Latvijas neatkarības atzinumu.¹⁹ A. Ķeniņš uzsvēra, ka tas noticis 47 miljonu lielas tautas vārdā, kurai “pie Krievijas jautājuma izšķiršanas liels vārds būs”.²⁰ Beidzot oficiāla Ukrainas diplomātiskā pārstāvniecība Latvijā ar Volodimiru Kedrovski priekšgalā izbrauca no Varšavas uz Rīgu 1920. gada 2. janvārī.²¹

Rīgā V. Kedrovska misija ieradās 1920. gada 16. janvārī un uzsāka darbību Antonijas ielas 6. namā. Pavasarī misijas paspārnē tika izveidots Ukrainas Preses birojs, kas sniedza Latvijas presē informāciju par stāvokli Ukrainā. Pēc UTR izdarītās atzišanas Latvijas Ārlietu ministrijas departamenta direktors Ludvigs Sēja 1920. gada 15. janvārī atzīmēja, ka “mūsu pienākums būtu viņu atzīt tāpat, bet, tā kā šai lietā ieinteresēta Polija, tad mums iepriekš jāvienojas ar viņu”.²² Tieši attiecību dēļ ar Poliju UTR atzišana no Latvijas puses aizkavējās. Tikai pēc tam, kad Latvijas un Polijas

attiecībās radās sarežģījumi, ārlietu ministrs Z. Meierovics 25. martā nosūtīja S. Petļuram apstiprinājumu UTR atzišanas raksta saņemšanai un pievienoja 17. februārī parakstītu UTR atzišanas rakstu no Latvijas puses.²³

Galvenais sakaru kanāls palika Varšavā. 1920. gada martā pie Latvijas militārā pārstāvja Mārtaņa Hartmaņa Varšavā vērsās UTR militārais pārstāvis Polijā ģenerālpulkvedis Viktors Zeļinskis un lūdza atbalstīt Latvijā esošo bijušās Nikolaja Judeniča komandētās Krievijas Ziemeļrietumu brīvprātīgo armijas ukraiņu tautības karavīru nosūtīšanu uz dzimteni nacionālās armijas papildināšanai (tika minēta arī ģenerāļa Staņislava Bulaka-Balahoviča vienība Alūksnē, kurā februārī ukraiņi bija apmēram 23% no 884 karavīriem²⁴). Tomēr armijas virspavēlnieka štāba priekšnieks P. Radziņš 12. aprīlī atbildēja, ka labprāt palīdzēs ukraiņiem nokļūt Ukrainā un pat “propagandē šo ideju”, taču negūst atbalstu no UTR misijas Rīgā (vadītājs V. Kedrovskis pat neesot apmeklējis štābu).²⁵

Polijas un UTR karš ar Padomju Krieviju: atskaņas attiecībās

1920. gada aprīļa beigās sākās Polijas un UTR armiju uzbrukums Ukrainā, kas sākotnēji bija sekmīgs. Tā iespaidā uzlabojās Latvijas varas iestāžu attieksme arī pret UTR pārstāvniecībām. 22. maijā Armijas virspavēlnieka štābs pēc M. Hartmaņa pieprasījuma no Varšavas (jautāja, vai starp gūstā nonākušajiem sarkanarmiešiem nav ukraiņu, kuri varētu iestāties UTR armijā) noskaidroja, ka gūstekņu nometnē ir 11 UTR pilsoņu, taču UTR konsulāts, neraugoties uz pieprasījumiem, vispār nav reaģējis.²⁶ Šajā laikā sakarā ar poļu-ukraiņu pārkumiem frontē Latvijā pastiprinājās cerība uz neatkarīgas Ukrainas izveidošanos. 7. maijā Apsardzības ministrijas laikraksts “Latvijas Kareivis” ievadrakstā izteica cerības, ka šoreiz ukraiņu “varoņiem” izdosies noturēties galvaspilsētā un “lielā, ārkārtīgi apdāvinātā tauta spēs nodibināt savā zemē kārtību un gūs iespēju,

¹⁸ Sk.: Jēkabsons 2004.

¹⁹ LNA LVVA 2574-4-71, 395. UTR notas tekstu sk.: LNA LVVA, 2570-3-1126, 16.

²⁰ LNA LVVA 2575-15-11, 83–84.

²¹ LNA LVVA 2575-7-39, 33–34.

²² LNA LVVA 2574-4-7, 96.

²³ LNA LVVA 2575-15-1, 53.

²⁴ Sīkāk sk.: Jēkabsons 1995.

²⁵ LNA LVVA 3601-1-469, 249, 263.

²⁶ LNA LVVA 3601-1-469, 283, 296.

brīvi attīstoties, izmantot savas skaistās dzimtenes dabas bagātības”. Autors (Aleksandrs Grīns) izteica ticību ukraiņu tautas iekšējam spēkam, pamatodams to ar “ārkārtīgi daudzajām līdzībām” Latvijas un Ukrainas likteņos (“Ukraina pārdzīvo tagad to laiku, ko Latvija pag. gada Juglas kauju vēsturiskās dienās” – ar poļiem igauņu “lomā”).²⁷

1920. gada 2. jūnijā parakstītajā UTR valdības deklarācijā arī bija sevišķi uzsvērts, ka tā cer sasniegt “visaugstākā mērā patiesas vienošanās ar solidārajām Baltijas valstīm”.²⁸ Tajā pašā dienā UTR valdība izdeva rīkojumu par Latvijas pilsoņu atvaļināšanu no karadienesta. Tika konstatēts, ka abas valstis ir savstarpēji atzinušas viena otru, tādēļ Latvijas pilsoņi atbrīvojami no mobilizācijas kā “draudzīgas valsts” pilsoņi. 28. jūnijā misijas vadītājs V. Kedrovskis nodeva šos dokumentus Latvijas Ārlietu ministrijai (tā gan bija saņēmusi dokumentu jau ātrāk – caur pārstāvniecību Varšavā, kur to bija nodevis no Odesas iebrakušais latviešu virsnieks Kārlis Petrus), solot, ka arī UTR Iekšlietu ministrija izdos pavēli par palīdzību latviešu bēgļiem un viņu aizsardzību. 8. jūlijā Z. Meierovics pateicās un apsolīja izveidot bēgļu reevakuācijas komisiju.²⁹

Latvijas valdība jau 1920. gada maija beigās nosūtīja uz Ukrainu Latviešu bēgļu reevakuācijas biedrības pārstāvi N. Stulmani. 1. jūnijā viņš ieradās Koveļā, bet 3. jūnijā – Žitomirā, kur uzsāka ar poļu militāriestādēm kārtot reevakuāciju cauri Varšavai un Viļņai. Pēc tam viņš plānoja doties uz Kijivu, taču sekojošo notikumu dēļ frontē bija spiests 21. jūnijā atgriezties Latvijā. N. Stulmanim gan izdevās nokārtot 45 bēgļu atgriešanos no Žitomiras, ar kuriem kopā tas četros poļu dzelzceļa vagonos ieradās Rīgā. Viņš informēja, ka Kijivā vien jūnija sākumā reģistrējušies 1500 bēgļi, kuru stāvoklis ir “neapskaužams un ilgas pēc dzimtenes lielas”.³⁰ Jūlija sākumā sākās Sarkanās

armijas uzbrukums un fronte ātri virzījās uz rietumiem. Z. Meierovics tomēr vēl mēģināja glābt bēgļus, un 14. jūlijā Ārlietu ministrijai tika piekomandēts kapteinis Andrejs Lejassaus, kuram bija jānodrošina uz Ukrainu risināt šo jautājumu. Tomēr sakarā ar notikumiem frontē A. Lejassaus uz Ukrainu neizbrauca.³¹

Būtiski bija arī saimnieciskie apsvērumi. Drīz pēc UTR atzīšanas raksta iesniegšanas, 1920. gada aprīlī, Latvijas presē parādījās informācija par Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas sakariem ar “Ukrainas saimniecisko interešu priekšstāvi”, lai iegūtu no tās cukuru, labību un citas preces.³² UTR konsuls Rīgā jau 1920. gada janvāra sākumā bija vērsies Latvijas Ārlietu ministrijā ar pieprasījumu apsvērt iespēju importēt noteiktas preces no Ukrainas. 20. februārī Tirdzniecības un rūpniecības ministrija paskaidroja, ka varētu importēt no Ukrainas sāli, cukuru, naftu un tās produktus, labību, sodu, potašu, eļļas sēklas, taukus, ogles, akmeņogļu darvu, vilnu un ādas (Latvijā varētu apstrādāt ievadamo lopu jēlādas un metālus). Savukārt eksportēt uz Ukrainu varētu linus un linsēklas, āboliņa sēklas, koka izstrādājumus (mēbeles u. c.), brūno ietinamo papīru, papīru, linu diegus, ģipsi un cementu. Sarunas ar UTR konsulāro pārstāvniecību šajā jautājumā atjaunojās 1920. gada jūnijā. Uz Ārlietu ministrijas 16. jūnija pieprasījumu, kādas preces var piedāvāt apmaiņā pret cukuru, sāli un labību, Tirdzniecības un rūpniecības ministrija 22. jūnijā atbildēja, ka uzreiz var piedāvāt mēbeles, veca kausējuma dzelzi, zvērādas, cūku sarus, zirgu astes un lopu spalvas, bet nākotnē varēs eksportēt eļļas, parafīnu, kaļķakmens un ģipša ražojumus, cementu, mēslošanas un medicīnas ģipsi, ķieģeļus, podus, dakstiņus, traukus, stiklu, finieri, ratu riteņus, ragavu materiālus, koka diegu spoles, sērskābi, stiebrus, viķu un āboliņa sēklas, papīru, papīru u. c., kā arī alkoholiskos dzērienus.³³ Visu izjauc sekojošie notikumi padomju-poļu frontē.

²⁷ Gr[īns] 1920.

²⁸ LNA LVVA 2574-2-4, 48.

²⁹ LNA LVVA 2574-2-4-64, 66; LNA LVVA 5192-1-60, 267–268.

³⁰ Valdības Vēstnesis (18.06.1920.); Latvijas Kareivis (18., 22.06.1920.); Kurzemes Vārds (02.07.1921.).

³¹ LNA LVVA 2570-10-66, 219; LNA LVVA 5601-1-3669, 4; LNA LVVA 2570-14- 889, 2.

³² Jaunākās Ziņas (24.04.1920.).

³³ LNA LVVA, 2574-2-60, 4–5.

Bulduru konference

Sevišķi būtiska bija piedalīšanās Baltijas valstu konferencē Bulduros. UTR valdība 1920. gada pavasarī centās panākt uzaicināšanu uz Baltijas valstu konferenci Latvijā. Aprīlī ārlietu ministrs A. Ļivickis izsūtīja konferences organizācijas birojam Rīgā grāmatas par Ukrainu (netika saņemtas pasta darbības traucējumu dēļ).³⁴ Konferences sākums vairākkārt tika atlikts, tā sākās 6. augustā Rīgā un Bulduros, turklāt UTR un Baltkrievijas Tautas Republikas delegācijas iesniedza lūgumu atļaut tajā piedalīties. 8. augustā UTR misija paziņoja savas valsts delegācijas sastāvu: to vadīja iekšlietu ministrs Aleksandrs Sadikovskis, locekļi bija misijas vadītājs V. Kedrovskis, A. Šulgins, ekonomists Mikola Dobrilovskis u. c. 19. augustā Lietuvas delegācijas vadītājs Jons Šaulis pauda uzskatu, ka UTR stāvoklis ir nedrošs un tās piedalīšanās konferencē var izraisīt Padomju Krievijas nepatiku, kā arī apšaubīja dalības lietderību. Vienlaikus viņš paziņoja, ka Lietuvas delegācija tomēr piedalīsies arī UTR delegācijas dalības gadījumā, ja pārējās dalībvalstis to atbalstīs. 20. augustā konferences plenārsēdē pēc Z. Meierovica priekšlikuma jautājums tika apspriests. Baltkrievu ierašanās vienprātīgi tika noraidīta. Par atļauju UTR delegācijai aktīvi uzstājās Z. Meierovics, pārējie viņam piekrita, un UTR delegācijai tika atļauts piedalīties kā pilntiesīgai loceklei.³⁵ Saskaņā ar politiķa Ādolfā Klīves atmiņām tieši UTR iesaistīšanās konferences darbā “starptautiskā mērogā” radījusi “necerētu interesi” (tādējādi dalībvalstu kopējais iedzīvotājs skaits pieaudzis līdz 75–80 miljoniem, kas “piešķīra konferencei un līdz ar to arī Lietuvai, kā šīs konferences sastāvdaļai, rietumu lielvalstu uzmanību un līdzināja ceļu uz Baltijas valstu vienotību neatkarīgi no tā, ko domāja un darīja Maskava”).³⁶ 21. augustā ukraiņi piedalījās plenārsēdē un tās vadītājs Z. Meierovics un UTR delegācijas vadītājs A. Sadikovskis apmainījās ar uzrunām. Tajā pašā dienā ukraiņu pārstāvji tika iekļauti komisijās.³⁷

³⁴ LNA LVVA 2574-2-4-56, 57.

³⁵ Valdības Vēstnesis (21.08.1920.).

³⁶ LNA LVVA 1313-2-66, 72–79, 84, 87; Klīve 1976, 97, 99, 101.

³⁷ Valdības Vēstnesis (23.08.1920.).

30. augustā laikraksts “Valdības Vēstnesis” atstāstīja Latvijas Telegrāfa aģentūras pārstāvju sarunu ar UTR delegācijas vadītāju A. Sadikovski. Tajā viņš uzsvēra savu pazīšanos ar latviešu sabiedriskajiem darbiniekiem A. Ķeniņu, Aleksandru Daugi u. c. Pirmā pasaules kara gados Maskavā, kā arī savstarpējas vienotības nepieciešamību jaunajām valstīm, nepieciešamību cīnīties par neatkarību ar kopējo ienaidnieku (“zem kāda karoga tas arī uzstātos”), noslēdzot savstarpēju savienību. Viņš runāja par Ukrainas sarežģīto stāvokli, par to, ka Baltijas valstīm izdevies “konsolidēties” laikā, kad pret to bija vērsti “galvenie lielinieku sitieni”, kā arī uzsvēra, ka “pret Latviju, kura viena no pirmajām atzina Ukrainas suverenitāti, mēs sajūtam sevišķu draudzību”, un atzīmēja saimnieciskās iespējas (cauri Liepājas ostai varēs ievest Latvijā labību).³⁸

UTR pārstāvji 31. augustā parakstīja konferences politiskās konvencijas projektu, kurā valstis izteica gatavību izteikt savstarpēju *de iure* atzīšanu, noslēgt militāru konvenciju utt. Septembra beigās Rīgā darbu uzsāka dalībvalstu militāro pārstāvju padome, kuras mērķis bija izstrādāt militāro konvenciju. UTR sarunās pārstāvēja pulkvedis Daņiļčuks un apakšpulkvedis Maksims Didkovskis. Pēc sarunām oktobrī tika izstrādāts konvencijas projekts, kas bija jāapstiprina Ģenerālštābiem un valdībām (arī šī konvencija nekad netika īstenota).³⁹

Latvijas valdībā un sabiedrībā šaubas par tālāko attieksmi pret UTR pastiprinājās poļu padomju miera sarunu priekšvakarā, kad Rīgā iebrauca arī Padomju Ukrainas delegācija. 18. septembrī Kristaps Bahmanis presē centās pārliecināt, ka Latvija nedrīkst slēgt līgumus par latviešu bēgļu atgriešanos no Ukrainas ar tās padomju valdību, pirmkārt, tāpēc ka Latvijai ir “draudzīgi diplomātiski sakari” ar UTR, otrkārt, padomju valdība kontrolē tikai daļu no Ukrainas teritorijas un nemaz nespēs nodrošināt latviešu bēgļu atgriešanos. Viņš ieteica centties panākt, lai Latvijas un Padomju Krievijas miera līgumā paredzētie bēgļu atgriešanās nosacījumi tiktu attiecināti uz teritorijām Ukrainā.⁴⁰

³⁸ Valdības Vēstnesis (30.08.1920.).

³⁹ Skrzypek 1972, 69–71.

⁴⁰ Bahmanis 1920.

Jāatzīst gan, ka viņa apgalvojums, ka “Ukrainas padomju valdība – tikai nosaukums, kam nav juridiskas nozīmes”, balstījās uz zināmā mērā novecojušu informāciju par patieso stāvokli.

Latvijas un Ukrainas attiecību pēdējais posms un noslēgums

1920. gada 21. septembrī Rīgā sākās miera sarunas starp Poliju un Padomju Krieviju, kurās piedalījās arī Padomju Ukrainas delegācija. Pēc tam, kad 5. oktobrī tika parakstīts līgums par pamieru, Rīgā esošais UTR senators S. Šeļuhins un diplomātiskās misijas Latvijā vadītājs V. Kedrovskis 7. oktobrī iesniedza Polijas delegācijai protestu pret sarunām ar Padomju Ukrainas delegāciju, turklāt notas kopija tika piesūtīta arī Latvijas ārlietu ministram Z. Meierovicam.⁴¹

Tomēr pēc Ukrainas teritorijas nonākšanas padomju varā 1920. gada vasarā Latvijas varas iestādes arvien vairāk sāka uztraukt latviešu bēgļu atgriešanās jautājums dzimtenē no turienes. Smagos apstākļos tur atradās tūkstošiem bēgļu, kuri nevarēja atgriezties, jo padomju iestādes atsaucās uz vienošanās neesamību starp Latviju un Padomju Ukrainu. Tie, kuriem bija līdzekļi, varēja doties uz Maskavu un kārtot atgriešanos no turienes, taču lielākajai daļai šādas iespējas nebija. Saistībā ar šo Latvijas valdībai arvien aktuālāks kļuva tas, kā atrisināt jautājumu par UTR pārstāvniecības darbību savā teritorijā, ko tai pārmeta Padomju Krievija. Tas atspoguļojās arī ārējā politikā, piemēram, 1920. gada 15. decembrī Latvijas ārlietu viceministrs Hermanis Albats un Igaunijas sūtnis Aleksandrs Hellats sarunā ar Polijas diplomātisko pārstāvi Vitoldu Kameņeckī pievērsa uzmanību apstāklim, ka Ukraina nevar uzņemties Bulduru konferences paredzētās saistības, kā arī nevar to prasīt no pārējām dalībvalstīm, ka Latvija un Igaunija gatavojas vienoties ar Padomju Ukrainu. Sakarā ar to Kameņeckis lūdza Polijas Ārlietu ministriju iespaidot UTR diplomātisko pārstāvniecību Varšavā, lai UTR valdība atsauc savus pārstāvjus no Baltijas valstu pārstāvju padomes un Militāro pārstāvju padomes.⁴²

1920. gada 27. novembrī pie Latvijas valdības ar priekšlikumu uzsākt sarunas par diplomātisko attiecību nodibināšanu bija vērsusies Ukrainas Padomju Sociālistiskās Republikas valdība, un decembrī Latvijas puse piekrita uzsākt sarunas. UTR diplomātiskās misijas Latvijā vadītājs V. Kedrovskis 1921. gada 27. janvārī iesniedza Latvijas Ārlietu ministrijā protestu pret to, atsaucoties uz Latvijas un UTR savstarpējās atzišanas rakstiem un norādot, ka Ukrainas Padomju Republikas Tautas komisāru padome ir vienīgi Padomju Krievijas okupācijas varas iestāde. 1921. gada 19. februārī Z. Meierovics atbildēja, ka Latvijas valsts vienmēr ar simpātijām izturējusies pret ukraiņu tautas centieniem pēc neatkarības, taču spiesta rēķināties ar reālo varu Ukrainas teritorijā, jo pretējā gadījumā nav iespējams nokārtot latviešu bēgļu reevakuāciju. Tūlīt pēc tam – 1921. gada februārī – UTR misija un konsulāta darbinieki atstāja Latviju (devās uz Poliju⁴³) un konsulāts tika slēgts.

1921. gada maijā Maskavā sākās sarunas ar Padomju Ukrainas pārstāvjiem, un rezultātā 1921. gada 3. augustā tika noslēgts līgums, kurā puses “bez ierunām” atzina “viena otru par pārstāvīgām, neatkarīgām un suverēnām valstīm ar visām juridiskām sekām, kas iztek no šādas atzišanas”, kā arī noregulēja bēgļu un optantu atgriešanās kārtību. Līguma 2. pants paredzēja arī “neļaut uz savas teritorijas nodibināties un uzturēties nekādām organizācijām un grupām, kuras pretendē uz otras līguma slēdzējas puses visas teritorijas vai kādas viņas daļas valdības lomu, kā arī valdībām un to organizāciju un grupu amata personām, kuru mērķis ir gāzt otras līdzējas puses valdību”.⁴⁴

Ar minēto jebkādas oficiālas Latvijas valdības attiecības ar UTR valdību trimdā vairs nebija iespējamas, kaut arī līguma tiešais iespaids beidzās 1922. gada beigās, kad tika izveidota PSRS un Ukrainas Padomju Republika beidza pastāvēt kā formāls starptautisko attiecību subjekts.

⁴¹ LNA LVVA 2574-2-60, 18-19.

⁴² Okulewicz 2001, 223.

⁴³ Paluszyński 1999, 377.

⁴⁴ Recueil des principaux Traités conclus par la Lettonie avec les Pays Étrangers 1918-1930, 41-67; LNA LVVA 2574-2-135, 1.

Secinājumi. Latvijas un Ukrainas salīdzinājums

Ārējo un iekšējo apstākļu iespaidā 1918.–1920. gadā UTR neizdevās nostiprināties. Tomēr pastāvēja ļoti spēcīgas ukraiņu valstiskuma tendences, kuras izpaudās ievērojami redzamāk nekā, piemēram, Baltkrievijā, turklāt Latvijas gadījumā bija acīmredzami pamanāmas valdības simpātijas pret ukraiņu tautas neatkarības centieniem, kā arī tīri pragmatisks aprēķins par politisko un saimniecisko izdevīgumu no sadarbības ar nekomunistisku Ukrainu ar tās nozīmīgo teritoriju un iedzīvotāju skaitu. Šim vēsturiski īsajam divu valstu savstarpējo attiecību posmam nebija izšķirošas nozīmes Latvijas ārējā politikā, taču šīs attiecības raksturo Latvijas attieksmi. Diemžēl arī to noslēgumu, kad 1920. gada rudenī un 1921. gada sākumā Latvijas puse bija spiesta rēķināties ar Ukrainas teritorijā reāli pastāvošo varu, lai saglabātu labas attiecības ar draudīgo Padomju Krieviju, kā arī glābtu Ukrainā esošos latviešu bēgļu tūkstošus.

Vienlaikus jāatzīmē dažkārt pārsteidzošās līdzības, kā arī atšķirības abu valstu cīņā par savu neatkarību. Pie līdzībām vispirms jāmin gan cīņu intensitāte, ko izraisīja svarīgā ģeopolitiskā situācija, gan sarežģītais vēsturiskais mantojums iekšējā politikā un saimniecībā. Turklāt minēto apliecina apstākļi, ka Kijiva 1918.–1920. gadā tika dažādu spēku ieņemta kopumā septiņas reizes, Rīga pilnībā vai daļēji 1917.–1919. gadā – piecas reizes. Tas pats attiecas uz ļoti augsto norišu dalībnieku jeb politiski militāro aktoru skaitu abās valstīs – ukraiņi dažādos periodos cīnījās ar poļiem (1920. gadā ar tiem sabiedrojoties), ukraiņu bolševikiem, Padomju Krieviju, pretbolševistiskajiem jeb “baltajiem” krieviem, bija sarežģītās attiecībās ar Vāciju un Austroungāriju, kā arī anarhistu vadoņa Mahno karaspēku, latvieši – ar latviešu bolševikiem, Padomju Krieviju, Vāciju un vācbaltiešiem (sākotnējā periodā ar tiem sabiedrojoties), “baltajiem” krieviem. Neskaitot Padomju Krieviju, kura gan Latvijai, gan Ukrainai bija kopīga draudoša kaimiņvalsts ar pretenzijām uz zaudētajām teritorijām, liela nozīme abās valstīs bija arī citu kaimiņvalstu interesēm (Latvijā – Lietuvas, Igaunijas, Polijas, Ukrainā – Rumānijas, Čehoslovākijas, Polijas).

Abās zemēs noteikta loma, kaut arī ne izšķiroša, dažādās norisēs bija Rietumu lielvalstu (Lielbritānijas un Francijas) faktoram. Abas zemes un to iedzīvotāji bieži varas maiņu rezultātā piedzīvoja grūti aprakstāmu iesaistīto pušu, bet galvenokārt bolševiku teroru utt.

Tomēr Latvija un pārējās Baltijas valstis savu neatkarību izcīnīja un nosargāja, ukraiņiem tas neizdevās. Un tas izriet no atšķirībām. Pirmkārt, pašsaprotami ievērojami atšķirās teritorija un nācijas lielums, kas ievērojami intensificēja norišu un dalībnieku skaita mērogu. Ukraiņu vēsturnieks, Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis Andrijs Rukass (*Andrii Rukkas*), kurš analizē cēloņus, uzskata, ka galvenais cēlonis ir Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valdību spēja piedāvāt “skaidru programmu politisko un sociāli saimniecisko problēmu atrisināšanai demokrātiskā ceļā, bez sociālistiskās utopijas un radikālisma”, kas savukārt ļāvis sekmīgi realizēt vispārēju mobilizāciju un izveidot kaujas spējīgus bruņotos spēkus. Tam var piekrist. Tālāk A. Rukass pamato, ka gan Ukrainā, gan Baltijas valstīs ļoti nozīmīgs bija Rietumu sabiedroto atbalsts, taču Baltijas valstīs, kuras atradušās Lielbritānijas “ietekmes sfērā”, saņēmušas britu atbalstu, jo viņi bija ieinteresēti Krievijas sadalīšanā, savukārt Ukraina bijusi Krievijas atjaunošanā ieinteresētās Francijas “ietekmes sfērā”, līdz ar to šādu atbalstu nav saņēmusi. Turklāt Baltijas valstu “politiski nobriedušie un pragmatiskie” vadītāji, izmantojot “vienotus un patriotiskus iedzīvotājus”, līdz ar efektīva valsts aparāta un karaspēka izveidi spējuši piesaistīt “Eiropas lielvaru” uzmanību un no tās izrietošo “nozīmīgo palīdzību”. Minētā tēze gan ir strīdīgāka, jo lielvalstu faktoram un atbalstam tomēr ne tuvu nebija izšķiroša nozīme nevienā Baltijas valstī, turklāt Lietuva drīzāk arī atradās Francijas “ietekmes sfērā”, ja vispār par tādām iespējams runāt (drīzāk – par vēsturisku apstākļu izraisītām lielākas ieinteresētības zonām). A. Rukass vienīgi vispārīgi piemin “vienotos un patriotiskos iedzīvotājus”⁴⁵ (neanalizēsim šī faktora būtību, jo arī šajā ziņā situācija bija sarežģīta, taču fakts, ka laikā, kad norisa

⁴⁵ Rukkas 2013.

ciņas par neatkarību, iedzīvotāji patiesi samērā viennozīmīgi sāka atbalstīt savu valdību un armiju). Patiesībā šis faktors ir viens no būtiskākajiem vai pat būtiskākais un izriet no – salīdzinājumā ar ukraiņiem – tomēr augstāka vispārējās izglītības līmeņa, kāds bija latviešiem,

igauņiem un pat lietuviešiem (pēdējiem objektīvu vēsturisku apstākļu iespaidā tas bija zemāks nekā pārējām divām Baltijas tautām), no kā savukārt izrietēja ievērojami plašāk tautā izplatīts nacionālās pašapziņas līmenis, kas lika būt “patriotiskiem un vienotiem”.

VĒRES

Gr[ins], A. (1920) Ukrainai atdzimstot. *Latvijas Kareivis* (07.05.1920.).

Bahmanis, K. (1920) Vai slēgt līgumu ar komunistu Ukrainu? *Latvijas Kareivis* (18.09.1920.).

Bachmanis, K. (1926) *Latvieši Ukrainē 1917.–1919. gados*. Rīga: autora izdevums.

Jaunākās Ziņas (24.04.1920.).

Jēkabsons, Ē. (1995) Ģenerālis Staņislavs Bulak-Balahovičs un Latvija. *Latvijas Arhīvi*, 1, 16–21.

Jēkabsons, Ē. (2003) Latvijas attiecības ar Ukrainas Tautas Republiku (1919–1921). *Latvijas Vēsture*, 4, 56–72.

Jēkabsons, Ē. (2004) Ukraiņi Latvijā 19. gadsimta beigās – 1945. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 2, 110–128.

Jēkabsons, Ē. (2023) Ukrainas epizode. Ģenerāļa Radziņa pieredzē balstītie vērtējumi ir nozīmīgi arī mūsdienās. *Domuzīme*, 5, 64–67.

Klīve, Ā. (1976) *Latvijas neatkarības gadi. Latvijas politiskā veidošanās un augšana*. B. v.: Grāmatu draugs. *Kurzemes Vārds* (02.07.1921.).

Latvijas Kareivis (18.06.1920.).

Latvijas Kareivis (22.06.1920.).

LNA LVVA (Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs), 1313-2-29.

LNA LVVA, 1313-2-66.

LNA LVVA, 2570-3-1126.

LNA LVVA, 2570-10-66.

LNA LVVA, 2570-14-889.

LNA LVVA, 2570-14-1426.

LNA LVVA, 2574-2-4.

LNA LVVA, 2574-2-4-56.

LNA LVVA, 2574-2-4-64.

LNA LVVA, 2574-2-60.

LNA LVVA, 2574-2-135.

LNA LVVA, 2574-4-7.

LNA LVVA, 2574-4-71.

LNA LVVA, 2575-7-39.

LNA LVVA, 2575-15-1.

LNA LVVA, 2575-15-11.

LNA LVVA, 3601-1-469.

LNA LVVA, 3741-1-52.

LNA LVVA, 5192-1-60.

LNA LVVA, 5434-3-168.

LNA LVVA, 5601-1-1151.

LNA LVVA, 5601-1-3669.

LNA LVVA, 5601-1-5226.

LNA LVVA, 5604-1-4305.

LNA LVVA, 6033-1-36.

Latvijas Sargs (03.09.1919.).

Līgotņū Jēkabs (1925) *Latvijas valsts dibināšana (Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome). Latvijas valsts tapšanas pirmais posms*. Rīga: V. Olava fonda sabiedrības izdevums.

Meierovics, Z. (1919) Latvijas ārlietu politika. *Valdības Vēstnesis* (18.11.1919.).

Okulewicz, P. (2001) *Koncepcja "międzymorza" w myśli politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Paegle, S. (1923) *Kā Latvijas valsts tapa*. Rīga: autora apgādībā.

Palkavnieks, J. (1920) Mahno. *Latvijas Kareivis* (05.09.1920.).

Paluszyński, T. (1999) *Walka o niepodległość Lotwy 1914–1921*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.

Recueil des principaux Traités conclus par la Lettonie avec les Pays Étrangers 1918–1930 (1930). G. Albat. Riga.

Rukkas, A. (2013) The Army and Independence. *The Ukrainian Week*. <https://ukrainianweek.com/the-army-and-independence/> (skatīts 13.07.2024.).

Skrzypek A. (1972) *Związek Bałtycki. Litwa, Lotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSSR w latach 1919–1925*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Šilde, Ā. (1985) Zigfrīds A. Meierovics. *Valstsvīri un demokrāti: biogrāfiskas studijas*. [Bruklina]: Grāmatu draugs.

Ukrainas attiecības ar Latviju (1920) *Valdības Vēstnesis* (30.08.1920.).

Ukrainas konsuls Benderovskis un oficiēri ieradušies Rīgā (1918) *Jaunākās Ziņas* (23.11.1918.).

Valdības Vēstnesis (07.10.1919.).

Valdības Vēstnesis (13.11.1919.).

Valdības Vēstnesis (16.11.1919.).

Valdības Vēstnesis (25.11.1919.).

Valdības Vēstnesis (18.06.1920.).

Valdības Vēstnesis (21.08.1920.).

Valdības Vēstnesis (23.08.1920.).

Redakcijā saņemts 13.07.2024., apstiprināts 03.09.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Arta Snipe
Biznesa vadības koledža

PĀREJAS TAISNĪGUMS: JĒDZIENA UN PRAKSES TEORĒTISKĀ IZPĒTE KRIEVIJAS–UKRAINAS KARA KONTEKSTĀ

TRANSITIONAL JUSTICE: THEORETICAL EXPLORATION OF THE CONCEPT AND ITS PRACTICE IN CONTEXT OF THE RUSSIA–UKRAINE WAR

Arta Snipe, *Dr. iur.*, ir zvērināta advokāte ar gandrīz 20 gadu ilgu profesionālo pieredzi civiltiesībās un konstitucionālajās tiesībās. Ieguvusi maģistra grādu jurisprudencē Rīgas Juridiskajā augstskolā un doktora grādu tiesību zinātnēs Latvijas Universitātē. 2019. gadā semestri pavadīja Masačūsetsas Universitātē kā Fulbraita stipendiāte un pētīja pārejas taisnīgumu. Kopš 2020. gada vairākās universitātēs pasniedz kursus par akadēmisko pētniecību, juridisko metodi, kā arī pārejas taisnīgumu.

E-pasts: arta@snipe.lv

Kopsavilkums

Raksta autore skaidro pārejas taisnīguma jēdzienu, ilustrējot to ar piemēriem no vēstures, apraksta galvenos pārejas taisnīguma pasākumus, uzsverot izaicinājumus to piemērošanā, un diskutē par pārejas taisnīguma pasākumu piemērošanu Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā kontekstā. Autore rakstā izskaidro pārejas taisnīguma ietvaros dibināto tribunālu īpatnības, iepazīstina ar patiesības komisijas jēdzienu un komisiju darbības iespējām. Tālāk autore apskata reparāciju un programmas un veidus, kā reparācija var tikt īstenota, kā arī pieskaras plašajam institucionālo reformu jautājumam, akcentējot lustrācijas lomu. Secinājumos autore uzsver, ka pārejas taisnīguma mērķis ir ar likumā balstītiem līdzekļiem nodrošināt vainīgo saukšanu pie atbildības, uzlabot izdzīvojušo upuru stāvokli un novērst vardarbību nākotnē. Lai šos mērķus īstenotu, jāaptver trīs dimensijas: jāatklāj konflikta vēsturiskie cēloņi un sekas (patiesība), jānosaka ļaundariem piemērotā juridiskā atbildība (taisnīgums) un jāpiešķir finansiālas kompensācijas upuriem (reparācijas). Ņemot vērā līdzšinējās tendences, autore prognozē, ka pēc kara beigām Ukrainā pārejas taisnīguma advokāti runās ne tikai par vainīgo tiesāšanu, bet arī par reparāciju programmām un restitūciju, kā arī patiesības noskaidrošanu, iespējams, patiesības komisijas veidolā.

Atslēgvārdi: pārejas taisnīgums, tribunāli, patiesības komisijas, restitūcija, reparācijas.

Summary

In the article, the author explains the concept of transitional justice, illustrating it with historical examples. The main measures of transitional justice are described in this article, emphasizing challenges in their application, and discusses their implementation in the context of Russia's full-scale invasion

of Ukraine. The author elucidates the characteristics of tribunals established within the framework of transitional justice and introduces the concept and potential functions of truth commissions. The discussion extends to reparations programs and methods of their implementation, touching on the broader issue of institutional reforms with focus on the role of lustration. In the conclusions, the author emphasizes that the aim of transitional justice is to hold perpetrators accountable through legal means, improve the conditions of surviving victims, and prevent future violence. To achieve these goals, transitional justice encompasses three dimensions: uncovering the historical causes and consequences of the conflict (truth), determining the legal responsibility of perpetrators (justice), and providing financial compensation to victims (reparations). Considering current trends, the author predicts that after the end of the war in Ukraine, advocates of transitional justice will address not only the prosecution of perpetrators but also reparations programs, restitution, and the establishment of truth, possibly in the form of a truth commission.

Keywords: transitional justice, tribunal, truth commissions, restitution, reparations.

Ievads

Ja sabiedrība ir gājusi cauri vēstures posmam, ko raksturo vardarbība un nopietni cilvēktiesību pārkāpumi neatkarīgi no to cēloņa – vai tas būtu totalitārs režīms vai bruņots konflikts –, pēc šāda režīma beigām rodas jautājums par nākotni. Ko darīt ar personām, kas, pārkāpjot tiesiskumu un cilvēktiesības, vērsušās pret līdzcilvēkiem? Kā nodrošināt taisnības izjūtu cietušajiem? Kā novērst pārkāpumu atkārtošanos? Kā atjaunot sabiedrību kā veselumu, tās struktūru, atjaunot taisnīguma izjūtu un nodrošināt mieru? Citējot ASV vēsturnieku Timotiju Snaideru (*Timothy Snyder*), – gāzt režīmu ir viegli, grūti ir veidot vai atjaunot iekārtu miera dzīvei.¹ Saskaņoties ar ziņām par Krievijas armijas pastrādātajiem noziegumiem, kā arī Ukrainas amatpersonu un iedzīvotāju sadarbību ar agresoru Krieviju (kolaborācija) gan Ukrainas leģitīmās valdības pārvaldītajās, gan okupētajās teritorijās, T. Snaidera uzdotā jautājuma otrā daļa iezīmējas kā potenciāli svarīga nākotnē, ar kuru Ukrainas sabiedrībai būs jāsasaskaras, likvidējot kara radītās sekas. Šī raksta mērķis ir parādīt līdzšinējo starptautisko pieredzi līdzīgu problēmu risināšanā.

Vajadzības nodrošināt taisnīgumu sasaistē ar sabiedrības integritātes saglabāšanu aktualitāti demonstrē jautājums, kuru pēc režīma maiņas Argentīnā 1985. gadā uzdeva Argentīnas tiesību teorētiķis un prezidenta Raula Alfonsīna (*Raúl Alfonsín*) padomnieks Karlos Ninjo (*Carlos Niño*): “Kā mēs sadzīvosim ar

ļaušanu? Kā mēs reaģēsim uz masveida cilvēktiesību pārkāpumiem, ko izdarījuši valsts varas pārstāvji vai ko valsts vara ir tolerējusi?”² Šis jautājums ir pārejas taisnīguma kā disciplīnas pamatā. Akadēmiķi un praktiķi cenšas meklēt atbildi uz jautājumu, kas ir nepieciešams, lai sabiedrība pārvarētu sarežģītu vēstures mantojumu, un piedāvā instrumentus, kas šajā procesā var palīdzēt.

Citiem vārdiem, pārejas taisnīgums (angl. *transitional justice*³) ir starpdisciplināra pētījumu joma, ko var uztvert arī kā jaunu skatpunktu, no kura novērtēt procesus un pasākumus, kuriem pārejas periodos pēc totalitāru vai autoritatīvu režīmu gāšanas vai nemieriem, vai kara stāvokļa gājušas cauri daudzas valstis, tai skaitā Latvija, bet kas Latvijā ir nepamatoti maz pieminēta.

Pētnieki ir vienojušies, ka par pārejas taisnīguma “dzimšanas brīdi” var uzskatīt starptautiskās konferences pagājušā gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Pirmā no tām notika 1988. gada novembrī Merilendā, ASV, un to organizēja Aspenas institūts. Šīs konferences mērķis bija diskutēt, kā pie varas nākušajām valdībām būtu jārikojas attiecībā uz priekšteču pastrādātajiem noziegumiem. Tas bija laiks, kad bija gāzta virkne militāro diktatūru Dienvidamerikā, Dienvidāfrikā bija

² Arthur 2009.

³ Eiropas Padomes dokumentu tulkojumos *transitional justice* līdz šim konsekventi tulkots kā “pārejas tiesiskums”. Akadēmiskajā diskursā tomēr tiek lietots jēdziens “pārejas taisnīgums”.

¹ Snyder 2022.

uzsāktas pārrunas par aparteīda izbeigšanu un PSRS bija uz sabrukuma sliekšņa. Dažādas valstis bija piedzīvojušas represīvu režīmu nomaiņu uz demokrātiskiem režīmiem un saskārās ar līdzīgām problēmām, kurām kopīgi meklēja risinājumus. Aspenas institūta rīkotajai konferencei sekoja vēl citas (piemēram, 1992. gadā Zālburgas "Hartas 77" dibināšanas konference "Taisnīgums pārejas periodā" un 1994. gadā Dienvidāfrikas Demokrātijas institūta konference "Tik galā ar pagātņi"). Konferencēm sekoja publikācijas un grāmatas, un pārejas taisnīguma principa būtiskuma pieaugumu demonstrē šī jēdziena minēšanas biežuma izmaiņas. Ievadot šo jēdzienu bibliotēku datubāzes meklētājā 2000. gadā, bija iespējams iegūt 17 rezultātus, bet jau pēc 10 gadiem meklēšana deva tūkstošiem avotu.⁴

Galvenie pārejas taisnīguma pasākumi⁵

ANO ģenerālsēkretāra 2004. gadā izdotajās pamatnostādnēs par ANO pieeju pārejas taisnīgumam ir norādīts, ka pārejas taisnīgums ietver gan tiesas, gan ārpustiesas procesus un mehānismus, tostarp kriminālvajāšanu, atbalstu patiesības noskaidrošanā, kompensāciju piešķiršanu, institucionālās reformas un nacionālās konsultācijas. Lai kādā kombinācijā šie pasākumi tiktu piemēroti, procesam jānotiek saskaņā ar starptautiskajiem standartiem un saistībām.⁶

Pārejas taisnīgums ietver divas komponentes: pāreju un taisnīgumu. Pāreja nozīmē, ka tiek runāts par režīma maiņu valstī: demokrātiska režīma izveidi pēc autoritāra režīma vai diktatūras vai par normālas dzīves atjaunošanu pēc vardarbīga režīma vai kara. Pāreja ietver pieņēmumu, ka notiek pāreja no slihta režīma uz labāku, ietverot prezumpciju, ka labāks režīms nozīmē demokrātiskāku režīmu. Taisnīguma sadaļa nozīmē, ka jaunais režīms veic pasākumus, lai vērstos pret iepriekšējā režīma

laikā pieļautajiem smagākajiem cilvēktiesību pārkāpumiem.

Būtiski uzsvērt, ka pārejas taisnīguma pasākumi tiek piemēroti pārejas laikā. Par pārejas taisnīguma pasākumiem nav pamata runāt, ja pāreja vēl nav sākusies, autoritārais režīms nav gāzts vai militārais konflikts turpinās. Bet tas nenozīmē, ka par pārejas taisnīgumu šajā laikā nevar jau domāt – kā šobrīd, vēl kara laikā, tas notiek Ukrainā, vācot un nostiprinot pierādījumus par pieļautajiem noziegumiem. Kā piemēru var minēt arī Kolumbiju, kurā pārejas taisnīguma mehānismi, jo īpaši patiesības komisijas izveide, bija daļa no punktiem 2016. gada miera līguma projektā, ko Kolumbijas valdība noslēdza ar senāko partizānu grupu Rietumu puslodē – Kolumbijas Revolucionārajiem bruņotajiem spēkiem jeb FARC.⁷

Plašākā nozīmē pārejas taisnīgums ietver visus tos pasākumus, kas tiek izmantoti, lai risinātu iepriekšējā režīma mantojumā atstātos jautājumus. Šo pasākumu iespējamais klāsts ir ļoti plašs un daudzveidīgs, un atkarīgs no pārdzīvotā konflikta vai varmācīgā režīma rakstura un ilguma, sabiedrības vajadzībām, vērtībām. Pie šiem pasākumiem pieskaitāmas gan izmaiņas kriminālkodeksos un mācību grāmatās, gan tribunālu dibināšana un apsūdzību celšana, gan memoriālu, muzeju un sēru dienu izveide. Pasākumos ietilpst arī institucionālās reformas: likumdošanas, policijas, tiesu sistēmas reformas, kā arī dažādu kompensācijas sistēmu izveidošana.

Pētnieki ir atzinuši, ka nevar runāt par vienu pārejas taisnīguma paraugu, kam sekot. Mehānismi, kas tiks piemēroti katrā konkrētajā gadījumā, to piemērošanas secība un veids būs atkarīgi no vairākiem apstākļiem. Nozīme ir tam, kāds ir bijis iepriekšējais režīms vai vardarbības epizodes, proti, piemērotie mehānismi atšķirsies, ja pāreja notiks no militāra režīma uz demokrātisku vai pēc militāra konflikta. Nozīme ir arī tam, cik ilgs bijis vardarbības un cilvēktiesību pārkāpumu laiks, kā arī tam, kas bijis galvenais ļaundaris – valsts sankcionēts orgāns, militāra hunta vai ārējs ienaidnieks.⁸

⁴ Arthur 2009, 355.

⁵ Angl. *measures of transitional justice*; tiek lietoti arī termini "procesi" (*processes*) un "mehānismi" (*mechanisms*).

⁶ UN Secretary-General 2010.

⁷ Rowen 2017, 90.

⁸ Elster 2004, 73.

Galvenie pārejas taisnīguma pasākumi, kas tika atzīti kā piemērojami jau Aspenas institūta organizētajā konferencē un ko savā darbībā uzsver pārejas taisnīguma idejas atbalstītājs un izplatītājs Starptautiskais Pārejas taisnīguma centrs (*International Center for Transitional Justice*), ir kriminālvajāšana, tiesības uz patiesību, institucionālās reformas un kompensāciju programmas. Arī ANO ģenerālsekretāra pamatnostādnēs ietvertā definīcija uzskaita šos pašus galvenos pārejas taisnīguma pasākumu (mehānismu) virzienus:⁹

- tiesu procesus: individuālu saukšanu pie kriminālatbildības par iepriekšējā režīma vai kara, vai nemieru laikā izdarītajiem noziegumiem;
- patiesības atklāšanu: veidot šim nolūkam īpašas komisijas vai citādā veidā publikot iepriekšējā režīma pieļautos pārkāpumus;
- reparāciju un restitūcijas programmas: kompensēt mantiskos zaudējumus un personisko kaitējumu, piemēram, ģimenes locekļu nāvi, sakropļojumu vai nepamatotu apcietinājumu;
- institucionālās reformas: gan izmaiņas valsts iekārtā, tiesību aizsardzības sistēmā un citās, gan "tīrīšanas", kuru mērķis ir nepieļaut, lai iepriekšējā režīma atbalstītāji joprojām ieņemtu vadošus amatus.

Šim tradicionālajam galveno mehānismu uzskaitījumam ANO ir pievienojusi vēl pasākumus, kas garantē neatkārtošanos (*guarantees of non-recurrence*), – jebkādu pasākumus, kas darbojas preventīvi, tai skaitā izglītības sistēmas un mācību vielas reformas, mākslas un kultūras pasākumus, psiholoģisko palīdzību.¹⁰ Ir autori, kas atsevišķi no individuālās kriminālatbildības uzsver arī amnestijas kā pārejas taisnīguma mehānismu.¹¹ Praktiski tas nozīmē, ka pārejas taisnīguma piemērošana ir kā mozaika, kas tiek veidota, ņemot vērā iepriekšējā režīma īpatnības, pārejas perioda īpatnības, jaunā režīma īpatnības, valsts demokrātijas

pieredzi, valsts finansiālās iespējas un vēl daudzus citus apstākļus.

Individuālā kriminālatbildība

Kriminālatbildība nacionālu vai starptautisku tribunālu priekšā ir tradicionāla pārejas taisnīguma iezīme daudzviet pasaulē. Jau kopš Nirnbergas tribunāla laikiem individuālā kriminālatbildība par pieļautajiem noziegumiem ir atzīta par būtisku pārejas taisnīguma sastāvdaļu. Personīgās kriminālatbildības mērķis ir novērst nesodāmības izjūtu, kāda mēdz pārņemt tos, kas izdarījuši cilvēktiesību pārkāpumus.

Pasaules pieredzē bijuši gan nacionāla, gan starptautiska līmeņa tribunāli. Vēsturiski nozīmīgs nacionālais tribunāls tika izveidots Argentīnā 1985. gadā, lai sauktu pie atbildības militāros līderus, kuri bija atbildīgi par tūkstošiem civiliedzīvotāju pazušanu militārās huntas valdīšanas laikā no 1974. līdz 1983. gadam. Savukārt pirmais starptautiskais tribunāls, kas tika izveidots pēc Nirnbergas, bija 1993. gadā organizētais Starptautiskais Kara noziegumu tribunāls bijušajai Dienvidslāvijai (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*), kurā tiesāja 161 personu, kas bija atbildīgas par kara noziegumiem bijušās Dienvidslāvijas teritorijā 90. gados. Otrs nozīmīgs starptautiskais tribunāls tika izveidots 1994. gadā, lai pie atbildības sauktu Ruandas genocīda vainīgos (*International Criminal Tribunal for Rwanda*). Šie divi pirmie starptautiskie tribunāli ir būtiski arī teorētiskajai tiesību zinātnei. Tie paplašināja izpratni par to, kas ir atbildība par rīcību, dotajām pavēlēm arī nacionālu militāru konfliktu gadījumos, kā arī paplašināja genocīda jēdzienu, nostiprināja noteikumus, kā saukt pie atbildības vainīgos par kara noziegumiem, noziegumiem pret cilvēci un genocīdu, un bija būtisks posms ceļā uz Starptautiskās Krimināltiesas izveidi.¹²

Kopš šiem pirmajiem tribunāliem virkne nacionālo tribunālu un hibrīdtribunālu (kuros apvienoti nacionāli un starptautiski elementi) ir izveidoti vairākos desmitos valstu, piemēram, Speciālā tiesa Sjerraleonē,¹³ Ārkārtas palāta

⁹ UN Secretary-General 2010.

¹⁰ United Nations General Assembly 2015.

¹¹ Fijalkowski 2016.

¹² Kerr 2020, 53.

¹³ Residual Special Court for Sierra Leone.

Kambodžas tiesā,¹⁴ Speciālā tiesa Kosovā¹⁵ un Austrumtimorā¹⁶, Libānā¹⁷ un citur.

Vienlaikus tie, kas izdarījuši noziegumus iepriekšējā režīma vai militārā konflikta laikā, tiek tiesāti arī valsts tiesās, neveidojot īpašus tribunālus. Tomēr te vietā ir nošķirt kriminālatbildību pārejas taisnīguma kontekstā no ikdienā saprotamās kriminālatbildības. Kā rakstījis bijušais (pirmais) Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) īpašais referents patiesības, taisnīguma, atlīdzināšanas un neatkārtošāšanās garantiju veicināšanas jautājumos Pablo de Greifs (*Pablo de Greiff*), mēs dzīvojam nepilnīgā pasaulē, kur tiek pieļauti noziegumi un dažkārt noziedzniekiem izdodas izsprukt sveikā, bet pārejas taisnīguma mehānismi tiek piemēroti ļoti nepilnīgā pasaulē (*very imperfect world*), kur nodarījumu skaita un apjoma dēļ nav iespējams saukt pie atbildības katru vainīgo. Viens no grūtajiem pārejas taisnīguma jautājumiem individuālās kriminālatbildības kontekstā ir, kurus noziedzniekus un kā saukt pie kriminālatbildības, apzinoties, ka visus notiesāt neizdosies.¹⁸ Kā hrestomātisks piemērs pasaulē tiek minēta Ruanda, kur pēc notikušā genocīda cietumos bija ieslodzīti vairāk nekā 130 tūkstoši noziedznieku, kas bija piedalījušies genocīdā. Visu vainīgo notiesāšanai valsts tiesās būtu vajadzīgi desmitiem gadu, kuru laikā cietumnieki būtu jāuztur. Ruandā šo problēmu risināja, izmantojot tradicionālās gačača (*gacaca*) tiesas, kuras nebija piemērotas un apmācītas noziegumu pret cilvēci vai genocīda tiesāšanā un tāpēc izpelnījušās kritiku.¹⁹

Vērojot diskusijas un lasot rezolūcijas²⁰ par tribunāla izveidi, lai sauktu pie kriminālatbildības tos, kuri apsūdzēti Krievijas pastrādātajos kara noziegumos Ukrainā, šī problēma vēl nav apzināta, tomēr skaidrs, ka uz šiem noziegumiem nāksies attiecināt pārejas taisnīguma

nepilnības likumu, jo katra agresijas nozieguma pierādīšana un iztiesāšana faktiski var nebūt iespējama. Tomēr arī šāds taisnīgums pilda vienu no mērķiem – mazina nesodāmības izjūtu un nostiprina atbildību par pastrādātajiem noziegumiem.

Kaut arī sākotnēji pārejas taisnīgums meklēja alternatīvus mehānismus individuālajai kriminālatbildībai, lai tiktu galā ar pagātnes mantojumu un nodrošinātu vardarbības neatkārtošanos, tomēr individuālā kriminālatbildība joprojām ieņem un pat arvien nostiprina savu lomu kā pārejas taisnīguma mehānisms. Starptautiskā Krimināltiesā ir tikai viens no procesa, ko mēdz saukt par tiesiskuma kaskādi (*justice cascade*), elementiem. Šī tiesiskuma kaskāde vērsta uz to, lai arvien biežāk izmantotu individuālo kriminālatbildību tiesas priekšā un nodrošinātu cilvēktiesību pārkāpumu neatkārtošanos.²¹

Noziegumi, kuru iztiesāšanai dibina tribunālus, parasti ir vissmagākie un skar visu starptautisko sabiedrību kopumā, un ir minēti Starptautiskās Krimināltiesas statūtu 5. punktā.²²

- a) genocīds – darbība, kas tiek izdarīta, lai pilnīgi vai daļēji iznīcinātu kādu nacionālu, etnisku, rasu vai reliģisku grupu, tai skaitā nogalināšana, dzimstības ierobežošana, bērnu piespiedu pārvietošana u. c.;
- b) noziegumi pret cilvēci – darbības, ja tās tiek veiktas kā daļa no plaša vai sistemātiska uzbrukuma, apzinoties šā uzbrukuma būtību, kas vērsts pret civiliedzīvotājiem, tai skaitā slepkavības un deportācijas, spīdzināšanas, aparteīds u. c.;
- c) kara noziegumi – primāri 1949. gada 12. augusta Ženēvas konvencijas pārkāpumi, bet ietver arī citus nopietnus tiesību normu un paražu pārkāpumus, kas notiek starptautisku bruņotu konfliktu gadījumos starptautisko tiesību

¹⁴ Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia.

¹⁵ Kosovo Specialist Chambers & Specialist Prosecutor's Office.

¹⁶ Washington College of Law.

¹⁷ UN Refugee Agency n. d.

¹⁸ Greiff 2012, 34.

¹⁹ Burnet 2010, 98.

²⁰ Eiropas Parlaments 2023.

²¹ Sikkink, Kim 2013.

²² United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court. Rome Statute of the International Criminal Court 1998.

noteiktajos ietvaros, tai skaitā uzbrukumi civiliem objektiem, civiliedzīvotājiem, kā arī spīdzināšana, tīšas slepkavības u. c.;

- d) agresija – agresija ANO Statūtos vēl nav definēta, bet ar to saprot darbību plānošanu, sagatavošanu, ierosināšanu vai izpildi, ko veic persona, kas ir atbildīga par agresijas aktu. Tas ir acīmredzams ANO Statūtu pārkāpums.

Būtiski atzīmēt, ka šo noziegumu starpā nepastāv hierarhija – tie visi ir vienlīdz smagi, tie ir paši vissmagākie noziegumi.

Patiesības un izlīguma komisijas

Patiesību tradicionāli noskaidro patiesības komisija (*Truth Commission*) vai patiesības un izlīguma komisija (*Truth and Reconciliation Commissions*). Uzsverot, ka patiesības uzzināšana ir izlīguma priekšnoteikums, šādu komisiju nosaukumā bieži ietver izlīguma (jeb samierināšanas – *reconciliation*) jēdzienu. Patiesības komisiju uzdevums ir izmeklēt pieļautos cilvēktiesību pārkāpumus, ļaut upuriem dalīties ar pārdzīvoto un par uzzināto stāstīt sabiedrībai. Komisijas ir oficiāli izveidotas un valsts varas pilnvarotas institūcijas, bet atšķiras no tiesām ar to, ka komisiju mērķis nav sodīšana. To uzdevums ir izpētīt notikušo, uzklāst upurus, aprakstīt cēloņus un sekas, kā arī sniegt to izveidotājam (jaunā režīma likumdevējam vai izpildu varai) ieteikumus, kā novērst šādu pārkāpumu atkārtāšanos un kādi kompensāciju mehānismi varētu tikt piemēroti, lai upuriem kompensētu to ciešanas. Tradicionāli patiesības komisijas nosauc vainīgos, publiski nosodot viņu rīcību, bet nepiemērojot citu soda veidu. Tās ir gan izmantojamas gadījumos, kad individuālā kriminālatbildība nav iespējama politisku iemeslu dēļ, gan arī dod iespēju uzklāst upuri un atzīt pārinodarījumu tad, kad konkrētos pāri darītājus nav iespējams identificēt vai saukt pie kriminālatbildības.

Kā min pētnieki, komisijas ir tik dažādas, cik dažādi ir pārejas procesi.²³ Tās atšķiras pēc darbības mēroga, sabiedriskās nozīmības un pilnvarām. Piemēram, dažas komisijas ir ieguvušas lielu autoritāti sabiedrībā, dažas – mazāku

nozīmi. Daļa komisiju ir izdevušas ziņojumus, ko lasīja plaša sabiedrības daļa (piemēram, Argentīnas komisijas ziņojumu *Nunca más* (“Nekad vairs”)), bet citas izbeidza darbu, pat nesagatavojot ziņojumu.²⁴ Atšķiras komisiju uzklāstais cietušo skaits, piemēram, vienas ir uzklāstījušas tūkstošiem personu, citas – dažus simtus. Komisijām var būt arī unikālas pilnvaras, piemēram, Dienvidāfrikas Patiesības un samierināšanas komisijai bija tiesības izsniegt amnestiju tiem, kas vaļširdīgi atzina un nožēloja izdarīto.²⁵

Patiesības komisijas sastāvs ir atkarīgs no tās dibinātāja. Dažkārt, kā Dienvidāfrikā, uz komisijas locekļu amatam tika organizēts atklāts konkurss, bet biežāk tās izveidotājs izvēlas un iecel tādus komisijas locekļus, kas ir valsts mēroga vai pat starptautiska mēroga autoritātes. Piemēram, Argentīnas 1983. gadā dibināto komisiju vadīja prezidenta ieceltais un sabiedrībā augsti godātais rakstnieks Ernesto Sabato. Patiesības komisiju sēdes ir notikušas gan atklāti, gan slēgti. Piemēram, Argentīnas komisija publiskas sēdes nerīkoja, bet Dienvidāfrikā cietušos uzklāstāja atklātās sēdēs.

Viena no vēsturiski spēcīgākajām komisijām ir bijusi Peru Patiesības un samierināšanas komisija (2001–2003), kas uzklāstāja ap 17 000 liecību, uz kuru pamata secināja, ka konflikta laikā nogalināti vai bez vēsts pazuduši 69 280 cilvēki, un dokumentēja 4600 masu kapuvietas. Noslēguma ziņojumā tā konstatēja, ka minoritāšu valodu pārstāvji un valsts nabadzīgākie iedzīvotāji cietuši proporcionāli lielākā apmērā.²⁶

Apkopojot iepriekš demonstrētos piemērus, ir formulēta patiesības komisijas definīcija: tā ir pagaidu institūcija (tā nedrīkst būt pastāvīga, kā, piemēram, vēstures izpētes institūts), ko oficiāli sankcionējusi valsts, lai izmeklētu konkrētā laika posmā notikušus cilvēktiesību pārkāpumus, tieši uzklāstot upurus, un sagatavotu gala ziņojumu.²⁷ Salīdzinājumam – literatūrā kā patiesības komisijas kandidāte Latvijā visbiežāk minēta Latvijas Vēsturnieku

²⁴ Bakiner 2016, 25.

²⁵ Hayner 2010, 29.

²⁶ Turpat, 35.

²⁷ Turpat, 11–12.

²³ Bakiner 2016; Hayner 2010.

komisija (kuru 1998. gadā Valsts prezidenta kancelejas paspārnē nodibināja prezidents Guntis Ulmanis un kuras uzdevums bija nacisma un padomju režīma politikas detalizēta izpēte un holokausta izvērtēšana) nebūtu atzīstama par patiesības komisiju šīs definīcijas izpratnē.²⁸ Šī ir pastāvīga komisija, kuras darbība ir pielīdzināma zinātniska institūta darbībai.

Patiesības komisijas ilgstoši bija pārejas taisnīguma galvenais elements un sākotnēji bija viena no zīmīgākajām pārejas taisnīguma iezīmēm. Komisijas bija iespējams pielāgot dažādiem apstākļiem, kā arī izmantot dažādiem politiskajiem mērķiem.²⁹ To uzskata par instrumentu, kas sabiedrībai palīdz iegūt informāciju par tuviniekiem, bet upuriem palīdz gūt gandarījumu, publiski atzīstot pārdarījumu, kā arī tās atzinumi noder par pamatu finansiālu kompensāciju noteikšanai vai cita simboliska vai praktiska labuma saņemšanai. Daļa tiesību teorētiķu patiesības komisijas redz kā tiesvedības alternatīvu, kamēr daļa – kā papildu mehānismu, kas var palīdzēt saukt pie atbildības vainīgos tiesā.³⁰

Patiesības noskaidrošanai var izmantot ne tikai patiesības komisijas. Tā, piemēram, bijušās PSRS ietekmes zonas valstīm raksturīgs pārejas taisnīguma pasākums ir slepeno dienestu arhīvu publicēšana. Valstis, kas izlēmušas darīt pieejamu arhīvu saturu iedzīvotājiem, tādējādi nodrošina tiesības uz patiesību upuriem, kas ar arhīvu starpniecību var iegūt ziņas un apliecinājumu par pārdzīvoto.³¹ Iepriekš noslepenotu dokumentu publiskošanas prakse valstīs ir atšķirīga, un nozīme ir gan dokumentu (arhīva) saturam un tajā ietvertās informācijas uzticamībai un pilnīgumam, gan arī jaunā režīma politiskajai attieksmei pret šo materiālu publicēšanu.

Arī Latvijā tā dēvēto čekas maisu atvēršana bija ilgstošu diskusiju priekšmets, līdz tika lemts publiskot aģentu kartītes. To rekomendēja arī LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija savā

gala pārskata ziņojumā.³² 2018. gada 4. maija grozījumi likumā “Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu” paredz, ka VDK aģentu alfabētiskās kartes ir pieejamas internetā.³³ Pārējie čekas maisu materiāli, kā, piemēram, aģentu ziņojumi, atskaites, ir pieejami zinātniskās pētniecības vajadzībām.

Reparāciju un restitūcijas programmas

Vēl viens vispārpieņemts pārejas taisnīguma pasākums ir reparāciju programmas. Tās ir valsts sponsorētas iniciatīvas, kuru mērķis ir mazināt kaitējumu, ko iepriekšējais režīms nodarījis cietušajiem.³⁴ Lai arī jēdziens “reparācijas” visbiežāk ir izskanējis kā maksājumi, ko Vācija veica Sabiedrotājiem pēc Otrā pasaules kara beigām, pārejas taisnīguma, kā arī juridiskā kontekstā tas tiek lietots plašākā nozīmē un apzīmē jebkurus mērus, ko iespējams izmantot, lai atlīdzinātu kaitējumu, kas cietušajiem nodarīts noziegumu rezultātā.³⁵

Reparācijas var nozīmēt gan materiālu, gan simbolisku labumu piešķiršanu. Tās var tikt piešķirtas individuāli vai kolektīvi arī ar lielu laika noilgumu. Piemēram, Latvijas Republikas Saeima likumu par 40 miljonu eiro piešķiršanu visai ebreju kopienai pieņēma 2022. gadā.³⁶ Reparācijas var izpausties arī simboliski, piemēram, kā publiska vai individuāla atvainošanās. Piemēram, 1996. gadā Japānas premjerministrs nosūtīja individuālas atvainošanās vēstules tām sievietēm, kas tika izmantotas kā sekas verdzēnes Otrā pasaules kara laikā.

Finansiālās kompensācijas var tikt izmaksātas gan par mantisku, gan nemantisku kaitējumu, lai gan literatūrā par reparāciju programmām biežāk runā tieši nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas kontekstā. Reparāciju programmas vairumā gadījumu ir sarežģīta politiska lēmuma sekas, kur jaunā režīma finansiālā nestabilitāte ir jāsavieno ar upuru ciešanu atzīšanu

²⁸ Bakiner 2018.

²⁹ Rowen 2017, 148.

³⁰ Turpat, 11.

³¹ Sk., piem., Čehijas NKVD/KBG arhīvus: Digital Archive of NKVD/KBG Documents in Relation to Czechoslovak History n. d.

³² LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija 31.05.2018.

³³ LPSR VDK dokumentu arhīvs n. d.

³⁴ Greiff 2006b.

³⁵ Turpat, 453.

³⁶ Latvijas Republikas Saeima 10.02.2022.

un zināmu kompensāciju. Pārejas taisnīgums šajā kontekstā nozīmē, ka upuru ciešanas nereti mantiski novērtētas kolektīvi, pat nevērtējot katru konkrēto gadījumu (piešķirot viena apmēra maksājumus par līdzīgiem kaitējumiem), un kompensācija nespēj pilnībā segt radušos kaitējumus.³⁷ Šajā kontekstā visaptverošākā reparāciju programma pasaules vēsturē ir Vācijas programma *Wiedergutmachung*, kas īstenota pēc Otrā pasaules kara. Saskaņā ar šo programmu Vācija veica maksājumus Izraēlai.³⁸

Finansiālā kompensācija ir tikai viens no reparāciju veidiem. Reparāciju programmas var saturēt pasākumus pilsonisko un politisko tiesību atjaunošanai, kriminālsodu dzēšanu, fizisko rehabilitāciju vai nodrošināt piekļuvi veselības aprūpei vai izglītībai. Tā, piemēram, Latvijā politiski represētajiem tika radīta kompensāciju programma, kurā ietilpa gan tādi mantiski labumi kā atvieglojumi nodokļu un nodevu maksāšanā, pensijas piešķiršana, bezmaksas veselības aprūpe, sociālā rehabilitācija un atvieglojumi sabiedriskā transporta izmantošanā, gan arī simboliska atzišana un kompensācijas, nosakot 25. martu un 14. jūniju par Komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienu un nodrošinot politiski represēto personu likteņu vēsturisku izpēti, kā arī piemiņas vietu izveidi. Šo pasākumu mērķis ir gan publiski atzīt upuru ciešanu faktu un pieminēt upurus (pretēji pāridarījumu noliegšanai), gan arī vairot pāridarījumu apzināšanos, lai tā novērstu to atkārtošanos.

Tā sauktā atmiņu politika (*politics of politics, memorialization*) pamazām ieņem arvien būtiskāku vietu pārejas taisnīguma ietvarā. Memoriālu veidošana, mācību grāmatu pārrakstīšana, pieminekļu demontāža un ielu nosaukumu maiņa agrāk tika uztverta kā daļa no simboliskām reparācijām, bet tagad pētnieki arvien biežāk pauž viedokli, ka atmiņu politikai ir jāvelta īpaša uzmanība.³⁹ Arī valsts oficiālās vēstures skatījuma nostiprināšanu Satversmes preambulā⁴⁰ var vērtēt kā daļu no

atmiņu politikas un uzskatīt par pārejas taisnīguma pasākumu.

Kā postsociālisma pārejas reparācijas programmas pamatelements ir apskatāma īpašuma tiesību atjaunošana, kas notikusi virknē Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu. Pēc neatkarības atjaunošanas visas Baltijas valstis pieņēma tiesību aktus, lai nodrošinātu īpašuma tiesību atjaunošanu uz īpašumiem, ko bija nacionalizējusi padomju vara. Daži autori uzskata, ka Baltijas valstu īstenotā īpašuma tiesību atjaunošana ir viens no visaptverošākajiem restitūcijas politikas demonstrējumiem pasaulē.⁴¹ Latvijā īpašuma konversija tika uzskatīta par pamatnosacījumu tam, lai radītu apstākļus ekonomikas pārejai uz tirgus attiecību principiem.⁴² Valsts uzņēmumu un dzīvojamā fonda privatizācija, namīpašumu atdošana to bijušajiem īpašniekiem, īpašuma tiesību atjaunošana uz zemes īpašumiem, zemes īpašumu privatizācija – tas viss ir daļa no pārejas taisnīguma pasākumiem.

Procedūra, kādā valsts nodrošina reparāciju un restitūcijas pieteikumu izskatīšanu, atšķiras katrā konkrētā gadījumā, valstīm nereti veidojot īpašas institūcijas, kas nodarbojas tikai ar šo jautājumu. Arī Ukrainā, lai gan pāreja uz mieru vēl ir tikai gaidāma, ar Eiropas Padomes 2023. gada 17. maija rezolūciju jau ir izveidots Ukrainas zaudējumu reģistrs, lai reģistrētu pierādījumus un prasījumus par kaitējumu un zaudējumiem, kuri nodarīti pēc 2022. gada 24. februāra Ukrainas teritorijā un kuru cēlonis ir Krievijas Federācijas pārkāpumi. Šis reģistrs izveidots kā starptautiskas sadarbības platforma Eiropas Padomes institucionālajā ietvarā.⁴³

Institucionālās reformas

Institucionālās reformas kā atsevišķs pārejas taisnīguma pasākums dokumentos pirmo reizi pieminēts gandrīz desmit gadus pēc pirmajām konferencēm, kurās definēti pārejas taisnīguma pasākumi. Tomēr tas nenozīmē, ka institucionālās reformas netika veiktas, tās

³⁷ Greiff 2006a.

³⁸ Turpat, xxvii.

³⁹ Mälksoo 2023.

⁴⁰ Latvijas Republikas Saeima 19.06.2014.

⁴¹ Ronen 2011, 273.

⁴² Latvijas Republikas Augstākā Padome 20.03.1991.

⁴³ Council of Europe, Committee of Ministers 2023.

tikai netika vienoti apkopotas vienā terminā. Konstitucionālās reformas (valsts iekārtas maiņa), administratīvās reformas, tiesu un tiesību aizsardzības sistēmas reformas un amatpersonu nomaiņa ir jau vēsturiski pazīstami mehānismi, kas tiek iedarbināti pēc režīma maiņas.

Lai arī lielākā daļa kvantitatīvo pētījumu pārejas taisnīguma jomā koncentrējas uz kriminālatbildību un patiesības komisijām, institucionālās reformas ir vienmēr klātesošs pārejas taisnīguma īstenošanas pasākums. Arī institucionālo reformu mērķis ir novērst notikušo pārkāpumu atkārtošanos, un šim nolūkam nereti ir jāreformē pati valsts un tās administratīvais aparāts. Nepieciešamas arī likumu reformas un jaunu likumu pieņemšana, kā arī reformas valsts institūcijās, administrācijā, tiesu sistēmā. Reformas vērstas uz to, lai izskaustu iepriekšējā režīma ietekmi, īpaši tiesu sistēmā, tiesību aizsardzībā (policijā) un bruņotajos spēkos, nodrošinātu to pārraudzību un izglītošanu.

Lustrācija jeb ierēdniecības un augstāko amatu attīrīšana no iepriekšējā režīma atbalstītājiem ir pārejas taisnīguma pasākums, ko parasti pieskaita pie institucionālām reformām. Lustrācijas mērķis ir, no vienas puses, nodrošināt, ka iepriekšējam režīmam lojālas personas vairs nevar ieņemt ietekmīgus amatus un, no otras puses, atjaunot sabiedrības uzticēšanos valsts un tiesu orgāniem.

Literatūrā par pārejas taisnīgumu tiek lietoti termini “pārbaude” (*vetting*) un “lustrācija” (*lustration*),⁴⁴ kur ar pārbaudi saprot individu integritātes novērtēšanu, lai noteiktu piemērotību nodarbinātībai valsts institūcijās. Tiek vērtēts, vai darbinieks ievēro starptautiskos cilvēktiesību un profesionālās uzvedības standartus, var tikt arī vērtēts personas finansiālais stāvoklis.⁴⁵ Lustrācijas gadījumā netiek vērtēts katrs indivīds, bet gan tā piederība pie noteiktas grupas. Postpadomju telpā lustrāciju var definēt kā aizliegumu ar komunistisko režīmu

saistītām personām darboties postkomunistiskā režīma politikā un ieņemt sabiedrībā nozīmīgu lomu.⁴⁶

Režīma maiņas gadījumā tā ir jaunās valsts izšķiršanās, kādā apmērā un kad īstenot lustrāciju vai arī veikt esošo amatpersonu pārbaudi un “tīrīšanas”. Nepārdomāti lēmumi var radīt dažādas valsts funkcijas īstenošanas grūtības. Ja, piemēram, valsts nolemj atlaist visus tiesnešus un izsludināt jaunu konkursu uz vakantajām vietām, var rasties grūtības nodrošināt tiesu varas darbību pārejas periodā. Tomēr ilgtermiņā šāda pieeja var izrādīties veiksmīgāks risinājums, kas dod iespēju vakantās vietas ieņemt profesionāļiem, par kuru lojalitāti nav šaubu. Institucionālo reformu kontekstā pētnieki uzsver arī laika faktoru: lai arī sabiedrība var skaļāk pieprasīt vainīgo personu tiesāšanu vai kompensāciju piedziņu, būtiski ir nodrošināt, lai atbildīgie, kas pieņem lēmumus pārējos pārejas taisnīguma jautājumos, būtu tādi, kuriem sabiedrība uzticas.⁴⁷

Salīdzinājumam – Latvijā netika pieņemts īpašs lustrācijas likums. Normas, kas ierobežo bijušo PSRS drošības iestāžu amatpersonu, aģentu un aktivistu tiesības ieņemt amatus tiesu varas postežos (tiesās, prokuratūrā), ir iekļautas attiecīgo jomu regulējošajos tiesību aktos. Ierobežojums tikt ievēlētiem pašvaldības domē un Saeimā ir noteikts bijušās PSRS un Latvijas PSR vai ārvalstu valsts drošības dienestu, izlūkdienestu vai pretizlūkošanas dienestu štata darbiniekiem, kā arī personām, kuras pēc neatkarības atjaunošanas darbojušās Interfrontē, Komunistiskajā partijā vai līdzīgās organizācijās, šo ierobežojumu nosakot attiecīgi Saeimas un pašvaldību vēlēšanu likumos. Pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā Saeima ar lielu balsu pārsvaru nolēma šādu ierobežojumu iekļaut arī Eiropas Parlamenta vēlēšanu likumā.⁴⁸

Pārejas taisnīguma enciklopēdijas ierakstā par lustrāciju Latvijā ir norādīts, ka lustrācija notikusi netieši, ar jau pieminētajiem vēlēšanu likuma ierobežojumiem, kā arī Pilsonības

⁴⁴ Horne 2023.

⁴⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights 2006.

⁴⁶ Stan 2009, 11.

⁴⁷ Stan 2012, 236.

⁴⁸ Latvijas Republikas Saeima 27.10.2022.

likuma regulējumu.⁴⁹ Šim viedoklim var daļēji piekrist, jo politika, kas paredzēja pilsonību piešķirt tikai tiem, kuri paši vai kuru vecāki bija Latvijas pilsoņi 1940. gada 17. jūnijā, ierobežoja tiesības iegūt pilsonību (un attiecīgi vēlēšanu tiesības un iespējas ieņemt konkrētus amatus) tām personām, kas Latvijā bija ieradusās padomju okupācijas laikā. Naturalizācijas logi, kā arī Pilsonības likuma 11. pantā ietvertie naturalizācijas ierobežojumi, tai skaitā sadarbība ar VDK, aktīva dalība Interfrontē un līdzīgās organizācijās, bija kā netiešs lustrācijas likums.

No pārejas taisnīguma skatpunkta ir iespējams vērtēt virkni pasākumu, kas ir aktuāli joprojām. Te pieminamas gan Imigrācijas likuma izmaiņas, kas nosaka pienākumu Krievijas pilsoņiem, kuriem tiesības uzturēties Latvijas Republikā dod pastāvīgās uzturēšanās atļauja, nokārtot latviešu valodas eksāmenu, gan izglītības reforma, kas nosaka obligātu izglītības nodrošināšanu tikai valsts valodā.

Savukārt Krievijas–Ukrainas kara kontekstā amatpersonu individuāla izvērtēšana vai pat lustrācija varētu būt būtisks tiesiskuma un Ukrainas valsts integritātes atjaunošanas aspekts, lai vērtētu okupācijas teritorijās darbošos institūciju (t. sk. pašvaldību administrācijas, policijas) amatpersonu rīcību, ja vien tās nebūs sauktas pie kriminālatbildības par smagākiem noziegumiem.

Secinājumi: pārejas taisnīgums un tā meklējumi

Pārejas taisnīguma kursa studenti pēc tam, kad ir uzzinājuši par pārejas taisnīguma pieeju un pasākumiem, tos atpazīst un spēj ieraudzīt visapkārt. No pārejas taisnīguma skatpunkta varam analizēt gan jau pieminētos Imigrācijas likuma grozījumus, gan apdzīvoto vietu ielu nosaukumu maiņu, gan padomju varas simbolu demontāžu, kas kopš 2022. gada vidus tiek īstenoti Latvijā.⁵⁰ Šo jautājumu apskatīšana caur pārejas taisnīguma prizmu labāk palīdz saprast pasākumu jēgu un mērķi un atrast labāko piemērošanas veidu un laiku.

Par pārejas taisnīgumu var runāt kā par jomu, disciplīnu, teoriju vai pat kustību, kas atbalsta dažādu pasākumu (mehānismu) izmantošanu, lai risinātu pagātnē notikušu vardarbību un cilvēktiesību pārkāpumus.⁵¹ Neatkarīgi no tā, kā pārejas taisnīgums tiek kvalificēts, tā mērķis ir ar likumā balstītiem līdzekļiem nodrošināt vainīgo saukšanu pie atbildības, izdzīvojušo upuru stāvokļa uzlabošanu un, kas ir būtiski, novērst vardarbību nākotnē. Dienvidāfrikas Patiesības un samierināšanas komisija tika izveidota, lai taisnīgumu un atriebi aizstātu ar patiesību un mieru,⁵² bet šobrīd tiek atzīts, ka patiesība neizslēdz arī atbildību, pārejas taisnīguma atbalstītājiem uzsverot, ka tieši visu mehānismu līdzsvarota piemērošana nodrošina mērķu sasniegšanu: taisnīguma un demokrātijas nostiprināšanos. Var piekrist viedoklim, ka pārejas taisnīguma ideja atspoguļo cerību, ka ar likumos balstītu līdzekļu palīdzību ir iespējams pārvarēt iesakņojušos politisko un sociālo šķelšanos.⁵³ Lozungs “Patiesība, taisnīgums un reparācijas” (*truth, justice and reparations*) kā pārejas taisnīguma sinonīms aptver trīs dimensijas: atklāj konflikta vēsturiskos cēloņus un sekas (patiesība), nosaka ļaundariem piemēroto juridisko atbildību (taisnīgums) un piešķir finansiālas kompensācijas upuriem (reparācijas).⁵⁴

Pārejas taisnīgums no dažu akademiķu idejām 80. gadu beigās līdz šodienai ir izaudzis par visur klātesošu jomu, kurā darbojas profesionāļi, kas aizstāv dažādu pārejas mehānismu izmantošanu. Pārejas taisnīguma pasākumu piemērošanu nereti diktē ne tikai sabiedrības gaidas, bet arī ārēju faktoru ietekme, tai skaitā un it īpaši starptautiskās sabiedrības un starptautisku nevalstisko organizāciju viedoklis. Jau šobrīd redzam, ka profesionāļi strādā pierādījumu vākšanā un nostiprināšanā, vēl turpinošies karadarbībai Ukrainā. Var prognozēt, ka pēc kara beigām pārejas taisnīguma advokāti runās ne tikai par vainīgo tiesāšanu, bet arī par reparāciju programmām un restitūciju, kā arī

⁵¹ Rowen 2017, 3.

⁵² Gutmann, Thompson 2000.

⁵³ Rowen 2017, 159.

⁵⁴ Turpat, Note at 4.

⁴⁹ Wezel 2013, 275–276.

⁵⁰ Latvijas Republikas Saeima 16.06.2022.

par patiesības noskaidrošanu, iespējams, patiesības komisijas veidolā.

Vai šie mehānismi, piemēroti pēc visu gaidītās Ukrainas uzvaras, palīdzēs nostiprināt valsti un nodrošināt taisnīgumu? Ir jāapzinās, ka sociālais un politiskais konteksts tiesisko mehānismu efektivitāti ietekmē daudz lielākā mērā, nekā notiek pretēja virziena ietekme. Likums var būt izmaiņu rosinātājs, tomēr izmaiņu efektivitāte atkarīga no pašas

sabiedrības. Pārejas taisnīguma pasākumu īstenošana neatkarīgi no tā, vai tie tiks īstenoti kā daļa no pārejas taisnīguma politikas vai atsevišķi izolēti mehānismi (piemēram, kriminālatbildība, lustrācija, restitūcija), būs atkarīga ne tik daudz no starptautiskās sabiedrības un profesionāļiem, kas veidos šīs politikas, bet gan no sabiedrības, kurai būs jāiet cauri pārmaiņām, un tās vēlmes veicināt sabiedrības dziedināšanu un demokrātijas nostiprināšanos.

VĒRES

- Arthur, P. (2009) How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. *Human Rights Quarterly*, 31 (2), 321–367.
- Bakiner, O. (2016) *Truth Commissions: Memory, Power, and Legitimacy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bakiner, O. (2018) Between Politics and History: The Baltic Truth Commissions in Global Perspective. Horne, C. M.; Stan, L. (eds) *Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking Toward the Future*. Cambridge: Cambridge University Press, 155–176. <https://doi.org/10.1017/9781108182171.008>.
- Burnet, J. E. (2010) (In)Justice: Truth, Reconciliation, and Revenge in Rwanda's Gacaca. Hinton, A. L. (ed.) *Transitional Justice: Global Mechanisms and Local Realities after Genocide and Mass Violence*. Ithaca, NY: Rutgers University Press, 95–118. <https://doi.org/10.36019/9780813550695-007>.
- Council of Europe, Committee of Ministers (2023) *Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine*. <https://rm.coe.int/0900001680ab2595>.
- Digital Archive of NKVD/KBG Documents in Relation to Czechoslovak History* (n. d.) <https://archivkgb.zcu.cz/en> (skatīts 25.07.2024.).
- Eiropas Parlaments (2023) *2023. gada 19. janvāra rezolūcija par īpaša pret Ukrainu vērstā agresijas nozieguma tribunāla izveidi (2022/3017(RSP))*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0015_LV.html.
- Elster, J. (2004) *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia* (n. d.) <https://www.eccc.gov.kh/en> (skatīts 25.07.2024.).
- Fijalkowski, A. (2016) Amnesty. Simić, O. (ed.) *An Introduction to Transitional Justice*. 1st ed. Abingdon, New York, NY: Routledge, 113–136.
- Greiff, P. de (2006a) Introduction Repairing the Past: Compensations for Victims of Human Rights Violations. Greiff, P. de (ed.) *The Handbook of Reparations*. Oxford: Oxford University Press, 1–18. <https://doi.org/10.1093/0199291926.001.0001>.
- Greiff, P. de (2006b) Justice and Reparations. Greiff, P. de (ed.) *The Handbook of Reparations*. Oxford: Oxford University Press, 451–472. <https://doi.org/10.1093/0199291926.003.0013>.
- Greiff, P. de (2012) Theorizing Transitional Justice. *Nomos*, 51, 31–77.
- Gutmann, A.; Thompson, D. (2000) The Moral Foundations of Truth Commissions. Rotberg, R. I.; Thompson, D. (eds) *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions* (Vol. 20). Princeton: Princeton University Press, 22–44.
- Hayner, P. B. (2010) *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. New York, NY: Routledge.
- Horne, C. M. (2023) Transitional Justice: Vetting and Lustration. Lawther, C.; Moffett, L. (eds) *Research Handbook on Transitional Justice*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 324–340. <https://doi.org/10.4337/9781802202519.00030>.

- Kerr, R. (2020) *International Criminal Justice*. Simić, O. (ed.) *An Introduction to Transitional Justice*, 2nd ed. Abingdon, New York, NY: Routledge.
- Kosovo Specialist Chambers & Specialist Prosecutor's Office (n. d.) <https://www.scp-ks.org/en> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Augstākā Padome (20.03.1991.) *Par valsts īpašumu un tā konversijas pamatprincipiem*. <https://likumi.lv/ta/id/65829-par-valsts-ipasumu-un-ta-konversijas-pamatprincipiem> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (19.06.2014.) *Grozījums Latvijas Republikas Satversmē*. <https://likumi.lv/doc.php?id=267428> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (10.02.2022.) *Par labas gribas atlīdzinājumu Latvijas ebreju kopienai*. <https://likumi.lv/doc.php?id=330185> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (16.06.2022.) *Par padomju un nacistisko režīmu slavinošu objektu eksponēšanas aizliegumu un to demontāžu Latvijas Republikas teritorijā*. <https://likumi.lv/doc.php?id=333439> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (27.10.2022.) *Grozījumi Eiropas Parlamenta vēlēšanu likumā*. <https://likumi.lv/ta/id/337126-grozijumi-eiropas-parlamenta-velesanu-likuma> (skatīts 25.07.2024.).
- LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija (31.05.2018.) *Pārskats par periodu no 2017. gada 1. janvāra līdz 2018. gada 31. maijam*. <https://lvportals.lv/wwwraksti/LVPORTALS/VDKPARSKATS.PDF>.
- LPSR VDK dokumentu arhīvs (n. d.) <https://kgb.arhivi.lv/> (skatīts 25.07.2024.).
- Mälksoo, M. (ed.) (2023) *Handbook on the Politics of Memory*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781800372535>.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2006) *Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States. Vetting: An Operational Framework*. New York and Geneva: United Nations. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawVetting.pdf>.
- Residual Special Court for Sierra Leone* (n. d.) <https://rscl.org/> (skatīts 25.07.2024.).
- Rīgas dome (21.02.2024.) Rīgas domes lēmums Nr. RD-24-3407-1ē: *Par Ļermontova ielas pārdēvēšanu par Viļa Plūdoņa ielu un grozījumiem Rīgas domes 03.02.1998. lēmumā Nr. 5536*. <https://likumi.lv/ta/id/350093-par-lermontova-ielas-pardevesanu-par-vila-pludona-ielu-un-grozijumiem-rigas-domes-03021998-lemuma-nr-5536> (skatīts 23.08.2024.).
- Ronen, Y. (2011) *Transition from Illegal Regimes under International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rowen, J. (2017) *Searching for Truth in the Transitional Justice Movement*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316258279>.
- Sikkink, K.; Kim, H. J. (2013) The Justice Cascade: The Origins and Effectiveness of Prosecutions of Human Rights Violations. *Annual Review of Law and Social Science*, 9 (1), 269–285. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102612-133956>.
- Snyder, T. (2022) *The Making of Modern Ukraine*. Yale University. https://www.youtube.com/playlist?list=PLh9mgdi4rNewfxO7LhBoz_1Mx1MaO6sw_ (skatīts 25.07.2024.).
- Stan, L. (ed.) (2009) *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*. Abingdon, New York, NY: Routledge.
- Stan, L. (2012) *Transitional Justice in Post-Communist Romania: The Politics of Memory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139104227>.
- United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court. Rome Statute of the International Criminal Court* (1998). https://legal.un.org/diplomatic-conferences/1998_icc/.
- UN Refugee Agency (n. d.) *Special Tribunal for Lebanon*. <https://www.refworld.org/document-sources/special-tribunal-lebanon> (skatīts 25.07.2024.).
- UN Secretary-General (2010) *Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice*. New York: UN. <https://digitallibrary.un.org/record/682111>.
- United Nations General Assembly (2015). *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development. United Nations General Assembly*. https://digitallibrary.un.org/record/1316428/files/A_HRC_28_NGO_166-EN.pdf (skatīts 27.08.2024.).

- Washington College of Law (n. d.) *War Crimes Research Office: Special Panels for Serious Crimes in East Timor*. <https://www.american.edu/wcl/impact/initiatives-programs/warcrimes/resource-court-information-and-external-links/resources/special-panels-for-serious-crimes-in-east-timor/> (skatīts 25.07.2024.).
- Wezel, K. (2013) Country Studies: Latvia. Stan, L.; Nedelsky, N. (eds) *Encyclopedia of Transitional Justice* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press, 273–280. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139043182>.

Redakcijā saņemts 17.04.2024., apstiprināts 27.08.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Māra Kiope, Solveiga Krūmiņa-Koņkova
Latvijas Universitāte

JAUNA SOCIĀLĀ REALITĀTE – KOPIENA “UKRAINA LATVIJĀ”

A NEW SOCIAL REALITY – THE COMMUNITY OF “UKRAINE IN LATVIA”

Māra Kiope, Dr. phil., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece, Laterāna Pontifikālās universitātes filiāles Rīgas Augstākā reliģijas zinātņu institūta profesore. Pētnieciskās intereses: hermeneitika, reliģijas filozofija un latviešu un brazīliešu filozofa Staņislava Laduša daudzpusīgā gnozeoloģija. Strādājusi par vadošo pētnieci zinātniskajos projektos kultūras identitātes, reliģiskās un pastorālās antropoloģijas un reliģijas pētniecības jomā.

E-pasts: mara.kiope@lu.lv

Solveiga Krūmiņa-Koņkova, Dr. phil., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekle. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta periodiskā izdevuma “Reliģiski-filozofiski raksti” atbildīgā redaktore un starptautiskā zinātniskā izdevuma *The Yearbook of Balkan and Baltic Studies* redakcijas locekle. Pētnieciskās intereses: reliģijas filozofija, reliģiski filozofisko ideju vēsture un mūsdienu reliģiozitāte, Baznīcas un valsts attiecību vēsture padomju periodā. Pašlaik vada LZP projektu “Konspiratīvās ģenealoģija 20. gadsimta Latvijā” un līdzdarbojas citos LZP projektos. Eiropas Komisijas eksperte, Latvijas Zinātnes padomes un Serbijas Zinātnes fonda eksperte.

E-pasts: konkova@latnet.lv

Kopsavilkums

Rakstā apskatīts risinājums migrācijas pētniecības izaicinājumam, kas radās 2022. gadā, kad pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā ļoti strauji un apjomīgi pieauga kara bēgļu straume no Ukrainas uz Latviju. Uzdevums bija izstrādāt konceptuālu aprīkojumu, kas ļautu saprast un aprakstīt jaunpienācēju kopienu un iezīmēt tās integrācijas stratēģijas Latvijā. Filozofiskās fenomenoloģijas un topoloģiskās hermeneitikas izmantošana pētījumā ļāva izveidot sociālo zinātņu veikumu papildinošu, plašāku jaunpienācēju kultūras un dzīves pasaules tvēruma kontekstu šīs kopienas izziņā. Ģeogrāfiskā tuvuma, līdzīga vēsturiskā likteņa un ģeopolitisko apdraudējumu dēļ Latvijas sabiedrība ar lielu atvērtību uzņēma Ukrainas kara bēgļus, un bija jākonstatē, ka starp jaunpienācējiem un uzņēmošajiem veidojas kopība, kurā valda solidaritāte un pat brālība, veidojoties jaunai sociālajai realitātei, ko var apzīmēt kā kopienu “Ukraina Latvijā”. Šajā koncepcijā ir atspoguļota tās izstrādes metodoloģija: vietas kā

cilvēka ģeogrāfijas un filozofijas pieeju sintezējoša jēdziena izmantošana, kas migrāciju skata kā cilvēka pārcelšanos no vienas vietas uz citu ar savu vietu, t. i., vērtībām, attieksmēm un tradīcijām. Jaunpieņacēju un uzņemošo savstarpējo nepieciešamību ātri iepazīties un pastāvēt līdzās izskaidro kognitīvo rituālu funkcionēšana, kuras galvenais dinamiskais elements ir savas pasaules iemiestošanās uzbūvēšana. Izstrādātā pieeja rakstā ir lietota arī reliģisko kopienu kā vēl neapzināta migrācijas resursa pētniecībā, ilustrācijai izmantojot latīņu un grieķu katoļu rita kopienas un pastorālās aprūpes problemātiku Pareizticīgās baznīcas kopienās, ko ietekmē šīs baznīcas darbības politiskais raksturs Ukrainā.

Raksturvārdi: migrācija, vieta, reliģiskā kopiena, Pareizticīgā baznīca Ukrainā, pastorālā aprūpe.

Summary

The article discusses solutions to the migration research challenge that appeared in 2022, when the flow of war refugees from Ukraine to Latvia increased very rapidly and in large numbers following Russia's full-scale invasion of Ukraine. The challenge was to develop a conceptual framework to understand and describe the newcomer community and outline strategies for its integration in Latvia. The use of philosophical phenomenology and topological hermeneutics in the research made it possible to develop knowledge about the newcomer community, which is necessary to quickly get to know the values, attitudes, traditions, and regional characteristics of the newcomers.

Due to its geographical proximity, a similar historical fate and geopolitical threats, Latvian society welcomed the Ukrainian war refugees with great openness and it was evident that a community of solidarity and even fraternity was emerging between the newcomers and their hosts, forming a new social reality that can be described as the community of "Ukraine in Latvia". This concept reflects the methodology of its development: the use of the concept of place as a synthesis of human geography and philosophical approaches, which sees migration as the movement of a person from one place to another with its own locus, i.e., values, attitudes, and traditions. The mutual need of newcomers and hosts to get to know each other quickly and to coexist is explained by the functioning of cognitive rituals, the key dynamic element of which is construction of the embodiment of one's own world. The approach developed in the article is also applied to the study of religious communities as an – as yet – unconscious resource of migration, using as illustrations the communities of the Latin and Greek Catholic Rite, and the problem of pastoral care in the communities of the Orthodox Church which is influenced by the political nature of the Church's activity in Ukraine.

Keywords: migration, place, religious community, Orthodox Church in Ukraine, pastoral care.

Ievads

Rakstā ir sniegts ieskats migrācijas starpdisciplinārā pētnieciskajā risinājumā, kas atspoguļo starptautiskajā akadēmiskajā vidē jauno un aktuālo migrācijas un filozofijas sintēzes tendenci.¹ Atbildot migrācijas pētnieciskajam izaicinājumam, kas radās pēc Krievijas iebrukuma Ukrainā 2022. gada 24. februārī, kad Latvijā strauji sāka ieplūst liels daudzums kara bēgļu no Ukrainas, bija nepieciešams ātri izveidot sapratni par notiekošo procesu

un atklāt filozofijas iespējas papildināt ekonomikas, demogrāfijas, socioloģijas un cilvēka ģeogrāfijas veikumu migrācijas pētījumos. Mūsdienu filozofija, koncentrējoties uz cilvēka pieredzes, dzīves pasaules un intersubjektivitātes jautājumiem, piedāvā iespēju skatīt migrāciju plašākā kontekstā, ņemot vērā un iesaistot tās pētniecības aprītē tik nozīmīgo dažādu kultūru un pieredžu cilvēku savstarpējās izziņas un sapratnes problemātiku, kas ir būtiska jaunpieņacēju kopienas integrācijā uzņemošo sabiedrībā.

Raksta mērķis ir parādīt Ukrainas kara bēgļu un Latvijas sabiedrības kā simbiotiskas kopienas "Ukraina Latvijā" veidošanos pašos sākumos, ņemot vērā, kā šie jaunpieņacēji atšķirās

¹ Sk. Frederiks, Nagy 2016; Zanfrini 2020; Dahlin et al. 2021.

no Latvijā dzīvojošo ukraiņu kopienas² ar izteiktu savas dzīves *vietas* vērtību, attieksmju, reģionālo īpatnību un tradīciju pārnesumu uz mītnes zemi. Jaunpienācēju dzīves pasaules tvērumam noder filozofiskā fenomenoloģija, kas ar pieredzes koncepta starpniecību ļauj aprakstīt cilvēka pieredzi dažādās dzīves situācijās, jo pieredze “iezīmē mūsu vienreizējo, neaizvietojuamo un unikālo skatu punktu uz mūsu pasauli; izceļ mūsu trauslumu, nestabilitāti, neaizsargātību un galīgumu; liek izpētīt visas parādības tā, kā tās sevi atklāj patiesībā”³. Tai skaitā pietuvoties cilvēka eksistenciālās motivācijas dziļēm, piemēram, satricinājumam daudzu Latvijas cilvēku iekšējā pieredzē pēc kara sākuma Ukrainā, kas mūsu sabiedrībā aktualizēja kolektīvo vēsturisko posttraumatisko situāciju, ko bija izraisījis Otrais pasaules karš, deportācijas un padomju okupācijas režīms. Karš, apdraudējums un kara bēgļu klātbūtne uzjundīja “izpratni par cilvēka eksistences traģisko dimensiju, un tā tiek uzskatīta par paplašinātu realitātes apziņu, par iekšējās brīvības, plašuma vai tīras apziņas izjūtu, kad cilvēks ir ticis pārsteigts, pamodināts un iedarbināts, un no tā sākas ricība”⁴.

Kopienas “Ukraina Latvijā” veidošanās

Pētījumā bija nepieciešams izstrādāt starpdisciplināru metodoloģiju, kas sintezētu filozofijas un cilvēka ģeogrāfijas pieejas migrācijas pētniecībā. Ģeogrāfija vienmēr ir bijusi saistīta ar filozofiju, kaut arī “vēl salīdzinoši nesēn

[akadēmiskajā pētniecībā] par to nerunāja”⁵. Savukārt filozofijas iesaistei migrācijas procesu pētniecībā mūsdienās ir trīs virzieni. Pirmkārt, filozofi cenšas izstrādāt pilnīgi jaunu un universālu filozofisko domāšanu, lai pētītu migrācijas un vietējās kopienas mijiedarbību uz valsti centrētas kārtības kontekstā, jo migrācija ir saistīta ar valstiskumam pretējiem fenomeniem, piemēram, ar “deteritorializāciju, kustības plūstamību un identitātes hibridizāciju”⁶. Otrkārt, filozofiskā arheoloģija analizē uzskatu ģenēzi un dinamiku par migrāciju: tās izpratne Eiropā ir balstījusies “viesstrādnieka koncepcijā” un ekonomiskajos faktoros, taču tādejādi ir pretrunā ar tiesību un solidaritātes filozofiju.⁷ Migrācijas diskursa analīze parāda, piemēram, kā vēsture un vēsturiskā atmiņa tiek izmantotas, sadalot iedzīvotājus “vietējos” un “nevietējos”, kuriem nav vēsturisko sakņu kādā zemē.⁸ Treškārt, filozofija sniedz dažādu ar migrāciju saistīto jēdzienu vēsturisko skaidrojumu analīzi un piešķir jaunas nozīmes tādiem jēdzieniem kā viesmīlība, identitāte (pavērsiens no nacionālā uz reģionālo un kultūras identitāti) un valoda. Šajā pētījumā tika izmantota filozofijas un cilvēka ģeogrāfijas sintēzi veidojošā Tasmānijas universitātes (Austrālija) filozofijas profesora Džefa Melpesa (*Jeff Malpas*) topoloģiskā hermeneitika, ko autors ir balstījis uz cilvēka ģeogrāfijas vienu no galvenajiem – *vietas* – jēdzieniem, sniedzot arī vietās jēdziena interpretāciju filozofijā.⁹ Dž. Melpess migrāciju analizē nevis kā cilvēku pārvietošanos no vienas vietas uz citu, kā pieņemts saskaņā ar klasisko migrācijas definīciju, bet gan kā jaunpienācēju *vietas* (*place*) ieīstenošanos citā sabiedrībā,¹⁰ sākot ar

² Ukraiņu minoritāte Latvijā izveidojās un pieauga pēc Otrā pasaules kara, kad padomju vara okupētajās teritorijās mākslīgi organizēja arvien pieaugošu iedzīvotāju plūsmu no vecākām padomju teritorijām. 90. gadu sākumā pēc Latvijas neatkarīgas valsts atjaunošanas ukraiņu skaits strauji samazinājās gan emigrācijas, gan dabiskā pieauguma krituma dēļ (sal. 1989. gadā – 91,1 tūkst.; 2000. – 63,6; 2016. – 44,6). Pēc aptuvenām aplēsēm, 2022. gadā Latvijā ieradās apmēram 38 000 bēgļu. Laika gaitā starp abām ukraiņu daļām izveidojās sadarbība.

³ Zigon 2021.

⁴ Anderson 1996.

⁵ Elden 2009, 144, 149. Viena no jaunākajām mūsdienu filozofijas tendenču analīzēm par cilvēka ģeogrāfiju ir sniegta kolektīvā monogrāfijā *Contesting Geography* (Philips 2005, 29–30).

⁶ Cesare 2020, 9.

⁷ Zanfrini 2018.

⁸ Bertossi et al. 2020; Dessewffy, Nagi 2021.

⁹ Filozofija, galvenokārt ontoloģija un epistemo-loģija, ir nodarbojusies ar laika un telpas (*space*) jēdzienu.

¹⁰ Malpas 2012.

vērtībām, attieksmēm un paražām, beidzot ar kulinārijas īpatnībām, ko attiecīgā kopiena bija īstenojusi savā *vietā*. Citādi sakot, *vieta* ir tā cilvēciskā pasaule jeb cilvēka “esamība-kādā-vietā”,¹¹ kurā jaunpienācēji bija dzīvojuši līdz šim un kuras intensīva un apjomīga ieiešenošanās sākās mūsu sabiedrībā līdz ar Ukrainas kara bēgļu plūsmu. Tātad var teikt, ka notika pašas *vietas* - Ukrainas - ieiešenošanās ar tai raksturīgajām cilvēku dzīves formām, reģionālajām atšķirībām, attieksmēm un vērtībām Latvijas sabiedrībā. Tā pētījumā tika izstrādāts koncepts par jaunu sociālo realitāti, ko var nosaukt par kopieni “Ukraina Latvijā” - savstarpēji mijiedarbīgu un kopīgā vērtību izpratnē balstītas Ukrainas kara bēgļu un uzņemošās sabiedrības simbiotisku kopieni *vietā* - Latvijā.

Strauji pieaugošās kara bēgļu - jaunpienācēju kopienas un tās mijiedarbības ar Latvijas sabiedrību ģenēzi 2022. gadā apraksta jeb fenomenoloģiskās deskripcijas izveidei, papildinot sociālā procesa analīzi ar kultūras un cilvēka pieredzes apvārsni, tika izmantota rituāla fenomenoloģija, koncentrējoties uz *kognitīvajiem jeb izziņas rituāliem*, kas veidojas tad, kad dažādām kopienām ir nepieciešams ātri un dinamiski savstarpēji iepazīties un pastāvēt līdzās vienotā sociālā realitātē.¹² Ar inovatīvo reliģijas filozofijas koncepciju par rituālu kā “iemiesotas pasaules uzbūvēšanu”¹³ var izskaidrot kognitīvo rituālu funkcionēšanas mehānismu. Iemiesotības jēdziens atspoguļo reliģiskās antropoloģijas izpratni par cilvēku kā iemiesotu garu, kas spēj tvirt cita cilvēka iekšējo garīgo un kultūras pasauli, kas ir nepieciešama uzņemošās un jaunpienācēju kopienas mijiedarbībai. Migrācijas kopiena savu iemiesoto pasauli var uzbūvēt nevis izolēti, bet tikai sadarbībā ar uzņemošo kopieni, veidojot sociālu simbiozi. Tādējādi kopienas “Ukraina Latvijā” veidošanās struktūru var aprakstīt šādi: *vietas* koncepts saista filozofiju ar cilvēka ģeogrāfiju migrācijas pētniecībā, atklājot kognitīvajos rituālos notiekošo jaunpienācēju *vietas* jeb dzīves pasaules iemiesošanās uzņemošajā sabiedrībā.

Starpdisciplinārajā pētījumā integrētās sociālo zinātņu konceptuālās izstrādnes, kā, piemēram, Rendāla Kolinsa (*Randall Collins*) mikrogrupu socioloģijas “mijiedarbības rituālo ķēžu” izpratni,¹⁴ var aplūkot mazās grupas kā īpašu kognitīvo rituālu īstenošanās *vietu* kopienas “Ukraina Latvijā” ģenēzē. Pētījumā izmantotas arī sociālo zinātņu metodes: intervēšana un lauka pētījums ar novērošanas metodi - pasākumu un akciju aprakstā, kā arī sociālo tīklu monitorings un sabiedriskās saziņas līdzekļu kontentanalīze, apzinot 2022. gadā acu priekšā strauji norisinājušos kopienas “Ukraina Latvijā” veidošanos.

***Vietas* jeb dzīves pasaules iemiesošanās kā integrācijas process**

Vietas - Ukrainas - ar tās cilvēku vērtībām iemiesošanās Latvijas sabiedrībā jeb kognitīvais, savstarpējas sapratnes veidošanas rituāls, kas atkārtoti un pastāvīgi aktualizē jaunpienācēju kopienas dzīves pasauli un uzņemošās kopienas savstarpējības veidošanos, kopš paša kara sākuma ir vizuālā komunikācija zili dzeltenajās Ukrainas nacionālajās krāsās.¹⁵ Kā vienu no pirmajiem kognitīvo rituālu piemēriem, kurā jaunpienācēji īstenoja savas *vietas* - Ukrainas - iemiesošanās *vietā* - Latvijā -, var

¹⁴ Collins 2005.

¹⁵ Grivalde 2024, 40–41. Autore raksta: “Lauka pētījumos konstatētās Ukrainas atbalsta zīmes publiskajā pilsētas telpā tipoloģiski var iedalīt septiņās galvenajās grupās: (1) karogi (pie ēku fasādēm, logos, pie balkoniem); (2) izgaismojums (ēkas, pieminekļi, tilti); (3) skatlogi (speciāli veidots noformējums veikaliem, kafejnīcām utt., nereti novietojot līdzās preces zilā un dzeltenā krāsā); (4) vizuāli jaundarbi (grafiti, zīmējumi, simboliski krāsojumi, uzlīmes, plakāti, transparenti); (5) apģērbs (zilās un dzeltenās krāsas salikums, apdrukas, apgleznojumi); (6) aksesuāri (lentītes, piespraudes, kaklarotas, aproces, auskari, arī auto, velosipēdu, bērnu ratiņu, suņu rotas); (7) ziedi (zilās un dzeltenās krāsas salikums, saulespuķes). Taču atbalsta zīmju daudzveidība sniedzas pāri šiem galvenajiem tiptiem. Piemēram, lauka pētījumos dokumentētas zilas un dzeltenas lentītes, kas iesietas kokos, savukārt aptaujas atbildēs minēts manikīrs Ukrainas karoga krāsās.”

¹¹ Malpas 2018, 12.

¹² Boyer, Liénard 2020.

¹³ Williams 2023, 1–20.

minēt Višivankas jeb izšūto tradicionālo kreklu dienu 2022. gada 19. maijā Rīgā, Nacionālās operas laukumā. Atgādinot par kara laiku, kāda no ukraiņu tautastērpā ģērbtajām sievietēm bija uzvilkusi arī bruņuvesti un galvā uzlikusi bruņucepuri, savukārt, atklājot *vietu* - Latviju -, Višivankas dienā piedalījās latviešu folkloras kopu dalībnieki tautastērpos ar latviešu tautasdziesmām un dejām.¹⁶ Cits kognitīvais jeb savstarpējās izziņas un vērtību izteiksmes rituāls saistījās ar Ukrainas kultūrā nozīmīgā saulespuķes simbola iemiesošanu. Globāli "apziņa par asociāciju starp saulespuķēm un Ukrainu ir augusi kopš 24. februāra, pirmās iebrukuma dienas, kad sociālajā tīklā *Twitter* bija publicēts video, kurā redzama ukrainiete Heničeskā, kura dod saulespuķu sēklas krievu karavīram ar ieteikumu tās ielikt kabatā, lai ziedi augtu tur, kur tas būs kritis. Video savāca 8,6 miljonus skatījumu kopš tā augšupielādes."¹⁷ Jau 24. martā Latvijā tika uzsākta saulespuķu stādu audzēšanas akcija; maijā tos pārstādīja zemē: "Arī saulespuķu dobes un lauki ir veids, kā mēs varam simboliski pateikt ukraiņu bēgļiem, ka mums rūp notiekošais un esam gatavi palīdzēt."¹⁸ Akcija plaši aptvēra Latviju: cilvēki stādīja saulespuķes pašvaldību teritorijās, atsevišķos dārzos un pie daudzdzīvokļu mājām. Daudzās vietējās pašvaldībās cilvēki organizēja paši savu Saulespuķu taku, atsaucoties uz Baltijas ceļa pieredzi: "1989. gadā Baltijas ceļš vijās šeit ļoti tuvu, kad Latvija, Lietuva un Igaunija burtiski sādēvas rokās, demonstrējot vienotību cīņā par neatkarību. Šodien visa pasaule sadodas rokās ar ukraiņu tautu. Arī mēs esam daļa no tā, sniedzot atbalstu Ukrainai, un negrasāmies apstāties."¹⁹ Latvijas vēsturiskajā atmiņā svarīgo notikumu ar skaļāko atbalsi pasaulē - Baltijas ceļu 1989. gadā, kurš pārliecināja par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas nodomu nopietnību, - vēl jo vairāk aktualizēja "Saulespuķu ceļa" zibakcija, kura notika Rīgā 24. augustā, Ukrainas neatkarības dienā, kad cilvēki veidoja ceļu no kara bēgļu atbalsta centra līdz Ukrainas vēstniecībai, un

kurā dalībnieki no rokas rokā nodeva Ukrainas nacionālo ziedu pušķi. Kognitīvā rituāla fenomenoloģiskās deskripcijas analītika ļauj secināt, ka kopiena "Ukraina Latvijā" veidojas uz cilvēku kopējo intencionalitāšu lauka pamata, ko nosaka personu griba izzināt, iepazīt citam citu un sasniegt kopīgu mērķi - uzvaras mieru Ukrainā.

Kopienas veidošanā nozīmīga ir mijiedarbība mikrogrupās, kur kognitīvie jeb savstarpējās izziņas rituāli veicināja latviešu un ukraiņu iepazīšanos un sadarbību vienotā socialitātē. Tā 2022. gada Jāņi daudzviet Latvijā tika gatavoti, lai iepriecinātu Ukrainas kara bēgļus, un, piemēram, Saulkrastu novadā savās svinēšanas tradīcijās Ukrainas kara bēgļus iekļāva Kalniņu ģimene: šajā ģimenē dzīvoja un strādāja četras ukraiņu sievietes, palīdzot ar darbiem fermā, bet pats saimnieks regulāri veda automašīnas uz Ukrainu. Ģimenes svētkos piedalījās arī ukraiņu brīvprātīgie no atbalsta biedrības Rīgā. Apkopojot ukraiņu viedokļus par svētkiem, dominēja novērtējums, cik brīnišķīgi ir svētki dabā, atzinīgi novērtēta arī informācijas apmaiņa par to, kā Ukrainā tiek svinēti tie paši svētki - Ivana Kupalas diena.²⁰ Organizējot dažāda veida atbalstu Ukrainai, veidojās jaunas mikrogrupas, kas kognitīvajā rituālā "saķēdēja" jaunpienācējus un uzņemošos visā Latvijā, iesaistoties daudziem jo daudziem: pašvaldībām, skolām, entuziastu grupām, māksliniekiem, rokdarbniekiem un brīvprātīgajiem. Daudzas šādas mikrogrupas izveidojās spontāni, cilvēkiem atsaucoties uz sludinājumiem, kas aicināja piedalīties maskēšanās tīklu aušanā, kopīgā vilnas zeķu adīšanā Ukrainas karavīriem vai tranšejas sveču izgatavošanā. Vidusskolas audzēkņi, kas piedalījās maskēšanās tīklu gatavošanā ukraiņu karavīriem frontē, teica, ka šī "tīkla darināšanu var salīdzināt ar sapņu ķērāja izgatavošanu, tikai šis sapnis ir - lai pasaulē būtu miers."²¹ Daudzviet Latvijā lauku kopienu sievietes rīkoja mājturības kursus, kuros uzaicināja piedalīties Ukrainas sievietes: te latviešu saimnieces no ukrainietēm mācījās gatavot pelmeņus ukraiņu gaumē un viņām savukārt mācīja pagatavot tradicionālo

¹⁶ Bauskas Dzīve 2022.

¹⁷ Waxman 2022.

¹⁸ Ēvalde 2022.

¹⁹ Ķekavas Novads 2022.

²⁰ Sidoroviča 2022.

²¹ Ēvalde 2022.

latviešu biežpienu. Tādējādi šī sadarbība mikrogrupas dalībniekiem – jaunpianācējiem un uzņemošajiem – kļuva nevis tikai par kopīgu tradīciju, bet arī par savstarpēju dzīves pasaules izzināšanas atkārtotu ieieienošanu jeb kognitīvo rituālu. Pētījumā uzmanība tika pievērsta reliģisko kopienu resursa izpētei jaunpianācēju integrācijā.

Reliģisko kopienu resurss migrācijā

Pētījumā, kas joprojām turpinās, uzmanība ir pievērsta reliģisko kopienu kā migrācijas resursa apzināšanai, jo tām ir liela nozīme imigrantu eksistenciālās labklājības, integrācijas un sociālās kohēzijas palielināšanā.²² Vietas jēdziens reliģijas un migrācijas pētījumos pieprasa apzināt jaunpianācēju izcelsmes vietās reliģisko ainavu. Tā 2024. gada maijā kā aktīvie pagaidu aizsardzības saņēmēji Latvijā bija reģistrēti aptuveni 55 175 bēgļi no Ukrainas.²³ Pēc Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes datiem, Latvijā 2023. gadā bijuši 23 537 Ukrainas bēgļi, 2024. gadā – 25 650.²⁴ Lielākā daļa bēgļu Latvijā ierodas no Krievijas okupētajām teritorijām, kā arī daļa no piefrontes, t. i., Ukrainas austrumu, dienvidu un centrālajiem rajoniem, kas pakļauti intensīvai Krievijas aviācijas un artilērijas apšaudei. Šīs teritorijas iedzīvotāji lielākoties ir pareizticīgie. Saskaņā ar Ukrainā 2023. gada novembrī Razumkova centra veikto aptauju²⁵ lielākā daļa aptaujāto sevi identificēja ar pareizticību (60,8%); savukārt par Austrumu jeb grieķu rita katoļismu ticīgajiem sevi uzskatīja 11%, Romas katoļiem – 1,2%, bet par protestantiem 1,4% aptaujāto.²⁶ No visiem pareizticīgajiem lielākā daļa identificējuši sevi kā piederīgus Ukrainas centrālajiem un dienvidu rajoniem. Salīdzinājumam – grieķu katoļi par savu piederības vietu lielākoties uzrādījuši rietumu rajonus un tikai neliels skaits – austrumu un centrālos rajonus. Līdzīga situācija ir ar Romas katoļiem.²⁷

Aptauja uzrāda būtiskas izmaiņas pareizticīgo pašidentifikācijā. Šo izmaiņu cēloņi bija gan pareizticības organizatoriskās struktūras maiņa Ukrainā, gan Krievijas kara ietekme uz sabiedrības apziņu un arī attieksmi pret savu reliģisko piederību. Līdz 2018. gadam Ukrainā legālas un aktīvas bija trīs lielas pareizticīgo konfesijas: Ukrainas Autokefālā pareizticīgā Baznīca (UAPB) jeb Ukrainas Pareizticīgā baznīca,²⁸ Ukrainas Pareizticīgā baznīca Maskavas patriarhāta jurisdikcijā (UPB-MP)²⁹ un Kijivas patriarhāta Ukrainas Pareizticīgā baznīca (UPB-KP).³⁰ Laikā no 2010. līdz 2018. gadam UPB-MP ticīgo skaits nepārtraukti samazinājās (no 24% 2010. gadā līdz 12% 2018. gadā, savukārt UPB-KP ticīgo skaits, gluži pretēji, pieauga (no 15% 2010. gadā līdz 29% 2018. gadā).

2018. gada decembrī UPB-KP un UAPB apvienojās Ukrainas Pareizticīgajā baznīcā (UPB). 2019. gada janvārī UPB no Ekumeniskā patriarhāta saņēma tomosu, kas apliecināja tās autokefālību. Tomēr 2020. gadā UPB ticīgo skaits bija mazāks (20%) nekā UPB-KP 2018. gadā, kas atspoguļoja daudzu ticīgo dezorientāciju viņu baznīciskajā identifikācijā, īpaši pēc tam, kad patriarhs Filarets atsauca savu parakstu no lēmuma par UPB izveidošanu un paziņoja par UPB-KP atjaunošanu. Šo baznīcas nesaskaņu rezultātā no 23% 2018. gadā līdz 27% 2020. gadā pieauga to Ukrainas pilsoņu skaits, kuri sevi dēvēja par “tikai pareizticīgajiem” (t. i., pareizticīgajiem, kas nepieder ne pie vienas pareizticīgo baznīcas). Vēl 1% nezināja, kurai pareizticīgo baznīcai viņi piederējuši. Kaut arī vienošanās starp UPB un UPB-KP nav panākta, pēdējos gados publikācijās par Ukrainas reliģisko ainavu tiek pieminētas divas pareizticīgo baznīcas – UPB un UPB-MP. Arī 2023. gada aptaujā piederību pie UPB apliecināja 42,2% visu aptaujāto Ukrainas pilsoņu, savukārt piederību pie UPB-MP – 5,6% aptaujāto.³¹ Visvairāk UPB piekritēju ir Ukrainas centrālajos (51,8%) un dienvidu rajonos

²² Dahlin et al. 2021.

²³ UNHCR 2024.

²⁴ Oficiālās statistikas portāls 2024.

²⁵ Razumkov Centre 2023.

²⁶ Turpat.

²⁷ Detalizētāk sk.: Razumkov Centre 2023.

²⁸ Ukrainas'ka avtokefalna pravoslavna tserkva.

²⁹ Ukrainas'ka Pravoslavna Tserkva Moskovs'koho patriarkhatu.

³⁰ Ukrainas'ka pravoslavna tserkva Kyivys'koho patriarkhatu.

³¹ Razumkov Centre 2023.

(39,7%), vismazāk - austrumu rajonos (31,3%). Sākoties Krievijas pilna mēroga karam pret Ukrainu, ievērojami samazinājās to cilvēku īpatsvars, kuri apliecināja savu lojalitāti UPB-MP (no 13% 2021. gadā līdz 6% 2023. gadā). UPB-MP lielākā ietekme ir saglabājusies dienvidu (10,7%) un austrumu rajonos (7,7%), mazākā - rietumu rajonos (3,7%). Procentuālais sadalījums ļauj secināt, ka karadarbības un tai sekojošo bēgļu gaitu rezultātā daļa aptaujāto varētu būt atzīmējuši savu piederību pie vairākiem rajoniem vienlaicīgi. Par to varētu liecināt ticīgo pieaugums centrālajos rajonos iepretim mazākam ticīgo skaitam austrumu un dienvidu rajonos, kur ir vislielākais iedzīvotāju skaita samazinājums.

Ņemot vērā šos aptaujas datus, varam pieņemt, ka arī Latvijā lielākā daļa no šeit patvērumu radušajiem bēgļiem varētu būt pareizticīgie, kuri pirms kara bijuši kādā no UPB draudzēm. Diemžēl pierādījumu šim apgalvojumam nav, jo Latvijā līdz šim nav veiktas aptaujas par Ukrainas bēgļu reliģisko piederību, tāpēc rakstā ir izmantota galvenokārt informācija no sociālajiem tīkliem un intervijām. Tā, piemēram, Ukrainas vēstniecības Latvijā mājaslapā ir atrodama informācija par to, ka, ņemot vērā pieaugošo pieprasījumu pēc Ukrainas pareizticīgo garīgo vajadzību apmierināšanas, Latvijas Ukrainu kongress ar vēstniecības atbalstu ir rīkojis UPB Ukrainā mirušo piemiņas dievkalpojumu 2023. gada 5. maijā Sv. Pētera luterāņu baznīcā un dievkalpojumu 7. maijā Vecajā Sv. Ģertrūdes luterāņu baznīcā.³² Taču Ukrainas bēgļiem - grieķu katoļiem - ir iespēja regulāri apmeklēt dievkalpojumus, un Rīgā ir izveidojusies spēcīga grieķu katoļu draudze ar savu garīdznieku, bet UPB piederīgajiem ukraiņiem šādu regulāru dievkalpojumu nav.

Ukraiņu pareizticīgajiem, kuri devušies bēgļu gaitās un atraduši patvērumu ārvalstīs, bieži vien vienīgā iespēja ir apmeklēt dievkalpojumus Maskavas patriarhāta pārraudzībā esošajās pareizticīgajās baznīcās, kaut arī brīdī pa brīdīm izskan brīdinājumi, ka šādos gadījumos viņi riskē nokļūt Krievu pareizticīgās baznīcas propagandētās "krievu pasaules" un

Putina politisko ideju ietekmē.³³ Arī Latvijas Pareizticīgā baznīca jau 2022. gada 25. martā aicināja Latvijā ieradušos pareizticīgos no Ukrainas meklēt garīgu mierinājumu un "vienošanās kopīgās lūgšanās un sakramentos" Latvijas pareizticīgo dievnamos, taču liela daļa bēgļu šo aicinājumu dažādu iemeslu dēļ uztvēra atturīgi. Viens no iemesliem bija Latvijas t. s. krievvalodīgo atšķirīgā attieksme pret karu Ukrainā un bieži vien neslēpts atbalsts Krievijas politikai, kas bija vērojams arī pareizticīgo vidū. Kaut arī sakarā ar Maskavas patriarha Kirila atbalstu Krievijas iebrukumam Ukrainā Latvijas Saeima 2022. gada 8. septembrī galīgajā lasījumā pieņēma Latvijas Pareizticīgās baznīcas likuma grozījumus, ar kuriem mainīja Latvijas Pareizticīgās baznīcas statusu, nosakot, ka tā darbosies pilnībā patstāvīgi un neatkarīgi, tomēr gan Latvijas Pareizticīgās baznīcas garīdzniecība, gan draudzes šos grozījumus uzskatīja kā valsts un baznīcas šķirtības principa neievērošanu un iejaukšanos baznīcas iekšējās lietās. Arī pēc tam, kad 2022. gada oktobrī Latvijas Pareizticīgās baznīcas koncils atbalstīja vērsanos pie Krievu Pareizticīgās baznīcas patriarha Kirila ar lūgumu rast Latvijas Pareizticīgās baznīcas statusa kanonisku risinājumu, attieksme daudz nemainījās. Var pieņemt, ka daudzās draudzēs saglabāties arī atšķirīgais skaitījums uz karu Ukrainā. Šī iemesla dēļ daudzi pareizticīgie ukraiņi ir pārstājuši apmeklēt baznīcu un aktīvi praktizēt ticību. Par to liecina arī kādas ukraiņu bēgles³⁴ teiktais intervijā, proti, tuvojoties baznīcas svētkiem, piemēram, Lieldienām, ukraiņu bēgļu čatos parādās jautājumi, kur ir tuvumā pareizticīgās baznīcas vai uz kuru baznīcu iet citi čatotāji. Par Latvijas Pareizticīgo baznīcu parasti atbilde ir, ka baznīca atrodas Maskavas pārraudzībā. Pēc tam vairs jautājumu nav. Uz otro jautājumu bieži atbilde ir: "Mēs neejam nekur, jo nolēmām, ka uz *to* baznīcu neiesim."³⁵ Vēl kāds intervētais Latvijas iedzīvotājs liecina, ka viesos atbraukušie pareizticīgie radi no Ukrainas pēc

³² RISU 2023.

³³ Kel'm, Nabozhnik 2023.

³⁴ Pētījuma dalībniecei ir 48 gadi, augstākā izglītība. Pirms ierašanās Latvijā dzīvojusi Dņipro.

³⁵ A. I. 2024.

pārdzīvotā bija vēlējušies gūt garīgo mierinājumu, taču atteikušies iet uz pareizticīgo baznīcu un piekrituši doties pie priestera uz grieķu katoļu draudzi Rīgā, jo tur pulcējas Ukrainas cilvēki.³⁶ Tādējādi vismaz pagaidām nav iespējams runāt par jaunpienācēju integrāciju ar Latvijas pareizticīgo reliģisko kopienu starpniecību, jo savstarpējība starp jaunpienācējiem un uzņemošajiem tajās neveidojas.

Pirmā plašākās savstarpējās saskarsmes pieredze ar kara bēgļiem – Ukrainas grieķu katoļiem – notika 2022. gada 24. aprīlī, kad aukstā un lietainā dienā cauri Vecrīgai plūda simtiem ukraiņu bēgļu, lai piedalītos Lieldienu dievkalpojumā. Atšķirībā no katoļticīgajiem Ukrainā, kas lielākoties ir piederīgi grieķu katoļu ritam, Latvijas katoļi praktizē latīņu ritu. Lidz šim mazskaitlīgā Rīgas grieķu katoļu ukraiņu draudze Rīgas Sāpju Dievmātes baznīcā, kuras priesteris Romans Sapužaks pirms vairākiem gadiem bija ieradies misijas darbā no Ukrainas, kļuva par garīgo, sabiedrisko un vienu no palīdzības centriem Ukrainas kara bēgļiem. Draudzes resursi ir pārāk niecīgi, lai nodrošinātu kara bēgļu – katoļu – garīgās vajadzības, taču, lai gan grieķu katoļu un latīņu rīts atšķiras, tomēr ticīgie var piedalīties kā vienā, tā otrā, tāpēc Ukrainas grieķu rita katoļiem ir pieejama jebkura latīņu rita draudze Latvijā. Nozīmīgs reliģisko kopienu mijiedarbības notikums bija latīņu rita Svētā Mise, kuru celebrēja tēvs Romans Sapužaks Rīgas Sv. Franciska baznīcā 2022. gada 31. jūlijā un kurā dziedāja Ļvivas Nacionālā akadēmiskā kora kapela *Dudaryk*, bet pēc tam koncertā vākti ziedojumi Ukrainas atbalstam. Turklāt ar Rīgas grieķu katoļu draudzes starpniecību Ukrainas baznīca veic savu piederīgo pastorālo aprūpi un uztur saikni ar dzimteni. Šai nolūkā Ukrainas Grieķu katoļu baznīcas Pastorālās migrācijas nodaļas vadītājs bīskaps Stepanus Suss vizitēja Rīgā, vadot svinīgo dievkalpojumu 2022. gada 29. maijā, Rīgas ukraiņu draudzes dibināšanas 30. gadadienā.³⁷ Lidztekus Ukrainas kara bēgļu pasto-

rālajai aprūpei bēgļu aprūpē no paša sākuma iesaistījās katoļu organizācija “*Caritas Latvija*”. Sadarbībā ar Sabiedrības integrācijas fondu tā nodrošināja sociālo projektu brīvprātīgo sagatavošanai darbam ar kara bēgļiem un psihologa konsultācijas.

Sabiedriski nozīmīga bija *Caritas* rīkotā kara bēgļu bērnu zīmējumu izstāde 2022. gada 9. maijā – 17. jūnijā. Izstādē bija apskatāmi aptuveni 200 zīmējumi. Uzreiz pamanāma un raksturīga ukraiņu bērnu darbu iezīme bija saules dominēšana lielākajā daļā zīmējumu. Turcijā nokļuvušo palestīniešu un sīriešu kara bēgļu bērnu zīmējumus analizējot, pētnieks skaidro, ka saule ir mātes simbols: “Bērns nevar pastāvēt bez mātes, tāpat kā zeme nevar pastāvēt bez saules. Saulains laiks, mākoņi ar gaišām krāsām un putni simbolizē laimi un dzīvesprieku, tāpēc bērnam, šķiet, ir pozitīvas sajūtas un noskaņojums (laime, prieks utt.), kas atspoguļojas viņa zīmējumā.”³⁸ Taču jāņem vērā, ka šos zīmējumus radījuši bērni, kas tika aizvesti no Ukrainas kara pirmajos mēnešos. Izstāde bija ukraiņu iekšējās pasaules iemiesošanās bērnišķā tiešumā. Daudzi Latvijas cilvēki to apmeklēja vairākas reizes, lai šajā kognitīvajā rituālā nostiprinātu sevī šo pamazām raisošos vienotas *vietas* – Ukrainas Latvijā – dzīves pasaules izjūtu sevi. Biedrībā “Svētās Ģimenes Māja” Vecrīgā *Caritas* organizēja dažādas palīdzīgas aktivitātes kara bēgļiem mazajās grupās, ieskaitot latviešu un angļu valodas kursus, nodarbības zīmēšanā, vingrošanā, kulinārijā, ekskursijas, svētceļojumus u. c. Divu gadu laikā *Caritas* ir vēl vairāk paplašinājusi darbu ar kara bēgļiem, veidojot jaunas, dažādām vecumgrupām un interesēm atbilstīgas grupas, pasākumus, iesaistot aizvien jaunus un jaunus cilvēkus un īstenojot jaunpienācēju integrāciju *vietā* – Latvijā.

---

atļauja Ukrainas jauniešiem studēt Rīgas Garīgajā seminārā; Ukrainā tas nebija iespējams. Tagad seši no viņiem ir Ukrainas Grieķu katoļu baznīcas bīskapi. Tāpat 70. gadu beigās Ukrainā nebija iespējas drukāt nedz ikonas, nedz baznīcas kalendārus – ukraiņu reliģiskā literatūra tika drukāta Rīgā un vesta uz Ukrainu.

³⁸ Oztabak 2020, 489.

³⁶ D. M. 2024.

³⁷ UGCC 2022. Arhibīskaps atsaucās uz dziļajām garīgajām saitēm, kas vieno Ukrainu un Latviju, jo, pateicoties Juliāna kardināla Vaivoda pūlēm, tika iegūta padomju režīma

Tādējādi šai pētījumā, kur vēl jāapstrādā un jāanalizē lauka pētījumi, tiek atklāta reliģisko kopienu resursu nozīme jaunpienācēju integrācijā, jo pastorālā aprūpe sagādā mājas izjūtu jaunpienācējiem.

Secinājumi

Aprakstītajā pētījumā piedāvātais risinājums papildina migrācijas kā sociālā procesa analīzi ar filozofijas pieeju, kas ļauj tvert jaunpienācēju dzīves un vērtību pasauli, atveidojot viņu kultūras, attieksmju un tradīciju kontekstu situācijā, kad 2022. gadā lielā daudzumā un strauji valstī ienāca Ukrainas kara bēgļi. Topoloģiskajā hermeneitikā izstrādātais *vietas* jēdziens, sintezējot filozofijas un cilvēka ģeogrāfijas pieejas, izrādījās piemērotākais, lai izskaidrotu jaunpienācēju kopienas raksturu. Taču dažādu faktoru dēļ, piemēram, salīdzinošās ģeogrāfiskās tuvības, vēsturiskā likteņa un kopēju ģeopolitisko apdraudējumu dēļ, Ukrainas kara bēgļi nebija jāskata kā izolēta "sveša" kopiena. Tāpēc tika izvirzīta konceptuālā tēze par jaunas simbiotiskas sociālās realitātes veidošanos, ko var apzīmēt kā kopienu "Ukraina Latvijā", kurā uz vienotas vērtību intencionalitātes pamata mijiedarbojas lielākā daļa Latvijas sabiedrības un Ukrainas kara bēgļi. Šī fenomena deskripciju varēja uzbūvēt uz rituāla fenomenoloģijas metodoloģiskā pamata, kas rituālus skaidro kā kognitīvu jeb izziņas procesu, kas ir nepieciešams jaunpienācēju un uzņemošo kopienu līdzspastāvēšanā. Rituāla funkcionēšanas mehānisms ir iemiesotās pasaules uzbūvēšana, proti, jaunpienācējiem ir svarīgas mājas (visplašākajā nozīmē) mītnes zemē, taču arī atklāt šo vietu sev. Tā kā vieta ir cilvēka dzīves pasaule, arī uzņemošajiem ir nepieciešams ļaut izzināt sevi un pēc iespējas ātrāk iesniegties un saprast jaunpienācēju dzīves pasaules jēgu. Šajā gadījumā ukraiņu un latviešu savstarpējība un minētās vienotās kopienas izveidošanās ir neparasts fenomens pasaules

migrācijas vēsturē, kur iespējams runāt gan par solidaritāti, gan par brālību kā ļoti personalizētu solidaritātes veidu.

Pētījumā, vēl joprojām turpinoties lauka pētījumu analītikai, uzmanība ir pievērsta reliģisko kopienu nozīmei kā resursam migrācijas problēmu risinājumā. Draudzēs piedāvātā pastorālā aprūpe, kā arī reliģisko organizāciju atstātās palīdzības programmas bēgļiem dažādu konkrēto vajadzību apmierināšanā un kopības veidošanā veicina jaunpienācēju integrāciju. Reliģiskā ainava Ukrainā un tās politiskais fons ietekmē garīgo vajadzību apmierināšanas iespējas mītnes zemē, ko ilustrē izmantotie piemēri no Pareizticīgās baznīcas un Romas katoļu latīņu un grieķu katoļu rita kopienu darbības. Tagad, trešajā kara gadā, Latvijas sabiedrībā aizvien vairāk parādās pētījumi un aktivitātes, kas apzina un tiecas apmierināt dažādas konkrētas un specifiskas kara bēgļu vajadzības, kuras saistītas ar izglītību, uzņēmējdarbību utt. Tomēr pamats šādai darbībai ir aprakstītā vienojošās kopienas veidošanās pašā kara bēgļu plūsmas sākumā. Tas savukārt iezīmē tās migrācijas pētniecības perspektīvas efektivitāti, kas sociālos pētījumus bagātina ar cilvēka pieredzes, kultūras un reliģisko kontekstu. Tādējādi centrā ir nevis kāds process, bet cilvēks ar savas vietas jeb pasaules pieredzi, vērtībām, attieksmēm, tradīcijām, cerībām un ilgām. Ukraiņu sakāmvārds apliecina: *Lyydyna stvorena dlya shchastya, yak ptakh dlya pol'otu* – "Cilvēks ir radīts laimei, kā putns ir radīts lidošanai."

Raksts sagatavots valsts pētījumu programmas "Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai" projektā "Jauni risinājumi demogrāfijas un migrācijas procesu izpētei latviskas un eiropiskas zināšanu sabiedrības attīstībai" (*DemoMigPro*), projekta Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0002.

VĒRES

A. I. (2024) Personiska intervija ar autoru, 14.06.2024., Dzērbene. Intervējusi S. Krūmiņa-Koņkova.

Anderson, R. (1996) Nine psycho-spiritual characteristics of spontaneous and involuntary weeping. *Journal of Transpersonal Psychology*, 28 (2), 167–173.

- Bauskas Dzīve (2022) Baušķenieki kopā ar ukraiņiem atzīmē Višivankas dienu Rīgā. *Bauskas Dzīve* (20.05.2022.). <https://bauskasdzive.lv/foto-un-video/foto-bauskenieki-kopa-ar-ukrainiem-atzime-visivankas-dienu-riga/> (skatīts 12.08.2024.).
- Bertossi, C.; Duyvendak, J. W.; Foner, N. (2021) Past in the present: migration and the uses of history in the contemporary era. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47 (18), 4155–4171. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1812275>.
- Boyer, P.; Liénard, P. (2020) *Ingredients of 'rituals' and their cognitive underpinnings*. The Royal Society Publishing. <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rstb.2019.0439> (skatīts 12.08.2024.).
- Cesare Di, D. (2020) *Resident foreigners. A Philosophy of Migration*. Cambridge: Polity Press.
- Collins, R. (2005) *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400851744>.
- Dahlin, M. K.; Larsson, O. L.; Winnel, A. (2021) *Religion, Migration, and Existential Wellbeing*. New York: Routledge.
- Dessewffy, T.; Nagi, Z. (2021) Dreaming Homogenous - Power Switches of History in Public Discourse in Hungary. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47 (18), 4189–4208. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1812277>.
- D. M. (2024) Personiska intervija ar autoru, 12.06.2024., Rīga. Intervējusi M. Kiope.
- Elden, S. (2009) Philosophy and Human Geography. Kitchin, R.; Thrift, N. (eds) *International Encyclopaedia of Human Geography*. Amsterdam: Elsevier, 145–150.
- Ēvalde, I. (2022) Maskēšanās tikla darināšana ir kā sapņu ķērāja izgatavošana, tikai sapnis ir - miers. *LA.LV* (14.03.2022.). <https://www.la.lv/maskesanas-tikla-darinasana-ir-ka-sapnu-keraja-izgatavosana-tikai-sapnis-ir-miers> (skatīts 12.08.2024.).
- Frederiks, M.; Nagy, D. (eds) (2016) *Religion, Migration and Identity: Methodological and theological explorations*. Leiden, Boston: Brill.
- Grīnvalde, R. (2024) Zili dzeltenā Rīga. *Letonica*, 54, 30–54. <https://doi.org/10.35539/LTNC.2024.0054.03>.
- Kel'm, N.; Nabozhniak, O. (2023) Chomu ukrayintsi, yaki vyyikhaly do Yevropy, hodyat' do hramiv RPC, yak novi parafiyany vplyvayut' na yikh stavlennya do viyny. *TEXTY. ORG.UA*. <https://texty.org.ua/articles/108789/zdes-russkyj-duh-yak-vlashtovano-rosijsku-cerkvu-v-yevropi-i-kudy-hodyty-nashym-pereselencyam/> (skatīts 10.08.2024.).
- Ķekavas Novads (2022) Akcija “Saulespuķu ceļš” Ukrainas atbalstam Ķekavas novadā. *Ķekavas Novads* (03.05.2022.). <https://kekava.lv/novads/akcija-saulespuku-cels-ukrainas-atbalstam-kekavas-novada/> (skatīts 12.08.2024.).
- Malpas, J. (2012) Putting Space in Place: Philosophical Topography and Relational Geography. *Environment and Planning D. Society and Space*, 30 (2), 226–242.
- Malpas, J. (2018) *Place and experience. A Philosophical Topography*. 2nd ed. Oxon, New York: Routledge.
- Oficiālās statistikas portāls (2024) *Iedzīvotāji pēc valstiskās piederības*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRV/IRV010 (skatīts 10.08.2024.).
- Oztabak, M. U. (2020) Refugee Children's Drawings: Reflections of Migration and War. *International Journal of Educational Methodology*, 6 (2), 481–495. <https://doi.org/10.12973/ijem.6.2.481>.
- Phillips, M. (2005) Philosophical Arguments in Human Geography. Phillips, M. (ed.) *Contested Worlds. An Introduction to Human Geography*. London, New York: Routledge, 13–85. <https://doi.org/10.4324/9781315259406-2>.
- Razumkov Centre (2023) Religiosity, trust in the Church, confessional affiliation and inter-church relations in Ukrainian society (November, 2023). *Razumkov Centre*. <https://razumkov.org.ua/en/research-areas/surveys/religiosity-trust-in-the-church-confessional-affiliation-and-inter-church-relations-in-ukrainian-society-november-2023> (skatīts 10.08.2024.).
- RISU (2023) U Rizi zaprosuvaly ukrayintziv na pravoslavne bohosluzhinnya. *Religious Information Service of Ukraine*. https://risu.ua/u-rizi-ukrayinciv-zaprosili-na-pravoslavne-bogosluzhinnya_n139151 (skatīts 10.08.2024.).
- Sidoroviča, T. (2022) Latvijā ligo arī no kara patvērumu radušie ukraiņi. Cimos pie Kalniņu ģimenes Saulkrastu novadā. *LSM.lv* (24.06.2022.). <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/latvija-ligo-ari-no-kara-patverumu-radusie-ukraini-cimos-pie-kalninu-ģimenes-saulkrastu-novada.a462863/> (skatīts 07.10.2024.).

- UGCC (2022) Ukrainian Greek-Catholic Church Pastoral-Migration Department (29.09.2022.). *Facebook account*.
- UNHCR (2024) Ukrainian Refuge Situation. *UNHCR Operational Data Portal*. https://ej.uz/Ukrainian_refuges_Latvia (skatīts 10.08.2024.).
- Waxman, O. B. (2022) What to Know About the Meaning of Sunflowers in Ukraine. *Time* (04.03.2022.). <https://time.com/6154400/sunflowers-ukraine-history/> (skatīts 12.08.2024.).
- Williams, J. (2023) Embodied world construction: a phenomenology of ritual. *Religious Studies*, 60 (1), 103–122. <https://doi.org/10.1017/S0034412523000033>.
- Zanfrini, L. (ed.) (2020) *Migrants and Religion: Paths, Issues, and Lenses. A Multidisciplinary and Multi-Sited Study on the Role of Religious Belongings in Migratory and Integration Processes*. Leiden, Boston: Brill.
- Zigon, J. (2021) How is it between us? Relational ethics and transcendence. *Journal of Royal Anthropological Institute*, 27, 384–401. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.13496>.

Redakcijā saņemts 19.08.2024., apstiprināts 03.10.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Kristīne Dupate, Vadims Mantrovs, Baiba Kiršteina
Latvijas Universitāte

UKRAINAS CIVILIEDZĪVOTĀJU NODARBINĀTĪBAS IESPĒJAS LATVIJĀ ATBILSTOŠI UKRAINAS CIVILIEDZĪVOTĀJU ATBALSTA REGULĒJUMAM

EMPLOYMENT OPPORTUNITIES OF UKRAINIAN CIVILIANS IN LATVIA ACCORDING TO THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE ASSISTANCE TO UKRAINIAN CIVILIANS

Kristīne Dupate, *Dr. iur.*, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes asociētā profesore. Kopš 2017. gada ievēlēta Eiropas Sociālo tiesību komitejā, bet kopš 2008. gada ir Eiropas Komisijas nacionālā eksperte dzimumu līdztiesības tiesību, darba tiesību, darbaspēka brīvas kustības un sociālās drošības sistēmu koordinācijas jomā.

E-pasts: kristine.dupate@lu.lv

Vadims Mantrovs, *Dr. iur.*, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes asociētais profesors. Specializējies civiltiesībās, it sevišķi speciālo civiltiesību apakšnozarēs.

E-pasts: vadims.mantrovs@lu.lv

Baiba Kiršteina, *Mg. iur.*, eksperte Latvijas Universitātes īstenotā projektā "Jauni risinājumi demogrāfijas un migrācijas procesu izpētei latviskas un eiropiskas zināšanu sabiedrības attīstībai" (*DemoMigPro*).

E-pasts: baiba.kirsteina@lu.lv

Kopsavilkums

Šī raksta mērķis ir raksturot Ukrainas civiliedzīvotājiem nodrošinātās pieejas un tiesības attiecībā uz nodarbinātību Latvijā. Pamatojoties uz Direktīvu 2001/55/EK, Latvija ir radījusi tiesisko regulējumu, kas ir veicinājis Ukrainas civiliedzīvotāju nodarbinātību, nodrošinot vispārīgus un sevišķus izņēmumus

nodarbinātības īstenošanai. Kā secināts rakstā, šie izņēmumi atbilst ES tiesībām, jo minētajā direktīvā ir ietvertas minimālās prasības, kas nozīmē, ka Latvijai kā ES dalībvalstij nav liegts pieņemt labvēlīgāku tiesisko regulējumu. Rakstā ir aplūkoti šie izņēmumi, analizējot priekšrocības, ko tie faktiski sniedz Ukrainas civiliedzīvotājiem. Raksts beidzas ar secinājumiem, apkopojot rakstā ietverto diskusiju.

Raksturvārdi: Ukrainas civiliedzīvotāji, atbalsts, nodarbinātība, valsts valoda, Eiropas Savienības tiesības, tiesībspolitika.

Summary

This article discusses the access and rights provided to Ukrainian civilians regarding employment in Latvia. Based on Directive 2001/55/EC, Latvia has created a legal framework that has facilitated the employment of Ukrainian civilians providing general and special exemptions for pursuing employment. It was concluded that these exemptions correspond to EU law as the Directive contains minimum requirements. This means that Latvia, as an EU Member State is not prevented from adopting a more favorable legal regulation. The article explores these exemptions by critically analyzing the advantages to Ukrainian civilians.

Keywords: Ukrainian civilians, assistance, employment, national language, European Union law, legal policy.

Ievads

Ukrainas civiliedzīvotāju uzņemšanu un tiem sniedzamo atbalstu regulē gan Eiropas Savienības (ES) tiesības, gan nacionālais tiesiskais regulējums. Tā kā ES regulējums par pagaidu aizsardzības piešķiršanu tiek aktivizēts izņēmuma gadījumos un šis ir pirmais tā “aktivizēšanas” gadījums, Latvijai kā ES dalībvalstij bija jārisina jautājums, kā šis saistības noregulēt nacionālajā līmenī. Latvijā bez ES tiesiskā regulējuma formālās ieviešanas nacionālajos tiesību aktos ir pieņemts arī īpašs tiesiskais regulējums, kas tieši paredzēts Ukrainas civiliedzīvotājiem sniedzamajam atbalstam un aptver dažādus aspektus saistībā ar ieceļošanu un uzturēšanos Latvijas teritorijā. Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likums¹ (UCAL) tika izstrādāts un pieņemts vēl pirms tam, kad oficiāli ES līmenī tika nolemts, ka Ukrainas civiliedzīvotājiem būs piešķirama pagaidu aizsardzība. Šāda likuma pieņemšana kopā ar tajā ietvertā regulējuma tvērumu apliecina Latvijas likumdevēja atbalstu Ukrainas civiliedzīvotājiem ne vien politiskā, bet arī tiesiskā līmenī. Vienlaikus likums vērsts ne tikai uz sociālā atbalsta un palīdzības sniegšanu, bet arī uz to, lai pēc iespējas ātrāk un veiksmīgāk Ukrainas civiliedzīvotāji integrētos darba tirgū. Tomēr atbilstoši ES regulējumam un šim likumam

Ukrainas civiliedzīvotājiem piešķirtie izņēmumi nodarbinātības jomā, neskatoties uz to nozīmīgumu, būtu jāvērtē arī no to praktiskā viedokļa, kas līdz šim ticis maz pētīts.² Tādēļ šī raksta mērķis ir aplūkot tādu normatīvo regulējumu Ukrainas civiliedzīvotāju atbalstam saistībā ar nodarbinātību, kurš ir pieļaujams atbilstoši ES tiesībām un Latvijas nacionālajā līmenī ietverts UCAL, vērtējot arī to, cik nozīmīgu praktisku ieguvumu tas sniedz. Vispirms rakstā tiks aplūkots tiesiskais ietvars nodarbinātības atbalstam, kurš pamatā meklējams ES normatīvos aktos, tam sekos nacionālā regulējuma izvērtējums kopsakarā ar ES tiesībām.

Starptautiskais ietvars Ukrainas civiliedzīvotāju nodarbinātības atbalstam

Starptautiskais ietvars Ukrainas civiliedzīvotāju nodarbinātības atbalstam pamatojas uz vairākiem Latvijai saistošiem starptautiskiem līgumiem, it sevišķi ES tiesībām. ES tiesībās regulējuma ietvars saistīts ar Direktīvu 2001/55/

¹ Latvijas Republikas Saeima 2022a.

² Šeit var pieminēt vien divas publikācijas saistībā ar Latvijas nacionālo regulējumu: vienā šis regulējums ticis pieminēts, taču nav tālāk vērtēts (sk. Kiršteina, Tivaņenkova 2024); otrā vispārīgi raksturots bez vērtējuma kopsakarā ar ES tiesībām (Žabko 2023).

EK³ (PAD) kopsakarā ar Padomes Īstenošanas lēmumu 2022/382⁴ (Padomes Īstenošanas lēmums). Latvija formāli PAD ieviesusi ar Patvēruma likumu,⁵ taču, ņemot vērā šīs direktīvas unikālu “aktivizēšanu” saistībā ar karadarbību Ukrainā, likumdevējs Ukrainas civiliedzīvotājiem sniedzamo atbalstu noregulējis ar UCAL. Kā norādījuši šī likuma autori, ar šo likumu “netiek atcelta vai mainīta patvēruma piešķiršanas un izskatīšanas procedūra, bet gan tiek noteikts papildu mehānisms, kā Ukrainas civiliedzīvotāji varēs ātri saņemt atbalstu, kā arī uzturēšanās un darba tiesības Latvijas Republikā”.⁶ Pamatoti līdz ar to norādīts, ka UCAL paredz daudz labvēlīgākus noteikumus Ukrainas civiliedzīvotājiem nekā paredzēts PAD.⁷

UCAL aptver vairākus jautājumus, kas ir būtiski Ukrainas civiliedzīvotājiem, ierodoties un uzturoties Latvijas teritorijā. Viens no šiem jautājumiem attiecas uz nodarbinātību, paredzot gan īpašu regulējuma režīmu dokumentiem, kuri dod tiesības uz nodarbinātību, gan nodarbinātības īstenošanu. Šajā likumā paredzētais regulējums tulkojams atbilstoši PAD. Tā PAD 12. pants noteic, ka

“dalībvalstis atļauj personām, kam ir pagaidu aizsardzība, uz laiku, kurš nepārsniedz pagaidu aizsardzības termiņu, iesaistīties algotā darba vai pašnodarbinātības aktivitātēs, ievērojot profesijai piemērojamos noteikumus [...]”.

Kā redzams no šī regulējuma, direktīva ES dalībvalstīm uzliek par pienākumu vienīgi nodrošināt piekļuvi nodarbinātībai un pašnodarbinātībai, kas pamatojas uz citētajā direktīvas normā ietvertu formulējumu “ievērojot profesijai piemērojamos noteikumus”. Līdz ar to Latvijai kā ES dalībvalstij nav pienākuma nedz paredzēt Ukrainas civiliedzīvotājiem vienlīdzīgu piekļuvi nodarbinātībai kā ES pilsoņiem un viņu ģimenes locekļiem, nedz noteikt izņēmumus Ukrainas civiliedzīvotājiem

viņu nodarbinātībai Latvijas teritorijā. Tas, kādi šie nosacījumi ir, atkarīgs vienīgi no Latvijas likumdevēja tiesībpolitiskās izšķiršanās. Tas nozīmē, ka jebkurš izņēmums, kas noteikts UCAL saistībā ar priekšrocību nodarbinātības īstenošanai, uztverams par atbilstošu direktīvai un līdz ar to ES tiesībām.

Kopš UCAL pieņemšanas 2022. gada 3. martā un līdz šī raksta sagatavošanai šis likums ticis grozīts 19 reizes, tostarp attiecībā uz nodarbinātības izņēmumiem Ukrainas civiliedzīvotājiem. Šie grozījumi, kā pamatoti norādīts, bija nepieciešami, lai atbilstoši ieviestu ES prasības un reaģētu uz Ukrainas civiliedzīvotāju vajadzībām, kuras tika apzinātas laika gaitā.⁸ Šīs izmaiņas arī apliecina Latvijas likumdevēja spēju operatīvi reaģēt uz dažādiem jautājumiem par atbalstu, kas sniedzams Ukrainas civiliedzīvotājiem, tostarp uz izņēmumiem nodarbinātības jomā.

Tālāk aplūkots nacionālais regulējums, kas Ukrainas civiliedzīvotājiem gan piešķir tiesības uz nodarbinātību, gan paredz izņēmumus nodarbinātības īstenošanai, sākot ar pirmo.

Nacionālais tiesiskais regulējums attiecībā uz piekļuvi nodarbinātībai

Latvija, uzņemot Ukrainas civiliedzīvotājus, ir izvēlējusies tiem nodrošināt tūlītēju piekļuvi darba tirgum. Saskaņā ar UCAL 13.² panta pirmo daļu Ukrainas civiliedzīvotājam, kuram ir Ukrainā izsniegts ceļošanas dokuments, ir tiesības uzsākt darba tiesiskās attiecības, pat pirms saņemts dokuments, kas apliecina viņa tiesības uzturēties Latvijā un pagaidu aizsardzības piešķiršanu. Tas nozīmē, ka Ukrainas civiliedzīvotājs, ierodoties Latvijā, ir tiesīgs uzreiz sākt strādāt. Darba līgums gan šādā gadījumā slēdzams ne ilgāk kā uz 30 dienām, un personai ir pienākums desmit dienu laikā vērsties Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē, lai nokārtotu dokumentus, kas apliecina viņa tiesības uzturēties un strādāt Latvijā. UCAL 3. pants paredz, ka Ukrainas civiliedzīvotājiem ir tiesības saņemt ilgtermiņa vīzu ar tiesībām uz nodarbinātību bez ierobežojumiem uz laiku līdz vienam gadam. Tāpat Ukrainas

³ Padomes Direktīva 2001/55/EK.

⁴ Padomes Īstenošanas lēmums (ES) 2022/382.

⁵ Latvijas Republikas Saeima 2015.

⁶ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija 2022b, 1.2. apakšpunkts.

⁷ European Labour Authority 2022, 4.

⁸ Kiršteina, Tivaņenkova 2024.

civiliedzīvotājiem saskaņā ar UCAL 3. panta otro daļu Latvijā var tikt izsniegta termiņuzturēšanās atļauja – trešās valsts pilsoņa personas apliecība – uz diviem gadiem. Tā kā UCAL uzdevums nav vien regulēt Ukrainas civiliedzīvotāju ieceļošanu un nodarbinātību Latvijā, bet gan tieši sniegt atbalstu personām, kas spiestas bēgt karadarbības dēļ, ir loģiski, ka UCAL 3. pantā noteikts, ka vīzas izsniegšanas procesā šai grupai nepiemēro Imigrācijas likuma 4. panta pirmās daļas 3. un 5. punktā ietvertās prasības par derīgu veselības apdrošināšanas polisi un nepieciešamajiem finanšu līdzekļiem. Turklāt ne par vīzas, ne uzturēšanās atļaujas izsniegšanu Ukrainas civiliedzīvotājiem valsts nodeva nav jāmaksā. Tam, vai personai tiek izsniegta ilgtermiņa vīza vai uzturēšanās atļauja ar tiesībām uz nodarbinātību, faktiski nav nozīmes, jo tās abas dod tūlītējas tiesības uz nodarbinātību. Šāda dualitāte ieviesusies, jo sākotnēji vairākumam Ukrainas civiliedzīvotāju izsniedza tieši ilgtermiņa vīzu, bet uzturēšanās atļauju biežāk saņēma tās personas, kam nebija atbilstoša ceļošanas dokumenta. Piemēram, personai bija nevis ceļošanai derīga pase, bet gan Ukrainas izsniegta personas apliecība, kurā vīzu nemaz nevarētu ielīmēt. Vēlāk aizvien biežāk cilvēkiem dažādu praktisku apsvērumu dēļ radās nepieciešamība tieši pēc uzturēšanās atļaujas (piemēram, lai varētu iegūt e-parakstu, kas īpaši svarīgi bija tieši pašnodarbinātām personām), tāpēc mainījās arī kopējā prakse. Arī tiem Ukrainas civiliedzīvotājiem, kam izsniegta ilgtermiņa vīza ar tiesībām uz nodarbinātību un kas vēlējās saņemt jaunu uzturēšanās tiesību apliecināšanu dokumentu, turpmāk tika izsniegta uzturēšanās atļauja. Šī iemesla dēļ arī UCAL sākotnēji bija vairāk pieminēta tieši vīza, bet vēlākās redakcijās runa ir par uzturēšanās atļauju.⁹ Uzskatāms piemērs ir jau minētais UCAL 13.² pants, kura spēkā esošā redakcija paredz, ka Ukrainas civiliedzīvotājam ir tiesības uzsākt darba tiesiskās attiecības bez šā likuma 3. panta otrajā daļā minētās termiņuzturēšanās atļaujas saņemšanas. Pēc tam pantā noteikts, ka persona vērsas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldē, lai saņemtu termiņuzturēšanās

atļauju, un pārvalde šādu lēmumu pieņem 20 dienu laikā. Savukārt minētā panta redakcijā, kas bija spēkā līdz 2022. gada 13. decembrim, vārdi “termiņuzturēšanās atļauja” bija aizstāti ar vārdiem “ilgtermiņa vīza ar tiesībām uz nodarbinātību”. Tomēr, kā jau norādīts, šīs izmaiņas neietekmēja Ukrainas civiliedzīvotāju tiesības uzsākt darba tiesiskās attiecības uzreiz pēc ierašanās Latvijā.

UCAL ietvertais regulējums arī atbrīvo potenciālos darba devējus no pienākumiem, kādi citkārt varētu būt, vēloties nodarbināt trešo valstu pilsoņus. Tā kā šādos gadījumos darbā tiek pieņemti Latvijā esošie Ukrainas civiliedzīvotāji, nevis piesaistīts darbaspēks no trešajām valstīm, uz darba devēju neattiecas tāda prasība kā, piemēram, Ministru kabineta 2014. gada 28. janvāra noteikumos Nr. 55 “Noteikumi par ārzemnieku nodarbināšanu” 3. punktā ietvertā prasība Nodarbinātības valsts aģentūrā pieteikt brīvu darba vietu. Tāpat, nodarbinot Ukrainas civiliedzīvotājus, nav prasības nodrošināt darba samaksu, kas nav mazāka par vidējo bruto darba samaksu Latvijā iepriekšējā gadā. Tādējādi arī darba devēji tiek motivēti pieņemt darbā Ukrainas civiliedzīvotājus. Savukārt pašus Ukrainas civiliedzīvotājus integrēties darba tirgū papildus mudina tādi atbalsta pasākumi kā vienreizējs nodarbinātības vai pašnodarbinātības pabalsts, Nodarbinātības valsts aģentūras piedāvātie latviešu valodas kursi Ukrainas civiliedzīvotājiem, kas ir bezdarbnieki vai darba meklētāji (UCAL 7. pants).¹⁰

Nacionālais tiesiskais regulējums attiecībā uz nodarbinātības veikšanu

Tomēr Ukrainas civiliedzīvotājiem nodrošinātā piekļuve nodarbinātībai vai pašnodarbinātībai nenozīmē, ka viņi var uzreiz iekļauties darba tirgū, jo sevišķi no valodas un profesionālas kvalifikācijas atzīšanas viedokļa. Tādēļ UCAL paredz speciālo regulējumu nodarbinātības piekļuvei attiecībā uz Ukrainas civiliedzīvotājiem. Šis speciālais regulējums satur gan vispārīgus izņēmumus no nodarbinātības prasībām, kas attiecas uz jebkuru tautsaimniecības

⁹ Latvijas Republikas Saeima 2022b, Iekšlietu ministrijas priekšlikums.

¹⁰ Sk. Latvijas Republikas Saeima 2022a.

jomu, gan sevišķus izņēmumus, kas attiecas uz konkrēto tautsaimniecības sektoru orientētiem noteikumiem. Speciālais regulējums noteikts UCAL 14.–17. pantā, kas arī piemērojams kopsakarā ar citām šī likuma un citu normatīvo aktu normām. Kā norādīts iepriekš raksta nodaļā “Starptautiskais ietvars Ukrainas civiliedzīvotāju nodarbinātības atbalstam”, šie izņēmumi ir uztverami par atbilstošiem PAD un līdz ar to ES tiesībām, jo direktīva paredz minimālu standartu nodarbinātības veikšanai, bet jebkurš no tālāk raksturotiem izņēmumiem piešķir papildu priekšrocības virs šī minimuma standarta.

Vispārīgie izņēmumi no nodarbinātības prasībām

No vispārīgo izņēmumu viedokļa iespējams identificēt divus izņēmumus, kuru gadījumā paredzēts atvieglots režīms Ukrainas civiliedzīvotājiem, – valsts valodas prasība un obligātās veselības pārbaudes prasība.

Būtisks vispārīgais izņēmums attiecas uz valsts valodas zināšanu prasību. Valsts valodas likums uzliek par pienākumu zināt valsts valodu ne tikai publiskajā sektorā nodarbinātajiem (Valsts valodas likuma 6. panta pirmā daļa), bet arī privātajā sektorā nodarbinātajiem, ja tiek veiktas publiskas funkcijas (šī likuma 6. panta trešā daļa), kā arī privātajā sektorā nodarbinātajiem ir jāzina valsts valoda, ciktāl tas var skart sabiedrības likumīgās intereses (minētā likuma 6. panta otrā daļa). Noteikts valsts valodas zināšanu līmenis konkrētās profesijās un amatos paredzēts MK noteikumos “Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu, valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi, kuri arī attiecas uz Ukrainas civiliedzīvotājiem”.¹¹

No minētā nacionālā regulējuma izriet, ka nodarbinātības iespējas bez valsts valodas zināšanām ir būtiski ierobežotas, jo sevišķi reglamentētajās profesijās (izņēmumi saistībā ar šīm profesijām aplūkoti nākamajā raksta apakšnodaļā).¹²

Tā UCAL 16. panta pirmā daļa noteic, ka darba devējam ir tiesības nodarbināt Ukrainas civiliedzīvotāju arī bez valsts valodas zināšanām tiktāl, ciktāl tas netraucē darba pienākumu pildīšanu. Likumprojekta autori nav norādījuši skaidrojumu apskatāmās normas piemērošanai kopsakarā ar valsts valodas regulējumu, vien to raksturojuši kā “horizontāl[u] tiesību norm[u], kas nosaka izņēmumu attiecībā uz valsts valodas lietošanu nodarbinātības jomā”.¹³ Tomēr, kā paskaidrojusi Valsts valodas inspekcija, šī norma piemērojama kopsakarā ar Valsts valodas likuma 6. panta otro daļu, kura raksturota iepriekš.¹⁴ Šajā saistībā izteikts viedoklis, ka praksē tas nozīmēs, ka komunikācijai tiks izmantota krievu valoda, ko pārzina ievērojama daļa Ukrainas civiliedzīvotāju un Latvijas iedzīvotāju.¹⁵ Ņemot vērā kopīgo komunikācijas valodu un darbaspēka trūkumu, vērā ņemams viedoklis, ka Ukrainas civiliedzīvotājiem būs iespējams atrast darbu Latvijā.¹⁶ Piemēram, nereti Ukrainas civiliedzīvotāji nodarbināti preču tirdzniecības vietā, kurā, norādot uz nepietiekamām valsts valodas zināšanas prasībām, var ar iespējamo pircēju komunicēt viņiem abiem saprotamā krievu valodā. Līdz ar to apskatāmais izņēmums var sniegt nozīmīgu atbalstu Ukrainas civiliedzīvotājiem Latvijas darba tirgū.

Vienlaikus sevišķs izņēmums no valsts valodas zināšanām paredzēts pasažieru taksometra pārvadājuma īstenošanā. Atbilstoši UCAL 16. panta ceturtajai daļai, lai reģistrētu Ukrainas civiliedzīvotāju Autotransporta direkcijas uzturētajā taksometru vadītāju reģistrā kā personu, kam ir tiesības vadīt transportlīdzekli pasažieru komercpārvadājumos ar taksometru vai pasažieru komercpārvadājumos ar vieglo automobili, nav izvirzāmas prasības par valsts valodas zināšanām. Šī norma paredz atbrīvojumu personu lokam, kas aptverts ar UCAL, no prasības par valsts valodas zināšanām ne zemāk kā B līmeņa 1. pakāpē, lai vadītāju

¹³ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija 2022b, 1.3. apakšpunkts.

¹⁴ Valsts valodas centrs 2022.

¹⁵ European Labour Authority 2022, 9. Sal. Žabko 2023.

¹⁶ European Labour Authority 2022, 9–10.

¹¹ Latvijas Republikas Ministru kabinets 2022.

¹² Sk. Latvijas Republikas Saeima 2001.

varētu reģistrēt taksometru vadītāju reģistrā.¹⁷ Vienlaikus šīs normas paplašināšana uz personām, kurām ir citas valsts pilsonība vai kuru gadījumā pastāv atšķirīga situācija, nav pieļaujama, tas apstiprināts Latvijas tiesu praksē.¹⁸

Otrs vispārīgais izņēmums saistīts ar veselības pārbaudes veikšanas prasību. Atbilstoši UCAL 16. panta piektās daļas pirmajam teikumam darba devējs ir tiesīgs trīs mēnešus kopš darba līguma noslēgšanas dienas nodarbināt Ukrainas civiliedzīvotāju bez pirmreizējās obligātās veselības pārbaudes atbilstoši normatīvajiem aktiem, kas regulē obligātās veselības pārbaudes veikšanas kārtību. Vienlaikus šajā daļā ietvertais otrais teikums noteic, ka šis izņēmums neattiecas uz tiem Ukrainas civiliedzīvotājiem, kuri nodarbināti divu veidu darbos: pirmkārt, darbā īpašos apstākļos¹⁹ un, otrkārt, darbā, kas saistīts ar risku citu cilvēku veselībai.²⁰ Pēdējo divu veidu darbos, ja tajos tiek nodarbināti Ukrainas civiliedzīvotāji, nepieciešama pirmreizējā obligātā veselības pārbaude, no kuras šie Ukrainas civiliedzīvotāji netiek atbrīvoti. Tas nozīmē, ka konkrētais izņēmums nav uztverams kā absolūts visos gadījumos. Vienlaikus, piešķirot priekšrocību Ukrainas civiliedzīvotājiem, šis izņēmums vērtējams negatīvi, jo neļauj pilnībā aizsargāt Ukrainas civiliedzīvotāju veselību.

Sevišķie izņēmumi no nodarbinātības prasībām

Papildus vispārīgiem izņēmumiem UCAL paredz būtiskus izņēmumus no nodarbinātības

¹⁷ MK 2018. gada 6. marta noteikumu Nr. 149 3.2. apakšpunkts kopsakarā ar Autopārvadājumu likuma 35. panta astoto daļu.

¹⁸ Administratīvā rajona tiesa 2022.

¹⁹ Šo personu loks nosakāms atbilstoši MK 2009. gada 10. marta noteikumu Nr. 219 "Kārtība, kādā veicama obligātā veselības pārbaude" 2. pielikumam.

²⁰ Šo personu loks nosakāms atbilstoši MK 2018. gada 24. jūlija noteikumu Nr. 447 "Noteikumi par darbiem, kas saistīti ar iespējamu risku citu cilvēku veselībai, un obligāto veselības pārbaudžu veikšanas kārtība" 2. pielikumam.

prasībām, kas attiecas uz atsevišķām nozīmīgām tautsaimniecības jomām, ja tajās nodarbināti Ukrainas civiliedzīvotāji. Tālāk katra no šīm jomām aplūkota atsevišķi nākamās apakšnodaļās.

Pasažieru pārvadājumi ar taksometru

Papildus izņēmumam no valsts valodas zināšanām pasažieru taksometra pārvadājumā, kas aplūkots iepriekš,²¹ paredzēts arī cits sevišķais izņēmums šī pakalpojuma sniegšanas gadījumā. Tā UCAL 16. panta ceturrtā daļā paredz: lai reģistrētu Ukrainas civiliedzīvotāju Auto-transporta direkcijas uzturētajā taksometru vadītāju reģistrā kā personu, kam ir tiesības vadīt transportlīdzekli pasažieru komercpārvadājumos ar taksometru vai pasažieru komercpārvadājumos ar vieglo automobili, nav pienākums pierādīt, ka attiecībā uz personu nav reģistrēts vadīšanas tiesību aizliegums, ja vadītāja apliecība izsniegta ārvalstī.

Ārstniecība

Sevišķs izņēmums no valsts valodas zināšanu prasībām noteikts ārstniecības personai, kura ir Ukrainas civiliedzīvotājs. Tā UCAL 16. panta otrā daļā noteic, ka ārstniecības iestāde var nodarbināt ārstniecības personu, kas ir Ukrainas civiliedzīvotājs, ja var nodrošināt ārstniecības personas profesionālās darbības veikšanai nepieciešamo saziņu (piemēram, ar tulka palīdzību), tostarp sniegt pacientiem informāciju saprotamā veidā, kā arī saziņu ar ārstniecības personām, ārstniecības atbalsta personām un personālu ārstniecības iestādē. Šīs normas pieņemšana, tāpat kā pārējie izņēmumi ārstniecības jomā, saistīti ar nepieciešamību nodrošināt Ukrainas civiliedzīvotāja tiesību nodarboties ar ārstniecību Latvijas teritorijā, ja viņš vai viņa nepārzina latviešu valodu pilnvērtīgai profesionālās darbības veikšanai.²²

Tomēr šī izņēmuma izpilde atkarīga no ārstniecības iestādes, kas nodarbina konkrēto Ukrainas civiliedzīvotāju, jo atbildībā par saziņas nenodrošināšanu valsts valodā tiek

²¹ Sk. apakšnodaļu "Vispārīgie izņēmumi no nodarbinātības prasībām".

²² Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija 2022b, 1.3. apakšpunkts.

piemērots darba devēja atbildības kritērijs. Tas nenozīmē, ka nepietiekamas valsts valodas zināšanas izraisa vien darba devēja administratīvi tiesisko atbildību,²³ jo administratīvi tiesiskā atbildība paredzēta arī par valsts valodas nelietošanu tādā apjomā, kāds nepieciešams profesionālo un amata pienākumu veikšanai, ja normatīvie akti paredz valsts valodas lietošanu.²⁴

Vienlaikus UCAL satur arī sevišķus izņēmumus saistībā ar Ukrainas civiliedzīvotāju tiesībām nodarboties ar ārstniecību Latvijas teritorijā, kurus paredz UCAL 14. pants. Šis pants tika ietverts sākotnējā UCAL redakcijā (likumprojektā norādītā redakcija) un kopš šī likuma pieņemšanas ticis vairākas reizes grozīts, ieviešot būtiskas izmaiņas (atļaujas termiņš īslaicīgu profesionālo pakalpojumu sniegšanā un ar tās izbeigšanos saistītās sekas, zobārsta profesija). Tomēr šis izņēmums pakļauts nosacījumam strādāt atbilstoša speciālista vadībā, kas pats par sevi ir būtisks ierobežojums (UCAL 14. panta ceturrtā daļa), kas līdz ar to neļauj Ukrainas civiliedzīvotājam strādāt ārstniecības jomā patstāvīgi.

Farmaceitiskā aprūpe

Aptieka, zāļu lieltirgotava vai ārstniecības iestāde var nodarbināt farmaceitu un farmaceita asistentu, kurš ir Ukrainas civiliedzīvotājs, no valsts valodas viedokļa ar līdzīgiem noteikumiem kā ārstniecības iestāde ārstniecības personu, tas raksturots iepriekš (UCAL 16. panta trešā daļa). Līdz ar to farmaceita un farmaceita asistenta gadījumā atbildības pienākums par saziņas nodrošināšanu valsts valodā arī gulstas uz viņa vai viņas darba devēju, piemērojot to pašu darba devēja atbildības kritēriju.

Vienlaikus UCAL 17. pants nosaka citu sevišķo izņēmumu Ukrainas civiliedzīvotāju nodarbinātībai farmaceutiskajā aprūpē. Saskaņā ar to Ukrainas civiliedzīvotāji var strādāt par farmaceitu un farmaceita asistentu īslaicīgu profesionālo pakalpojumu sniegšanā vienīgi farmaceita tiešā vadībā klātienē uz terminētas atļaujas pamata. Pēc terminētas atļaujas beigām Ukrainas civiliedzīvotājam ir tiesības strādāt

farmaceutiskajā aprūpē Latvijas Republikā, ja ir atzīta profesionālā kvalifikācija pastāvīgai profesionālai darbībai Latvijas Republikā. Tas nozīmē, ka patstāvīga darbošanās farmaceutiskajā aprūpē Ukrainas civiliedzīvotājiem nav iespējama.

Izglītība un sports

Sevišķi izņēmumi paredzēti Ukrainas civiliedzīvotājiem arī izglītības un sporta jomā, kurus nosaka UCAL 15. pants, lai paredzētu iespēju Ukrainas civiliedzīvotājiem strādāt par pedagogu nepilngadīgu Ukrainas civiliedzīvotāju izglītības procesa īstenošanā vai viņiem sniegt bērna uzraudzības pakalpojumus.²⁵ Šajā pantā paredzētie izņēmumi ļauj Ukrainas civiliedzīvotājam strādāt izglītības un sporta jomā, neņemot vērā Latvijas normatīvajos aktos pedagoga profesijai noteiktās prasības, taču ievērojot būtiskus ierobežojumus.

Ukrainas civiliedzīvotājs ir tiesīgs strādāt par pedagogu, ja ieguvis pedagoga kvalifikāciju; sniegt bērna uzraudzības pakalpojumu vai strādāt par sporta speciālistu (treneri), neņemot vērā normatīvajos aktos noteiktās prasības šīm profesijām, ja viņš piedalās vienīgi nepilngadīgo Ukrainas civiliedzīvotāju tiesību uz izglītību nodrošināšanā. Vienlaikus Ukrainas civiliedzīvotājs kā pedagogs var strādāt īslaicīgu profesionālo pakalpojumu sniegšanā vienīgi sadarbībā ar skolotāju mentoru.

Psihologa pakalpojumi

Sevišķais izņēmums attiecībā uz psihologa pakalpojuma sniegšanu UCAL 14.¹ pantā sākotnēji netika paredzēts, taču tika ieviests īsi pēc UCAL spēkā stāšanās. Izņēmums psihologa pakalpojuma sniegšanā attiecas nevis uz jebkuru psihologu, kurš ir Ukrainas civiliedzīvotājs, bet gan vienīgi uz tādu, kurš profesijā ir veicis profesionālo darbību ārpus Latvijas Republikas kādā ES/EEZ dalībvalstī vai Šveices Konfederācijā (UCAL 14.¹ panta pirmā daļa). Ja psihologs atbilst šīm prasībām, viņam ir tiesības sniegt īslaicīgus psihologa profesionālos pakalpojumus, ievērojot divus nosacījumus: 1) psihologu sertifikācijas padome pieņēmusi

²³ Latvijas Republikas Saeima 2020, 24. pants.

²⁴ Turpat, 19. pants.

²⁵ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija 2022b, 1.3. apakšpunkts.

lēmumu par psihologa profesionālo darbību; 2) šis psihologs strādā psihologa-pārrauga pārraudzībā. Tādējādi, līdzīgi kā iepriekš aplūkotajā ārstniecības un farmaceitiskajā jomā, psihologa pakalpojumu patstāvīga sniegšana Ukrainas civiliedzīvotājiem nav iespējama.

Nobeigums

ES tiesību ietvars Ukrainas civiliedzīvotājiem sniedzamajam atbalstam noteikts PAD. Latvija formāli šo direktīvu ieviesusi ar Patvēruma likumu, taču, ņemot vērā šīs direktīvas unikālu "aktivizēšanu" saistībā ar karadarbību Ukrainā, Latvijas likumdevējs precīzu regulējumu ietvēris UCAL.

UCAL noteicis Ukrainas civiliedzīvotājiem vispārīgos un sevišķos izņēmumus nodarbinātības jomā, kuri atbilst ES tiesībām, jo PAD

nosaka tiesību minimumu, kas nodrošināms personām, kurām piešķirta pagaidu aizsardzība, bet šie izņēmumi pārsniedz šo minimumu.

Tomēr šie izņēmumi nodarbinātības jomā uztverami kā diezgan specifiski gadījumi (izņemot valodu), kuru izmantošana saistīta ar būtiskiem ierobežojumiem, kas tādējādi patiesībā nemaz nenodrošina būtiskas priekšrocības Ukrainas civiliedzīvotājiem Latvijas darba tirgū, jo sevišķi reglamentētās profesijās, salīdzinot ar citiem trešo valstu pilsoņiem.

Raksts sagatavots valsts pētījumu programmas "Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai" projektā "Jauni risinājumi demogrāfijas un migrācijas procesu izpētei latviskas un eiropiskas zināšanu sabiedrības attīstībai" (*DemoMigPro*), projekta Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0002.

VĒRES

- Administratīvā rajona tiesa. 2022. gada 15. jūlija spriedums lietā Nr. A420273021 (nepārsūdzēts, stājies spēkā). <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/483187.pdf>.
- Eiropas Parlaments un Padome (20.07.2001.) *Direktīva 2001/55/EK par obligātajiem standartiem, lai pārvietoto personu masveida pieplūduma gadījumā sniegtu tām pagaidu aizsardzību, un par pasākumiem, lai līdzsvarotu dalībvalstu pūliņus, uzņemot šādas personas un uzņemoties ar to saistītās sekas*. OV, L 212, 07.08.2001., 12/23. Īpašais izdevums latviešu valodā: 19. nod., 4. sēj., 162–171.
- Eiropas Savienības Padome (04.03.2022.) *Īstenošanas lēmums (ES) 2022/382, ar ko Direktīvas 2001/55/EK 5. panta nozīmē konstatē no Ukrainas pārvietoto personu masveida pieplūduma esamību un nosaka pagaidu aizsardzības ieviešanu*. OV, L 71, 04.03.2022., 1/6.
- Eiropas Savienības Parlaments un Padome (07.09.2005.) 2005. gada 7. septembra *Direktīva 2005/36/EK par profesionālo kvalifikāciju atzīšanu*. OV, L 255, 30.09.2005., 22./142.
- European Labour Authority (2022) *Overview of national measures regarding employment and social security of displaced persons coming from Ukraine: Country Fiche - Latvia*. <https://www.ela.europa.eu/sites/default/files/2022-09/lv-country-fiche-ela-national-measures-ukraine.pdf> (skatīts 15.08.2024.).
- Iekšlietu ministrija (2022a) *Priekšlikums likumprojektam "Grozījums Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā" (reģ. Nr. 9/Lp14)*. <https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/BD2C5533DBDC919CC225890C002D85A9?OpenDocument> (skatīts 15.08.2024.).
- Kiršteina, B.; Tivaņenkova S. (2024) Latvijas migrācijas un patvēruma politikas attīstība – 20 gadi Eiropas Savienības tiesiskā telpā. *Jurista Vārds*, Nr. 18/19.
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija (2022b) *Tiesību akta projekta "Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likums" sākotnējās ietekmes (ex-ante) novērtējuma ziņojums (anotācija)*. <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/877EDC3DAD423E20C22587F9002447CD?OpenDocument> (skatīts 15.08.2024.).
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (10.03.2009.) Noteikumi Nr. 219 "Kārtība, kādā veicama obligātā veselības pārbaude". *Latvijas Vēstnesis* (03.03.2009.), Nr. 41.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (06.03.2018.a) Noteikumi Nr. 149 "Vadītāju reģistrācijas noteikumi pasažieru komercpārvadājumiem ar taksometru un vieglo automobili". *Latvijas Vēstnesis* (20.03.2018.), Nr. 57.

- Latvijas Republikas Ministru kabinets (24.07.2018.b) Noteikumi Nr. 447 "Noteikumi par darbiem, kas saistīti ar iespējamu risku citu cilvēku veselībai, un obligāto veselības pārbaūžu veikšanas kārtība". *Latvijas Vēstnesis* (30.07.2018.), Nr. 149.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (21.01.2021.) Noteikumi Nr. 47 "Īslaicīgu profesionālo pakalpojumu sniegšanas kārtība Latvijas Republikā reglamentētā profesijā". *Latvijas Vēstnesis* (26.01.2021.), Nr. 17.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets (08.03.2022.). Noteikumi Nr. 157 "Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu, valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi". *Latvijas Vēstnesis* (11.03.2022.), Nr. 50.
- Latvijas Republikas Saeima (09.12.1999.) Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis* (21.12.1999.), Nr. 428/433.
- Latvijas Republikas Saeima (20.06.2001.) Par reglamentētajām profesijām un profesionālās kvalifikācijas atzīšanu. *Latvijas Vēstnesis* (06.07.2001.), Nr. 105.
- Latvijas Republikas Saeima (17.12.2015.) Patvēruma likums. *Latvijas Vēstnesis* (05.01.2016.), Nr. 2.
- Latvijas Republikas Saeima (07.05.2020.) Administratīvo sodu likums par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā. *Latvijas Vēstnesis* (20.05.2020.), Nr. 96.
- Latvijas Republikas Saeima (03.03.2022.a) Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likums. *Latvijas Vēstnesis* (04.03.2022.), Nr. 45A.
- Latvijas Republikas Saeima (2022.b) *Likumprojekta "Grozījums Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā" (Nr. 9/Lp14) otrā lasījuma likumprojekta priekšlikumu tabula*. <https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/52FF0847B56BA2BAC225891200210629?OpenDocument> (skatīts 15.08.2024.).
- Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde (2024) Informatīvā kampaņa "Pamani cilvēku tirdzniecības draudus!". <https://www.pmlp.gov.lv/lv/jaunums/parvalde-sak-kampanu-pamani-cilveku-tirdzniecibas-draudus> (skatīts 15.08.2024.).
- Valsts valodas centrs (2022) *Valsts valodas centrs skaidro, kas jāņem vērā darba devējiem, nodarbinot bēgļu gaitās devušos Ukrainas civiliedzīvotājus*. https://www.vvc.gov.lv/lv/jaunums/valsts-valodas-centrs-skaidro-kas-janem-vera-darba-devejiem-nodarbinot-beglu-gaitas-devusos-ukrainas-civiliedzivotajus?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (skatīts 15.08.2024.).
- Žabko, O. (2023.) Izņēmuma elastība: kādas atkāpes no Latvijas līdzšinējās patvēruma meklētāju uzņemšanas prakses pieļāva Ukrainas bēgļu atbalsta tiesiskais regulējums. *Akadēmiskā Dzīve*, 59, 42–52. <https://doi.org/10.22364/adz.59.05>.

Redakcijā saņemts 15.08.2024., apstiprināts 18.09.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Lelde Metla-Rozentāle
Rīgas Stradiņa universitāte

LATVIJAS VĒLĒTĀJU AKTIVITĀTE UN IZVĒLES 2024. GADA EIROPAS PARLAMENTA VĒLĒŠANĀS

LATVIAN VOTER TURNOUT AND PREFERENCES IN THE 2024 EUROPEAN PARLIAMENT ELECTIONS

Lelde Metla-Rozentāle, *Mg. sc. soc., Mg. oec., Ph. D. cand.*, RSU Sociālo zinātņu fakultātes programmu grupas “Starptautiskā politika un sabiedrības studijas” direktore, studiju virzienu “Socioloģija, politoloģija, antropoloģija” vadītāja, politoloģe un lektore. Vairāk nekā 15 gadus veic iekšpolitikas un starptautiskās politikas jautājumu izpēti un analīzi. Kā pētniece un politisko procesu komentētāja izstrādājusi Latvijas un starptautiska mēroga zinātniskas un populārzinātniskas publikācijas, gan pētot tādas iekšpolitiski nozīmīgas jautājumus kā politiskās elites rekrutācija, prezidenta institūta nozīme Latvijā, jauniešu līdzdalība politikā, gan vērtējot procesu norisi ES, piemēram, ES klimata politiku un tās integrāciju Latvijā. Kā politisko procesu eksperte sniedz komentārus plašsaziņas līdzekļos.

E-pasts: lelde.rozentale@rsu.lv

Kopsavilkums

Rakstā analizēta Latvijas vēlētāju aktivitāte un izvēles 2024. gada Eiropas Parlamenta (EP) vēlēšanās. Eiropas Parlaments ir pasaulē vienīgā tieši ievēlētā starptautiskā institūcija, kas ļauj ikvienam Eiropas Savienības (ES) pilsonim ietekmēt visas Eiropas kopējo nākotni. Latvijā 2024. gada vēlēšanās piedalījās 33,82% balsstiesīgo vēlētāju. Tas liecina par iepriekš novērotās vēlētāju aktivitātes samazinājuma tendences palēnināšanos un vērtējams kā pozitīvs rādītājs attiecībā uz vēlētāju iesaisti demokrātijas pamatprocesos, t. i., vēlēšanās. 2024. gada EP vēlēšanas notika ģeopolitisko krīžu, tostarp Krievijas un Ukrainas kara, kontekstā, kas neapšaubāmi ietekmēja vēlētāju lēmumus un izvēles. Rezultāti liecina, ka vēlētāji deva priekšroku stabilām, atpazīstamām politiskajām partijām un kandidātiem, kuru līdzšinējā darbība palīdz prognozēt to politisko rīcību arī nākotnē. Šāda vēlētāju stratēģija nāca par labu partijām un apvienībām, kas jau pārstāvētas Eiropas Parlamentā, piemēram, “Jaunajai Vienotībai”, “Latvijas attīstībai” un “Nacionālajai apvienībai”. Tomēr EP ievēlēto partiju klāstu papildināja arī vairāki jauni spēki – “Apvienotais saraksts”, “Latvija pirmajā vietā” un “Progresīvie” –, kas spēja vēlētājus uzrunāt ar saviem atpazīstamajiem līderiem. Tāpat partijas “Progresīvie” panākumus lielā mērā veicināja jauniešu elektorāta pieprasījums pēc jauna veida kreisi orientētas partijas, kas iestājas par sociālo un ekoloģisko taisnīgumu un vienlīdzīgām tiesībām visiem. Kopumā vēlētāju izvēles atspoguļo koncentrēšanos uz ģeopolitiskajām un nacionālajām interesēm, īpaši uzsverot drošību un stabilitāti. Pretēji tendencēm citās ES valstīs, Latvijā EP vēlēšanu rezultāti neiezīmē būtiskas nacionālās politiskās ainavas izmaiņas tuvākajā nākotnē un ietekmi uz citiem vēlēšanu cikliem nacionālā vai reģionālā līmenī.

Raksturvārdi: EP vēlēšanas, vēlētājs, politiskās partijas, izvēle.

Summary

The article analyzes the activity and choices of Latvian voters in the 2024 European Parliament elections. The European Parliament is the only directly elected international institution in the world, allowing every citizen of the European Union to influence the future of Europe as a whole. In Latvia, 33.82% of eligible voters participated in the 2024 elections, reflecting a slowdown in the previously observed trend of declining participation, which can be cautiously viewed as a positive development. The 2024 elections took place during geopolitical crises, including the ongoing war between Russia and Ukraine, influencing voter decisions. The results show that voters tended to support political parties with experience and/or well-known candidates. This benefited parties already represented in the European Parliament, such as New Unity and the National Alliance. It also gave newcomers like the United List and the Progressives their first opportunity to enter the EP. It is noteworthy that the success of the Progressives is largely driven by the demand from younger voters for a new type of left-wing party associated with social justice, ecological justice, and equal rights for all – a modern, patriotic, leftist movement. Voters' choices reflect a focus on geopolitical and national interests, especially highlighting security and stability which dominate the political discourse. Voters consider the performance of national political parties as sufficiently successful and continue to place their trust in them. This suggests that no significant changes in Latvia's political landscape are expected in the near future, including the upcoming 2025 municipal elections.

Keywords: EP elections, voter, political parties, choice.

Ievads

Eiropas Parlaments (EP) ir vienīgā tieši ievēlētā starptautiskā iestāde pasaulē. 2024. gada EP vēlēšanās savu izvēli bija iespēja izdarīt 450 miljoniem vēlētāju, kas pārstāvēja visas Eiropas Savienības (ES) dalībvalstis, tostarp arī Latviju. EP ir viena no ES institūcijām, kuras būtiskākie uzdevumi ir ES tiesību aktu pieņemšana, ES budžeta apstiprināšana un pārraudzība pār citām ES iestādēm. EP nodrošina tiešo demokrātisko pārstāvniecību, ļaujot pilsoņiem no visām dalībvalstīm ievēlēt savus pārstāvjus un tādējādi piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā ES līmenī.¹ Turklāt EP stiprina demokrātijas leģitimitāti ES, veicinot dalībvalstu iedzīvotāju interešu pārstāvniecību un nodrošinot lielāku caurspīdīgumu un atbildību.²

EP vēlēšanas ir viens no svarīgākajiem demokrātiskajiem procesiem ES, kas ļauj dalībvalstu iedzīvotājiem tieši ietekmēt ES politiku. Kopā ar Eiropas Savienības Padomi EP ir ES divpalātu likumdošanas pārvaldes prototips un tiek uzskatīts par vienu no ietekmīgākajām likumdošanas institūcijām pasaulē.³

Pirmās tiešās EP vēlēšanas notika 1979. gadā, kad vēlētāji no deviņām dalībvalstīm – Beļģijas, Francijas, Vācijas, Itālijas, Luksemburgas, Nīderlandes, Dānijas, Īrijas un Apvienotās Karalistes – pirmo reizi varēja balsot par saviem pārstāvjiem EP. Šis notikums iezīmēja svarīgu pagrieziena punktu ES vēsturē, jo līdz tam EP deputātus deleģēja nacionālie parlamenti, nevis ievēlēja tieši pilsoņi.⁴

Kopš 1979. gada EP vēlēšanas notiek ik pēc pieciem gadiem, un 2024. gada vēlēšanas ir pēc kārtas jau desmitās, kas notiek Eiropas Savienībā. Laika gaitā EP vēlēšanas ir kļuvušas par būtisku elementu ES demokrātiskajā procesā, sniedzot iespēju ES pilsoņiem izvēlēties pārstāvjus, kas veido un pieņem likumus, kuri ietekmē visas ES nākotni. Tādējādi visu ES valstu pilsoņi ir iesaistīti ES lēmumu pieņemšanā.

Tomēr EP vēlēšanas ne tikai atspoguļo pilsoņu viedokli par ES politiku, bet arī noder kā valsts politiskās situācijas “barometrs” un parāda arī vairākus citus aspektus. Vispirms jau pilsoņu attieksmi pret nacionālo politiku un lokālo politisko partiju darbību. Vienlaikus tās iezīmē daudzu politisko partiju un partiju apvienību centienus izmanto šīs vēlēšanas kā

¹ Hix, Høyland 2022.

² Neugent 2017.

³ European Parliament 2024a.

⁴ Bux, Maciejewski 2024.

iespēju nostiprināt savu pozīciju paralēli gan Eiropas, gan arī vietējā līmenī. Šīs vēlēšanas atspoguļo arī ES transformācijas procesus, jo ar katru jaunu dalībvalsti pieaug arī EP deputātu skaits, savukārt, ja dalībvalsts izstājas no ES (breksits – Apvienotās Karalistes izstāšanās no ES 2020. gadā), deputātu kopskaits mazinās, bet daļas dalībvalstu, tostarp Latvijas, deputātu vietu skaits EP palielinās (jaunajā EP sasaukumā Latvijas pārstāvniecība pieauga no astoņām līdz deviņām deputātu vietām), nodrošinot, ka visas dalībvalstis ir pienācīgi pārstāvētas.

Ņemot vērā, ka Latvija ES pievienojās 2004. gadā, tās bija piektās EP vēlēšanas, kurās arī pilsoņi varēja balsot par EP deputātu amata kandidātiem. Šo vēlēšanu norise un rezultāti sniedz vēl vienu iespēju analizēt un novērtēt ES demokrātijas attīstību un tās nākotnes izaicinājumus.

2024. gada EP vēlēšanas ir īpaši zīmīgas tāpēc, ka tās notika globālu un reģionālu satricinājumu laikā, pēc Covid-19 pandēmijas, Eiropas enerģētikas krīzes un aizvien notiekošā Krievijas–Ukrainas kara ēnā. Šie notikumi būtiski ietekmē vēlēšanu izvēles un partiju stratēģijas, piesakot savu dalību vēlēšanās, kā arī cīnoties par savu pārstāvju ievēšanu EP. Kopumā EP vēlēšanu rezultāti ES iezīmē vairākas būtiskas tendences:

- labējā spārna partiju (labēji nacionālo, labēji populistisko un arī labēji radikālo) popularitātes pieaugumu. Labējās grupas, piemēram, Eiropas Konservatīvo un reformistu grupa (ECR) un Identitātes un demokrātijas grupa (ID), palielināja savu vietu skaitu parlamentā, iegūstot aptuveni 25% no kopējā deputātu skaita, kas bija lielākais pieaugums šajā grupā EP vēsturē. Tikmēr centriski un proeuropeiski orientētas partijas, piemēram, Eiropas Tautas partija (EPP), sociāldemokrāti (S&D) un grupa “Atjaunot Eiropu” (*Renew Europe*), salīdzinoši zaudēja savas pozīcijas, lai gan EPP joprojām saglabā lielākās grupas statusu;⁵

- vērojama pieaugoša fragmentācija starp politiskajiem spēkiem, kas var padarīt sarežģītāku vienotu politisko lēmumu pieņemšanu par tādiem būtiskiem jautājumiem kā, piemēram, migrācija, klimata politika un atbalsts Ukrainai;⁶
- ES vēlēšanu rezultāti ietekmē ne tikai politisko līdzsvaru Eiropas Parlamentā, bet arī dalībvalstu iekšpolitiku, kā, piemēram, Francijā un Vācijā, kur nacionālā līmenī valdošo partiju sakāve EP vēlēšanās ir radījusi iekšējus politiskos satricinājumus.⁷

Raksta mērķis ir analizēt Latvijas vēlēšanu izvēles 2024. gada EP vēlēšanās – kurus politiskos spēkus un deputātu amata kandidātus vēlētieji ir atbalstījuši, bet kurus, gluži pretēji, nav vērtējuši kā uzticamus darbam EP. Kas varētu būt ietekmējis vēlēšanu izvēles par labu vienam vai citam kandidātam? Šī analīze ļaus saprast, kādi politiskie spēki šobrīd gūst atbalstu Latvijā, kā arī, kādas ir Latvijas sabiedrības prioritātes attiecībā uz ES politiku.

Vēlēšanas, vēlēšanu izvēle un to nozīme demokrātijas nodrošināšanā

Vēlēšanas ir viens no būtiskākajiem demokrātijas stūrakmeņiem, kas nodrošina tautas suverenitātes principu realizāciju, ļaujot pilsoņiem piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā un izraudzīties savus pārstāvjus valsts un starptautiskajā pārvaldē. Demokrātiskās sabiedrībās vēlēšanas tiek uzskatītas par galveno instrumentu, ar kuru pilsoņi īsteno savu politisko gribu, tieši piedaloties pārvaldes procesā. Vēlēšanas ne tikai dod iespēju izteikt viedokli, bet arī nodrošina atbildības principu – politiķi ir atbildīgi saviem vēlētajiem par viņu pieņemtajiem lēmumiem un rīcību.

Vēlēšanas ir demokrātiska pārvaldes modeļa pamats, jo tās ļauj regulāri pārskatīt politisko eliti, tās pārstāvētās vērtības (ideoloģijas) un politisko spēku proporcionālo sadalījumu. Kā norāda viena no zināmākajām salīdzinošās politikas pētniecēm Pipa Norisa (*Pippa Norris*)

⁵ Kroet, Schickler 2024; Cunningham et al. 2024.

⁶ Maurice 2024.

⁷ Maurice 2024; Kroet, Schickler 2024.

savā darbā *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited* (2011), vēlēšanas nodrošina, ka pilsoņiem ir iespēja leģitīmi iesaistīties politiskajā procesā un nodrošināt, ka varas turētāji tiek mainīti regulārā kārtībā, nevis ar vardarbību vai citiem nedemokrātiskiem līdzekļiem. Tas veicina valsts un starptautiskās sistēmas stabilitāti un attīstību, ļaujot samazināt politiskās spriedzes iespējas. Turklāt regulāra varas nodošana vēlēšanu ceļā garantē, ka lēmumi tiek pieņemti plašāku iedzīvotāju interešu labā, jo politiķiem ir jāuzklausa vēlētāju vajadzības, lai saglabātu savu amatu.⁸

Saskaņā ar demokrātijas teorijas klasiķa Roberta Dāla (*Robert Dahl*) darbā *Democracy and Its Critics* (1989) pausto vēlēšanas ir viens no pieciem demokrātijas pamatelementiem līdzās brīvībai, vienlīdzībai, tiesiskumam un politiskajai konkurencei. Lai vēlēšanas varētu stiprināt demokrātiju, tās jāorganizē godīgi, brīvi un atklāti, nodrošinot plašu vēlētāju līdzdalību un pārstāvniecību. Vēlētāju izvēles brīvība ir galvenais demokrātiskā procesa elements, kas nodrošina to, ka vēlētāji var izteikt savu viedokli un balsot par tiem kandidātiem vai politiskajām partijām, kas, viņuprāt, vislabāk pārstāvēs viņu intereses.⁹

Tomēr vēlētāju izvēle ir sarežģīts process, kuru ietekmē ļoti dažādi aspekti: sociālekonomiskā situācija, ideoloģiskā pārliecība, personiskā pieredze un arī politiskā informētība. Kā izceļ politekonomiskās teorijas klasiķis Entonijs Dauns (*Anthony Downs*) savā grāmatā *An Economic Theory of Democracy* (1957), vēlētāji darbojas kā racionāli aģenti, kas balso par tiem kandidātiem vai politiskajām partijām, kas, pēc viņu uzskata, maksimāli palielinās viņu individuālo labumu. Šī racionālās izvēles teorija norāda uz vēlētāju pragmatismu, tomēr tā ne vienmēr spēj izskaidrot emocionālo un kognitīvo faktoru ietekmi uz vēlēšanu iznākumu.¹⁰ Šos faktorus savukārt skaidro Lerijs Bartels (*Larry Bartels*) grāmatā *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age* (2008), apgalvojot, ka vēlētāju uzvedība bieži

vien ir saistīta ar emocionāliem impulsiem, kas izpaužas kā pieķeršanās konkrētām partijām vai kandidātiem, balstoties uz kultūras, reliģiskajiem vai etniskajiem faktoriem.¹¹ Šī pieeja norāda uz to, ka vēlētāji ne vienmēr darbojas tikai racionāli, bet viņu izvēli bieži nosaka emocionāli, neapzināti impulsi, kas izriet no viņu dzīves pieredzes un sociālās identitātes. Demokrātijas kontekstā ir būtiski, ka vēlētājiem ir pieejama plaša politiskā informācija, kas palīdzētu veidot pamatotu izvēli, lai viņu balsojums būtu efektīvs līdzeklis sabiedrības interešu pārstāvniecībai.

EP vēlēšanas ir jo īpaši unikālas ar to, ka tās notiek nevis nacionālā, bet starptautiskā mērogā un tajās piedalās pilsoņi no dažādām Eiropas Savienības dalībvalstīm. Lai gan katra dalībvalsts ievēlē savus pārstāvjus, vēlēšanas tiek uzskatītas par svarīgu instrumentu kopējā ES politikas leģitimizācijā un demokrātijas stiprināšanā. Kā norāda Saimons Hiks un Bjērns Heilanss (*Simon Hix, Bjørn Høyland*) darbā *The Political System of the European Union* (2012), EP vēlēšanas veicina ES iestāžu atbildību un caurspīdīgumu, nodrošinot, ka pilsoņiem ir tieša ietekme uz lēmumiem, kas tiek pieņemti ES līmenī.¹² Tomēr vēlēšanu līdzdalība EP vēlēšanās bieži vien ir zema, tas norāda uz demokrātijas deficīta problēmu ES kontekstā. Saimons Hiks skaidro, ka šī problēma rodas tāpēc, ka vēlētāji ne vienmēr uztver EP nozīmīgumu un ka lēmumi, kas tiek pieņemti ES līmenī, bieži šķiet attāli no vēlētāju ikdienas dzīves.¹³ Lai vēlēšanas varētu būt efektīvs demokrātijas instruments, nepieciešams palielināt vēlētāju informētību un līdzdalību, lai nodrošinātu, ka arī starptautiskajā līmenī pārstāvētās politiskās intereses atbilst sabiedrības gaidām.

Latvijas vēlētāju aktivitāte Eiropas Parlamenta vēlēšanās

Vēlētāju aktivitāte EP vēlēšanās tradicionāli ir zemāka nekā nacionālajās vēlēšanās, taču tā

⁸ Norris 2011.

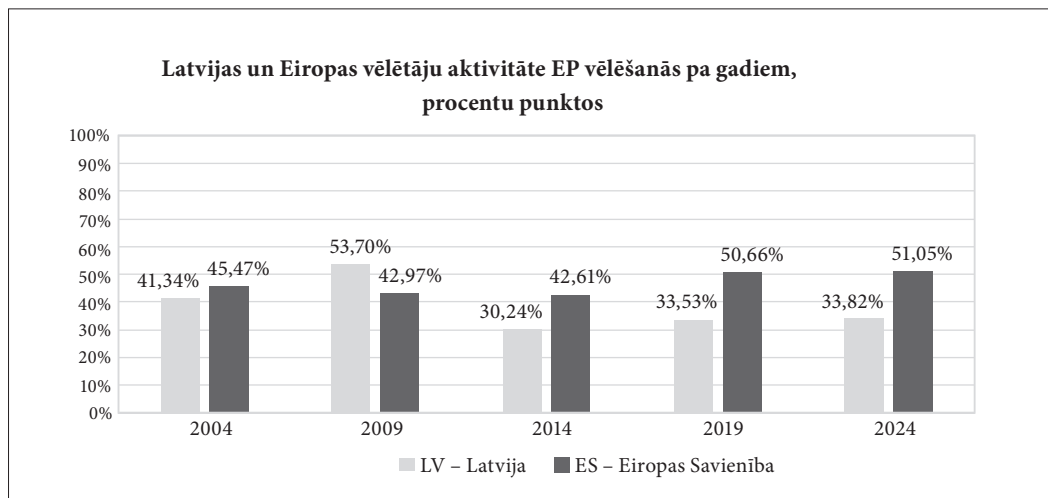
⁹ Dahl 1989.

¹⁰ Downs 1957.

¹¹ Bartels 2008.

¹² Hix, Høyland 2022.

¹³ Hix 2005.

1. attēls. Latvijas un Eiropas vēlēšanu aktivitāte EP vēlēšanās, 2004.–2024. gads

Avots: Eiropas Parlaments (2024). Eiropas 2024. gada vēlēšanas. Vēlēšanu rezultāti. Dalībvalstu rezultāti.

sniedz svarīgus datus par sabiedrības iesaisti un interesi par Eiropas politiku. 2024. gada EP vēlēšanās Latvijā piedalījās 521 226 vēlētaji, kas veido 33,82% no kopējā balsstiesīgo skaita.¹⁴ Lai interpretētu šo rezultātu, nepieciešams aplūkot vēlēšanu aktivitāti ilgākā perspektīvā (2004–2024), kas vizuāli atspoguļota 1. attēlā.

2004. gada EP vēlēšanās Latvijā piedalījās 41,34% vēlēšanu, kas bija nedaudz zem ES vidējā rādītāja (45,47%). Šis bija Latvijas iedzīvotājiem pirmās EP vēlēšanas pēc iestāšanās ES, un vēlēšanu aktivitāte bija salīdzinoši augsta. Tas galvenokārt tiek skaidrots ar politisko entuziasmu, ko radīja uzņemšana ES. Interesanti, ka 2009. gadā vēlēšanu aktivitāte Latvijā ievērojami pieauga līdz 53,70%, pārsniedzot ES vidējo līmeni (42,97%). Tomēr šeit uzreiz nevar izdarīt secinājumu, ka pieaugums liecina par vēlēšanu iesaisti un interesi par ES politiku. Drīzāk šis laiks, gluži pretēji, saistās ar globālo finanšu krīzi un dažādiem ekonomiskajiem un sociālajiem izaicinājumiem, kas iedzīvotāju politisko aktivitāti tradicionāli mazina. Tāpēc šoreiz augstais aktivitātes rādītājs primāri skaidrojams ar to, ka EP vēlēšanas Latvijā tika organizētas vienlaikus ar pašvaldību vēlēšanām, uz kurām vēlētaji vienmēr dodas daudz

aktīvāk. Tieši tāpēc nākamajās EP vēlēšanās 2014. gadā Latvijā vērojams būtisks aktivitātes kritums līdz 30,24%, kas bija ievērojami zem ES vidējā rādītāja (42,61%). Šis kritums varētu būt skaidrojams ar pieaugošu apātiju pret EP vēlēšanām, ko radīja neapmierinātība ar ES lēmumu pieņemšanas procesiem un pārliecības zudums par šo lēmumu ietekmēšanas potenciālu – vai vēlēšana balss jebkādā mērā ietekmē vēlāk pieņemtos EP lēmumus. Nākamajās vēlēšanās 2019. gadā vēlēšanu aktivitāte Latvijā nedaudz palielinājās līdz 33,53%, taču tā joprojām bija ievērojami zem ES vidējā rādītāja (50,66%). Šis laiks sakrita ar vairākiem svarīgiem notikumiem ES, tostarp breksita procesa norisi un diskusijām par ES nākotni – vai vispār ES ir tālāka kopēja nākotne? Tas daļu vēlēšanu mudināja iesaistīties, izteikt savu viedokli, tāpēc aktivitāte nedaudz pieauga, tomēr kopumā tā joprojām bija zema, kas varētu norādīt uz to, ka sabiedrības interese par EP vēlēšanām un motivācija uz tām doties vēl arvien bija salīdzinoši zema.¹⁵

2024. gada EP vēlēšanās vēlēšanu aktivitāte Latvijā bija 33,82%, kas, pretēji iepriekš izteiktajām pesimistiskajām prognozēm, bija nedaudz augstāka par 2019. gada rādītāju, lai

¹⁴ Centrālā vēlēšanu komisija 2024.

¹⁵ Centrālā vēlēšanu komisija 2023.

gan joprojām zemāka nekā ES vidējā aktivitāte (51,05%). Šis nelielais pieaugums var liecināt par stabilizāciju vēlēšanu iesaistē EP vēlēšanās, tomēr galvenokārt tas saistāms ar ģeopolitisko kontekstu – Krievijas karu Ukrainā, kura laikā būtiski iezīmējusies starptautisko organizāciju nozīme konflikta regulācijā. Proti, tieši ES kļuva par vienu no galvenajām institūcijām, kas koordinē visu dalībvalstu kopējo politiku attiecībā uz atbalstu Ukrainai un sankcijām pret Krieviju. Tas palīdzēja vēlētajiem uzskatāmi izprast ES un EP būtisko nozīmi, kā arī apzināties, cik svarīga ir katras ievēlētās partijas un deputāta politiskā orientācija – attieksme pret Krievijas karu Ukrainā.

Padziļinātai situācijas izpratnei, analizējot vēlēšanu uzvedību 2024. gada EP vēlēšanās, nepieciešams palūkoties uz šo jautājumu arī reģionālā griezumā. Rīgā kopējā vēlēšanu aktivitāte bija 26,68%, kas ir zemāka nekā vairumā citu Latvijas reģionu. Lai gan Rīgā ir vislielākais balsstiesīgo skaits, salīdzinoši neliels procents no tiem piedalījās vēlēšanās. Tomēr jānorāda, ka Rīgas vēlēšanu apgabalam oficiāli tiek pievienoti arī ārvalstīs dzīvojošās diasporas vēlētaji, kuru aktivitāte tradicionāli ir ļoti zema. Ja šo grupu izslēgtu no Rīgas vēlēšanu apgabala aktivitātes aprēķina, tad aktivitātes rādītājs šajā reģionā būtu 36,96%. Arī šis skaitlis ir mazāks nekā vairākos citos reģionos, bet tas skaidrojams ar vēl vairākiem blakus apstākļiem – iespēju balsot jebkurā vēlēšanu iecirknī Latvijā, kā arī ar lielo krievvalodīgā elektorāta īpatsvaru šajā reģionā, kas, iespējams, izvēlējās šoreiz uz vēlēšanām nedoties. Pretēji Rīgai Vidzemē bija visaugstākā vēlēšanu aktivitāte – 44,44%. Šis reģions izcēlās ar ievērojamu vēlēšanu iesaisti, kas pārsniedza valsts vidējo rādītāju (33,82%). Kurzemē vēlēšanu aktivitāte sasniedza 38,00%, kas ir augstāka nekā valsts vidējais rādītājs, savukārt Zemgalē vēlēšanu aktivitāte bija 38,04%, kas ir nedaudz augstāka nekā Kurzemē un ievērojami augstāka nekā Rīgā. Viszemākā vēlēšanu aktivitāte visā valstī bija Latgalē, tikai 24,90%.¹⁶ Latgales vēlēšanu zemā aktivitāte gan ir vērtējama jau kā tradicionāla un saistāma ar virkni faktoru – salīdzinoši sarežģītiem ekonomiskajiem un

sociālajiem apstākļiem, kas mazina interesi par politiku, ar neizpratni par EP ietekmi uz Latgales reģiona iedzīvotāju dzīvi un jebkādas motivācijas trūkumu doties uz šīm vēlēšanām, kā arī ar krievvalodīgā elektorāta īpatsvaru, kas pašreizējā ģeopolitiskajā situācijā, iespējams, vairāk atbalsta nevis ES pieņemtos lēmumus, bet gan Krievijas politiku.

Analizētie dati norāda uz ievērojamām reģionālām vēlēšanu aktivitātes atšķirībām, kuru skaidrojums jau daļēji tika minēts, tomēr nedrīkst piemirst arī politisko kampaņu efektivitāti. Tieši Latgales reģionā politisko partiju aktivitāte priekšvēlēšanu periodā bija salīdzinoši būtiski zemāka. Vidzemes augstā aktivitāte norāda uz lielāku vēlēšanu mobilizāciju, iespējams, pateicoties aktīvākām kampaņām vai lielākai politiskai apziņai šajā reģionā. Tikmēr Latgales un Rīgas zemākā aktivitāte varētu liecināt par nepieciešamību pēc papildu pasākumiem, lai iesaistītu šo reģionu vēlēšanu nākotnes vēlēšanās.

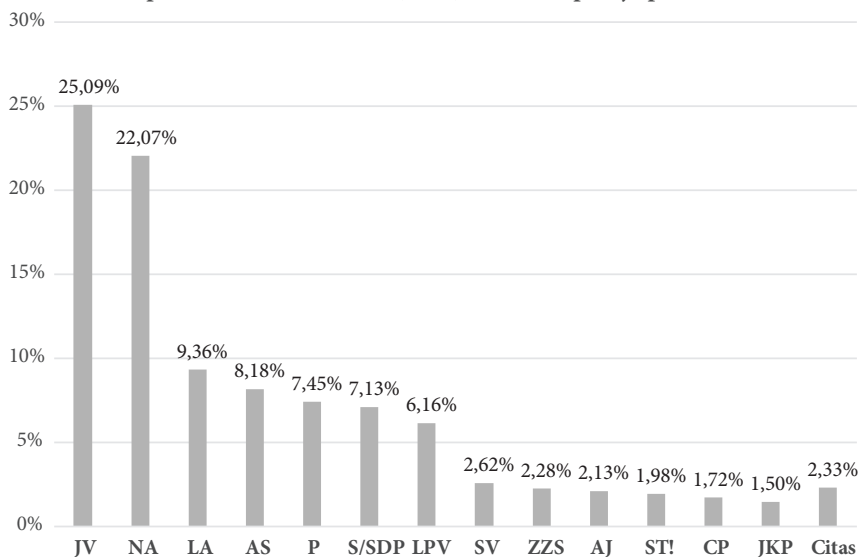
Kopumā vēlēšanu aktivitāte Latvijā EP vēlēšanās kopš 2004. gada ir svārstījusies, sākotnēji pārsniedzot ES vidējo līmeni 2009. gadā, bet vēlāk krasī samazinoties 2014. gadā, savukārt 2019. un 2024. gada vēlēšanās uzrādot stabilizācijas un nelielas pozitīvas izaugsmes tendenci. Šis svārstības norāda uz dažādiem faktoriem, kas ietekmē vēlēšanu aktivitāti, – ekonomiskajiem un sociālajiem apstākļiem, politiskajām krīzēm un neticību savas balsis ietekmei, uz ģeopolitisko kontekstu reģionā un nepieciešamību veidot izpratni par saikni starp ES pieņemtajiem lēmumiem un to ietekmi uz Latvijas iedzīvotājiem.

Eiropas Parlamenta vēlēšanu rezultāti – ko izvēlējās Latvijas vēlētajs

2024. gada EP vēlēšanas Latvijā atspoguļoja daudzveidīgu politisko spēku ciņu. Kopumā savus kandidātu sarakstus vēlēšanām iesniedza 16 politiskie spēki (tieši tikpat daudz, cik 2019. gada EP vēlēšanās), kuru vidū bija gan labi zināmas, lielas un nacionālā līmenī būtiskas varas pozīcijas ieņemošas partijas vai to apvienības, gan politiskie spēki, kuru atpazīstamība un informācija par to politisko darbību bija visai ierobežota. Partiju dažādību iezīmēja

¹⁶ Centrālā vēlēšanu komisija 2024.

Eiropas Parlamenta vēlēšanu (2024) rezultāti – partiju pārstāvniecība

Partiju nosaukumi

JV – “Jaunā Vienotība”

NA – Nacionālā apvienība “Visu Latvijai!” – “Tēvzemei un Brīvībai/LNNK”

LA – “Latvijas attīstībai”

AS – “Apvienotais saraksts – Latvijas Zaļā partija, Latvijas Reģionu apvienība, Liepājas partija”

P – “Progresīvie”

S/SDP – Sociāldemokrātiskā partija “Saskaņa”

LPV – “Latvija pirmajā vietā”

SV – “Suverēnā vara” (Suverēnā vara, Partija “Vienoti Latvijai”)

ZZS – Zaļo un Zemnieku savienība (Latvijas Zemnieku savienība, Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, “Latvijai un Ventspilij”)

AJ – “Apvienība Jaunlatvieši”

ST! – “Stabilitātei!”

CP – Centra partija (Centra partija, Latvijas Krievu savienība)

JKP – Jaunā konservatīvā partija

2. attēls. Eiropas Parlamenta vēlēšanu rezultāti Latvijā, 2024. gads

Avots: Eiropas Parlaments (07.2024.) Eiropas 2024. gada vēlēšanas. Vēlēšanu rezultāti. Dalībvalstu rezultāti.

arī to pārstāvētā ideoloģija – no kreisi sociāldemokrātiskas līdz labēji liberālai, no konservatīvi nacionālas līdz populistiskai. Uz 9 deputātu vietām kopumā kandidēja 271 persona,¹⁷ kas pārstāvēja šādus politiskos spēkus: sociāldemokrātiskā partija “Saskaņa”, JKP – Jaunā konservatīvā partija, Nacionālā apvienība “Visu Latvijai!” – “Tēvzemei un Brīvībai/ LNNK”, “Latvija pirmajā vietā”, “Latvijas attīstībai”, Centra partija, “Apvienība Jaunlatvieši”, “Apvienotais saraksts – Latvijas Zaļā partija, Latvijas Reģionu apvienība, Liepājas partija”, “Progresīvie”,

Politiskā partija “Tautas varas spēks”, Kustība “Par!”, “Suverēnā vara”, “Tauta. Zeme. Valstiskums”, Zaļo un Zemnieku savienība, “Jaunā Vienotība”, Politiskā partija “Stabilitātei!”¹⁸ Lai uzskatāmāk atspoguļotu partiju panākumus vai neveiksmi 2024. gada EP vēlēšanās, rezultāti parādīti 2. attēlā.

Visvairāk Latvijas vēlētāju savu balsi atdeva par partiju apvienību “Jaunā Vienotība” (JV, pārstāv centriski labēju ideoloģiju), kas matemātiski neapšaubāmi ir uzskatāma par šo vēlēšanu uzvarētāju, iegūstot 25,09% elektorāta atbalsta.

¹⁷ Laganovskis, Brikmane 2024.

¹⁸ Centrālā vēlēšanu komisija 2023.

Tomēr jānorāda, ka pirms pieciem gadiem par šo politisko spēku nobalsoja 26,2% vēlētāju, vēl piecus gadus iepriekš – teju puse jeb 46,19% un ka šādā perspektīvā redzams vēlētāju atbalsta kritums.¹⁹ Tomēr 2024. gada vēlēšanu rezultāts patiešām uzskatāms par partijas panākumu, ņemot vērā, ka priekšvēlēšanu periods partijai bija ļoti neveiksmīgs – vairāki skaļi publiski skandāli par valsts līdzekļu nesaimniecisku izmantošanu (neskaidrības par bijušā premjera un arī EP deputāta amata kandidāta Krišjāņa Kariņa lidojumiem ar privātiem avioreisiem, tiesa gan, tikai premjera pienākumu izpildei) un apvainojumi par nodokļu nemaksāšanu (partijas biroja darbiniekiem, iespējams, maksātas aplokšņu algas skaidrā naudā), kā arī tam sekojošā ārlietu ministra K. Kariņa atkāpšanās no amata. Neraugoties uz visu to, partijas elektorāts apliecināja savu stabilitāti un uzticamību, nenovēršoties no konkrētā politiskā spēka. Neapšaubāmi partijas stiprā puse bija EP vēlēšanām izvirzīto vadošo kandidātu lielā līdzšinējā pieredze un sekmīgā darbība EP un nacionālajā politikā. Tā, piemēram, kā pirmais EP deputātu kandidātu sarakstā tika iekļauts Valdis Dombrovskis – Eiropas Komisijas viceprezidents un Eiropas Savienības komisārs Urzulas fon der Leienas komisijā, tāpat bijis arī Latvijas Republikas Saeimas deputāts, finanšu ministrs, Eiropas Parlamenta deputāts un Latvijas Republikas Ministru prezidents. Tikpat spilgti ir arī sarakstā tālāk iekļautie vārdi – Sandra Kalniete un Inese Vaidere.

Vēlēšanu rezultātā JV saņēma divus deputātu mandātus – ievēlēti tika V. Dombrovskis un S. Kalniete. Pēc V. Dombrovskis lēmuma turpināt darbu Eiropas Komisijā un atteikties no EP deputāta mandāta deputāta posteni ieguva I. Vaidere. Savukārt K. Kariņš kļuva par vēlētāju visvairāk svītrotu kandidātu (rezultātu noteikšanā liela nozīme var būt vēlētāju izdarītajām atzīmēm – plusiem vai svītrojumiem; par kandidātu nodoto balsu skaits ir vienāds ar balsu skaitu, kas nodots par kandidātu sarakstu, kurā minēts šis kandidāts, atņemot to vēlēšanu zīmju skaitu, kurās šī kandidāta vārds

vai uzvārds ir svītrots, un pieskaitot to vēlēšanu zīmju skaitu, kurās vēlētāji preti šī kandidāta uzvārdam ir atzīmējuši plusu (“+”).²⁰ Kopumā EP vēlēšanu rezultāts ļāva saglabāt JV pozīcijas kā vadošajam politiskajam spēkam Latvijā. Augstais atbalsts liecina par partijas spēju saglabāt savu elektorātu un veiksmīgi konkurēt vēlēšanās, piedāvājot vēlētājiem pieņemamu politisko platformu, kas balstīta uz stabilitāti, drošību un eiropeskām vērtībām.

Nedaudz mazāku atbalstu EP vēlēšanās (pretēji iepriekš prognozētajam) ieguva Nacionālā apvienība (NA, pārstāv nacionāli konservatīvo ideoloģiju), par ko šogad nobalsoja 114 729 jeb 22,08% balsstiesīgo (2019. gadā – 16,4%, 2014. gadā – 14,25%).²¹ Šie rezultāti atspoguļo partijas spēju palielināt ietekmi Latvijas politiskajā ainavā, īpaši uzrunājot tos vēlētājus, kuriem svarīgi ir nacionālās identitātes un drošības, suverenitātes un tradicionālo vērtību jautājumi. Līdzīgi kā JV, arī NA viena no svarīgākajām priekšrocībām bija deputātu amata kandidātu lielā līdzšinējā politiskā pieredze. Pirmais kandidāts priekšvēlēšanu sarakstā jau tradicionāli bija Roberts Zīle. Savas politiskās karjeras laikā viņš bijis gan Saeimas deputāts, gan finanšu un satiksmes ministrs vairākās valdībās. Kopš 2004. gada R. Zīle ir Eiropas Parlamenta deputāts, bet 2022. gadā viņš tika ievēlēts par vienu no Eiropas Parlamenta viceprezidentiem. Kā nākamie kandidātu priekšvēlēšanu sarakstā tika pieteikti Rihards Kols (bijis 14. Saeimas un vairāku iepriekšējo Saeimas sasaukumu deputāts, bijis Ārlietu komisijas priekšsēdētājs, Saeimas pārstāvis sadarbībai ar ESAO) un Ināra Muižniece (vairāku Saeimas sasaukumu, tostarp arī 14. Saeimas, deputāte, divus sasaukumus bijusi arī Saeimas priekšsēdētāja, tāpat Latvijas Republikas aizsardzības ministre).

Vēlēšanu rezultātā NA, tāpat kā JV, saņēma divas deputāta vietas, kurās tika ievēlēti R. Zīle un R. Kols, kas apsteidza savu pieredzējušāko kolēģi I. Mūrnieci. NA pozīcija šajās vēlēšanās parāda, ka partija ir nemainīgi svarīgs spēlētājs Latvijas politikā, spējot mobilizēt

¹⁹ Centrālā vēlēšanu komisija 2024.

²⁰ Laganovskis, Brikmane 2024.

²¹ Centrālā vēlēšanu komisija 2024.

savu elektorātu un piedāvājot jaunas (arī gadu skaita ziņā) sejas, kas palīdz piesaistīt plašāku un daudzpusīgāku elektorātu. Protams, NA panākumu viens no katalizatoriem ir arī jau vairākkārt pieminētā ģeopolitiskā situācija – karš Ukrainā, kas daļai sabiedrības liek īpaši iestāties par nacionālajām vērtībām, kuru ilglaicīgākais un spilgtākais aizstāvis ir tieši NA.

Visas pārējās (kopumā piecas) partijas, kas arī saņēma ievēlēšanai nepieciešamo vēlēšanu balsu skaitu, ieguva katra vienu deputāta vietu EP. Trešajā vietā pēc vēlēšanu atbalsta apjoma ierindojās partija “Latvijas attīstībai” (LA, pārstāv klasiski liberālu ideoloģiju), kas ieguva 9,36% balsu (2019. gadā – 12,4%),²² un to Eiroparlamentā arī turpmāk pārstāvēs EP deputāts Ivars Ījabs. Lai gan iegūtais rezultāts ir ievērojami zemāks nekā JV un NA rezultāti, tas tomēr norāda uz stabilu vēlēšanu atbalstu. LA, piedāvājot progresīvu un modernu politisko platformu un atbalstot spēcīgas un vienotas Eiropas Savienības ideju, turpina saglabāt savu pozīciju uz EP politiskās skatuves. Tomēr jānorāda, ka šajā gadījumā vēl jo lielāka nozīme bija tieši personībām – pieteiktajiem deputāta amata kandidātiem (Ivaram Ījabam un Artim Pabrikam), kas savu kampaņu veidoja ļoti individuāli, uzsverot tieši savu veikumu un mazāk identificējoties ar pārstāvēto politisko partiju.

Nākamais populārākais politiskais spēks 2024. gada EP vēlēšanās bija šo vēlēšanu jaunpienācējs – “Apvienotais saraksts” (AS, pārstāv konservatīvi centrisku ideoloģiju). Politiskais spēks, kas apvieno vairākas partijas, tostarp Latvijas Zaļo partiju un Latvijas Reģionu apvienību, ieguva 8,18% jeb 42 519 vēlēšanu atbalstu.²³ Lai gan atbalsts nepārsniedza 10% atzīmi, rezultāts liecina par to, ka AS spēja piesaistīt vēlētajus, un norāda uz noteiktu vēlēšanu grupu, kas atbalsta šādu dažādu partiju koalīciju un tās mērķus. Šeit gan jāpiemin, ka arī AS bija izvēlēties priekšvēlēšanu kampaņu balstīt uz sabiedrībā atpazīstamu līderi, šoreiz gan bez politiskā darba pieredzes, bet ar lielu sabiedrisko aktivitāti – ievērojamo tā dēvētā “Tvitera konvoja” vadītāju Reini Pozņaku – personu, kas

devusi būtisku ieguldījumu Ukrainas atbalstā un spēja pretoties Krievijas agresijai.

Pirmo reizi Eiropas Parlamentā iekļuvusi arī partija “Progresīvie” (P, pārstāv sociāldemokrātisku ideoloģiju), kas guvusi 38 533 jeb 7,42% vēlēšanu atbalstu,²⁴ kas norāda uz arī nacionālā līmenī novērojamo tendenci – partijas pieaugošo popularitāti, īpaši starp gados jauniem un progresīvi domājošiem vēlētajiem. Šis rezultāts apliecina, ka Progresīvie turpina palielināt savu ietekmi Latvijas politiskajā vidē, uzrunājot vēlētajus ar sociāli taisnīgas, iekļaujošas un ilgtspējīgas politikas piedāvājumiem. Arī šajā gadījumā izēmējās atpazīstama līdera loma vēlēšanu izvēles procesā, lielāku atbalstu sniedzot sabiedrībā zināmajam uzņēmējam un bijušajam Rīgas domes priekšsēdētājam Mārtiņam Staķim, kurš apsteidza saraksta līderi, partijas prezidenta amata kandidāti un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Luksemburgā komunikācijas un partnerību vadītāju Elinu Pinto, un saņēma deputāta mandātu.

Savukārt par partiju “Saskaņa” (S, pārstāv kreisi centrisku un sociāldemokrātisku ideoloģiju) 2024. gada EP vēlēšanās nobalsoja 37 078 jeb 7,14% vēlēšanu (2019. gadā – 17,5%, 2014. gadā – 13,04%).²⁵ Pirmšķietami rezultāts liecina par partijas popularitātes kritumu, tomēr, ņemot vērā, ka partija pirms EP vēlēšanām pārdzīvoja ilgstošu un dziļu iekšēju krīzi un pat netika ievēlēta 14. Saeimā, saņemtais vēlēšanu atbalsts (viens deputāta vieta EP) ir vērtējams kā partijas veiksmes. Arī šajā gadījumā ievēlēts politiķis ar pieredzi – līdzšinējais eiroparlamentārietis un ilglaicīgs Rīgas domes priekšsēdētājs Nils Ušakovs. Iepriekšējā EP sasaukumā šai partijai bija divi deputāti, bet Andris Ameriks (pārstāvēja S sadarbības partneri partiju “Gods kalpot Rīgai”) šogad nolēma EP vēlēšanās vairs nepiedalīties.

Visbeidzot, kā pēdējā EP tika ievēlēta partija “Latvija pirmajā vietā” (LPV, pārstāv centriski konservatīvu ideoloģiju ar populisma iezīmēm), par kuru nobalsoja 32 018 jeb 6,16% balsstiesīgo,²⁶ kas norāda uz zināmu vēlēšanu interesi par partijas piedāvāto eiroskeptiski

²² Centrālā vēlēšanu komisija 2023.

²³ Centrālā vēlēšanu komisija 2024.

²⁴ Centrālā vēlēšanu komisija 2024.

²⁵ Centrālā vēlēšanu komisija 2023.

²⁶ Centrālā vēlēšanu komisija 2024.

populistisko politiku. Šis rezultāts liecina par partijas spējām uzrunāt vēlētājus, kas atbalsta ideju par Latvijas suverenitāti no ES un Latvijas individuālo interešu dominanci lēmumu pieņemšanas procesā ES. Līdzīgi kā visu iepriekš minēto partiju, arī LPV elektorāts savu izvēli ir izdarījis par labu pieredzējušam un atpazīstamam kandidātam – no šī saraksta EP ievēlēts Saeimas deputāts Vilis Krištopans (vairāku Saeimu deputāts, bijušais ministrs, Ministru prezidents, kā arī veiksmīgs uzņēmējs).

Minimāli nepieciešamo 5% barjeru iekļūšanai EP nepārvarēja deviņas partijas: “Suverēnā vara” (2,62%), Zaļo un Zemnieku savienība (2,28%), “Apvienība Jaunlatvieši” (2,13%), “Stabilitātei!” (1,98%), Centra partija (1,72%), Jaunā konservatīvā partija (1,5%), “Tauta. Zeme. Valstiskums.” (0,58%), “Tautas varas spēks” (0,34%), bet vismazāk balsu ieguva “Kustība “Par!””, kas saņēma 0,32% vēlētāju atbalstu.²⁷

Par šo vēlēšanu lielākajiem zaudētājiem uzskatāma Zaļo un Zemnieku savienība un partija “Stabilitātei!”. Abi šie politiskie spēki priekšvēlēšanu procesā ieguldīja ļoti būtiskus finanšu resursus (vislielākie priekšvēlēšanu tēriņi bijuši Apvienotajam sarakstam – 414 065 eiro, Zaļo un Zemnieku savienībai – 276 588 eiro un partijai “Stabilitātei!” – 233 004 eiro, liecina Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja (KNAB) apkopotā informācija²⁸), bet neieguva nevienu deputāta mandātu EP. ZZS neveiksmi var primāri skaidrot ar ļoti nepārdomātu priekšvēlēšanu kampaņu, jo īpaši attiecībā uz spilgtu un iedvesmojošu līderu izvēli. Salīdzinot ar EP ievēlētajiem politiskajiem spēkiem, ZZS izraudzītie EP deputātu kandidātu saraksta līderi neattaisnoja uz sevi liktās cerības un nemudināja vēlētājus atdot savu balsi par labu ZZS, arī kopējais kampaņas vēstījums nebija skaidrs un vēlētāju gandrīz nerasniedza. Protams, var teikt, ka ZZS vēlētajam EP vēlēšanas nekad nav likušās svarīgas, tomēr partijai, ja tā izvēlējās priekšvēlēšanu kampaņā investēt tik lielus līdzekļus, acīmredzot šo vēlēšanu rezultāts tomēr šķita būtisks. Līdzīgs

secinājums izdarāms arī par partijas “Stabilitātei!” neveiksmes cēloņiem – pirmkārt, deputātu kandidātu sarakstā tika iekļauti absolūti neatpazīstami kandidāti, kas acīmredzot vēlētāju neuzrunāja, un, otrkārt, notika potenciālā elektorāta šķelšanās – daļa krievvalodīgā elektorāta savu balsi atdeva par partiju “Saskaņa”, daļa par partiju “Latvija pirmajā vietā”, bet vēl daļa šoreiz izvēlējās uz vēlēšanām nedoties, jo līdzšinējie partijas solījumi vairāk izrādījušies tikai skaļa retorika, nevis darbi. Pirms pieciem gadiem Eiropas Parlamentā tika ievēlēta arī par prokremliski orientētu politisko spēku dēvētā Latvijas Krievu savienība (LKS), kuras atpazīstamākā pārstāve un partijas finansiālā atbalstītāja bija eiroparlamentāriete Tatjana Ždanoka. Līdz ar EP vēlēšanu tiesiskā regulējuma izmaiņām 2024. gada vēlēšanās viņa vairs nedrīkstēja kandidēt (likumā noteikts, ka EP vēlēšanām Latvijā nevar pieteikt par kandidātu un Eiropas Parlamentā nevar ievēlēt personu, kura pēc 1991. gada 13. janvāra darbojusies Padomju Savienības Komunistiskajā partijā (Latvijas Komunistiskajā partijā)).

Latvijas vēlētāju izvēles skaidrojums EP vēlēšanās – par ko liecina mūsu izvēles

2024. gada Eiropas Parlamenta vēlēšanu rezultāti Latvijā liecina par vairākām tendencēm. Pirmkārt, vēlētāju izvēli dominējoši ietekmē kandidātu atpazīstamība un līdzšinējā pieredze (gan politikā, gan ārpus tās). Vēlētāji to uztver kā potenciālu garantiju vai apliecinājumu, ka arī pirms 2024. gada EP vēlēšanām dotajiem solījumiem sekos reāli darbi. Kā spilgtākos piemērus šeit var minēt Valdi Dombrovski (JV), Sandru Kalnieti (JV), Robertu Zili (NA), Reini Pozņaku (AS), Mārtiņu Staķi (P), Nilu Ušakovu (S), Vili Krištopanu (LPV). Atbilstoši teorētiskajām vadlīnijām tas vienlaikus liecina gan par racionālās, gan emocionālās dimensijas klātbūtni Latvijas vēlētāju izvēlē – par doto solījumu garantijas meklējumiem, izvēloties atpazīstamus, tāpēc šķietami uzticamus kandidātus.

Otrkārt, vērojama transformācija vērtību kontekstā – Krievijas un Ukrainas karš vēlētajos ir paspilgtinājis nacionālisma tendenci un savas valsts kā vērtības apzināšanos.

²⁷ Centrālā vēlēšanu komisija 2024.

²⁸ Diena 2024.

Tradicionāli par šīm vērtībām runājis NA elektorāts, bet, gatavojoties EP vēlēšanām, šis elements ienāca arī daudzu citu politisko spēku atbalstītāju retorikā. Zināmā mērā to var dēvēt par nacionālisma ideoloģijas restartu – “racionālo nacionālismu”,²⁹ kas uzrunā ne tikai NA elektorātu un tiek uztverts kā ekvivalents drošībai. Arī šajā tendencē novērojama gan emocionālā, gan racionālā lēmumu pieņemšanas dimensija.

Drošība, ekonomiskā stabilitāte un resursu pieejamība ir kļuvas par visai sabiedrībai vienojoši svarīgām tēmām. Šai kontekstā iezīmējas arī bažas par migrācijas jautājumiem, piesardzīga attieksme pret jebkādiem globālo interešu motivētiem pasākumiem (piemēram, ES “zaļo politiku”). Šīs sajūtas priekšvēlēšanu aģitācijā mērķtiecīgi izmantoja partija “Latvija pirmajā vietā”, kas savos apsolījumos vēlētājiem puda izteikti eiroseptisku retoriku, vienlaikus no iepriekš raksturīgās centriski kreisās pozīcijas pakāpeniski pārvirzoties centriski

labējās pozīcijās. Līdzīgi vēlētājus uzrunāja arī partija “Stabilitātei!”, “Apvienība Jaunlatvieši”, “Tautas varas spēks”, “Suverēnā vara” un citi EP tomēr neiekļuvušie politiskie spēki.

Treškārt, gados jaunākā elektorātā novērojams pieprasījums pēc jauna tipa kreisā spārna partijas, kas tiek asociēta nevis ar krievvalodīgo interešu aizstāvību (kā tas vēsturiski bijis Latvijā), bet gan ar cīņu par sociālo taisnīgumu, ekoloģisko taisnīgumu un vienlīdzīgām tiesībām visiem un kas ir moderna, patriotiska, kreisa. Šo segmentu kā vienīgais politiskais spēks ieņēma “Progresīvie”, kļūstot par jauniešu un minoritāšu tiesību dominējošo sargu. Jauniešu politiskajā izvēlē primāri dominē tieši racionālie apsvērumi – izvēle par labu sev pieņemamai vērtību sistēmai un atbilstošiem darbiem.

Kā liecina EP vēlēšanu rezultāti, tad, pretēji tendencēm citās ES valstīs, Latvijā centriski liberāli orientēto partiju paprasījums pagaidām saglabājas, tomēr tām savu piedāvājumu nākas papildināt ar jaunām tēmām, piemēram, nacionālajiem un sociālajiem jautājumiem, kā arī daudz precīzāku viedokļa definējumu. Vēlētāji pieprasa precīzāku pozicionēšanos daudzos sev aktuālos jautājumos – attieksme pret cilvēktiesībām, LBGTQ+, migrācija, karš Ukrainā, enerģētika u. c.

Kā atsevišķs Latvijas vēlētāju segments jāpiemin krievvalodīgais elektorāts – EP vēlēšanas apliecina, ka tas tradicionāli izvēlēties balsot par nosacīti sev pietuvināto tā dēvēto krievvalodīgo partiju grupu, ko primāri pārstāv partijas “Saskaņa” un “Stabilitātei!”. Kā jau iepriekš tika minēts, EP vēlēšanas uzskatāmas par partijas “Saskaņa” veiksmes stāstu, un arī nacionālā un reģionālā līmenī var prognozēt, ka cīņa turpināsies.

Secinājumi

Vēlēšanas ir neatņemama demokrātijas sastāvdaļa, kas nodrošina tautas suverenitātes principu un veicina politisko pārstāvniecību un atbildību. Vēlētāju izvēle ir sarežģīts process, kuru ietekmē gan racionāli, gan emocionāli faktori, un tās efektivitāte ir atkarīga no vēlētāju informētības. Eiropas Parlamenta vēlēšanas piedāvā iespēju stiprināt demokrātiju

²⁹ Racionālais nacionālisms ir jēdziens, kas apvieno nacionālistiskās izjūtas ar racionālu pieeju politikas veidošanā un pārvaldībā. Tā mērķis ir līdzsvarot nacionālisma emocionālos un kultūras aspektus ar pragmatisku, pārdomātu lēmumu pieņemšanu, kas orientēta uz valsts labklājību un starptautisko sadarbību, kad tā ir izdevīga. Šī nacionālisma forma atzīst suverenitātes un nacionālās identitātes nozīmi, taču aizstāv to veidā, kas saskan ar mūsdienu demokrātiskajām vērtībām un ekonomisko racionalitāti. *Yoram Hazony* grāmata *The Virtue of Nationalism* aizstāv racionālu pieeju nacionālismam, kurā valstis prioritizē pašnoteikšanos, bet vienlaikus iesaistās atbildīgās starptautiskās attiecībās. *Džona Mirsheimera (John Mearsheimer)* darbs *The Great Delusion* analizē nacionālismu starptautiskajās attiecībās un kritizē liberālo internacionālismu, iestājoties par ierobežotāku, uz interesēm balstītu nacionālismu. *Ernesta Gellnera (Ernest Gellner)* darbi par racionālo nacionālismu apspriež industrializācijas un racionālu struktūru lomu mūsdienu nacionālisma attīstībā. Šie avoti piedāvā dažādus skatpunktus par to, kā racionālais nacionālisms var tikt interpretēts kā līdzsvarota ideoloģija, saglabājot valsts suverenitāti, vienlaikus izvairoties no agresīva vai neracionāla nacionālisma kustību riskiem.

Eiropas Savienības līmenī, taču ir nepieciešams palielināt vēlētāju līdzdalību un izpratni par ES lēmumu pieņemšanas procesu, lai mazinātu demokrātijas deficītu.

2024. gada Eiropas Parlamenta vēlēšanas sniedz vairākas svarīgas atziņas par Latvijas sabiedrības politiskajām prioritātēm un izvēlēm. Vēlētāju aktivitāte, lai arī varētu vēlēties lielāku, tomēr liecina par zināmu stabilu interesi par EP vēlēšanām. Tas nozīmē, ka daļa Latvijas vēlētāju ir pietiekami informēti par EP darba specifiku, izprot tā nozīmi, un ir gatavi līdzdarboties demokrātijas stiprināšanā nacionālā un starptautiskā līmenī. Iespējams, tieši karš Ukrainā un Krievijai piemērotās sankcijas daļai vēlētāju apliecināja līdz tam neapjausto ES ietekmes potenciālu un nozīmi Latvijas drošības stiprināšanā. Arī balsu sadalījums starp politiskajiem spēkiem liecina par kopīgu vēlmi pēc drošības un stabilitātes. Konservatīvi labējā vēlētāja politiskā izvēle ir kļuvusi noturīgāka – labāk droša stabilitāte nekā nezināmas pārmaiņas. Šajās vēlēšanās mazāka nozīme ir piešķirta tradicionāli svarīgajam sociālekonomiskajam aspektam lēmuma pieņemšanas procesā, par prioritāti izvirzot ideoloģiskās pozīcijas – nacionālās vērtības, ko apdraud Krievijas agresija un neparedzamie nākotnes plāni.

Ir mazinājusies iepriekš raksturīgā tendence mainīt savu politisko izvēli starpvēlēšanu periodā un katru reizi pamēģināt balsot par ko citu. Tas liecina par sabiedrības politiskās kultūras briedumu, jo vēlētāju rīcību vairs neveda tikai strauji emocionālas reakcijas, bet arī pragmatiska situācijas izpēte un kritiskajā domāšanā balstīts novērtējums.

Kopumā EP vēlēšanu rezultāti liecina, ka vēlētāji nacionālo politisko partiju darbību vērtē kā pietiekami sekmīgu un saglabā savu uzticību tām – divu parlamenta koalīcijas partiju (“Jaunā Vienotība” un “Progresīvie”), tāpat kā opozīcijas partiju (Nacionālā apvienība, “Apvienotais saraksts” un “Latvija pirmajā vietā”) pārstāvji saņēmuši elektorāta mandātu tikt pārstāvētiem Eiropas Parlamentā nākamajos piecus gadus. Uzmanību vērts pievērst tam, ka vēlētāju uzticību vismaz EP kontekstā izdevies atgūt krievvalodīgo elektorātu pārstāvošajai partijai “Saskaņa”, tāpat savu pozīciju uz politiskās skatuves noturējusi arī izteikti liberāli un eiropcentrēti orientēta partija “Latvijas attīstībai”.

Pretēji tendencēm citās ES valstīs Latvijā EP vēlēšanu rezultāti neiezīmē nacionālās politiskās ainavas būtiskas izmaiņas tuvākajā nākotnē un ietekmi uz citiem vēlēšanu cikliem nacionālā vai reģionālā līmenī.

VĒRES

- Bartels, L. M. (2008) *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age*. Princeton: University Press.
- Bux, U.; Maciejewski, M. (2024) The European Parliament: historical background. *The EU at work European Union institutions and bodies*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/11/the-european-parliament-historical-background> (skatīts 24.08.2024.).
- Centrālā vēlēšanu komisija (20.03.2023.) *Vēlētājiem. Eiropas Parlamenta vēlēšanas*. <https://www.cvk.lv/lv/eiropas-parlamenta-velesanas> (skatīts 25.08.2024.).
- Centrālā vēlēšanu komisija (09.06.2024.) *Eiropas Parlamenta vēlēšanas 2024. Aktivitāte*. <https://epv2024.cvk.lv/aktivitate> (skatīts 25.08.2024.).
- Cunningham, K.; Hix, S.; Dennison, S.; Learmonth, I. (2024) A Sharp Right Turn: A Forecast for the 2024 European Parliament Elections. European Council on Foreign Relations. *ECFR*. <https://ecfr.eu/publication/a-sharp-right-turn-a-forecast-for-the-2024-european-parliament-elections/> (skatīts 25.08.2024.).
- Dahl, R. A. (1989) *Democracy and Its Critics*. New Haven and London: Yale University Press.
- Diena (2024) Vislielākie tēriņi EP vēlēšanu aģitācijai bijuši AS, ZZS un “Stabilitātei”. *Diena* (14.06.2024.). https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/vislielakie-terini-ep-velesanu-agitacijai-bijusi-as-zzs-un-stabilitatei_-14319322 (skatīts 25.08.2024.).
- Downs, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*. Harper & Row.

- Eiropas Parlaments (2024) *Eiropas 2024. gada vēlēšanas. Vēlēšanu rezultāti. Dalībvalstu rezultāti*. <https://results.elections.europa.eu/lv/nacionalie-rezultati/latvija/2024-2029/> (skatīts 25.08.2024.).
- European Parliament (2024a) *About Parliament*. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en> (skatīts 25.08.2024.).
- European Parliament (2024b) *Comparative Tool > 2024 > European Election Results > European Parliament Election Results*. <https://results.elections.europa.eu/en/tools/comparative-tool/> (skatīts 25.08.2024.).
- Hix, S. (2005) *The Political System of the European Union*. 2nd ed. Palgrave Macmillan.
- Hix, S.; Høyland, B. (2022) *The Political System of the European Union*. 4th ed. Bloomsbury Publishing.
- Kroet, C.; Schickler, J. (2024) EU Elections: Meet the Winners and Losers in Brussels and Across Europe. *Euronews* (10.06.2024.). <https://www.euronews.com/my-europe/2024/06/10/eu-election-results-hang-in-the-balance-as-polls-close> (skatīts 25.08.2024.).
- Laganovskis, G.; Brikmane, E. (2024) Eiropas Parlamenta vēlēšanas. Kā sadala mandātus? *LV portāls* (07.06.2024.). <https://lvportals.lv/skaidrojumi/364461-eiropas-parlamenta-velesanas-ka-sadala-mandatus-2024> (skatīts 25.08.2024.).
- Maurice, E. (2024) 2024 EU Elections Results: Limited Change, Great Challenges. *European Policy Centre*. <https://www.epc.eu/en/Publications/2024-EU-elections-results-Limited-change-great-challenges~5b9b2c> (skatīts 25.08.2024.).
- Neugent, N. (2017) *The Government and Politics of the European Union*. 8th ed. Bloomsbury Publishing.
- Norris, P. (2011) *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

Redakcijā saņemts 05.09.2024., apstiprināts 25.09.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Inese Šūpule
Latvijas Universitāte

APDRAUDĒTAIS VAIRĀKUMS UN PAŠPIETIEKAMĀ MINORITĀTE: INTEGRĀCIJAS POLITIKAS GALVENO VIRZIENU ANALĪZE LATVIJĀ

THE FRAGILE MAJORITY AND THE SELF-SUFFICIENT MINORITY: ANALYSIS OF THE MAIN DIRECTIONS OF INTEGRATION POLICY IN LATVIA

Inese Šūpule, *Dr. sc. soc.*, ir socioloģe un vadošā pētniece nodibinājumā *Baltic Institute of Social Sciences* un Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūtā. Pēta sabiedrības integrācijas jautājumus jau kopš 1998. gada un ir strādājusi ar pētījumiem gan par nepilsoņiem Latvijā, gan mazākumtautību izglītību, gan integrācijas politiku un dažādiem migrācijas aspektiem. Pēdējo gadu laikā pētnieces uzmanība bijusi pievērsta emigrācijas procesu analīzei un sociālo problēmu izpētei, un politikas izvērtējumiem.

E-pasts: inese.supule@lu.lv

Kopsavilkums

Rakstā analizēta sabiedrības integrācijas politikas īstenošana un nācības veidošanās procesi Latvijā laika posmā no 1989. līdz 2023. gadam, skatot to caur latviešu kā etnolingvistiskās grupas apdraudētības fenomena teorētisko perspektīvu. 90. gadu etnisko grupu situācijas raksturošanai pēc valsts neatkarības atgūšanas izmantota Kanādas profesores Marijas Makendrū piedāvātā teorētiskā pieeja, kur viņa aplūko dažādu grupu attiecības dihotomijā “apdraudētais vairākums” un “pašpietiekamā minoritāte” Beļģijas, Katalonijas, Kvebekas un Ziemeļīrijas gadījumu izpētē. Analīze atklāj, ka 90. gados valsts īstenotā politika bija vērsta uz latviešu valodas stiprināšanu un PSRS laikā izveidotās valodas hierarhijas maiņu. Uz to bija vērsti visi galvenie integrācijas jomā pieņemtie likumi: Valodas likums (1989), Pilsonības likums (1994), Izglītības likums (1998). Īstenotās integrācijas politikas rezultāti šajos trijos galvenajos virzienos (valodas politika, pilsonības politika, mazākumtautību izglītības politika) atklāj, ka latviešu valodas pozīcijas nostiprināšanas mērķis lielā mērā ir sekmīgi īstenots, jo latviešu valodas zināšanu pašnovērtējums mazākumtautību vidū ir uzlabojies, būtiski ir uzlabojusies mazākumtautību jauniešu latviešu valodas prasme. Arī nepilsoņu īpatsvars Latvijā ir būtiski samazinājies (no 27% līdz 9%), un pāreja uz izglītību tikai valsts valodā notiek un tiks pabeigta līdz 2025. gadam.

Raksturvārdi: integrācijas politika, apdraudētais vairākums, pašpietiekamā minoritāte, latviešu valodas zināšanas, apdraudētības sajūta.

Summary

This article analyzes the processes of society integration policy implementation and nation-building in Latvia in the period 1989-2023 from the theoretical perspective of ethnic Latvians feeling threatened. In order to describe the situation of ethnic groups in the 1990s after the country regained its independence, the theoretical approach proposed by Canadian professor Maria McAndrew has been used in which she examines the relationship between different groups in the dichotomy of “fragile majority” and “self-sufficient minority”. The approach was developed in the context of educational policy analysis in case studies from Belgium, Catalonia, Quebec and Northern Ireland, in all of which different solutions were sought in situations of a fragile majority in relations between certain conflicting groups.

The analysis reveals that the policy implemented by the state in the 1990s was aimed at strengthening the Latvian language and changing the language hierarchy established during the USSR period. The main laws adopted in the area of integration all had this aim: the 1989 Language Law; the 1994 Citizenship Law; the 1998 Education Law. The results of the integration policy implemented in these three main directions (language policy, citizenship policy, minority education policy) reveal that the goal of strengthening the position of the Latvian language has been largely implemented successfully, as self-assessment of knowledge of the Latvian language among minorities has improved, and also Latvian language proficiency of minority youth has improved significantly. The proportion of non-citizens in Latvia has decreased significantly (from 27% to 9%), and the transition to education only in the state language is in process and is scheduled to be completed by 2025.

Keywords: integration policy, fragile majority, self-sufficient minority, Latvian language proficiency, feeling threatened.

Ievads

Sabiedrības integrācijas politikas īstenošana un nācības veidošanas turpināšana Latvijā laika posmā no 1989. līdz 2023. gadam ir raksturojama no dažādu konceptuālu skatījumu viedokļa. Šajā rakstā teorētiskais skatījums uz īstenoto politiku balstās latviešu apdraudētības fenomena un ar to saistītās īstenotās politikas analizē. 90. gadu etnisko grupu situācijas raksturošanai pēc valsts neatkarības atgūšanas ir izmantota Kanādas profesores Marijas Makendru (*Maria McAndrew*) piedāvātā teorētiskā pieeja,¹ kur viņa aplūko dažādu grupu attiecības dihotomijā “apdraudētais vairākums” un “pašpietiekamā minoritāte” Beļģijas, Katalonijas, Kvebekas un Ziemeļīrijas gadījumu izpētē. Šī raksta autore uzskata, ka tieši latviešu valodas apdraudētības diskurss un latviešu kā titulnācijas apdraudētības sajūta ir bijusi sabiedrības integrācijas politikas pamatā pēdējo vairāk nekā 30 gadu laikā, aplūko trīs galvenos sabiedrības integrācijas virzienus – valodas politiku, pilsonības politiku un mazākumtautību izglītības politiku, skatot gan saistībā ar šīm

politikām definētos mērķus, gan izvērtējot īstenoto politiku rezultātus.

Publiskajā telpā jautājums par sabiedrības integrācijas politikas rezultātiem Latvijā aktualizējās saistībā ar Krievijas uzsāktu pilna mēroga karu pret Ukrainu 2022. gada februārī. Diskusijās plaši izskanēja frāze, ka “integrācijas politika Latvijā ir izgāzusies”. Šīs diskusijas labi ilustrē Māra Zandera komentārs par Saeimas debatēm 2022. gada jūnijā, parādot, cik daudzveidīgi ir viedokļi par sabiedrības integrāciju un arī sabiedrības integrācijas izvērtējuma aktualitāti.² Autore savā rakstā pievēršas sabiedrības integrācijas mērķu un rezultātu analīzei un secina, ka viens no būtiskākajiem mērķiem, kas tika definēts kā valodas politikas, pilsonības politikas un mazākumtautību izglītības politikas uzdevums, proti, stiprināt latviešu valodas pozīcijas, lielā mērā ir īstenots. Raksta rezultātu sadaļā aplūkoti galvenie likumi, kas pieņemti saistībā ar analīzei izvēlētajiem trīs politikas virzieniem, un izsekota šo likumu pieņemšanas loģika un pamatojums. Pēc politiku mērķu

¹ McAndrew 2013.

² Zanders 2022.

analīzes seko nodaļa, kurā sniegts ieskats īstenoto politiku rezultātos, balstoties gan statistikas, gan aptauju datos. Pirms analīzes rezultātu sadaļas sniegts datu balstīts pamatojums, kādēļ apdraudētības sajūta ir bijusi etniskās politikas centrā Latvijā 90. gados un lielā mērā ir arī joprojām un kā M. Makendrū piedāvātais jēdziens “apdraudētais vairākums”³ skaidro ne tikai Latvijas, bet arī Igaunijas izvēlētas integrācijas politikas pieejas.

Apdraudētības sajūta kā etniskās politikas pamats

Viens no Latvijas integrācijas politikas būtiskākajiem aspektiem, kas atklājas arī politiķu un mediju diskursos, pēdējo 30 gadu laikā ir latviešu kā etniskās grupas un latviešu valodas apdraudētība.⁴ 2010. gada iedzīvotāju aptauja⁵ parādīja šīs apdraudētības sajūtas izplatību Latvijas iedzīvotāju vidū. Saskaņā ar aptaujas rezultātiem 56% latviešu un 16% krievu Latvijā uzskatīja, ka latviešu valodas un kultūras pastāvēšana Latvijā ir apdraudēta. Simetriska jautājuma atbildēm par krievu valodas un kultūras Latvijā apdraudētību piekrita 11% latviešu un 34% krievu. Var secināt, ka 2010. gadā bažas par savas valodas un kultūras pastāvēšanu bija 56% latviešu un 34% krievu. Savukārt padziļināto interviju diskursu analīzē⁶ parāda, ka latviešu izpratnē viņu identitātes pamatu veido tieši latviešu valoda un kultūra, kurai viņi saskata apdraudējumu. Var secināt, ka politiķu argumentācija un politiskās pozīcijas sakņojas iedzīvotāju bažās un ka lielā mērā Latvijā pieņemtie likumi un īstenotā politika balstās tajās.

Jāuzsver, ka būtiska nozīme īstenotajā politikā ir varas attiecību dinamikai starp abām grupām – latviešiem kā sabiedrības vairākumam un krieviem kā lielākajai etniskajai minoritātei Latvijā. Latvijai atgūstot neatkarību, mainījās abu grupu statuss valstī. PSRS laikā dominējošā etniskā grupa visā PSRS bija krievi un krievu valoda bija gan Padomju Savienības

lingua franca, gan “panākumu valoda”, kas sniedza izredzes iekļūt privileģētās varas un ekonomiskās drošības pozīcijās,⁷ bet valodas politika, jau sākot ar 1988. gada LPSR Augstākās Padomes lēmumu,⁸ bija mēģinājums šo valodu hierarhiju un lielā mērā arī etnisko grupu hierarhiju mainīt.

Latvijas neatkarības atjaunošanas procesā latvieši no minoritātes kļuva par majoritāti savā valstī, savukārt krievi Latvijā kļuva par minoritāti, tomēr ikdienas diskursīvo prakšu līmenī abas grupas ne vienmēr pieņēma savu statusu.⁹ Piemēram, joprojām arī pēc 30 gadiem latviešu vidū izplatīta ir minoritātēm raksturīgā prakse sarunā pāriet uz “lielāku”, proti, krievu, valodu, kā arī norobežošanās un fokusēšanās uz savu etnisko kultūru un valodu. Savukārt daļa krievu nespēj samierināties ar sava statusa maiņu no majoritātes uz minoritāti, viņi vēlētos krievu valodu kā otru valsts valodu un dažādos veidos attaisno latviešu valodas nezināšanu arī pēc 30 gadiem neatkarīgā Latvijā.

Apdraudētas majoritātes un pašprietiekamās minoritātes diskursu fiksējuši arī pētnieki Igaunijā,¹⁰ kā arī pētnieki, kas pievērsušies tādu sabiedrību izpētei, kur nav viena izteikta dominējošā majoritāte. Viens no šādiem pētījumiem ir M. Makendrū pētījums¹¹ par izglītības politikas pieejām Beļģijā, kur līdzvērtīgas varas attiecības ir flāmu un franču valodas nesējiem, Katalonijā, kur paralēli ir kataloņu un spāņu valoda, Kvebekā, kur līdzīgi kā Katalonijā paralēli tiek lietota angļu un franču valoda. Viņas izpētes laikā ir arī Ziemeļīrijas gadījums, kur spriedze izpaužas nevis lingvistiski starp dažādu valodu nesējiem, bet starp divu reliģiju pārstāvjiem – katoļiem un protestantiem. Visos šajos gadījumos M. Makendrū piedāvātā teorētiskā pieeja ir aplūkot dažādu grupu attiecības dihotomijā “apdraudētais vairākums” un “pašprietiekamā minoritāte”.

Attiecībā uz valodas statusu latviešu valoda 80. gadu beigās (līdzīgi arī, piemēram, igauņu valoda) lielā mērā ir raksturojama kā

³ McAndrew 2013.

⁴ Šūpule et al. 2004; Zepa et al. 2006.

⁵ Zepa, Kļave 2011, 31.

⁶ Zepa, Kļave, Šūpule 2014.

⁷ Brass 1991.

⁸ Latvijas PSR Augstākā Padome 06.10.1988.

⁹ Zepa, Kļave, Šūpule 2014.

¹⁰ Kalmus 2003.

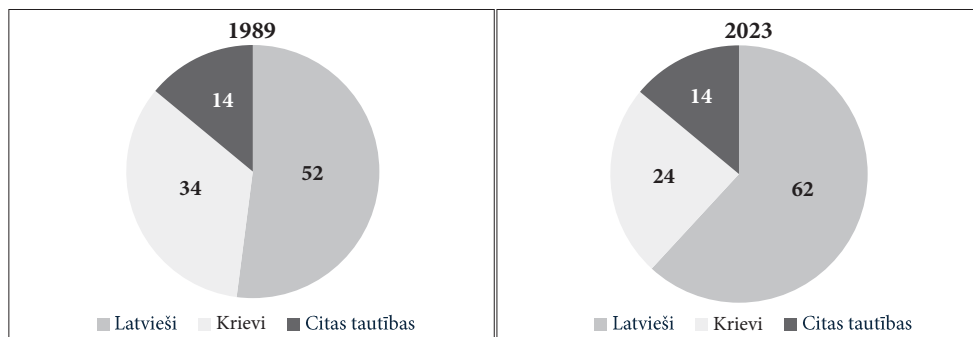
¹¹ McAndrew 2013.

1. tabula. Latvijas iedzīvotāju skaits pēc tautības gada sākumā

	1935	1989	2000	2023
Pavisam	1 905 936	2 666 567	2 377 383	1 883 008
Latvieši	1 467 035	1 387 757	1 370 703	1 175 902
Krievi	168 266	905 515	703 243	445 612
Citi	270 635	373 295	303 437	261 494

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2024a.

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2024a.

1. attēls. Latvijas iedzīvotāju īpatsvars pēc tautības 1989. un 2023. gada sākumā, %

2. tabula. Iedzīvotāju īpatsvars pēc tautības valstspilsētās 2023. gada sākumā, %

	Latvieši	Krievi	Cita tautība
Rīga	46,6	34,6	18,8
Daugavpils	21,0	46,9	32,1
Jelgava	61,6	24,2	14,2
Jēkabpils	63,3	23,9	12,8
Jūrmala	51,8	32,1	16,1
Liepāja	59,6	26,6	13,8
Ogre	73,4	17,2	9,4
Rēzekne	47,4	40,8	11,8
Valmiera	84,8	9,5	5,7
Ventspils	59,8	24,6	15,6

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2024a.

vairākuma valoda, kurai nepieciešama aizsardzība, jo etnisko latviešu īpatsvars Latvijas teritorijā 1989. gadā bija tikai 52% (1. attēls) un latviešu skaita samazinājums gan īpatsvara ziņā, gan arī absolūtos skaitļos (salīdzinājumā, piemēram, ar 1935. gadu) bija būtisks

(1. tabula). Vienlaikus krievu valoda Latvijā bija raksturojama kā mazākumtautības valoda ar vairākuma valodas spēku, jo bija izveidojusies ilgstoša tradīcija starpkultūru komunikācijā izmantot krievu valodu un krievu valodas lietotājiem Latvijā bija vājas latviešu valodas

zināšanas.¹² 90. gadu Latvijā krievu valodas lingvistiskā pašpietiekamība bija novērojama visās lielākajās Latvijas pilsētās – Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā un Jūrmalā, jo lielākās pilsētas ir bijušas vispievilcīgākās vietas imigrācijai dažādos laikos, bet īpaši pēc Otrā pasaules kara, Latvijai atrodoties PSRS sastāvā.

Lai gan vairāk nekā 30 gadu laikā latviešu īpatsvars Latvijā kopumā ir palielinājies par 10% (no 52% 1989. gadā līdz 62% 2023. gadā) (1. attēls), absolūtos skaitļos latviešu skaits tomēr ir samazinājies. Savukārt, lai gan krievu īpatsvars ir par 10% samazinājies, krievu valodas lingvistiskā pašpietiekamība joprojām ir novērojama vairākās Latvijas lielākajās pilsētās, īpaši Daugavpilī, kur latvieši ir tikai 21% iedzīvotāju (2. tabula).

Ņemot vērā šīs atziņas par latviešu kā etniskās grupas un latviešu valodas apdraudētību, turpinājumā ir sniegts ieskats par latviešu valodas stiprināšanu kā Latvijas integrācijas politikas pamatprincipu, kas izpaudies dažādos integrācijas politikas virzienos Latvijā.

Integrācijas politikas galvenie virzieni un to mērķi

Trīs galvenie sabiedrības integrācijas politikas virzieni, jau sākot no 90. gadu sākuma, ir bijuši: (1) valodas politika; (2) pilsonības politika un (3) izglītības politika (2. attēls). Pirmkārt, Latvijas sabiedrības integrācijas politikas pamatā pēdējo 30 gadu laikā ir bijusi latviešu valodas stiprināšana, nosakot latviešu valodu par vienīgo valsts valodu un definējot to par sabiedrības integrācijas pamatu. Par to liecina gan LPSR Augstākās Padomes lēmums vēl pirms Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas “Par latviešu valodas statusu”, kas pieņemts 1988. gada 6. oktobrī,¹³ gan Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas 1989. gada 5. maija Valodu likums,¹⁴ gan arī turpmākie likumi un grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. Attiecībā uz grozījumiem Satversmē

jāpiemin 1998. gada grozījumi,¹⁵ kas iekļāva Satversmes 4. pantā teikumu “Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda”. Savukārt 2014. gada grozījumi¹⁶ iekļāva Satversmē ievada daļu, kas definē, ka “Latvijas valsts ir izveidota, apvienojot latviešu vēsturiskās zemes un balstoties uz latviešu nācijas negrozāmo valstsgribu un tai neatņemamām pašnoteikšanās tiesībām, lai garantētu latviešu nācijas, tās valodas un kultūras pastāvēšanu un attīstību cauri gadsimtiem, nodrošinātu Latvijas tautas un ikviena brīvību un sekmētu labklājību”, kā arī noteic, ka “uzticība Latvijai, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats”. Arī 1999. gada Valsts valodas likuma 1. panta 5. punkts noteic,¹⁷ ka likuma mērķis ir nodrošināt “latviešu valodas ietekmes palielināšanu Latvijas kultūrvidē, veicinot ātrāku sabiedrības integrāciju”.

Otrs galvenais Latvijas integrācijas politikas virziens 90. gados ir pilsonības politika, un šeit būtiskākie ir divi likumi: Pilsonības likums (1994)¹⁸ un likums, kas nosaka nepilsoņu statusu (1995. gada 12. aprīļa likums “Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”).¹⁹ Saskaņā ar pēdējo minēto likumu nepilsoņi ir tie Latvijas Republikā dzīvojošie, kā arī terminētā prombūtnē esošie bijušās PSRS pilsoņi un viņu bērni, kuri vienlaikus atbilst šādiem nosacījumiem: 1992. gada 1. jūlijā viņi bija “pierakstīti Latvijas teritorijā, vai viņu pēdējā reģistrētā dzīvesvieta līdz 1992. gada 1. jūlijam bija Latvijas Republikā, vai ar tiesas spriedumu ir konstatēts fakts, ka līdz minētajam datumam viņi ne mazāk kā 10 gadus nepārtraukti dzīvoja Latvijas teritorijā”; kā arī šo personu nepilngadīgie bērni, ja viņi nav Latvijas vai citas valsts pilsoņi.

“Latvijas Vēstnesī” publicētā oficiālā informācija²⁰ liecina, ka 1995. gadā Latvijā bija 724 234 nepilsoņi, kas veidoja 29% no Latvijas

¹² Druviete et al. 2021.

¹³ Latvijas PSR Augstākā Padome 06.10.1988.

¹⁴ Latvijas PSR Augstākā Padome 05.05.1989.

¹⁵ Saeima 15.10.1998.

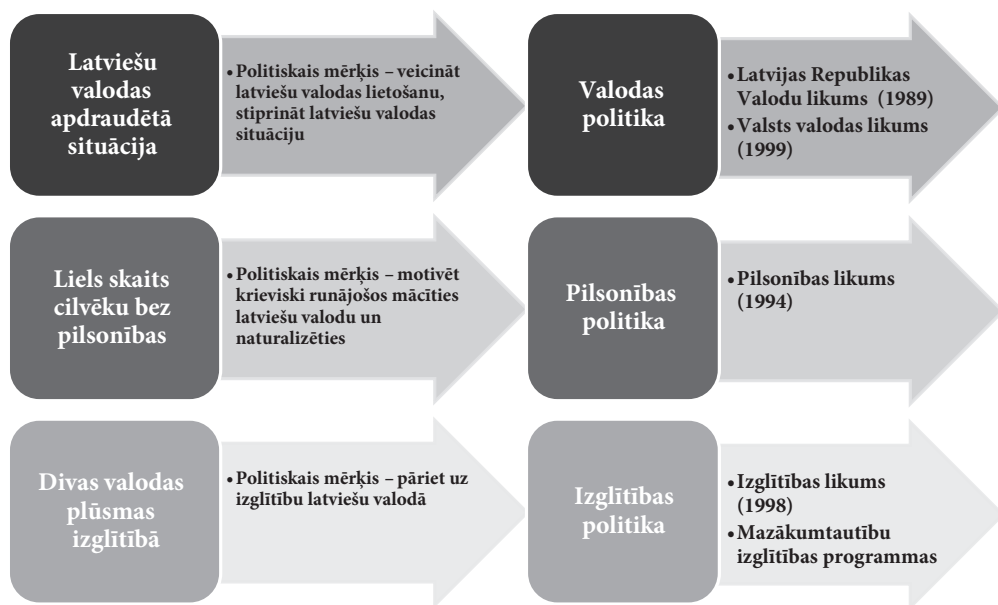
¹⁶ Saeima 19.06.2014.

¹⁷ Saeima 09.12.1999.

¹⁸ Saeima 22.07.1994.

¹⁹ Saeima 12.04.1995.

²⁰ Latvijas Vēstnesis 09.02.1995.

2. attēls. Galvenie izaicinājumi 90. gados, sabiedrības integrācijas politikas virzieni un likumi (autores definējums)

iedzīvotāju skaita. Jāuzsver, ka tas bija milzīgs skaits iedzīvotāju, kas ieceļojuši Latvijā pēc 1940. gada 17. jūnija. Lielākajai daļai no tiem bija vājas latviešu valodas zināšanas, jo, kā jau raksturots iepriekš, PSRS laikā Latvijā un visā PSRS dominējošā bija krievu valoda un no krieviski runājošajiem iebraucējiem netika sagaidīts, ka viņi apgūtu padomju republiku pamatiedzīvotāju valodu. Saskaņā ar “Latvijas Vēstnesi” publicētajiem datiem 1995. gadā 64% nepilsoņu bija krievi, 12% baltkrievi, 9% ukraiņi, 4% lietuvieši un 3% poļi.

Savukārt Pilsonības likuma²¹ 12. pants noteic naturalizācijas noteikumus, kas attiecas gan uz nepilsoņiem, gan citiem ārvalstniekiem, kuri vēlas iegūt Latvijas pilsonību. Šie noteikumi paredz vairākas prasības, arī to, ka personai, kas vēlas naturalizēties, pastāvīgā dzīvesvieta ne mazāk kā pēdējos piecus gadus ir bijusi Latvijā un ka šī persona “prot latviešu valodu”. Latviešu valodas prasmes līmeni un to zināšanu pārbaudi nosaka atbilstošie Ministru kabineta noteikumi. Vairāki iepriekš veiktie

pētījumi²² parāda, ka tieši latviešu valodas zināšanu trūkums nepilsoņiem ir viens no galvenajiem šķēršļiem Latvijas pilsonības iegūšanai. PMLP (2017)²³ veiktais pētījums liecina, ka no visiem, kas kārtojuši latviešu valodas prasmes pārbaudi 2014.–2016. gadā, vidēji 40% nav spējuši nokārtot šo eksāmenu. Vienlaikus nepieciešamība veicināt latviešu valodas zināšanu apguvi gan nepilsoņiem, gan jauniebraucējiem bija ļoti būtisks pilsonības politikas mērķis Latvijā, kas tika apspriests gan plašsaziņas līdzekļos, gan arī politiķu vidū.²⁴

Treškārt, arī izglītības politikas mērķis attiecībā uz mazākumtautībām Latvijā tika definēts saistībā ar nepieciešamību veicināt latviešu valodas apguvi mazākumtautību jauniešu vidū un stiprināt latviešu valodas pozīciju. Būtiski uzsvērt, ka 90. gados Latvijā pastāvēja divas paralēlas skolu sistēmas: viena, kurā skolēni mācījās tikai latviešu valodā, otra, kurā skolēni

²¹ Saeima 22.07.1994.

²² Baltijas Datu nams 1998; Baltijas Sociālo zinātņu institūts 2001; Šūpule et al. 2014; PMLP 2017.

²³ PMLP 2017.

²⁴ Zepa et al. 2006.

mācījās tikai krieviski, un tajās tika realizētas arī atšķirīgas mācību programmas. Izglītības reforma mazākumtautību skolās Latvijā sākās jau 1995. gadā, kad 1995. gada 10. augusta likums "Grozījumi Latvijas Republikas Izglītības likumā"²⁵ noteica, ka pamatskolas līmenī divi mācību priekšmeti un vidusskolā trīs mācību priekšmeti ir jāpasniedz latviešu valodā. 1998. gada 29. oktobrī Latvijas Republikas Saeima pieņēma jaunu Izglītības likumu,²⁶ kura 9. panta pirmā daļa noteic, ka "valsts un pašvaldību izglītības iestādēs izglītību iegūst valsts valodā", un tika paredzēts, ka šis punkts stājas spēkā pakāpeniski: 1999. gada 1. septembrī - attiecībā uz augstākās izglītības iestādēm. 1999. gada 1. septembrī valsts un pašvaldību vispārējās izglītības iestādes ar citu mācībvalodu uzsāk mazākumtautību izglītības programmu īstenošanu vai pāreju uz mācībām valsts valodā; 2004. gada 1. septembrī valsts un pašvaldību vispārējās un vidējās izglītības iestāžu desmitajās klasēs un valsts un pašvaldību profesionālās izglītības iestāžu pirmajosursos mācības tiek uzsāktas tikai valsts valodā. Taču protestu rezultātā tika veikti pārejas noteikumu grozījumi,²⁷ kas, sākot ar 2004. gada 1. septembri, vidusskolās "mācību satura apguve valsts valodā tiek nodrošināta ne mazāk kā trijās piektdaļās no kopējās mācību stundu slodzes mācību gadā, ieskaitot svešvalodas". Vēl pēc 14 gadiem tika pieņemti Izglītības likuma grozījumi,²⁸ kas noteic, ka no 2021./2022. mācību gada visā vidusskolas posmā visi vispārizglītojošie priekšmeti tiek mācīti latviešu valodā.

2022. gada 29. septembrī Saeima pieņēma grozījumus Izglītības likumā,²⁹ kas paredz noslēgt pāreju uz mācībām tikai latviešu valodā trīs gadu laikā. Likuma pieņemšanu ietekmēja ne tikai tas, ka pāreja uz mācībām tikai latviešu valodā jau tiek īstenota salīdzinoši ilgu laiku, bet arī Krievijas uzsāktais agresīvais karš Ukrainā un tā ietekme uz sabiedrības noskaņojumu Latvijā. Turpinājumā ir sniegta analīze,

kā aplūkoto politikas virzienu mērķi ir Latvijā īstenojušies.

Integrācijas politikas rezultātu izvērtējums

Izvērtējot trīs identificēto integrācijas politikas virzienu (valodas politika, pilsonības politika un izglītības politika) īstenošanu un tās rezultātus (3. attēls), redzams, ka kopumā izvirzītie mērķi pakāpeniski 30 gadu laikā tiek īstenoti. Pirmkārt, kā parāda Latviešu valodas aģentūras veiktās aptaujas,³⁰ ir vērojama latviešu valodas zināšanu uzlabošanās. 1989. gadā latviešu valodu neprata vairāk kā 70% aptaujāto mazākumtautību pārstāvju, kam dzimtā valoda nav latviešu, bet 2000. gadā - 47%, savukārt 2019. gadā tikai 12% vispār nezinaja latviešu valodu. Ir nostiprinājusies arī latviešu valodas lietošana publiskajā komunikācijā. Saskaņā ar Latviešu valodas aģentūras pētījuma rezultātiem mācību iestādēs 83% aptaujāto (no tiem, uz kuriem šis jautājums attiecas) sazinās tikai vai pārsvarā latviešu valodā, valsts un pašvaldību iestādēs - 80%, darbā apspriežu un sanāksmju laikā - 78%, veselības aprūpes iestādēs - 76%. Tātad izvirzītie mērķi valodas politikā pakāpeniski tiek īstenoti un latviešu valodas pozīcijas pēdējo 30 gadu laikā ir būtiski stiprinātas.

Otrkārt, aplūkojot nepilsoņu skaita izmaiņas Latvijā, redzams, ka, salīdzinot ar situāciju 1995. gadā,³¹ kad Latvijā bija 724 000 nepilsoņu, kas veidoja 29% no Latvijas iedzīvotāju skaita, 2005. gadā³² nepilsoņu skaits jau bija samazinājies vairāk nekā uz pusi, bet 2023. gada sākumā³³ Latvijā bija 175 000 nepilsoņu, kas ir vairs tikai 9% Latvijas iedzīvotāju. No vienas puses, nepilsoņu skaita samazināšanās tikai daļēji ir saistāma ar naturalizācijas procesu un latviešu valodas apguvi šajā grupā, jo laika posmā no 1995. gada 1. februāra līdz 2023. gada 31. decembrim pilsonību naturalizējoties ir ieguvuši 149 425 nepilsoņi.³⁴ Lielāka ietekme

²⁵ Saeima 10.08.1995.

²⁶ Saeima 29.10.1998.

²⁷ Saeima 05.02.2004.

²⁸ Saeima 22.03.2018.

²⁹ Saeima 29.09.2022.

³⁰ Druviete et al. 2021, 56.

³¹ Latvijas Vēstnesis 09.02.1995.

³² PMLP 2017.

³³ CSP 2024a.

³⁴ PMLP 2024.

3. attēls. Īstenotās sabiedrības integrācijas politikas rezultāti (autores definējums)

uz nepilsoņu skaita samazināšanos ir dzimstības un mirstības faktoriem un migrācijai. No otras puses, šīs grupas būtiska samazināšanās ir uzskatāma par pozitīvu tendenci, jo daļai nepilsoņu galvenais šķērslis pilsonības iegūšanai bija latviešu valodas zināšanu trūkums, un viņu aizbraukšana arī ir sava veida risinājums. Interesanti, ka naturalizācijas iesniegumu skaits ir pieaudzis divas reizes pēc Krievijas pilna mēroga kara sākšanās Ukrainā. 2020. gadā un 2021. gadā tika reģistrēti atbilstoši 669 un 562 naturalizācijas iesniegumi, bet 2022. un 2023. gadā – 1175 un 1280 naturalizācijas iesniegumi.³⁵ Vienlaikus tomēr jāuzsver, ka, ņemot vērā nepilsoņu vecuma struktūru, redzams, ka kopumā nepilsoņu jautājums vairs nav ļoti aktuāls dienaskārtības jautājums. Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūras analīze saistībā ar pilsonības statusu parāda, ka nepilsoņu vidū ir ļoti maz bērnu un jauniešu – kopumā mazāk par 3%: vecumgrupā 0–14 gadi ir 0,85% no visiem nepilsoņiem; vecumgrupā 15–29 gadi ir 2% nepilsoņu, vecumā 30–44 gadi ir 14%, vecumgrupā 45–59 gadi ir

27% nepilsoņu, bet vecumgrupā 60 gadi un vecāki – 56% nepilsoņu.³⁶

Treškārt, vērtējot izglītības reformas mazākumtautību skolās rezultātus, redzams, ka laika posmā no 1995. gada ir veikta pakāpeniska pāreja uz mācībām latviešu valodā. Sākotnēji pārejas periods paredzēja bilingvālās izglītības pieeju mazākumtautību skolās, bet pēdējie izglītības politikas lēmumi jau paredz pilnīgu pāreju uz izglītību latviešu valodā līdz 2025. gada 1. septembrim. Aplūkojot izglītības reformas ietekmi uz latviešu valodas zināšanām bērnu un jauniešu vidū, nav noliedzams, ka tai ir bijusi izšķiroša loma latviešu valodas zināšanu nodrošināšanā. Latviešu valodas aģentūras veiktās aptaujas³⁷ liecina, ka mazākumtautību vidū vecumā no 18 līdz 34 gadiem personām, kam dzimtā valoda nav latviešu, latviešu valodas zināšanas ir labākas nekā citās vecumgrupās (lielāks īpatsvars aptaujāto valodas pašvērtējumā norāda, ka viņu latviešu valodas zināšanas ir “ļoti labas” vai “labas”). Vienlaikus paralēli ir vērojams process, ka latviešu jauniešu krievu valodas zināšanas pakāpeniski pasliktinās. Tas nozīmē, ka

³⁵ PMLP 2024.

³⁶ CSP 2024b.

³⁷ Druviete et al. 2021, 59.

latviešu valodai un latviešiem kā apdraudētajam vairākumam nelabvēlīgais valodu zināšanu asimetriskums pakāpeniski ir mazinājies, jo mazākumtautības labāk zina latviešu valodu, bet daļa latviešu vairs nezina un ikdienā nelieto krievu valodu. Tas maina arī krievu mazākumtautības situāciju, jo daudzās dzīves sfērās un lielā daļā Latvijas apdzīvoto vietu krievi Latvijā vairs nav uzskatāmi par lingvistiski dominējošu, pašpietiekamu minoritāti. Vienlaikus (Rīgā, Daugavpilī) ir vērojamas arī situācijas, kad šāda krievu valodas pašpietiekamība joprojām ir sastopama, tomēr tā lielākoties ir izskausta no publiskās sfēras.

Secinājumi

Valsts īstenotā politika 90. gados bija vērsta uz to, lai mainītu latviešiem kā apdraudētajam vairākumam nelabvēlīgo valodu hierarhiju, kas bija nostiprinājusies PSRS laikā, un stiprinātu latviešu valodu. Uz to bija vērsti visi galvenie integrācijas jomā pieņemtie likumi: LPSR 1989. gada Valodu likums, Pilsonības likums (1994), Izglītības likums (1998). Īstenotās sabiedrības integrācijas politikas rezultāti šajos trīs galvenajos integrācijas politikas virzienos (pilsonības politika, valodas politika, mazākumtautību izglītības politika) atklāj, ka mērķis stiprināt latviešu valodas pozīcijas ir lielā mērā sekmīgi īstenots, jo ir uzlabojies gan latviešu valodas zināšanu pašvērtējums Latvijas iedzīvotāju vidū, gan arī būtiski uzlabojušās mazākumtautību jauniešu latviešu valodas zināšanas. Ir arī būtiski samazinājies nepilsoņu īpatsvars Latvijā (no 27% līdz 9%), kā arī notiek pāreja uz izglītību tikai valodā, kas pilnībā noslēgsies 2025. gadā. Tas ļauj secināt, ka integrācijas

politikas īstenošana attiecībā uz izvirzīto mērķi stiprināt latviešu valodas situāciju noteikti nav uzskatāma par neizdevušos. Īstenotās politikas rezultātā ir stiprināta latviešu valodas izmantošana publiskajā sektorā, tā ir priekšnosacījums pilsoņa statusa iegūšanai, tā ar katru gadu arī nostiprinās mazākumtautību vispārējā izglītībā (augstākajā un profesionālajā izglītībā tā ir ieviesta jau ilgāku laiku, šobrīd norit pāreja pirmsskolas, sākumskolas un pamatskolas posmā). Šāda politika nosaka to, ka paaudžu maiņu procesā pakāpeniski tiek izskaustas situācijas, kad krievu valodu Latvijā varētu uzskatīt par pašpietiekamu un krievu mazākumtautību par pašpietiekamu minoritāti. Vienlaikus latviešu valodas stiprināšana nav kaut kas jau paveikts un to ir nepieciešams turpināt, jo latviešu valoda citu valodu konkurencē, visticamāk, vienmēr būs valoda, kurai nepieciešama aizsardzība. Diemžēl dažādu faktoru dēļ - Krievijas agresija Ukrainā, Krievijas naidīgā retorika pret Rietumu valstīm un īpaši Baltijas valstīm -, arī latviešu apdraudētības sajūta, visticamāk, nav būtiski mazinājusies. Kopumā izvēlēta teorētiskā pieeja aplūkot divu lielāko etnolingvistisko grupu - latviešu un krievu - valodas situāciju dihotomijā "apdraudētais vairākums" un "pašpietiekamā minoritāte" sniedza iespēju labāk izprast, kādēļ integrācijas politikas īstenošanā Latvijā tik liela uzmanība pievērsta tieši latviešu valodas stiprināšanas jautājumam.

Šis raksts sagatavots projektā "Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)" (Nr. VPP-KM-SPA-SA-2023/1-0002).

VĒRES

- Baltijas Datu nams (1998) *Ceļā uz Latvijas pilsonisku sabiedrību*. https://providus.lv/article_files/1115/original/uzpilsab1&2ful.pdf?1326908574 (skatīts 15.05.2024.).
- Baltijas Sociālo zinātņu institūts (2001) *Ceļā uz Latvijas pilsonisku sabiedrību - 2000*. https://providus.lv/article_files/1117/original/uzpilsab2001.pdf?1326908939 (skatīts 15.05.2024.).
- Brass, P. (1991) *Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison*. Sage Publications.
- CSP (2024a) *IRV010. Iedzīvotāji pēc valstiskās piederības gada sākumā*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_POP_IR_IRV/IRV010/ (skatīts 15.05.2024.).

- CSP (2024b) *IRV020. Iedzīvotāji pēc dzimuma, valstiskās piederības un pa vecuma grupām gada sākumā 1996–2023.* https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRV/IRV020/ (skatīts 15.05.2024.).
- Druviete, I.; Kļava, G.; Kopoloveca, N.; Koroļeva, I.; Mieriņa, I.; Rozenvalde, K.; Saulītis, A. (2021) *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums.* Zin. red. Gunta Kļava, Inita Vītola. Rīga: LVA. https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016%E2%80%932020_A4_WEB_JAUNS.PDF (skatīts 15.05.2024.).
- Kalmus, V. (2003) Is interethnic integration possible in Estonia? Ethno-political discourse of two ethnic groups. *Discourse & Society*, 14 (6), 667–697.
- Latvijas PSR Augstākā Padome (06.10.1988.) Lēmums par latviešu valodas statusu. *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs* (13.10.1988.), Nr. 41. <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=135&id=167> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas PSR Augstākās Padome (05.05.1989.) Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas 1989. gada 5. maija Valodu likums. *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs* (18.05.1989.), Nr. 20.
- Latvijas Republikas Saeima (22.07.1994.) *Pilsonības likums.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/57512-pilsonibas-likums> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (12.04.1995.) *Likums “Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/77481-par-to-bijusas-psrs-pilsonu-statusu-kuriem-nav-latvijas-vai-citas-valsts-pilsonibas> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (10.08.1995.) *Likums “Grozījumi Latvijas Republikas Izglītības likumā”.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/36364-grozijumi-latvijas-republikas-izglitibas-likuma> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (15.10.1998.) *Likums “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/50292-grozijumi-latvijas-republikas-satversme> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (29.10.1998.) *Izglītības likums.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/50759-izglitibas-likums> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (09.12.1999.) *Valsts valodas likums.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (05.02.2004.) *Likums “Grozījumi Izglītības likumā”.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/84315> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (19.06.2014.) *Likums “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē”.* <https://www.vestnesis.lv/op/2014/131.4> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (22.03.2018.) *Likums “Grozījumi Izglītības likumā”.* <https://www.vestnesis.lv/op/2018/65.1> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (29.09.2022.) *Likums “Grozījumi Izglītības likumā”.* <https://www.vestnesis.lv/op/2022/197.1> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Vēstnesis (09.02.1995.) Par Latvijas pilsonību. *Latvijas Vēstnesis* (09.02.1995.), Nr. 21. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/26771> (skatīts 15.05.2024.).
- McAndrew, M. (2013) *Fragile Majorities and Education: Belgium, Catalonia, Northern Ireland, and Quebec.* Montreal, QC: McGill-Queen's University Press.
- PMLP (2017) *Pētījums. Latvijas nepilsoņu attieksme pret Latvijas pilsonības iegūšanu.* https://www.pmlp.gov.lv/sites/pmlp/files/data_content/2016.gada-petijums-latvijas-nepilsonu-attieksme-pret-latvijas-pilsonibas-iegusanu-riga-pdf1.pdf (skatīts 15.05.2024.).
- PMLP (2024) *Aktuālā statistika par naturalizācijas procesu (līdz 2023. gada 31. decembrim).* <https://www.pmlp.gov.lv/lv/naturalizacija> (skatīts 15.05.2024.).
- Šūpule, I.; Bebriša, I.; Kļave, E. (2014) *Latvijas nepilsoņu integrācijas procesa analīze.* Rīga: Baltic Institute of Social Sciences.
- Šūpule, I.; Krastiņa, L.; Peņķe, I.; Krišāne, J. (2004) *Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija.* Zin. red. Brigita Zepa. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. https://providus.lv/article_files/1092/original/etntoler_lv.pdf?1326906483 (skatīts 15.05.2024.).
- Zanders, M. (2022) *Par “integrāciju” – nenotikušo un mazticamo. Komentārs. 20.06.2022.* <https://satori.lv/article/par-integraciju-nenotikuso-un-mazticamo> (skatīts 15.05.2024.).

- Zepa, B.; Kļave, E. (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31240> (skatīts 15.05.2024.).
- Zepa, B.; Kļave, E.; Šūpule, I. (2014). Nacionālās identitātes veidošanas diskursi Latvijā. *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31244> (skatīts 15.05.2024.).
- Zepa, B.; Šūpule, I.; Krastiņa, L.; Kešāne, I.; Grīviņš, M.; Bebrīša, I.; Ieviņa, I. (2006) *Integrācijas prakse un perspektīvas*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. <https://providus.lv/petijumi/integrācijas-prakse-un-perspektīvas/> (skatīts 15.05.2024.).

Redakcijā saņemts 22.05.2024., apstiprināts: 01.08.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Markuss Mekls
Agireiri Universitāte

LATVIJAS POSTHEROISKĀ IDENTITĀTE¹

LATVIA'S POST-HEROIC IDENTITY

Markuss Mekls (*Markus Meckl*), *Ph. D.*, studējis Berlīnē vēsturi un filozofiju. 1999. gadā pabeidzis doktorantūras studijas Berlīnes Tehniskās universitātes Antisemitisma pētniecības centrā (*Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität Berlin*), izstrādājot doktora darbu *Heroes and Martyrs. The Memory of the Warsaw Ghetto Uprising* (Varoņi un mocekļi. Varšavas geto sacelšanās atmiņa). No 2000. līdz 2002. gadam bija Latvijas Kultūras akadēmijas Vācu vēstures un kultūras katedras docents. Kopš 2004. gada ir mediju studiju profesors Agireiri Universitātē (*University of Akureyri*) Islandē.

E-pasts: markus@unak.is

Kopsavilkums

Pēdējos gados piemiņas prakse Eiropā ir mainījusies, un historiogrāfijā tiek lietots jēdziens “postheroisks”, lai aprakstītu šo atmiņu veidošanas transformāciju. Postheroisms apzīmē pārmaiņas, kad sabiedrības atzinība vairs netiek piedēvēta varoņdarbiem, bet gan konfliktu un karu upuriem. Šis nesenas transformācijas Eiropas piemiņas praksē ir izaicinājums vienotas Eiropas identitātes idejai, jo identitāte, kas balstīta uz upura naratīvu, rada ekskluzīvu cietušās grupas identitāti un neļauj uzplaukt vienotas Eiropas identitātes ideālam. Latvijas kolektīvās atmiņas konstruēšana pēc valsts neatkarības atgūšanas 1990. gadā ir labs piemērs, lai raksturotu postheroisko identitāti; ar šo piemēru var ilustrēt sekas un sabiedrības izaicinājumus, kas pieņem šādu sevis attēlošanu.

Raksturvārdi: Latvija, postheroisms, viktimizācija, identitāte.

Summary

In recent years, commemorative practices in Europe have changed and historiography uses the term “post-heroic” to describe this transformation in memory-making. Post-heroism signifies the change to public recognition no longer being attributed to heroic deeds, but to the victims of conflicts and wars. These recent transformations in European commemorative practices are a challenge to the idea of a united European identity, since an identity based on a narrative of victimhood creates an exclusive identity for the group which has suffered and does not allow the ideal of a united European identity to thrive. The construction of Latvia's collective memory after the country regained independence in the year 1990 serves as a good example to describe post-heroic identity; with this example one can illustrate the consequences and challenges for a society which embraces such a self-image.

Keywords: Latvia, post-heroic, victimhood, identity.

---

¹ Raksta oriģināls iesniegts angļu valodā. Tulkoja Oksana Žabko. Tulkojums saskaņots ar autoru, veicot atpakaļtulkojumu.

Ievads

Stāstījumi (naratīvi) par pagātni ir būtiska sabiedrības eksistences sastāvdaļa, jo tie veido nacionālās identitātes apziņu. Individīdi veido savu identitāti, pamatojoties uz dzīves laikā uzkrātiem stāstiem. Bērnībā stāstu radītā atmiņa nodrošina ietvaru, kas ļauj orientēties šajā pasaulē. Kad cilvēks pāriet no bērnības iztēles pasaules uz pieaugušo dzīvi, pieredzes izjūtu dažādām grupām un valstīm turpina veidot stāsti, neatkarīgi no tā, vai tie rosina veidot draudzību vai ir nācības izveides pamatā.

Bērnības stāstos darbojās varoņi un varones, kas iedvesmoja un bija kā atskaites punkti, lai orientētos pasaulē. Bērnība bez viņiem padarītu jebkuru bērnu tērpu ballīti par pelēcīgu pasākumu. Pēdējos gados ir mainījies veids, kā sabiedrības locekļi veido stāstus par savu pagātni. Lai aprakstītu šo atmiņu veidošanas transformāciju, historiogrāfijā ir konceptualizēts jēdziens “postheroisks”. Postheroisms apzīmē pārmaiņas, kas notiek, kad sabiedrība pauž atzinību nevis vairs varoņdarbiem, bet gan konfliktu un karu upuriem, tādējādi pārstāvot “pāreju no heroizācijas uz viktimizāciju”². Šī pārmaiņa neizbēgami ietekmē veidu, kā sabiedrība vēsta par savu pagātni.

Varoņi pamet skatuvi

Pāreju no heroizācijas uz viktimizāciju ir novērojuši ne tikai vēsturnieki un sociologi, bet tā ir ienākusi arī atmiņu politikā, psiholoģijā, literatūrā un politikas zinātnē³. Atmiņu politikā un piemiņas praksē šī pārmaiņa ir vērojama, vienkārši aplūkojot pieminekļus. No antīkajiem laikiem līdz pat 20. gadsimta 80. gadiem pieminekļi tika celti, lai godinātu diženumu un varoņdarbus, pieminot tos, kas upurējuši vai veltījuši savu dzīvi kādam mērķim. Pieminekļu, kas godinātu upurus, šajā laikā gandrīz nebija. Taču pēc 20. gadsimta 90. gadiem upuris ir nonācis atmiņu politikas centrā un tiek pieminēts ar pieminekļu starpniecību. Piemēram, kopš 1918. gada divas pandēmijas ir izraisījušas miljoniem nāves gadījumu visā

pasaulē: Spānijas gripa 1918. gadā un Covid-19 2020. gadā. Līdz 1990. gadam Spānijas gripas upuriem (tā izdzēsa 17–50 miljonu cilvēku dzīvību) nebija veltīts neviens piemineklis, turpretī aptuveni 7 miljoniem (pēc Pasaules Veselības organizācijas datiem) Covid-19 pandēmijas upuru jau veltīts daudz pieminekļu.⁴ Tiesa, ir uzcelti pieminekļi saistībā ar mēra epidēmiju, taču ar tiem ir nevis pieminēti slimības upuri, bet slavēts Dievs par mēra izbeigšanu.

Taču kopš 20. gadsimta 90. gadiem varonis ir zudis un upuru piemiņa ir kļuvusi par normu, piemēram, Pasaules ceļu satiksmes negadījumu upuru piemiņas dienas vēsture aizsākas 1993. gadā Anglijā, un 2005. gada oktobrī ANO Ģenerālā asambleja šo dienu pieņēma kā “pienācīgu apliecinājumu ceļu satiksmes negadījumos cietušajiem un viņu ģimenēm”⁵; kopš 2010. gada visā pasaulē tiek uzstādīti pieminekļi seksuālās vardarbības upuriem; 2015. gadā Horvātijā uzcelts pirmais publiskais piemineklis komunistiskās Dienvidslāvijas upuriem; 2019. gadā atklāts pirmais piemineklis ļaunprātīgas izmantošanas upuriem katoļu baznīcā; 2018. gadā Spānijas gripas upuriem uzstādīti divi pieminekļi; pēc 2004. gada terorakta Madridē Eiropas Parlaments nolēma pasludināt 11. martu par Eiropas Terorisma upuru piemiņas dienu. Un tie ir tikai daži piemēri.

Par to, ka atmiņu politikā uzsvars tiek pārvirzīts no varoņa uz upuri, liecina arī vārda “upuris” lietojums. Oksfordas angļu valodas vārdnīca sniedz statistiku par ierastāko šī vārda lietojumu angļu valodā. Salīdzinot vārda “upuris” lietošanas biežumu no 1910. līdz 1950. gadam – desmitgadēs, ko iezīmēja divi pasaules kari un miljoniem upuru –, redzams, ka šis vārds lietots retāk nekā “varonis”. Turpretim pēdējos piecos gados, kā rāda autora meklējumi Oksfordas angļu valodas vārdnīcā, vārds “upuris” angļu valodas tekstos ir trīs četras reizes biežāk sastopams nekā vārds “varonis”.

Šīs pārmaiņas ir redzamas ne tikai tendencē celt pieminekļus upuriem, nevis varoņiem, bet arī aplūkojot sociālo un politisko kustību izmantotās stratēģijas savu mērķu

² Sabrow 2011, 90.

³ Assmann 2006; Chaumont 2001; Lagrou 2011; Sabrow 2011.

⁴ Cascone 2021.

⁵ The World Day of Remembrance for Road Traffic Victims n.d.

popularizēšanai. Piemēram, pret vakcināciju vērstās kustības Vācijā Covid-19 laikā sevi prezentēja kā politikas un pasaules globalizācijas upurus, un, lai to panāktu, demonstranti salīdzināja savu situāciju ar attieksmi pret ebrejiem nacistiskās Vācijas laikā un devās ielās ar Dāvida zvaigzni⁶.

Centieni iegūt sabiedrības atzinību, izmantojot upura naratīvu, un kādas sabiedrības grupas attēlošana par upuriem pretstatā citai grupai vēsturiski ir jauna parādība. Neviena sociālā kustība 19. un 20. gadsimta sākumā nebūtu prasījusi to publiski atzīt, pamatojoties uz tās ciešanām, piemēram, piederību Amerikas pamatiedzīvotājiem, kuri pēc spāņu konkistadoru ierašanās zaudēja 15 miljonus dzīvību. Šādas rīcības iztrūkuma iemesls ir acīmredzams – tas nebūtu palīdzējis sufražistēm, ja viņas būtu salīdzinājušas attieksmi pret sievietēm Lielbritānijā ar attieksmi pret Amerikas pamatiedzīvotājiem. Tā laika sabiedrība nebūtu atzinusi šādu nožēlojamu stāvokli, jo ciešanas varēja raisīt līdzjūtību, bet nesniedza tiesību atzišanu. Arī 20. gadsimta 60. gados, kad Eiropā radās feminisma kustības otrais vilnis, tā atturējās no sevis kā upura attēlošanas. Atsauces uz upura statusu nav atrodamas Francijas feministu kustības 1971. gada 5. aprīlī laikrakstā *Nouvel Observateur* publicētajā *Manifeste des 343* (Manifeste, 1971). Tekstā vārds “upuris” neparādās, savukārt vārdu “ciņa”, “ciņa un tiesības” ir daudz. Tāpat arī Vācijā, kad Helke Zandere (*Helke Sander*) 1968. gada septembrī uzstājās Sociālistiskajā vācu studentu līgā Frankfurtē, kas iezīmē otrā feminisma kustības viļņa sākumu Vācijā, viņas runā nebija vārda *Opfer* (upuris). Tā vietā viņa draudēja studentu organizācijas vadītājiem vīriešiem: ja viņi neklausīs, “mums nāksies paļauties uz ciņu par varu, ko mēs labāk novērstu (mums tā būtu enerģijas izšķiešana). Jo mēs uzvarēsim šajā ciņā par varu, jo mums ir vēsturiski taisnība.”⁷

Markss un Engels 1848. gadā, rakstot “Komunistiskās partijas manifestu”, ne reizi nelietoja vārdu “upuris”. Atsauce uz upuri

acīmredzot netika uzskatīta par noderīgu viņu idejai. Sociālās kustības izmantoja sacelšanās stratēģiju ar varoņu ikonām, bet nekad neizmantoja viktimizācijas stratēģiju.

Līdzīgi arī ASV politikā: politiķis 60. gados nebūtu atsaucies uz sevi kā uz upuri, piemēram, Niksona⁸ atkāpšanās runā un slavenajā Čekera runā (*Checkers speech*)⁹, kurā viņš atbildēja uz apsūdzībām par finansējuma ļaunprātīgu izmantošanu, netika lietots vārds “upuris” un runātājs neraksturoja sevi no šīs pozīcijas, turpretim 50 gadus vēlāk Donalda Trampa kampaņas runa nav iedomājama bez atsaucē uz sevi kā upuri.

Latvijas piemērs

Šī raksta mērķis ir parādīt, kā minētās pārmaiņas ietekmēja Latvijas identitāti un pašreprezentāciju pēc valsts neatkarības atgūšanas 90. gados. Latvijas ceļš uz nācijas veidošanos 19. gadsimtā bija ļoti līdzīgs jebkurai citai Eiropas nācijai šajā laikā, un, tāpat kā ikvienas citas nācijas veidošana, tas noritēja līdz ar nacionālā varoņa radīšanu. Franču zinātnieks Ernests Renāns (*Ernest Renan*) 1882. gada runā “Kas ir nācija?” apgalvoja, ka varonīgā pagātne ir “sociālais kapitāls, uz kura balstās nacionālā ideja”¹⁰. To saprata arī Latvijā, un Andreja Pumpura eposā “Lāčplēsis”, kas simbolizē nācijas mūžību, jo nekad nemirst un turpina mūžīgi cīnīties Daugavas krastā, bija Latvijas atbilde uz nacionālā varoņa nepieciešamību.

Kad 1918. gada 18. novembrī Latvija kļuva neatkarīga, nacionālie varoņi bija daļa no tās piemiņas prakses. 1923. gadā ne tikai Lāčplēsim tika piešķirta sava iela Rīgā, bet ielas nosauktas arī vairāku citu varoņepoša varoņu vārdā. Turklāt, tāpat kā visās citās Eiropas valstīs, par dzimteni kritušie karavīri tika godināti ar valsts nozīmes pieminekli – Rīgas Brāļu kapos.

Tomēr, Latvijai atgūstot neatkarību 90. gados, nacionālais varonis, reiz tik būtisks valsts veidošanas elements, bija izzudis. Rīgā joprojām bija Lāčplēša vārdā nodēvēta iela, taču viņš

⁶ Fröhlich 2022.

⁷ Sander 1968.

⁸ Ričards Niksons (*Richard Nixon*, 1913–1994), ASV prezidents 1969–1974.

⁹ Nixon 1952.

¹⁰ Renan 1947, 906.

Varoņu noliegšana

pārstāja būt centrālais atskaites punkts un vairs netika piesaukts publiskās runās un piemiņas vietās, lai iedvesmotu tautu.¹¹ Kad 1988. gadā nacionālais eposs tika adaptēts rokoperai, kāds kritiķis komentēja: “Vai “Lāčplēsis” varētu būt tipisks Staļina kulta upuris, spiests ubagot un kļūst pie kājām birokrātijai, kas bija nozagusi arī viņa zobenu un zelta bruņas, viņa gribu un varonīgo spēku?”¹²

Kad autors šeit runā par postheroisko latviešu identitāti, kas balstīta uz upura statusu, viņš to dara tādā veidā, kā Makss Vēbers (*Max Weber*) definēja “ideālo tipu”. Tas nav precīzs Latvijas vēsturiskās realitātes atspoguļojums, bet gan noderīgs rīks, lai analizētu kādu sociālo parādību. Protams, ir izņēmumi, un identitāte vienmēr atrodas transformācijas procesā.

To, ka izzuda atsaucis uz varonīgo pagātni un parādījās upura naratīvs, iespējams, vislabāk atspoguļo latviešu strēlniekiem veltītā muzeja pārveidošana par Okupācijas muzeju (1993). Padomju Latvijas oficiālo varoņu piemiņas muzejs tika pārveidots tā, lai pasaulei parādītu latviešu tautas ciešanas, nevis varonību. Okupācijas muzejs, kas iekļauts valsts protokolā, ir visai interesanta izvēle, kad runa ir par nācijas reprezentāciju. Arī Francijā tika atvērti muzeji vācu okupācijas gadu piemiņai, bet šie muzeji tika nosaukti par “pretošanās muzejiem”. Tas pats notika Beļģijā, Itālijā un Nīderlandē. Pat *Yad Vashem*, muzeju Jeruzalemē, kas veltīts holokaustam, 20. gadsimta 50. gados atvēra ar izstādi par ebreju pretošanos.

20. gadsimta 90. gados, protams, bija saprotams, ka latviešu strēlnieki, atzīti Pirmā pasaules kara varoņi, vairs neatbilda tā laika vajadzībām, jo bija pievienojušies Ļeņinam un bez viņiem Krievijas revolūcija 1918. gada jūnijā būtu izgāzusies. Jukums Vācietis, strēlnieku komandieris, kā zināms, pat kļuva par nākamās Sarkanās armijas pirmo virspavēlnieku.¹³

Taču bija arī citas iespējas, kā veidot nacionālos varoņus, kuri nebija saistīti ar komunistisko pagātni. Acīmredzamākā izvēle šķiet cilvēki uz barikādēm 20. gadsimta 90. gados, kuri Rīgā stājās pret padomju režīmu un riskēja ar dzīvību par neatkarīgu Latviju. Cilvēku tēls uz barikādēm mūsdienu Rietumu pasaulē ir daudzkārt izmantots, lai paustu varonīgu naratīvu. Franču mākslinieka Ežēna Delakruā (*Eugène Delacroix*) glezna *La Liberté guidant le peuple* (Brīvība uz barikādēm) (1830), kurā Marianna kailām krūtīm stāv uz barikādēm ar revolūcijas karogu, ir kļuvusi par Francijas nacionālo ikonu.

Tāpēc, kad 1991. gada 20. janvārī Rīgā barikāžu laikā Rīgas pilsētas Iekšlietu pārvaldes speciālo uzdevumu milicijas vienība (OMON) nogalināja sešus cilvēkus¹⁴, bija visi priekšnoteikumi, lai šis notikums pārvērstos par varonīgu naratīvu. Bez šaubām, bija vajadzīga drosme, lai Rīgā celtu barikādes, bija vajadzīga drosme, lai celtos pret padomju impēriju, zinot, ka iepriekšējās dienās Viļņā padomju specdienesti nošāvuši 12 cilvēkus, zinot, ka cilvēki barikādēs riskē ar dzīvību par neatkarīgu Latviju. Kā noprotams, atjaunotā republika atteicās iekļaut strēlniekus savā nacionālajā naratīvā. Grūtāk ir saprast, kāpēc par izcilēm varoņiem netika padarīti cilvēki, kas atdeva savu dzīvību cīņā par atbrīvošanos no padomju varas.

Monogrāfijā *History of Latvia: The 20th Century* (Latvijas vēsture: 20. gadsimts), kas izdota ar Aizsardzības ministrijas un Ārlietu ministrijas atbalstu, lasām, ka “protestēt izgāja aptuveni 500 000 cilvēku. [...] OMON spēki vairākas reizes uzbruka barikāžu aizstāvjiem, un vienā no šiem uzbrukumiem tika nogalināts cilvēks. Nozīmīgākais OMON spēku uzbrukums notika 20. janvārī Latvijas Iekšlietu ministrijai, kad tika nogalināti pieci cilvēki.”¹⁵ Tomēr nogalināto vārdus autori nav minējuši.

Interesants ir vēsturnieku skatījums, jo notikums ir aprakstīts no uzbrucēju skatpunkta. OMON spēki cīnījās, bet cilvēki uz barikādēm tika vienkārši *nogalināti*. To varēja uzrakstīt arī no barikādēs esošo cilvēku perspektīvas,

¹¹ Smidchens 2007.

¹² Mazvērsīte 1989, 43; citēts pēc Smidchens 2007.

¹³ Germanis 1974.

¹⁴ Bleiere 2006, 443.

¹⁵ Turpat, 444.

kuri tad, iespējams, ne tikai būtu nogalināti, bet būtu miruši “kaut par ko”. Ir atšķirība starp “tikl nogalinātam” un “mirt par kaut ko”. Cilvēks iet bojā satiksmes negadījumā, bet klasiskais varonis iet bojā cīņā par kādu mērķi. Latviešu izcelsmes amerikāņu rakstnieka Andreja Plakana grāmatā *A Concise History of the Baltic States* (Īsa Baltijas valstu vēsture) teikts, ka šie cilvēki ir gājuši bojā “apšaudē”. Jāiedomājas, ka kādā franču vēstures grāmatā Delakruā gleznu skaidro ar šo frāzi – “šaušanas negadījums”, kur mirušie vienkārši guļ uz zemes, bet Marianna iet viņiem pāri. Tāpat arī var mēģināt iedomāties vēstures grāmatu par Varšavas geto sacelšanos, kurā dzīvību zaudējušie aprakstīti kā “šaušanas incidentā” mirušie, nevis ka nāve ir viņu varonīgas rīcības rezultāts. Vēl viena pieminēšanas vērtā A. Plakana apraksta detaļa attiecas uz “četriem bojāgājušajiem civiliedzīvotājiem”¹⁶, kamēr citi autori uzskaitījuši sešus. A. Plakanam ir taisnība, jo divi pārējie upuri bija policisti, kas aizstāvēja tautu pret padomju spēcieniem; tomēr salīdzinājumam ieteicams iedomāties ziņojumu par 2001. gada 11. septembra notikumiem, kurā no upuru saraksta būtu svītroti visi ugunsdzēsēji, kas gāja bojā, pildot dienesta pienākumus Pasaules tirdzniecības centrā. Secināms, ka Latvijas vēsturnieki un rakstnieki neuzskata 1991. gada 20. janvārī Rīgā notikušo par varonību. Grāmatā *Imagining the Nation: Modernity and Revolution in Latvia* (Iztēlojoties nāciju: Modernitāte un revolūcija Latvijā) (2002) Daina S. Eglītis arī nenosauc upuru vārdus, bet atzīmē demonstrantu etnisko pierību – “tūkstošiem neapbruņotu latviešu”.¹⁷

Cits piemērs atrodams Latvijā nesen iznākušā mācību grāmatā: “Bruņoti uzbrukumi sākās 1991. gada janvārī. 2. janvārī OMON vienības okupēja Preses namu. Komunisti to uzskatīja par savu uzņēmumu, lai gan tā strādnieki bija izveidojuši akciju sabiedrību. Kad pienāca ziņas par karaspēka uzbrukumiem neatkarīgās Lietuvas valdībai, 13. janvārī LTF aicināja iedzīvotājus ap svarīgākajām iestādēm Rīgā un dažās citās pilsētās celt barikādes un apsargāt

tās. Šādas barikādes karaspēkam nebūtu grūti ieņemt, taču uzbrukums parādītu ārvalstīm, ka Mihails Gorbačovs sācis varas lietošanu.”¹⁸ No tā izriet, ka Latvijas iedzīvotāji nav autonomi izlēmuši aizstāvēt savu dzimteni, bet gan “viņi tika aicināti” celt barikādes. Tātad šīs barikādes nesimbolizēja iedzīvotāju spēku un apņēmību, aizstāvot savas mājas no ienaidnieka. Patiesībā “karaspēkam nebūtu grūti ieņemt” šādas barikādes. Skolēniem mācītais naratīvs vēsta, ka viņu vecākiem bija likts uzcelt dažas barikādes, kas nebija efektīvi uzbūvētas, jo tās varēja pārvarēt. Pretstāves iznākums neesot bijis rezultāts tam, ka lepna tauta nikni cīnījās par savu neatkarību un nepakļāvās Padomju Savienības varenībai. Tā vietā to skaidroja ar Gorbačova nevēlēšanos lietot spēku. Šāds tēls neatbilst priekšstatam par tautu, kas iestājas pret apspiešanu un apliecina savu suverenitāti.

Šo varoņu izslēgšanu no oficiālā naratīva var demonstrēt arī ar kādu svarīgu neatkarības kustības personību – Mavriku Vulfsonu. Vēstulē, kas 1990. gada 3. februārī publicēta laikrakstā *New York Times*, viņš aprakstīts šādi: “Latvijas Tautas fronte, kuru atbalsta vairāk nekā 90 procenti latviešu, saņem ievērojamu atbalstu arī no krieviem un citu tautību pārstāvjiem, īpaši ebrejiem. Viens no galvenajiem Tautas frontes runasvīriem Mavrīks Vulfsons ir ebreju žurnālists, kurš Maskavā ievēlēts par Augstākās Padomes deputātu. Nesen veiktajā aptaujā, lai noteiktu uzticamāko publisko personu Latvijā, Vulfsona kungs ierindojās otrajā vietā aiz Latvijas Rakstnieku savienības priekšsēdētāja, bet apsteidza Latvijas Tautas frontes priekšsēdētāju.”¹⁹

M. Vulfsona popularitāti Latvijā izraisīja viņa uzstāšanās Radošo savienību plēnumā 1988. gada 2. jūnijā, kad viņš televīzijas kameru priekšā nolasīja Molotova–Ribentropa pakta slepeno protokolu saturu. M. Vulfsons reakciju uz savu rīcību aprakstīja šādi: “Pugo²⁰ sēdes

¹⁶ Plakans 2011, 398.

¹⁷ Eglītis 2002.

¹⁸ Purēns 2022, 211. Autors pateicas Ilzei Arkliņai par tulkojumu angļu valodā. Tulkojot šo rakstu, izmantots oriģinālais teksts latviešu valodā.

¹⁹ Latvia and the Jews 1990.

²⁰ Boriss Pugo, Latvijas PSR Komunistiskās partijas pirmais sekretārs.

pārtraukuma laikā steidzās pie manis. Sarkans no dusmām viņš šņāca: “Vai tu zini, ko tu tikko izdarīji? Tu nogalināji Padomju Latviju.”²¹ Arī šeit ir vērojami varonīgas rīcības elementi: cilvēks, kurš uzdrošinās viens pats nostāties pret padomju varu un nepakļauties tai.

Monogrāfijā *History of Latvia: The 20th Century* (Latvijas vēsture: 20. gadsimts) M. Vulfsons ir pieminēts. Tas darīts ļoti savdabīgi: “Vulfsons, pazīstams politiskais komentētājs un aktīvs 1940. gada notikumu dalībnieks, [sacīja], ka 1940. gadā Latvijā nav notikusi sociālistiskā revolūcija.”²² Nav sniegts sīkaks paskaidrojums par “aktīvs 1940. gada notikumu dalībnieks”, un nav minēts, ka viņš būtu nolasījis Molotova–Ribentropa paktu, kā arī nav minēts, kādu iespaidu viņa runa [Radošo savienību plēnumā] ir atstājusi.

Šo tendenci ignorēt potenciālo nacionālo varoni pastiprina vēsturnieki un A. Palkans savā *A Concise History of the Baltic States* (Īsa Baltijas valstu vēsture), Mavriku Vulfsonu neuzskatot par pieminēšanas vērtu. To nedara arī Guntars Ābols monogrāfijā *Contribution of History to Latvian Identity* (Vēstures devums latviešu identitātei). G. Ābols uzskata, ka “bailes vienkārši izzuda. Šis process, šķiet, nostiprina viedokli, ka bailes bija tas cements, kas turēja PSRS kopā. Ja tā, tad PSRS sabrukums aizsākās ar Jāņa Pāvila II aicinājumu: “Nebaidieties!”²³

Rodas iespaids, ka Latvijas vēsturē darbojas dievišķs spēks, kamēr ebreju žurnālists par drosmi nav jāuzslavē, un, ja netiek ignorēts, tad tiek aizvainots. [Gleznotājā] Džemma Skulme, viena no Tautas frontes dalībniecēm, divdesmit piecus gadus pēc notikuma joprojām samazina viņa ieguldījumu: “Mavriks Vulfsons mums neatklāja neko nezināmu. [...] Es domāju, ka viņš savu runu plānoja atkarībā no tā, kā veidosies situācija plēnumā.”²⁴ Barikāžu un Tautas frontes laikam veltītajā Tautas frontes muzejā, kura līdzdibinātājs 1988. gada oktobrī bija M. Vulfsons, viņš visā ekspozīcijā nav pieminēts ne reizi. Iespējams, ka ar kādu teikumu,

kas uzrakstīts uz sienas virs muzeja informācijas stenda, var izskaidrot viņa [vārda] dīvaino neesamību: “Tā bija mūsu cīņa un mūsu uzvara. Par to mēs neesam parādā pateicību nevienam citam.”²⁵

Pastāv arī izņēmumi, un, piemēram, latviešu vēsturnieki Artis Pabriks un Aldis Purs atzīst M. Vulfsona ieguldījumu, rakstot, ka viņa 1988. gada 2. jūnija paziņojumu “var uzskatīt par pirmo oficiālo padomju varas leģitimitātes apstrīdēšanu Latvijā. [...] Šis paziņojums izraisīja milzīgu politisku satricinājumu, ko žurnālisti nodēvēja par Atmodu.”²⁶ Tomēr tie ir izņēmumi. Tikai saskaitot, cik bieži M. Vulfsons pieminēts Latvijas ziņu portālā *Delfi* salīdzinājumā ar Daini Īvānu pēdējos piecos gados, redzama atšķirība – Mavrika Vulfsona vārds parādās septiņas reizes pretstatā 98 Daini Īvāna pieminēšanas gadījumiem. Arī Okupācijas muzeja vācu valodā izdotajā katalogā ir minēts, ka 1988. gada 1.–2. jūnijā publicētais slepenās Molotova–Ribentropa vienošanās teksts²⁷, taču nav minēts cilvēks, kas to izdarījis, savukārt tajā pašā lappusē rakstīts, ka Rolands Silaraups un Eva Biteniece nolikuši ziedus pie Brīvības pieminekļa.

19. gadsimtā varoņi joprojām bija vajadzīgi nācijas veidošanai. A. Pumpurs to esot raksturojis šādi²⁸: “Leģendu varoņi kļūst par tautas varoņiem, viņi cīnās un mirst par latviešu tautas brīvību un neatkarību.” Tomēr šķiet, ka līdz 20. gadsimta beigām etniskie latviešu varoņi ir cīnījušies par nepareizu lietu, piemēram, latviešu strēlnieki un Latviešu SS brīvprātīgo leģions, bet tad, kad viņi cīnījās par pareizo lietu, viņus vairs neuzskatīja par latviešiem.

Tā kā šajā laikā Eiropā bija mainījusies piemiņas pasākumu prakse, atsaucē uz upuru

²¹ Vulfsons 1998, 81.

²² Bleiere 1996, 432–433.

²³ Ābols 2003, 255.

²⁴ Slūžas vaļā 2013.

²⁵ Autors balstās uz redzēto muzeja apmeklējuma laikā 2013. gada decembrī. Atmodas un barikāžu laiks ir spēcīgi klātesošs Latvijas kolektīvajā atmiņā, taču, kā liecina šis uzraksts, nelatviešu izcelsmes cilvēku devums no šīs atmiņas ir vienkārši izdzēsts un nacionalizēts.

²⁶ Pabriks, Purs 2001, 53.

²⁷ Lettland unter der Okkupationsherrschaft der Sowjetunion und Nazi-Deutschland 1939–1991.

²⁸ Šeit citēts pēc Smidchens 2007, 488.

piemiņu, iespējams, tika uzskatīta par veiksmīgāku veidu, kā gūt atzišanu Eiropā un apvienot Latvijas valsti. Taču identitāte, kas balstīta uz upura naratīvu, rada cietušās grupas identitāti²⁹ un noved pie “upuru sacensībām”³⁰. Kā atzīst Zane Radzobe un Didzis Bērziņš, analizējot vēsturisko atmiņu Latvijā, “šeit [Latvijas valsts] radītā diskursīvā prakse atgādina ciešanu sacensības”³¹.

Upura statusa pārskatīšana

Latvijas kolektīvās atmiņas veidošana pēc neatkarības atgūšanas ir labs piemērs, lai ilustrētu sekas un izaicinājumus sabiedrībai, kura pieņem šādu paštēlu. Piemiņas prakšu veidošana, kas rotē ap sabiedrības upura statusu, vienmēr nozīmēs, ka ir jāuzsver sava nevainība vai, kā atzīst Aleida Asmane (*Aleida Asmann*), tas “sastāv no absolūtas pasivitātes, kas konotēta ar nevainību un tīrību”³². Pašreprezentācija kā upurim atņem ricīb spēju (*agency*). Tas ir iemesls, kāpēc barikāžu laiks tiek aprakstīts šādi. Jebkuri fakti, kas apšaubā ideju par nevainīga upura statusu, būtu izaicinājums šādai identitātei. Tāpēc latviešu līdzdalību Padomju Savienības veidošanā un ebreju nogalināšanā vācu okupācijas laikā mēdz noklusēt vai izskaidrot. Vairākus gadus docēju Latvijā un atceros, ka neviens no maniem latviešu studentiem šķita nezināms par Jukuma Vācieša nozīmīgo lomu Krievijas revolūcijas panākumu nodrošināšanā; turpretim, runājot par holokaustu, vienmēr tika pieminēti “ebreju komunisti”, netieši norādot – upuri nebija tik nevainīgi un paši to sev nodarīja.

Vērā ņemams piemērs šādai sevis kā upura tēlošanai ir atrodams latviešu vēsturnieka Andreja Ezergaila monogrāfijā *The Holocaust in Latvia, 1941–1944* (Holokausts Latvijā, 1941–1944). Nodaļā par policijas bataljoniem viņš komentē, ka “jautājums ir par to, vai kāds no bataljoniem papildus regulārajiem militārajiem

uzdevumiem veica arī uzdevumus, kas bija pretrunā ar starptautiskajām tiesībām [...] – t. i., izdarīja kara noziegumus un noziegumus pret cilvēci. [...] Var apgalvot, ka viņi [latvieši] paši bija sava veida upuri.”³³ Lai argumentētu savu viedokli, autors cenšas paskaidrot, kāpēc latviešu policijas vienības bija izvietotas Varšavā tikai no 1942. gada augusta līdz septembra vidum. Šim isajam darbības periodam autors atrod daudz iemeslu un pat citē kādu latviešu autora romānu, kurā apgalvots, ka viņi palīdzējuši ebrejiem un tāpēc tikuši izvesti. Ezergailis secina: “Ja tikai puse no Zariņa stāstītā ir taisnība un mums nav nekādu pierādījumu par šādu palīdzību, tad tikai ar to vien varētu izskaidrot latviešu ātro aizbraukšanu no Varšavas.”³⁴

Visticamāk, Ezergailis nezināja minētā latviešu karavīra aizbraukšanas patieso iemeslu, kas diemžēl ir daudz vienkāršāks – darbs bija paveikts. No jūlija beigām līdz septembra vidum, kad notika pēdējā atlase, katru dienu bija jāsavāc no 5 000 līdz 10 000 ebreju³⁵, jāizvelk no mājām un jānogādā uz vilcieniem, kas viņus veda uz Treblinku, kur viņus iznīcināja gāzes kamerās. Septembra vidū Varšavas ebreju iznīcināšana bija beigusies: Treblinkas nāves nometnē Vācijas okupētās Polijas teritorijā tika nogalināti 265 000³⁶ Varšavas geto ebreju, tāpēc nebija vajadzīgi papildu sargi, lai uzraudzītu tos nedaudzos, kas geto bija palikuši.

Bez nepieciešamības uzsvērt savu nevainību upura identitātes izvēlei ir arī citas sekas. Vienu ar minēt – tā ietekmē valsts attiecības ar etniskajām minoritātēm. Pēc definīcijas, šīs kopienas ir izslēgtas no Latvijas nacionālā naratīva: ja tās ir krievvalodīgās, tās tiek uzskatītas par daļu no apspiedēja mantojuma; ja tās pieder kādai citai minoritātei, kas cietusi 20. gadsimta totalitārajos režīmos, tās tiek uzskatītas par konkurentiem, kas pretendē uz atzišanu caur upura identitāti. Zināmā mērā upura statusa naratīvu var izmantot, lai stiprinātu kopības izjūtu, taču uz šāda diskursa

²⁹ Assmann 2006.

³⁰ Chaumont 2001.

³¹ Radzobe, Bērziņš 2021, 241.

³² Assmann 2006, 80.

³³ Ezergailis 1996, 321.

³⁴ Turpat, 329.

³⁵ Meckl 2000, 32.

³⁶ United States Holocaust Memorial Museum n. d.

pamata ir grūtāk veidot atvērtu un daudzveidīgu sabiedrību. Kā atzīst Pīters Lagrū (*Pieter Lagrou*): “Upura piemiņas diskurss ir gluži pretējs konstruktīvai un dinamiskai iesaistei tagadnē, drīzāk paralizējot demokrātiskas diskusijas.”³⁷ Kā atzīmēja Aušvicā izdzīvojušais Žans Amēri (*Jean Améry*), upura statuss veicina

aizvainojumu, kas “katru no mums piesit pie viņa sagrautās pagātnes krusta. [...] un bloķē izeju uz patieso cilvēcisko dimensiju, uz nākotni.”³⁸ Sabiedrības varoņi reiz bija kā bākas, kas deva virzienu šajā pasaulē, un nepieciešams vērtēt, uz kuriem sabiedrību ved upura naratīvs.

³⁷ Lagrou 2010, 283.

³⁸ Améry 1980, 68.

VĒRES

- Abols, G. (2003) *The Contribution of History to Latvian Identity*. Rīga: Nacionālais apgāds.
- Améry, J. (1980) *At the Mind's Limit: Contemplations by a Survivor on Auschwitz and its Realities*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Assmann, A. (2006) *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. Munich: C. H. Beck.
- Bleiere, D.; Butulis, I.; Zunda, A.; Stranga, A.; Feldmanis I. (2006) *History of Latvia. The 20th Century*. Rīga: Jumava.
- Cascone, S. (2021) How Do You Mourn a Pandemic? See How Artists Around the World Are Building Monuments to Those Who Died of COVID-19. *Artnet* (12.03.2021.). <https://news.artnet.com/art-world/covid-19-memorials-1951143> (skatīts 18.09.2024.).
- Chaumont, J. M. (2001) *Die Konkurrenz der Opfer. Genozid, Identität und Anerkennung*. Lueneburg: zu Klampen Verlag.
- Eglitis, D. S. (2002) *Imagining the Nation: History, Modernity and Revolution in Latvia*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Ezergailis, A. (1996) *The Holocaust in Latvia, 1941–1944: The Missing Center*. Washington, DC: United States Holocaust Memorial Museum.
- Fröhlich, A. (2022) Verharmlosung der Shoa bei Corona-Demos: „Ungeimpft“ – Berliner Polizei geht gegen Tragen des „Judensterns“ bei Protesten vor. *Tagesspiegel* (24.01.2022.). <https://www.tagesspiegel.de/berlin/ungeimpft--berliner-polizei-geht-gegen-tragen-des-judensterns-bei-protesten-vor-3380983.html> (skatīts 16.09.2024.).
- Germanis, U. (1974) *Oberst Vacietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lagrou, P. (2011) Europe as a Place for Common Memories? Some Thoughts on Victimhood, Identity and Emancipation from the Past. Blaive, M.; Gerbel, C.; Lindenberger, T. (eds) *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust*. Innsbruck: Studien Verlag, 281–288.
- Latvia and the Jews (1990) *New York Times* (02.03.1990.). <http://www.nytimes.com/1990/03/02/opinion/latvia-and-the-jews-384890.html> (skatīts 29.07.2022.).
- Lettland unter der Okkupationsherrschaft der Sowjetunion und Nazi-Deutschland 1939–1991* (2024) Ausstellungskatalog. Published by Lettisches Okkupationsmuseum. Ventaskraste, A. (ed.) Rīga: Verein des Lettischen Okkupationsmuseums.
- Mazvērsīte, D. (1989) Nekad nenolasīta runa... *Avots*, 1.
- Meckl, M. (2000) *Helden und Märtyrer. Der Warschauer Ghettoaufstand in der Erinnerung*. Berlin: Metropol-Verlag.
- Nixon, R. (1952) Address of Senator Nixon to the American People: The “Checkers Speech”. Online by Peters, G.; Woolley, J. T. *The American Presidency Project*. <https://www.presidency.ucsb.edu/node/270215> (skatīts 18.09.2024.).
- Pabriks, A.; Purs A. (2001) *Latvia: The Challenges of Change*. London: Routledge.
- Plakans, A. (2011) *A Concise History of the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Purēns, V. (2022) *Latvijas un pasaules vēsture 9. klasei*. Rīga: RaKa.
- Radzobe Z.; Bērziņš D. (2021) Living Together: Memory Diversity in Latvia. Salmi-Niklander, K.; Laine, S.; Salmesvuori, P.; Savolainen, U.; Taavetti, R. (eds) *Friction, Fragmentation, and Diversity: Localized Politics of European Memories. Heritage and Memory Studies*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 235–250.
- Renan, E. (1947) A Lecture Delivered at the Sorbonne, 11 March 1882: ‘Qu’est-ce qu’une nation’”. *Oeuvres Completes, 1*. Paris: Calmann-Lévy, 887–907.
- Sabrow, M. (2011) The Post-heroic Memory Society. Models of Historical Narration in the Present. Blaive, M. (ed.) *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust*. Wien: StudienVerl, 88–98.
- Sander, H. (1968) Rede des „Aktionsrates zur Befreiung der Frauen“ auf der 23. *Delegiertenkonferenz des „Sozialistischen Deutschen Studentenbundes“ (SDS) im September 1968 in Frankfurt*. <http://www.glasnost.de/hist/apo/weiber3.html> (skatīts 16.09.2024.).
- Slūžas valā. (2013) Andas Burves-Rozītes intervija ar Džemmu Skulmi. *Žurnāls “Ir”* (02.10.2013.). <https://ir.lv/2013/10/02/sluzas-vala-2/> (skatīts 16.09.2024.).
- Smidchens, G. (2007) National Heroic Narratives in the Baltics as a Source for Nonviolent Political Action. *Slavic Review*, 66 (3), 484–508. <https://doi.org/10.2307/20060298>.
- The World Day of Remembrance for Road Traffic Victims* (n. d.) <https://worlddayofremembrance.org/#info> (skatīts 16.09.2024.).
- United States Holocaust Memorial Museum (n. d.) Deportations from the Warsaw Ghetto. *Holocaust Encyclopedia*. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/deportations-to-and-from-the-warsaw-ghetto> (skatīts 16.09.2024.).
- Vulfsons, M. (1998) *Nationality Latvian? No, Jewish: Cards on the Table*. Rīga: Jumava.

Redakcijā saņemts 15.07.2024., apstiprināts: 18.09.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Ingus Barovskis
Latvijas Universitāte

MĪTISKI MAĢISKAIS PLŪDOŅA KRĀJUMĀ “PIRMIE AKORDI”

THE MYTHICAL IN PLŪDONS' COLLECTION OF POEMS “PIRMIE AKORDI”

Ingus Barovskis, *Dr. philol.*, LU Humanitāro zinātņu fakultātes pētnieks, Rakstniecības un mūzikas muzeja krājuma izpētes nodaļas vadītājas vietnieks zinātniskajā darbā. Studējis latviešu folkloristikā un mitoloģijā Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē. Pētnieciskās intereses: mitoloģija, mūsdienu mitoloģija un tās izpausmes sabiedrībā, literatūra, dzeja un mītisko simbolu realizācija tajā. Monogrāfija “Mythopoeia. Mūsdienu mītrāde” (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021) veltīta mītisko priekšstatu realizācijas izpētei mūsdienu sabiedrībā.

E-pasts: ingus.barovskis@lu.lv

Kopsavilkums

Rakstā aplūkots Viļa Plūdoņa pirmais sarakstītais un izdots dzejas krājums “Pirmie akordi”, kas publicēts 1895. gadā L. Neimaņa apgādā Jelgavā. Pirmajā krājumā V. Plūdons pievēršas nacionālā romantisma jautājumu realizācijai un transformācijai. Plūdoņa pirmais krājums no mākslinieciskās kvalitātes aspekta vērtējams neviennozīmīgi – no vienas puses, tas ir jauna autora mēģinājums dzejā, saturiski un izteiksmes ziņā neviendabīgs; no otras puses, šajā krājumā ir saskatāmas V. Plūdoņa kā dzejnieka kvalitātes, kas pilnveidojas un sasniedz augstāko maksimumu viņa turpmākajos krājumos. Krājums iedalīts vairākās nodaļās, atsevišķu uzmanību veltot gan liriskai dzejai, gan arī satīrai un ironijai. Nacionālā romantisma raksturīgās īpašības V. Plūdons krājumā lieto divējādi, piemēram, transformējot binārās opozīcijas “ideālā pagātne – tagadne” šaurākā izteiksmes veidā, runājot par liriskā varoņa bērnību kā ideālo pagātne un pieaugušā cilvēka dzīvi kā tagadni. Tomēr satīras un ironijas kontekstā dzejnieks tiešāk pievēršas nacionālajam romantismam raksturīgajam pseidomītoloģijas vilnim un pseidoolimpam. Būtisks akcents V. Plūdoņa krājumā ir laiktelpa un tās mītizācija virziena ietvaros. Ar šī krājuma analīzi ir iespējams iepazīt, kā izveidojās viens no latviešu 20. gs. sākuma ievērojamākajiem dzejniekiem.

Raksturvārdi: Vilis Plūdons, folklorā, nacionālais romantisms, mītiski maģiskais.

Summary

The article is dedicated to Plūdons' first collection of poems “Pirmie akordi” [First Chords], published in 1895 by L. Neimaņa publishing house in Jelgava. In his first collection of poems, Plūdons focuses on realizing and transforming ideas of national romanticism. In terms of artistic quality, Plūdons' first collection can be evaluated ambiguously – on the one hand, it is a new author's attempt at poetry, with heterogeneity of content and expression, yet on the other hand, in this collection, Plūdons' qualities are not yet fully realized; later improving and reaching their highest peak in his subsequent collections. The collection is divided into several chapters, paying special attention to lyrical poetry and also to satire and irony. Plūdons uses the characteristic features of national romanticism in the collection in

two ways, for example by transforming the binary opposition “ideal past-present” into a narrower form of expression, talking about the lyrical hero’s childhood as the ideal past and the life of an adult as the present. However, in the context of satire and irony, Plūdons addresses more directly the wave of pseudomythology which is typical of national romanticism. An important accent in Plūdons’ collection is space-time and its mythologizing. The analysis of this collection allows the reader to learn about Plūdons – one of the most powerful Latvian writers of the 20th century.

Keywords: Plūdons, folklore, national romanticism, mythical magical.

Ievads

Raksts veltīts līdz šim literatūras vēsturē mazāk pētītam vai pat vispār nepētītam Viļa Plūdoņa (īstajā vārdā Vilis Lejnieks, 1874–1940) pirmajam dzejas krājumam “Pirmie akordi” (1895), akcentējot mītisko priekšstatu un folkloras elementu izmantojumu šajā krājumā. Pieeja izvēlēta, pamatojoties uz hipotēzi, ka tieši šis pirmais krājums balstīts uz nacionālā romantisma tradīciju, kas Plūdoņa dzejā ir aktuāla visu dzejnieka radošās darbības laiku.

Ar jēdzienu “nacionālais romantisms” (arī tautiskais romantisms) šī raksta kontekstā tiek saprasts strāvājums, kur ar folkloras un mitoloģijas starpniecību tiek atklāta, idealizēta un slavināta tautas dzīve senatnē un tiek akcentēta nācijas jēdziena izpratne. Precizētu nacionālā romantisma definējumu ir sniedzis kultūras vēsturnieks un komparatīvisks Džozefs Lērsens (*Joep Leerssen*), kas norāda, ka nacionālais jeb tautiskais romantisms ir pagātnes “svinēšana”, definēta tās valodā, vēsturē, kultūras raksturā, kļūstot par iedvesmojošu ideālu mākslinieciskajās izpausmēs.¹ Tas ietver gan folkloras, gan mitoloģijas, gan citu kultūrvēstures parādību sakralizāciju. Savukārt vēsturnieks Mirosļavs Hročs (*Miroslav Hroch*) definē visaptverošu šī virziena iezīmju faktoru, kas saskatāms arī šeit aplūkotajā V. Plūdoņa krājumā, proti, ka katra tauta, katra nacionālā kustība ir meklējusi un atradusi noteiktu dzīves vēsturisko dimensiju, kur ir gan objektīvi eksistējušas pagātnes institucionālās paliekas, gan arī kolektīvā atmiņa, nacionālās vēstures konstruēšana, kas ietver pasakas par nacionālajiem varoņiem un pretiniekiem,² tātad faktiski iekļauj mītiski

maģisko un folklorā bāzēto domāšanas un priekšstatu kopu, kas satur idealizēto pagātni.

Par vienu no nacionālā romantisma ideju aizsākuma brīžiem Eiropā tiek pieņemts 1848. gads.³ Aizsākuma idejas ir skatāmas Žana Žaka Ruso (*Jean Jacques Rousseau*; 1712–1778) un Johana Gotfrīda fon Herdera (*Johann Gottfried von Herder*; 1744–1803) uzskatos, piemēram, J. G. Herdera apgalvojumā, ka tautība ir klimata, ģeogrāfijas, bet it īpaši valodu, tieksmju un raksturu rezultāts.⁴ J. G. Herdera ietekmē sākas arī tautasdziesmu kolekcionešana, folkloras vākšana, kas kalpo par nacionālās savdabības un kultūras ilglaicības pierādījumu, kā arī par tieši J. G. Herdera nopelnu tiek uzskatīta nacionālā romantisma rašanās, kas tiek pamatota ar viņa idejām par humanitātes progresu.⁵ Viena no reprezentētajām idejām kopumā ir paļaušanās uz vēsturiskas etniskās kultūras pastāvēšanu; tajā nozīmīga ir folkloras, to uztver kā vienu no nacionālisma idejiskajiem pamatiem. Eiropā viens no pirmajiem šādiem folkloras traktējumiem ir saskatāms jau brāļu Grimmu darbībā – pasaku krājumā, ko paši Grimmī uzskatīja par autentiski vācisku,⁶ respektīvi, vācu nacionālo identitāti demonstrējošu, un kas kļūst par vienu no nacionālā romantisma idejiskajiem pamatiem. Piemēram, V. Plūdoņa daiļradē folkloras un mitoloģijas motīvi parādās tādos darbos kā “Eža kažociņš”, “Dūkņu sils”, “Jumis – atriebējs”, “Salgales Mada loms”, bet izteikti – tieši pirmajā dzejas krājumā “Pirmie akordi”.

Latvijas kultūrā par nacionālā romantisma virziena sākuma laiku tiek uzskatīti 19. gs. 60.–70. gadi. Dažādos avotos gan datējums

¹ Leerssen 2013, 9.

² Hroch 2007, 14.

³ Evans 2000, 4.

⁴ King 2016.

⁵ Bula 2024.

⁶ Zipes 1988, 32–35.

atšķiras, piemēram, 1926. gadā izdotajā darbā “Latvju rakstniecība portretēs” minēts 1880.–1893. gads.⁷ Jāpiebilst, ka nacionālā romantisma idejas konceptuāli ir svarīgas nacionālās identitātes veidošanā, kas aktuāla 19. gs. beigās, un izteiktākie latviešu nacionālā romantisma pārstāvji ir Juris Alunāns (1832–1864), Auseklis (1850–1879), kas izteikti ietekmējis arī V. Plūdoņa daiļradi, tāpat arī Krišjānis Barons (1835–1923), Andrejs Pumpurs (1841–1902), Jēkabs Zvaigznīte (1833–1867) u. c.

Līdzīgi arī nacionālā romantisma iespaidos veidojas tautas eposi, no kuriem latviešu literatūrā zināmākais ir Andreja Pumpura (1841–1902) “Lāčplēsis” (1888), kaut gan tas nav vienīgais nacionālā romantisma ideju ietekmē tapušais piemērs – jautājumam aktīvi pievērsās Jēkabs Lautenbahs Jūsmiņš (1847–1928) ar 1880. gadā sarakstīto “Zalkša ligava: latviešu teika”, kas ir eposa radīšanas mēģinājums, kā arī 1891. gadā sacerēto “Niedrišu Vidvuds jeb varenu vīru darbi Latvijas senatnē”, kuru konceptuālā ideja saskan ar iepriekš minēto nacionālā romantisma teoriju.

Aktualizējas izteikta neomitolģizācija, piemēram, pseidomitolģisko (pseudoolimpisko) panteonu veido jau pieminētais Auseklis,⁸ un šeit būtiski atzīmēt arī to, ka V. Plūdons sev pseidonīmu izvēlas no Ausekļa radītā panteona – Plūdons Ausekļa panteonā ir upju dievība.⁹

Literatūras vēsturē un līdzšinējos pētījumos Plūdons tiek traktēts kā nacionālā romantisma strāvājumiem piederīgs un tiem sekojošs autors (vismaz savā daiļrades sākumposmā),¹⁰ kas arī nosaka mītiski maģisko priekšstatu lietojumu dzejā, veidojot binārās opozīcijas “ideālā pagātne – neideālā tagadne”, ko varētu traktēt kā Plūdoņa savdabīgu nacionālā romantisma ideju aprobāciju it īpaši “Pirmajos akordos”.

Literatūras vēsturē Plūdoņa daiļrades apskatam un pētniecībai 20. gs. sākumā pievērsušies gan Roberts Klaustiņš, aplūkojot Plūdoņa balādes,¹¹ gan arī Pēteris Birkerts, kas pievērsies

Plūdoņa daiļrades psiholoģiskajam aspektam pētījumā “Plūdoņa daiļradišanas procesa psiholoģija”,¹² tomēr viens no izvērstākajiem pētījumiem, kas veltīts Plūdoņa daiļrades analīzei, ir 1922. gadā apgādā “Valters un Rapa” izdotais Teodora Zeiferta (1865–1929) “Plūdons. Dzīves un dzejas aina Teodora apskatīta”. Tiesa, šajā izdevumā Zeiferts Plūdoņa personības analīzei ir piegājis jūtāmā sentimentālisma un pat dievišķošanas manierē, tomēr būtiskākos secinājumus par Plūdoni izdara, piemēram, sniedz ieskatu Plūdoņa kā literāta tapšanā, aplūko līdz tam izdotos krājumus, izceļot arī dabas mītu ciešo klātbūtni Plūdoņa dzejā. Par Plūdoņa pirmo krājumu T. Zeiferts raksta, ka (citēts mūsdienu rakstu valodā): “Pirmie akordi ir pēc naidīgas, nesamierināmas šķelšanās latviešu gara dzīvē pirmais ievērojams auglīgas apvienošanas, sintēzes mēģinājums. Tie saistās harmoniskā saskaņā ar Ausekli, ko laika centieni bija atbīdījuši labi atpakaļ. Bet pret tautisko gļēvulību un remdenību šē vērsās asa satīra. [...] Plūdons¹³ ir jaunradītājs arī dzejas valodā.”¹⁴ Šī atzinības pārpilnā analīze par Plūdoņa pirmo krājumu ir viens no retajiem pētījumiem tieši par “Pirmajiem akordiem”. Vēlāk, 1932. gadā, T. Zeiferts arī sakārto V. Plūdoņa izlasi, ievadā sniedzot dzejnieka darbu iztirzājumu. T. Zeiferts “Pirmos akordus” traktē kā lielākoties satīriskus vai vispār ignorē V. Plūdoņa mītiski maģisko dzejas slāni; tomēr arī šajā slānī dažkārt ir saskatāmas nosacītas satīras iezīmes.

Vēlāk, jau padomju periodā, atsevišķus rakstus V. Plūdoņa darbiem veltījis arī Reinis Ādmidiņš (1939–2010), piemēram, “Ieskats Plūdoņa 20. un 30. gadu lirikā”,¹⁵ laikmetam raksturīgi skatot V. Plūdoņa darbus caur padomiskās domāšanas prizmu, piemēram, norādot, ka ikviens darbs, kas tapis pagātnē, ir jāvērtē šķiriski, no proletariāta interešu viedokļa,¹⁶ un tas arī rakstā tiek darīts, tomēr R. Ādmidiņš uzsver, ka V. Plūdoņa dzeja 20. un 30. gados ir ļoti daudzveidīga. Pretējos uzskatos ir literatūrvēsturnieks G. Jegermanis, apgalvojot, ka

⁷ Prande 1926, 146.

⁸ Laizāns 1995, 512.

⁹ Johansons 1954, 227.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Klaustiņš 1922.

¹² Birkerts 1923.

¹³ Citātā saglabāta oriģinālrakstība.

¹⁴ Zeiferts 1922, XXVIII–XXIX.

¹⁵ Ādmidiņš 1974.

¹⁶ Turpat, 51.

“20. gadu sākumā Plūdons sasniedza noteiktu meistarības pakāpi, ko vēlākajos gados vairs nepārspēja”.¹⁷ Tam var piekrist tikai nosacīti.

Trimdā izvērstu V. Plūdoņa daiļrades raksturojumu sniedz arī Andrejs Johansons savā apkopojumā “Latviešu literatūra”, ko izdevis apgāds “Trīs zvaigznes” Stokholmā 1954. gadā, secinot, ka Plūdoņa dzejā saskatāms gan tautiskais romantisms, gan sentimentālisms, tomēr dzejnieks pievērsies arī “modernā cilvēka dvēseles lāstam”.¹⁸ Toties par “Pirmajiem akordiem” Johansons ir bargs – viņš uzskata, ka krājumā autora viedoklis ne tuvu nav skaidrs un krājumā “mainās iepriekšējā laikmeta motīvi ar jaunās strāvas programmatiskajām ieskaņām”.¹⁹ Tomēr jāatzīst, ka A. Johansona skatījums uz krājumu ir korekts, jo “Pirmajos akordos” ir vērojamas izteiktas pretrunas liriskā varoņa uzskatos un domāšanā, uz ko norāda A. Johansons: “[V]ienā vārdā viņš norobežojas no “dīkoņa, kas listu āpša ādā”, otrā lūdz, lai Varenais viņu pasarga no “skrejas milziskas uz priekšu”.²⁰ Te parādās V. Plūdoņa saistība ar nacionālā romantisma binārajām opozīcijām, īpaši centrēšanās uz ideālo pagātņi.

Padomju periodā V. Plūdoņa darbībai uzmanība pievērsta pastarpināti, taču nevar apgalvot, ka Plūdoņa darbi nepārprotami tiktu ierobežoti vai cenzēti. Atsevišķi darbu kopojumi izdoti arī pirms tam. No 1974. līdz 1978. gadam ar Jāņa Sudrabkalna ievadu publicēti V. Plūdoņa “Raksti” trīs sējumos, kuros apkopota liela daļa no viņa darbiem, protams, ar norādi, ka “ārpusē atstāti galvenokārt tie dzejoļi, kas buržuāziskās Latvijas laika krājumos pauž mums nepieņemamu ideoloģiju”,²¹ taču šāda pieeja skar ne tikai V. Plūdoni, bet daudzus t. s. pirmspadomju autorus. Jau 1941. gadā “No latviešu tautas bibliotēkā un antikvariātiem izņemamo grāmatu sarakstā” ir iekļauts V. Plūdoņa darbs “Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas”, tiesa gan, tikai VAPP izdevums.²²

Kritisku attieksmi pret V. Plūdoņa daiļradi pauž viens no padomju perioda redzamākajiem literatūrzinātniekiem Vitolds Valeinis (1922–2001), kas samērā visaptverošajā “Latviešu lirikas vēsturē” (1976) norāda, ka V. Plūdoņa sākotnējā dzeja ir laikmetam raksturīgās oriģinālās individualitātes attīstīšanās viens no piemēriem,²³ bet, runājot par 20. gs. 20. gadiem, – stagnācijas un oriģinalitātes zuduma piemērs, tostarp arī bez nozīmes sabiedrības dzīvē,²⁴ kas gan ir attiecīgā laika izplatīta kritiska frāze, runājot par 20.–30. gadu literatūru. Tomēr arī V. Valeinis uzsver lielo dabas tēlu nozīmi Plūdoņa dzejā, kas ir svarīgs akcents arī šī raksta kontekstā.²⁵

V. Plūdoņa dzejas metrikai pievērsusies literatūrzinātniece Janīna Kursīte pētījumā “Latviešu dzejas versifikācija 20. gs sākumā, 1900–1919”, kurā uzsver neviendabību arī metriskajās un strofiskajās formās, žanros un tematikā: ““Pirmajos akordos” sastopam gan antoloģisko, gan liriski prātniecisko dzeju, idilles, dziesmas, epigrammas. Te ir liela metriskā un strofiskā dažādība.”²⁶ Tomēr šo dažādību, iespējams, attaisno pats V. Plūdons, kas rakstā: “Mans uzdevums. Padarīt mūsu valodu par spējīgu izteikt visu, visu. Visos dzejas arodos atstāt paraugus. Romānā, novelē, traģēdijā, komēdijā, drāmā, dziesmā, balādē, romancē, sonetā, epigrammā, ceļojumu aprakstā, anekdotē *etc.* Izlietojot visdažādākās atskaņas, pantmērus, vārsmas, klauzēš *etc., etc.*”²⁷

Atsevišķi V. Plūdoņa daiļradei veltīti raksti pieejami arī dažādās apkopojos un informatīvās literatūras vēsturēs, taču tie mazāk analītiski, lielākoties biogrāfiski un atstāstoši, tāpēc šeit netiks detalizēti analizēti. Tomēr no šī ieskata atsevišķos pētījumos var secināt, ka attieksme pret V. Plūdoņa daiļradi nav viennozīmīga; to ietekmē gan laikmeta sociokulturālais un politiskais konteksts, gan arī dzejnieka daiļrades izvērtējums. Mūsdienu literatūrzinātnē V. Plūdoņa daiļradei uzmanība pievērsta pastarpināti vai nemaz. V. Plūdoņa lomu un

¹⁷ Jegermanis 1992, 250.

¹⁸ Johansons 1954, 227.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Turpat.

²¹ Labrence 1974, 528.

²² No latviešu tautas bibliotēkā un antikvariātiem izņemamo grāmatu saraksts 1941, 30.

²³ Valeinis 1976, 67.

²⁴ Turpat, 200.

²⁵ Turpat.

²⁶ Kursīte 1988, 101.

²⁷ Plūdonis 1984, 57.

nozīmi aktualizēja konference “‘Atraitnes dēla’ un ‘Eža kažociņa’ autoram – 150” 2024. gada martā, kurā 12 dažādu nozaru pētnieki pievērsās atsevišķu V. Plūdoņa daiļrades aspektu analīzei un izpētei, prezentējot pētījumus gan par Plūdoņa bērnu dzejas recepciju mākslā, gan par Plūdoņa daiļrades un uzskatu interpretāciju staļinisma ideoloģijā, gan arī pievērsoties mazāk skatītiem Plūdoņa darbības aspektiem, piemēram, viņa sarakstītajām mācību grāmatām.

V. Plūdoņa pirmais dzejoļu krājums ir cieši saistīts ar 19. gs. beigu kopējo valdošo literāro virzienu strāvojumiem, tajā parādās nacionālās atmodas idejas, kaut gan krājumā tās nav līdz galam realizētas vienotā pieejā. Laika periodā, proti, 19. gs. 80. un 90. gados, kad V. Plūdons aizsāk šī krājuma sagatavošanu, jo īpaši spēcīgs ir neomitologizācijas vilnis,²⁸ turklāt tas ir aktuāls visā Eiropā, un latviešu dzeja no Eiropas kopējiem strāvojumiem atstatus nestāv. V. Plūdoņa pirmais krājums tiek vērtēts dažādi, pamatojoties uz tā ne līdz galam izturēto stilistisko koncepciju un autora pretrunām, tomēr vienlaikus tas tiek atzīts par Plūdoņa unikālās stilistikas aizsākumu.

Krājuma tapšana un izdošana

Pirms uzmanība tiek pievērsta V. Plūdoņa krājuma “Pirmie akordi” izvērstākai analīzei, nepieciešams nedaudz iepazīstināt ar krājuma tapšanas vēsturi, kas demonstrē krājumu kā apzinātu literāru darbu, nevis tradicionāli ierasto dzejoļu sakārtojuma formēšanu. Jāsecina, ka krājuma tapšana ir savdabīga. V. Plūdons, mācoties Bauskas pilsētas skolā (1887–1890), nosūtīja savus dzejoļus žurnālam “Austrums”, taču no žurnāla redakcijas saņemtā atbilde bija negatīva, V. Plūdoņa pirmie literārie mēģinājumi atzīti par publicēšanai nepiemērotiem.

Viens no V. Plūdoņa iecienītākajiem autoriem ir Auseklis, kura daiļrade izteikti ietekmējusi arī V. Plūdoņa pirmo krājumu, un viņš izlemj rīkoties tāpat kā Auseklis, proti, sagatavot uzreiz publicēšanai gatavu dzejoļu krājumu. Sākotnējais šī krājuma nosaukums ir “Nakts ainas”, kā V. Plūdons raksta

1893. gada 5. maija vēstulē brālim, tomēr vēlāk, 1894. gadā, vēstulē brālim tiek minēts nosaukums “Pirmie akordi”.²⁹ V. Plūdons šo krājumu piedāvā vairākiem tā laika populārākajiem izdevējiem, piemēram, Pūcišu Ģerderam (1847–1919) Jelgavā, kurš izdevis virkni ievērojamu latviešu autoru darbu, tostarp Andreja Pumpura, Matisa un Reiņa Kaudzišu, Frīdriha Mālberģa, Lapas Mārtaņa u. c. Arī Stepermaņu Krustiņa apgādam “K. Stepermaņa apgāds” Bauskā pēc tam, kad Plūdons ir iepazinies ar Stepermani un tas pat ir atzinīgi izteicies par krājumu, tomēr pēc ilgāka klusuma brīža un V. Plūdoņa neatlaidīga jautājuma pēc atbildes izdošanas jautājumā krājumu noraida, pamatojot, ka “labi izdevušies satīriskie dzejoļi, bet liriskajiem trūkstot idejas, lai gan kodols visur veselīgs, caurredzams”.³⁰ Taču neviens no šiem izdevējiem Plūdoņa pirmo krājumu neizdod.

Galu galā V. Plūdons vērsās pie literatūrvēsturnieka un kritiķa Teodora Zeiferta (1865–1929) ar lūgumu palīdzēt izdot šo krājumu, nosūta arī manuskriptu, taču manuskripts pa ceļam pazūd. Var secināt, ka “Pirmo akordu” pirmā versija līdz ar to ir gājusi zudībā, jo manuskripts ir rokrakstā un, cik saprotams, kopija nav izveidota, taču V. Plūdons neatlaidīgi sagatavo jaunu variantu. Tiesa gan, T. Zeiferts norāda, ka manuskripta pirmā versija atrasta, tā kļūdas pēc nonākusi kādā redakcijā, uz kuru acimredzot T. Zeifertam sūtīta. Taču V. Plūdons jau aktīvi strādājis pie otrās versijas, un atradums vairs nav aktuāls.³¹

T. Zeiferts iesaka krājumu izdot, nosūta to izdevējam Ludim Neimanim (1863–1926), kas 1895. gadā krājumu laiž klajā ar šobrīd zināmo nosaukumu un apakšnosaukumu “Liriski un satīriski dzejojumi”. T. Zeiferta sajūsma par šo krājumu jau pieminēta raksta ievadā.

Ņemot vērā visu minēto, jāsecina, ka V. Plūdoņa “Pirmie akordi” ir konceptuāli veidots izdevums, nevis nesaistīti rakstītas dzejas apkopojums krājumā. Tiesa gan, šāda tradīcija ir vērojama romantisma laikā kopumā. Lielākoties arī tajā ievietotie dzejoļi ir pirmpublicējumi.

²⁹ Plūdons - Lejnīkam 1894, RTMM 39120\1.

³⁰ Citēts pēc: Zeiferts 1922, XXV.

³¹ Citēts pēc: Zeiferts 1922, XXVII.

T. Zeiferts norāda, ka V. Plūdons sacerējis pat četrus piecus dzejoļus dienā, tas saskatāms bieži tuvajos vai pat atkārtotajos mītiskajos tēlos un dzejoļu mākslinieciskajā izteiksmē. Būtisks akcents – krājums iecerēts daļēji kā satīrisks, daļēji kā lirisks tekstu kopums.

Krājums iekārtots³² visai savdabīgi, to ievada “Prologs”, kam seko nodaļas: “Dziesmas”, tālāk ir nodaļas “Antoloģiski”, “Liriski idilliski”, “Liriski satīriski” un “Liriski prātnieciski”, pēdējā visai plašā nodaļa nosaukta par “Epigrammatiski, humoriski, ironiski”, bet krājumu noslēdz “Epilogs”, kas, faktiski tāpat kā “Prologs”, ir tikai viens dzejolis ar izteiktu cerību un acinājumu cīnīties tālāk. Jāsecina, ka nacionālajam romantismam raksturīgās pseidomitolozģizācijas ietekmes vairāk atklātas tajās nodaļās, ko V. Plūdons definējis kā satīriskas. Tomēr arī satīriskajās nodaļās ir saskatāma tautiskā romantisma ietekme.

Ausekļa ietekme krājumā atklājas ne tikai idejā par konceptuālu dzejoļu krājumu, bet arī saturiski, proti, pseidomitolozģiskā poētikā. Šāda poētika gan V. Plūdoņa dzejā nononāk priekšplānā, jo V. Plūdons neveido pseidopanteonu, un pseidomitolozģiskais izpaužas atsevišķos tekstos, jo īpaši satīriskajā un humoriskajā dzejā, kur V. Plūdons dažkārt pat ironizē par tautiskā romantisma idejām, bet vienlaikus arī kritizē tos, kam nav svarīga nacionālā identitāte, piemēram, dzejoli “Dej, tauta, liksmojies”, arī latviešu mitoloģisko un pseidomitolozģisko būtņu tēlos, piemēram, Laima, Līga, Milda, Kaunis, lietuvēns.

Iespējams, tieši uz šo krājumu var attiecināt arī V. Plūdoņa paša vēlāk rakstīto manuskriptā “Dzejas kodols un būtība”, ka “mūsu vēsture dzejā pārāk maz izsmelta. Vienīgi Pumpurs un Auseklis. Bet cik daudz še vēl slēpjas vielas rakstniekam [...]”³³

Folkloras un mītiski maģiskā realizācija

Kā jau minēts, V. Plūdoņa krājumā ir prologs, nodaļas un epilogs, kur tikai viens dzejolis. Krājumā V. Plūdons apvieno gan iepriekš jau apspriestos nacionālā romantisma ideālus, gan arī primāri satīriskus darbus. Līdz ar to šajā dzejoļu krājumā izteiktāk mītiski maģiskais atklājas tajās nodaļās, kurās V. Plūdons atklājas kā lirīķis, nevis satīriķis.

Par krājuma moto var uzskatīt prologa ceturto rindu: “Un lauzties es gribu, cik jaudas!”³⁴ Proti, liriskais varonis ir cīnītājs, nevis pasīvs vērotājs; tas vairāk atklājas tieši ironiskajā dzejā, kamēr liriskajā cīņa ir slēptāka, tā ir cīņa ar sevi, ar reālo laiku, cīņa par atmiņu, par pagātnes telpu, kas simbolizē visu labo, bet ko nav iespējams pārcelt reālajā laikā, tāpēc krājuma varonis pats par sevi ir saikne starp pagātni un tagadni. V. Plūdons apzinās dzejas sakrālo aspektu, ja ņem vērā, ka indoeiropiešu folklorā dzejnieks ir vidutājs ne tikai starp debesīm un zemi, bet arī zemi un pazemi (nāves valstību), tāds, kas haosu sakārto kosmiskajā kārtībā,³⁵ un līdz ar to tāds, kas savieno pagātnes un tagadnes laiku. Dzejniekam ir īpašs uzdevums – veidot pagātnes un tagadnes saistīti un kolektīvo atmiņu, kas balstīta mītiskajos un folkloras priekšstatos, arī sakralizētos dabas tēlos, uz ko plašākā kontekstā norāda arī M. Hročs, apgalvojot, ka laika periodos, kad domāšanā un mākslinieciskajā valodā aktīvs ir nacionālais romantisms, pat izteiktos modernizācijas procesos nav iespējams koncentrēties tikai uz industrializāciju.³⁶ V. Plūdoņa krājumā tas saskatāms kā centrēšanās uz dabas specifiku un vēsturisko mītisko domāšanu. Tāpat – kaut gan šajā krājumā nav izteikti vērojamas atsaucis uz latviešu dievībām, tomēr atsevišķos gadījumos autors tās piemin. Piemēram, krājuma pirmajā nodaļā V. Plūdons atsaucas uz Laimu – dievieti latviešu mitoloģijā, kuras viena no funkcijām ir materiālā palīdzība un

³² Rakstā izmantots krājuma variants, kas iekļauts 1974. gadā izdotajos Viļa Plūdoņa “Rakstos”. Salīdzinot ar pirmizdevumu, 1974. gada izdevumā ir mainītas tikai atsevišķas valodiskas nianšes.

³³ Plūdons. Dzejas kodols un dzejas būtība. RTMM 39487.

³⁴ Te jāpiebilst, ka vārds “lauzties” lietots pirmpublicējumā, daiļdarbu izlasē 1922. gadā lietots vārds “cīnīties”, bet gan 1932. gada kopotos daiļdarbos, gan arī 1974. gada “Rakstos” lietots vārds “cīsties”.

³⁵ Kursīte 1988, 12.

³⁶ Hroč 2007, 14.

aizgādības nodrošināšana,³⁷ bet arī Laimas labvēlība nav automātiski iegūstama, tā ir atkarīga no “uz priekšu censoņi! Vēl cīņiņi jo sīvi // Ir stingri jāiztur, pirms Laima roku sniegs.”³⁸ Šāda V. Plūdoņa pieeja ir balstīta mītiskajā domāšanā, kas ir saskatāma folkloras materiālā kopumā, piemēram, pasaku motīvos atklājas, ka dievību labvēlību iespējams iegūt tikai ar fizisku darbu, ētiskām un estētiskām kvalitātēm.

Būtiskākais mītiskajos priekšstatos balstītais aspekts V. Plūdoņa krājumā ir laiktelpas realizācija – dzejnieks šeit jau ieskicē divus laiktelpas formātus, proti, tagadni (t. i., laiks, kas noris šajā brīdī) un idealizēto pagātņi (laiks, kas vairs nepastāv, kas ir bērnības laiks, vai laiks, kas notiek idealizētā dabas vidē, piemēram, dzejolī “Silā”). Kā skaidro Džozefs Lērsens, šādas binārās opozīcijas ir raksturīgas tautiskajam romantismam, idejai par tautisko romantismu kā vēstures un kultūrtēlu akcentētāju.³⁹

Tomēr V. Plūdoņa krājumā mazāk tiek akcentēta tautas kopējā pagātne un mītiskā kopatmiņa. “Pirmajos akordos” autors centrējas uz izteiktāku liriskā varoņa individuālās atmiņas akcentāciju, liekot priekšplānā nevis vispārību, bet individualitāti, kas vispār ir raksturīgi romantismam.

V. Plūdoņa izpratnē šīs binārās opozīcijas (tagadne – pagātne) saistās ar šo brīdi, realitāti un seno, mītisko laiku jeb “seno brīvi”, piemēram, dzejolī “Dodi, Dievs”:

“Dodi, Dievs, man sirdī seno brīvi –
Bērnu dienu daiļo atspulgu,
Jautras jūtas, debešķīgus sapņus,
Varavīkšņojošu cerību.”⁴⁰

Ideālais pagātnes laiks šeit ir bērnībā, bērna brīvībā, kam raksturīgas cerības, sapņi, jautras jūtas, proti, tādi ideāltēli, kas vairs nav raksturīgi pieaugušajam cilvēkam, vismaz tā to traktē V. Plūdons šī krājuma kontekstā; šāda

idealizācija atkārtojas ne tikai citētajā dzejoļa fragmentā, bet vairākos krājumā iekļautos tekstos, piemēram, dzejoļos “Vasaras brīvdienās”, “Mūsu druvas”, “Vecmāmuļai”, kur simbolizē uzkrātās zināšanas un saikni ar pagātņi u. c.

“Pirmajos akordos” aizsākas arī V. Plūdoņa kā dabas liriķa pazīmes, iespējams saskatīt dabas sakralizāciju. Mītizētajā domāšanā dzejnieks akcentē mitoloģijā balstītu pasaules uzbūves modeli, par ko runā, piemēram, Kārlis Straubergs rakstā “Viņa saule”⁴¹ – par pasaules trīsdaļīgo uzbūvi: debesis, pazeme, zeme.⁴² Krājumā “Pirmie akordi” īpaša uzmanība pievērsta zemei un debesīm, mazāk pievēršoties htoniskajam jeb pazemei. Piemēram, pat zemes auglību, kas mītiskajos priekšstatos tiek bieži saistīta ar htonisko, duālo, proti, dzīvību do-došo, bet vienlaikus ņemošo, V. Plūdons vairāk saista ar cilvēku zemi un saules gaismu. Šajā pieejā ir saskatāms arī tautiskā romantisma koncepts par idealizēto pagātņi, kur tad, protams, priekšplānā tiek likts celestiālais, nevis htoniskais. Kā jau minēts, V. Plūdons dabu sakralizē, balansējot uz sentimentālisma un patētisma robežas, piemēram, dzejolī “Ziedoni”:

“Puķu smaršu ziedons mētā,
Zilu margu debess laista,
Putni čiras nemitīgas
Jautrā vainadziņā saista.

Visa daba liksmi ligo. –
Sirds, kam tu vēl sērās gaudi?!...
Meti rūpes, meti raizes,
Dabai līdzī priekus baudi!”⁴³

Romantismam kopumā raksturīga dabas idealizācija, un arī V. Plūdoņa dzejā daba ir prieka, dzīvības un seno sapņu avots, daba – druvas, pļavas –, arī dabas atmodas momenti – pavasaris, “ziedons” u. c. – ir sakralizēti un V. Plūdoņa uztverē cieši saistīti ar seno, pagājušo laiku, bet vienlaikus tie ieskicē arī ciklisko laiku pretstatā lineārajam laikam, kas raksturīgs urbānajai videi. Savā pirmajā

³⁷ Kursīte 2020, 112.

³⁸ Plūdons 1974, 10.

³⁹ Leerssen 2013, 9–25.

⁴⁰ Plūdons 1974, 15.

⁴¹ Strauberga uzskati šajā mitoloģijas un folkloras traktējumā tiek kritizēti, diskusijai veidojoties ar Ludvigu Adamoviču.

⁴² Straubergs 1937, 604.

⁴³ Plūdons 1974, 12.

krājumā gan V. Plūdons urbānās vides tēlojumam nepievēršas vai pievēršas tam nosacīti, demonstrējot to kā vidi, kas ir pamesta un nav aktuāla konkrētajā brīdī, jo priekšplānā ir dabas elementi. Tomēr tāpat saskatāma arī, kā jau minēts, sentimentālisma ietekme ar idealizētu, pārlietu emocionāli tēlotu subjektīvu cilvēcisko jūtu, intīmo pārdzīvojumu un dabas atainojuma tēlojumu.

Līdzīgi mitoloģizēti poetizētas tiek, piemēram, "Mūsu druvas", kuras ar rūpestiem slacijušas sentēvu – tieša atsaucē uz pagātnes laiku – asaras:

"Mums mīlas šīs druvas!... Tās slacīja
Ar rūpestiem sentēvu asara,
Un bērībā paši tur rotājām
Pa nopļautām vizuļu rugājam."⁴⁴

Jēdziens "sentēvi" saistāms ar pagātni, viedumu, balstoties arī senču kulta idejā, ar ko vienkāršoti izprot mirušo garu pielūgšanu, bet paplašināti senču kultu var traktēt kā romantizētās patriarhālās kultūras pamatu, jo dzimtas virieši ir saistīti ar senčiem (sentēviem, kā raksta V. Plūdons) un nodod senču zināšanas jaunajai paaudzei. Tāpat dzejoli atkal tiek akcentēta pagātne, bērība, kurā liriskais varonis rotaļājas pa nopļautu vizuļu rugājiem, ir ciešā saiknē ar dabu, ir dabas daļa. Bērība tiek akcentēta kā aizgājušais ideālais laiks. Bērna tēls kopumā tiek saistīts ar īpašu cilvēka mūža laika posmu – dzīves rītu; bērns ir ciešāk saistīts ar dabu, dabas valodu,⁴⁵ ar pirmatnējo, pēc tam pieaug un kļūst par kultūras daļu.

Laiktelpas kontekstā minama arī gadalaiku mija, kas iezīmē izteiktu cikliskā laika jēdzienu, arī raksturīgu mītiskajai domāšanai. Piemēram, dzejoli "Vasaras brīvdienas" tas uzsvērts sevišķi spilgti, liriskajam varonim ik gadskārtu nonākot tēvtēvu jaukās birztalās, kur gars var atspīrgt un jūtas dzirkstīt, bet, jaušoties rudēnim, liriskais tēlojums izzūd, aiz padebešiem tiek atklāts nogurums, notiek atgriešanās gan no mītizētā laika reālajā laikā, gan arī uzsvērtā jauna cikliskā laika fāze. Uzskatāmam piemēram arī dzejoļa fragments:

"Ik gadskārtu,
Kad nonāku
Es tēvtēvu jaukās birztalās,
Kur viss tik kluss,
Kur maigi dus
Kā sapņos upe puķu palejās, –
Tad gars man spīrgst
Un jūtas dzirst,
Un cere cilda dailes veidolus [...]"⁴⁶

Krājuma sarakstīšanas laikā V. Plūdons vairs nedzīvoja dzimtas mājās, kas arī šo tematisko loku viņa dzejā, iespējams, ja ne tikai sekmē, tad aktualizē. Līdzīgi tēva māju kā seno, aizgājušo cerību pilno laiku manifestācija pat simbola līmenī ir saskatāma arī dzejoli "Uz semināru braucot", kur tiek rezumēts viss iepriekš minētais mītiskais koncepts – sakralizētā laiktelpa (dzimtenes lejas, gravu birztalas u. c.) tiek pamesta, liriskais varonis dodas prom, slavina pagājušo, pagātnē palikušo laiku un telpu (bērību) un akcentē arī ciklisko laiku, proti, "sveikus, ja abus uzturēs Dievs, Ziedonī jaunā tīksimies"⁴⁷. Gadalaiku mija tieši šajā krājumā pilda gan cikliskā laika tēlotājfunkcijas, gan arī veido pretstatu pārus, binārās opozīcijas ar arī jau minēto idealizēto pagātni (kas ir vasara) un šībrīža realitāti (kas ir ziema, rudens).

Un lai arī pirmā krājuma mītiskais koncepts šķiet gan vienveidīgs, gan arī atsevišķos gadījumos neveikls, tomēr V. Plūdons arī demonstrē sevi kā dzīvības un atdzimšanas liriķi, kur dzīvība un nāve tiek gan pretstatīta, gan arī uzsvērts, ka arī nāve ir neatņemama cikliskā laika sastāvdaļa, tomēr tieksme uz dzīvību ir cilvēciska un liekama priekšplānā. Piemēram, teju gotiskās literatūras iespaidots šķiet dzejolis "Kapenes", kur diskutēts par dzīves bezjēdzību, proti, tās dzīves, kas ir realitāte, nevis atmiņu un pagātnes laiks, tomēr tik un tā kapenes liriskajam varonim šķiet baigas, biedējošas un nesavienojamas ar dzīves uzskatiem.

V. Plūdoņa centrēšanās uz celestiālo simbolizē saules tēls, kas izmantots vairākkārt. Saulei mītiskajos priekšstatos ir nozīmīga loma, kaut vai, piemēram, tā ir visuma radošā spēka iemiesojums, kosmosa centrs, "tā sirds, gaismas visu

⁴⁴ Plūdons 1974, 15.

⁴⁵ Weist 1983.

⁴⁶ Plūdons 1974, 14.

⁴⁷ Turpat, 17.

aptverošā acs⁴⁸ – kā saules tēlu mītiskajā domā raksturo folkloras pētniece Janīna Kursīte.

Saules metafora lietota, raksturojot jaunas acis, akcentējot sievišķo, arī auglību, kas ar to saistīta. Tāpat saule ir jau minētās mītizētās pagātnes simbols, arī ienākot sentimentālisma ietekmēm;⁴⁹ visa pagātne un bērība šeit ir saules apspīdēta, ziedoņa apziedēta. Saules nozīme mītiskajā domāšanā ir plaša, sākot no jau minētā Janīnas Kursītes secinājuma līdz saulei kā gadalaiku cikla daļai, kas savukārt rada sasauces ar ciklisko laiku, līdz auglības simbolam, jo tā nodrošina zemes dzīvību un ražību. Saules tēls, balsoties uz rietēšanas un uzlēkšanas ciklu, ir saistīts ar mirstošo un atdzimstošo dievību ideju.⁵⁰ Šis tēls, proti, saules slavinājums, turpinās, šķiet, lielākajā daļā V. Plūdoņa lirikas, piemēram, krājumos “Mūzas mirklī” (1925), arī “111 lirisku dziesmu (1918)”, “Pretim saulei” (1937) u. c.

Literatūrzinātnieks Bronislavs Tabūns grāmatā “Modernisma virzieni latviešu literatūrā” raksta, ka Plūdoņa dzejā, līdzīgi kā, piemēram, Kārļa Skalbes lirikā, dominē panteistiskā tonalitāte, pirmatnīgā daba ar tās stihijām.⁵¹ Šim apgalvojumam ir iespējams piekrist, arī skatot V. Plūdoņa pirmo krājumu, lai gan tas izcelts daudzos V. Plūdoņa darbos turpmāk (piemēram, balādēs “Atraitnes dēls”, “Uz saulaino tāli” un “Salgales Mada loms”). Viens no pirmatnējās dabas simboliskiem aspektiem ir ūdens tēls, kas jo sevišķi tiek apspēlēts “Salgales Mada lomā”, kur ūdens iezīmē htonisko un nāvi. Krājumā “Pirmie akordi” ūdens, kas izplūst no zemes, ir simbols, kas iezīmē saikni ar pagātņi, ar senām zināšanām; V. Plūdons šajā krājumā neuzsver ūdens kā htoniskā elementa bināro dabu.

Vairākas reizes ūdens simbolika ir realizēta strauta tēlā – dzejoli “Tēvmāju strautam”, pie kura liriskais varonis kādreiz ir guvis mieru un

prāta spirtumu, cerības un ierosmes, un tagad tiek jautāts, vai strauts atkal sniegs tādas pašas izjūtas. Tāpat dzejolis “Strauta gravā”:

“Tai vietai tagad garām eju,
Kur toreiz visi sēdējām,
Kad pirmo reizi tavu seju
Es šķitu mīļi uzsmaidām. [...]
Ar sērām domām raugos žēli,
Man liekas, it kā teiktu viss:
Par velti! Tavi sapņu tēli
Kā blāzmas stari izdzisis.”⁵²

Strauta simbolika šajā gadījumā ir saistīta ar mītiskajām, slepenajām zināšanām, atmiņām, senlaikiem, padziļināto, arī sapņu pasauli. Tā lielā mērā sasaucas ar mītiski maģisko ūdens simboliku, kur ūdens ir gan dzīvības izcelšanās, gan auglības, tīrības, šķīstības simbols. Šajā gadījumā arī vērojamas htoniskā simbola iezīmes – grava, strauts ievēd it kā bistamajā, aizmirstībā, kur nav cerību; faktiski šis ir viens no retajiem krājumā iekļautajiem dzejoļiem, kur saskatāmas arī bezcerības iezīmes (līdzīgi arī dzejoļos “Ap pusnakti” un “Kapenes”, kā arī dažos citos, kuros mītiski maģiskais aspekts nav saskatāms).

V. Plūdons akcentējis arī ūdens htonisko dabu, saistību ar nāvi, piemēram, krājumā *Via dolorosa* iekļautajā ciklā “Pie nāves atvara” atklājas ūdens htoniskais un nāvējošais spēks; līdzīgi V. Plūdons izmanto arī purva simbolisko nozīmi, demonstrējot mītiski maģiskos priekšstatus par purvu kā htonisko haosu, saistītu ar nāvi, iznīcību.

Savdabīgs, kvantitatīvi tikai vienā dzejas tekstā izmantots ir niedres motīvs; latviešu un Eiropas mitoloģiskajos priekšstatos niedre simbolizē vīrišķo spēku radošo sākotni, niedres (daudzskaitli) – nediferencētu haosa telpu.⁵³ Uzskatāmam piemēram dzejolis “Niedrājs”:

“Klau, zaļais niedrājs upes klusā lejā
Kā vaidu kokle žēli džigot sāk,
Un džigas, šūpodamās rāmā dejā,
Pa viņu trīsulišiem augšup nāk.

⁴⁸ Kursīte 2020, 199.

⁴⁹ Sentimentālisms šajā gadījumā ir strāvotums Eiropas literatūrā, kam izteikti raksturīgas ir šādas pazīmes: idealizēts, pārāk emocionāls cilvēka subjektīvo jūtu tēlojums, dabas atainojums, intīmo pārdzīvojumu tēlojums.

⁵⁰ Cirlot 1971, 317.

⁵¹ Tabūns 2008, 16.

⁵² Plūdons 1974, 14.

⁵³ Kursīte 2018, 347.

Kas viņam kait? Kam sērās kapu vaidās
Tas skumīgs asarainas jūsmas lej?
Vai zelta laikus atejam viņš gaidās?
Vai žēl tam ziedoņa, kas projām skrej?

Gan saule smaidot kairinoši rauga
Ar saldiem skūpstiem viņu mierināt,
Bet nevis skūpst, kas nāk no dabas drauga, –
Tik gais, tik gais to paspēs klusināt.”⁵⁴

Arī šajā tekstā V. Plūdons, krājuma kopainā atkārtojoties, centrējas uz “zelta laikus atejam viņš gaida”, taču niedres simbolika šeit jau skaidrojama divējādi: gan niedres kā mūžību iemiesojošs tēls, gan arī niedres un to skaņa vējā kā simbols atmiņām un cerībām par kādreiz pastāvējušajiem zelta laikiem. Dabas skaņas, ko rada niedres vējā, vienlaikus ir gan haosa telpa, gan arī laiktelpu sasaiste (tagadne un pagātne) un atmiņas par pagājušo.

Pagājušā laika kā ideālā laika tēlojums tiek demonstrēts arī sadaļā “Epigrammatiski, humoristiski, ironiski”, kas, kā jau minēts, piederīgs satīriskajai dzejai, kas šeit aplūkota ierobežoti, bet arī šajā nodaļā V. Plūdons atgriežas pie ideālā laika meklējumiem dzejolī “Dej, tauta, liksmojies”. Tajā autors tēlo tieši šo aizgājušo laiku, visai tieši atsaucoties uz Ausekli. Pirmajā pantā, kā tas noprotams pēc pieminētajām reālijām (vara bungas, dūkas, diži ozoli), tiek tēlota sentautu sanākšana svētkos, bet tad Plūdons pārmet mūsdienu cilvēkam – “Kam vairies, kautries tu? Tās tavas dētās olas // (Kā teica Auseklis), ko izperējšas skolas.”⁵⁵ Tālāk tekstā gan noprotams, ka V. Plūdons ironizē par latviešiem, kas noniecina nacionālās identitātes vērtības.

Ironiskās un satīriskās dzejas kontekstā V. Plūdoņa tekstā parādās arī atsevišķas pseido-olimpa dievības, piemēram, Kaunis un Milda. Kauņa tēlu Juris Alunāns ir aizguvis no Teodora Narbuta “Lietuviešu mitoloģijas” (1835)⁵⁶, un latviešu nacionālā romantisma pseidopanteonā šis tēls tiek iekļauts. V. Plūdons raksta:

“Riet diena. Upes ainava
Ar miglas šķidru klājas;
Gar kārkļāju tur jaunava
Kā gulbe balta vizinājas.
Ai, meiča, meiča, uzmanies:
Pa krūmiem Kaunis ziedos ies! [...]”⁵⁷

Kaunis šajos konstruētajos mītiskajos priekšstatos tiek definēts kā mīlestības dievs, kas antropomorfizēts kā jauns, skaists puisis ar zilu puķu vainagu pušķots, ziliem spārnēm izgreznots un ziliem sudrabā izaustiem svārciņiem aprotāts,⁵⁸ kā to raksturojis J. Alunāns, bet Auseklis savukārt Kauni definē kā vienkārši mīlestības dievu.⁵⁹ Šādi V. Plūdoņa meklējumi pēc dievībām, kas latviešu mitoloģijā nav sastopamas, skaidrojami divējādi – no vienas puses, to iespējams uzskatīt par Plūdoņa ironiju un satīru par pseido-olimpa aktualitāti nacionālā romantisma kontekstā, bet, no otras puses, līdz ar šīs mītiskās būtnes tēlu Plūdoņa dzejā ienāk arī romantika, pat erotisms, citētajā dzejolī izvēršot brīdinājumu par dabas gara seksualitātes ietekmi, dabisko jūtu atmošanos, nakts stundām kā laika momentu, kad notiek cilvēka un mītisko būtņu saskare. Tāpat V. Plūdons atsauca uz pseido-olimpa dievieti Mildu, kas ir mīlestības dieviete – “Ka latvjos dziestot Mildas svētā liesma”⁶⁰ Tā V. Plūdons ironizē par latviešu identitāti un dabu, noraidot “baumas”, ka latvieši tikai “ķivējas”, un argumentē, ka mīlestības aspekts sabiedrībā tikai kāpj. Tālāk V. Plūdons dzejas tekstā izmanto arī pretstatu starp divu dieviešu mītiskajām funkcijām, proti, Līgas un Mildas tēlus, raksturodams, ka mūsdienu (t. i., V. Plūdoņa laika) cilvēks pārsvarā pievēršas “Mildas tekām”, bet vienlaikus sauc sevi par Līgas dēlu; tā V. Plūdons faktiski runā par duālo cilvēka dabu. Jāpaskaidro, ka pseidomītiskajos priekšstatos, ko dzejnieks šeit acīmredzami lieto, Līgas funkcijas ir miers cilvēku starpā, kā arī dažādu amatu un prasmju ierādīšana. Folklorists Aldis Pūtelis gan nodaļa, piemēram, Ausekļa un J. Alunāna traktētās dievietes Līgas funkcijas, piemēram, Auseklis pārsvarā Līgu uzskatījis par dabas dievieti, kas

⁵⁴ Plūdonis 1974, 20–21.

⁵⁵ Turpat, 35.

⁵⁶ Prusinowska 2008, 105.

⁵⁷ Plūdonis 1974, 29.

⁵⁸ Pūtelis 2008, 94.

⁵⁹ Turpat, 96.

⁶⁰ Plūdonis 1974, 35.

pušķo Zilo kalnu ar ziediem, bet vienlaikus tā ir saistīta ar liktens lemšanu.⁶¹ Kontekstuāli šķiet, ka V. Plūdons šajā gadījumā vairāk pievērsies J. Alunāna konceptam. Tāpat V. Plūdons izmanto arī lietuvēna tēlu, balstoties uz tā mītisko raksturojumu.

Diskusijas un atsaucis uz nacionālā romantisma autoriem un tēliem turpinās, piemēram, Esenbergu Jāņa dzejoļa fragments izmantots dzejoli "Jaunais burtnieks", kur V. Plūdons atsaucas uz burtnieka tēlu kā dzejnieku, brīnumdari, padziļinātu spēju un zināšanu īpašnieku, kurš ierodas tautā ar jaunām, novatorām idejām, bet ciema suņi klūp burtniekam stilbos, talkā nāk Mūza, kas suņus izgaiņā ar pletni, un burtnieks jāj tālāk bez bēdas. Šajā kontekstā Plūdons samērā vienkāršotā formā runā par to, ka ikvienai jaunai idejai, ikvienam, kas cīnās par jaunām idejām, ir jārēķinās ar iesīkstējušā vairākuma neizpratni (ciema suņiem) un, atsaucoties uz krājuma epiloga tekstu, vienmēr ir nepieciešami spēki tālāk cīnīties.

Tas ir tikai viens piemērs, bet V. Plūdoņa satīra un ironija šeit tverama plašāk. Tās ir pārdomas par laikmeta straujajām pārmaiņām, kā arī jau iepriekš aplūkotais mītiskā laika apbrīns, kurā pastāv tādi mītiski tēli kā burtnieki, seno zināšanu nesēji. Šīs nodaļas analizējot, teorētiski var pieņemt, ka V. Plūdons krājumu kopumā iecerējis ironiski satīrisku.

Nodaļā "Liriski idilliski" dzejnieks veido garāku tekstu ar dramaturģiskām iezīmēm. Te darbojas Laida un Valdis, kas simbolizē divus pretstatus: Laida vēlas ko tādu, kas ir "pāri pār tēva sētu",⁶² tātad kaut novatoru, vienlaikus centrējoties uz primitīvu novatorismu, pārticību ("parkets salonā" un "dziedāt", "diēt"⁶³), bet Valdis tēlots kā piezemētāks, bet mainīties ("lauzties") spējīgs, tendēts uz augstākiem mērķiem. Liriski idilliskā noskaņa (darbība notiek gan silā, gan uz upes, gan jūrmalā) centrēta uz idilliskā izmaiņšanu: uz sila un upes fona tieši jūrmalā Valdis apzinās, ka nepieciešams iet cīņā un cīnīties par jaunu pasauli. Cīņas motīvs V. Plūdoņa krājuma noslēgumā faktiski

arī transformē nacionālā romantisma ideālus tajā – ne vairs pagātnes idille, bet gan idille, kuru radīs cīņa par to.

V. Plūdoņa pirmais krājums mākslinieciski ir šķietami vienveidīgs mītiski maģiskās domāšanas un pasaules uztveres tēlojumā, kas saistīts ar V. Plūdoņa un tautiskā romantisma saiknēm; pirmajā krājumā V. Plūdons mītisko izmanto primitīvi un pat vienveidīgi, pirmajās nodaļās centrēdamies pārsvarā uz bināro opozīciju "ideālā pagātne – realitāte", tomēr aizsākot arī, piemēram, gotisko noskaņu, nāves domu un brīdinošo intonāciju (dzejoļos "Kapenes", "Cilvēka mūžs"), kas arī turpmākajā viņa dzejā ir būtiska poētiskās valodas nianse. Tomēr, neskatoties uz mākslinieciskajām neveiksmēm, šis krājums aizsāk un demonstrē V. Plūdoni kā dzejnieku, kuru iepazīt var jau 20. gs. sākumā sarakstītajos tekstos.

Noslēgums

Nacionālā romantisma ietekmē aktualizējas interese par mītisko, par no folkloras aizgūtajiem priekšstatiem, centrējoties uz folkloras mantojumu kā uz nacionālās identitātes daļu. Tas aktualizējas arī latviešu literatūrā līdz ar Ausekli un citiem autoriem, kuri aizsāk nacionālā romantisma ideju realizāciju, izteikti centrējoties uz neomītisko, veidojot gan dievību panteonu, gan arī radot jaunus mitoloģiskus tēlus, radot pseidopanteonu. Nacionālā romantisma ietekmē viens no būtiskiem mītiskās domāšanas akcentiem ir binārā opozīcija "ideālā pagātne – neideālā tagadne", kas saskatāma ne tikai nacionālā romantisma pamatlicēju latviešu literatūrā darbos, bet arī V. Plūdoņa dzejā.

Var secināt, ka šis akcents vieno V. Plūdoni ar kopējām nacionālā romantisma ietekmēm, lai gan konceptuāli V. Plūdons savā pirmajā krājumā "Pirmie akordi" bināro opozīciju "pagātne – tagadne" transformē, skatoties uz to kā uz individuam svarīgo, individuam būtisko pagātnes laiktelpu, nevis vispārēju "zelta laikmetu", kas ir kolektīvs fenomens. Šī aspekta dēļ V. Plūdoņa krājums ir uzskatāms par savdabīgu un vērā ņemamu pienesumu latviešu literatūras vēsturē.

V. Plūdoņa liriskā atgriešanās mītiskajā pasaulē, senajā pasaulē nav kategoriska tikai tajā

⁶¹ Pūtelis 2008, 94–97.

⁶² Plūdons 1974, 23.

⁶³ Turpat, 23.

kā neiespējamu ilgu izpaušmē. Vairākos dzejoļos dzejnieks atgriešanos, saikni ar pagātņi rāda kā, piemēram, atgriešanos tēva mājās no urbānās vides, akcentējot rakstā jau minēto faktu, ka urbānismam paralēli ir nepieciešama dabas pasaule, jo tad rodas līdzsvars, un dabas pasaule ietver mītisko domāšanu un no folkloras aizgūtus priekšstatus.

Lai arī V. Plūdoņa pirmais krājums varbūt nav pats spilgtākais piemērs viņa daiļradē kopumā, tomēr nevar noliegt, ka tas ir jauna autora savdabīgi konceptuāls piedāvājums, kurā saskatāmas gan atsevišķas tematiskas un filozofiskas neskaidrības, gan arī turpmākai V. Plūdoņa daiļradei raksturīgas mākslinieciskās valodas un tēlu sistēmas pazīmes.

VĒRES

- Ādmidiņš, R. (1974) Ieskats Plūdoņa 20. un 30. gadu lirikā. Bērsons, I. (sast.) *Varavīksne*. Rīga: Liesma.
- Birkerts, P. (1923) *Plūdoņa daiļradišanas psiholoģija*. Rīga: Izglītības ministrijas izdevums.
- Bula, D. (2024) Folklorā. <https://enciklopedija.lv/skirklis/3318-folkloristika> (skatīts 29.07.2024.).
- Cirlot J. E. (1971) *A Dictionary of symbols*. London: Routledge.
- Evans, R. J. W. (2000) Introduction. Evans, R. J. W.; Strandman, H. P. (eds) *The Revolutions in Europe 1848–1849*. London: Oxford University Press.
- Hroch, M. (2007) National Romanticism. *Discourses of collective identity in central and southeast Europe (1770–1945)*. Budapest & New York: Central European University Press.
- Jegermanis, G. (1992) Plūdons. Hausmanis, V. (red.) *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Latvijas enciklopēdija.
- Johansons, A. (1954) *Latviešu literatūra*, 3. sēj. Stokholma: Trīs zvaigznes.
- King, B. (2016) Herder & Human Identity. *Philosophy Now*, 112. https://philosophynow.org/issues/112/Herder_and_Human_Identity (skatīts 15.07.2024.).
- Klaustiņš, R. (1922) Plūdons un viņa baladas. *Plūdons. Baladas un baladeskas*. Rīga: Izglītības ministrijas izdevums.
- Kursīte J. (2018) *Dainu kodekss*. Rīga: Rundas.
- Kursīte, J. (1988) *Laikazīmes dzejā*. Rīga: Liesma.
- Kursīte, J. (1988) *Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā, 1900–1919*. Rīga: Zinātne.
- Kursīte, J. (2020) *Latviešu dievības un gari*. Rīga: Rundas.
- Labrence, V. (1974) Komentāri. *Vilis Plūdons. Raksti*, 1. sēj. Rīga: Liesma.
- Laizāns P. (1995) Auseklis. Buceniece, E. (sast.) *Ideju vēsture Latvijā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Leerssen, J. (2013) Notes towards a Definition of Romantic Nationalism. *Romantik: Journal for the Study of Romanticisms*, 2 (1), 9–35. <https://doi.org/10.7146/rom.v2i1.20191>.
- No latviešu tautas bibliotēkā un antikvariātiem izņemamo grāmatu saraksts* (1941). Rīga: b. i.
- Plūdons, V. - Lejniekam, J. (1894), RTMM 39120\1.
- Plūdons, V. (1974) Pirmie akordi. *Vilis Plūdons. Raksti*, 1. sēj. Rīga: Liesma.
- Plūdons, V. (1984) *Kur dzīvība, tur dzeja*. Sast. Viese, S. Rīga: Liesma.
- Plūdons, V. Dzejas kodols un dzejas būtība. RTMM 39487.
- Pūtelis, A. (2008) Tauta, kas ticības lietās pieņēmusēs. Juris Alunāns un latviešu mitoloģijas meklējumi. *Latvijas Universitātes Raksti*, 731. sēj. *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Prande, A. (1926) *Latvju rakstniecība portretjās*. Rīga: Leta.
- Prusinowska, J. (2008) Teodora Narbuta "Lietuviešu mitoloģija" kā Jura Alunāna iedvesmas avots latviešu pseidomītoloģijas tapšanai. *Latvijas Universitātes Raksti*, 731. sēj. *Literatūrzinātne, folkloristika, māksla*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Tabūns, B. (2008) *Modernisma virzieni latviešu literatūrā*. Rīga: Zinātne.
- Valeinis, V. (1976) *Latviešu lirikas vēsture*. Rīga: Liesma.

Weist, R. M. (1983) The word order myth. *Journal of Child Language*, 10 (1), 97–106. <https://doi.org/10.1017/S030500090000516X>.

Zeiferts, T. (1922) *Plūdons. Dzīves un dzejas aina Teodora apskatīta*. Rīga: Valters un Rapa.

Zippes, J. (1988) *The Brothers Grimm: From Enchanted Forests to the Modern World*. New York, London: Routledge.

Redakcijā saņemts 29.07.2024., apstiprināts 27.08.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Anna Freiberga
Latvijas Universitāte

DZEJNIEKA VIĻA PLŪDOŅA DAIĻRADES UN UZSKATU INTERPRETĀCIJA VĒLĪNĀ STAĻINISMA PERIODĀ¹

INTERPRETATION OF THE WORKS AND VIEWS OF THE POET VILIS PLŪDONS IN THE LATE STALINIST PERIOD

Anna Freiberga, latviešu un igauņu literatūras vēstures pētniece. *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes doktorante un pasniedzēja. Zinātniskās intereses: procesi 20. gadsimta Latvijas un Igaunijas literatūras telpā un padomju okupācijas radītās pārmaiņas tajā, padomju ideoloģija un propaganda, kultūra kā politisks rīks, totalitārisma ietekme kultūras telpā.

E-pasts: anna.freiberga@lu.lv

Kopsavilkums

Šajā rakstā skatīta vēlīnā staļinisma latviešu literārās telpas attieksme pret dzejnieka Viļa Plūdoņa darbu izdošanu, kā arī to interpretācija. Plūdons nebija no tiem autoriem, kuri pilnībā atbilda padomju literārajam kanonam. Lai arī 20. gs. sākumā dzejnieks aizrāvās ar sociālisma idejām, viņa pārliecība šajos jautājumos nebija pilnībā skaidra, ko vēl vairāk lika apšaubīt Latvijas brīvvalsts laikā tapušie patriotiskie dzejoļi. Tomēr atsevišķi viņa darbi bija pietiekami spēcīgi, lai tos sekmīgi izmantotu propagandai, jo vēstīja par 1905. gada revolūciju, kam pamatā bija sabiedrības neapmierinātība ar sociālo stāvokli. Lai izprastu tā laika ideoloģiskās nostādnes un zināmo primitivismu, kādā tika skaidroti literāri darbi, sniegts īss ieskats arī tā laika padomju kultūrpolitikā, kas pieprasīja, lai literatūra būtu sabiedriski derīgs fenomens, nevis tikai “māksla mākslai”. Savukārt raksta otrajā daļā uzmanība vērsta uz Plūdoņa personības un publicēto literāro darbu analīzi attiecīgajā laika periodā. Rakstā izmantoti periodikas materiāli, kas tolaik bija nozīmīgs propagandas rīks.

Raksturvārdi: padomju literatūrkritika, latviešu literatūra, propaganda, dzeja un vara, totalitārisms un literatūra.

¹ Raksts tapis, pamatojoties uz Viļa Plūdoņa 150. dzimšanas dienai veltītās Latvijas Universitātes 82. starptautiski zinātniskās konferences sekcijā “‘Atraitnes dēla’ un ‘Eža kažociņa’ autoram - 150” nolāsīto referātu “Plūdoņa daiļrades un uzskatu interpretācija staļinisma ideoloģijā”.

Summary

This article examines the attitude of the late Stalinist Latvian literary space towards the publication and interpretation of the works of the poet Vilis Plūdons. Plūdons was not one of those authors who fully conformed to the Soviet literary canon. Even though in the early 20th century, the poet was fascinated by socialist ideas, his conviction in these ideas is not completely clear. In addition, doubts were also raised by his patriotic poems written during the period of the independent republic of Latvia. However, some of his works were powerful enough to be successfully used for propaganda, as they heralded the revolution of 1905, which stemmed from public dissatisfaction with social conditions. To understand the ideological positions of that time and the certain primitivism in which literary works were explained, a brief insight into the Soviet cultural policy of that time is also provided, which demanded that literature be a socially valid phenomenon, and not just art for art's sake. In the main part of the article, attention is focused on an analysis of Plūdons' personality and literary works published during that particular period. The article uses periodical materials which were an important propaganda channel at that time.

Keywords: Soviet literary criticism, Latvian literature, propaganda, poetry and power, totalitarianism and literature.

Ievads

2024. gada 9. martā apritēja 150 gadi, kopš pasaulē nācis izcilais latviešu dzejnieks un skolotājs Vilis Plūdons (īstajā vārdā Vilis Lejnīeks, 1874–1940). Lasītājiem viņš zināms gan kā bērnu dzejas, gan balāžu autors – zināmākie darbi ir poēmas “Atraitnes dēls” (1901), “Uz saulaino tāli” (1912), hibrīdžanru pārstāvošā “Fantāzija par puķēm” (1911), bet no bērnu literatūras – “Eža kažociņš” (1921), “Zaķišu pirtīņa” (1935) un citi darbi. Lai gan 20. gs. 30. gados dzejnieks rakstījis veltījuma dzeju Latvijas Valsts prezidentam Kārlim Ulmanim (1877–1942), viņa talants novērtēts arī vēlāk padomju okupācijas laikā. Staļinisma periodā V. Plūdoņa darbi izdoti vien pāris reižu, un to interpretācija bija pakļauta padomju ideoloģijai marksisma skatījumā. Latvijas Nacionālās bibliotēkas datubāzēs redzams, ka izdoto darbu klāstā ir poēma “Uz saulaino tāli” (1950) un izlase “Divas pasaules” (1951), kurā iekļautas poēmas “Atraitnes dēls” un “Divi pasaules”. Šie darbi tolaik tika atzīti par sabiedriski derīgiem, jo tajos nolasāmi sociālās nevienlīdzības, cīņas un revolūcijas aicinājuma motīvi. Tolaik raksti par dzejnieku ievietoti mācību grāmatās un dažreiz viņš pieminēts arī padomju presē. Lieļāki pētījumi par V. Plūdoņa literāro darbību publicēti pēc 1954. gada, t. i., pēc Staļina nāves. Raksta mērķis ir parādīt, kā staļinisma perioda

literatūrkritikā interpretēti atsevišķi V. Plūdoņa darbi, kuros atspoguļotas ideoloģiski un sabiedriski svarīgas tēmas.

Staļinisma kultūrpolitika un tās definētā rakstnieka loma

Padomju Savienības kultūrpolitika bija daļa no vispārējā sovjetizācijas procesa okupācijas pirmajos gados, ko dēvē par vēlinā staļinisma laiku (1945–1953). Termins “staļinisms” cieši saistīts ar diktatora Josifa Staļina (1878–1953) personības kultu, kas savu augstāko izpausmi bija sasniedzis vēl pirms Otrā pasaules kara sākuma, un Staļina kontrole pār galveno varas orgānu – Padomju Savienības Komunistisko partiju – bija totāla.

Vēsturnieks Jevgēnijs Dobrenko (*Evgenij Dobrenko*) skaidro kultūru kā vienu no sabiedrības stūrakmeņiem, kuru veido noteikti likumi un pieņēmumi. Individīds, uzaugot noteiktā vidē, iegūst attiecīgu izpratni par pasaules kārtību, bet totalitārisma režīmā ir svarīgi indivīda domas kontrolēt, tādējādi kultūra šeit kļūst par veidu, kādā totalitārs režīms var konstruēt sev vēlamu realitāti, kas paredzēta masu pašpatēriņam.²

² Dobrenko 2020.

Arvien vairāk apzinoties kultūras nozīmi sabiedrības veidošanā, jau 1932. gadā Staļins paziņoja, ka rakstnieks padomju sabiedrībā ir ideoloģisks audzinātājs, “cilvēka dvēseles inženieris”³. Kontekstā ar Staļina prasību ievērot Komunistiskās partijas nostāju visos kultūrpolitikas jautājumos, notika aktīva marksisma ļeņinisma ideoloģisko vērtību propagandēšana. Ideoloģiskā diskusija par padomju vērtību pareizību pieprasīja jaunajai kultūrai pretstatīt “vecu buržuāzisko inteligenci”, tādējādi attīstot sabiedrībā cīņas motīvu. Tomēr daudz kas tika pārņemts arī no “vecās” respektīvi kritizētās kultūras, tostarp literārie darbi, kam piešķirta jauna interpretācija.⁴

Caurskatot padomju laikā rakstītās vēstures licības, atrodams daudz apceru par literatūras vēsturi, brīvvalsts laika autoriem un viņu atbilstību padomju kultūrai. Šie raksti parādās arī periodiskajos izdevumos – tās ir propagandas piesātinātas apceres, kuras adresētas sabiedrībai un kurās slavētas, peltas vai skaidrotas padomju ideoloģijai sarežģītāk pielāgojamas parādības.

Daudzi okupēto valstu brīvvalsts laika autori padomju varai šķita pretrunīgas personas, taču viņu atstātais literārais mantojums bija pietiekami spēcīgs un nereti ideoloģiskajai interpretācijai pielāgojams. Latvijas kontekstā biežāk pārinterpretēta Raiņa (1865–1929) un Aspazijas (1865–1943) dzeja, tomēr netrūkst diskusiju arī par citiem autoriem. Jāuzsver, ka tā laika literatūras kritiķi pauda oficiālo partijas viedokli, tādēļ ievērojamas viedokļu sadursmes diskusiju telpā nebija.

Staļinisma laikā sabiedriskais derīgums bija svarīgākais literārā darba publicēšanas kritērijs, un pastāvēja noteikumi par to, kas būtu jālasa padomju lasītājam. Šīs nostādnes padomju vara atgādināja 1946. gadā, kad kultūras sabiedrību pāršalca skandāls pēc Ļeņingradā (tagad Sanktpēterburga) iznākušā žurnāla *Zvezda* redakcijas sodīšanas par ideoloģiski nepieņemamu krievu rakstnieka Mihaila Žošenko (*Mihail Zoshhenko*, 1894–1958) stāsta *Priklyucheniya*

obez'yany (“Pērtiķa piedzīvojumi”) un dzejniecei Annas Ahmatovas (*Anna Ahmatova*, 1889–1969) dzejas publicēšanu. M. Žošenko stāsts bija apzināta padomju ikdienas tēlojuma ironija, bet pērtiķa tēls – padomju cilvēka parodija. Tobrīd tā bija varai nepieņemama tēma. Savukārt A. Ahmatovas dzeja saturiski vēstīja par padomju lasītājam “nevērtīgajiem” individuālajiem pārdzīvojumiem un grimšanu dekadencē. Notikušais atbalsojās visā Padomju Savienībā, arī Latvijas PSR presē parādījās vairākas šai tēmai veltītas, brīdinošas noskaņās tapušas nosodoša rakstura publikācijas.

Viens no šādiem ideoloģiski audzinošiem rakstiem ir publikācija “Augstāko ideju līmenis mūsu rakstniecībā”, kurā atgādināts par padomju literatūras nostādņēm un izteikts sava veida brīdinājums, minot M. Žošenko un A. Ahmatovas gadījumu kā ideoloģiskas nolaidības piemēru. Šis gadījums aktualizēja arī diskusiju par dabas un mīlestības tematiku literatūrā, un kritiķi atzina, ka padomju literatūrā drīkst tēlot gan dabu, gan mīlestību, tomēr ne individuālā, bet gan uz sabiedrību vērstā fokusā. Turklāt tika atzīts, ka mākslas uzdevums ir kalpot politikai un sabiedrībai, nevis pastāvēt pašas mākslas vārdā, kā tas vērojams abu krievu autoru pārlieku romantizētajos darbos.⁵

Romantisma virzienu piemērotību padomju literatūrai 20. gs. 30. gados vērtēja padomju sociālistiskā reālisma aizsācējs, krievu rakstnieks Maksims Gorkijs (*Maksim Gorkij*, 1868–1936), kas noteica, ka romantisma daba ir duāla – pastāv pasīvais romantisms un aktīvais romantisms, kur pirmais novērš cilvēku no realitātes, likdams tam pievērsties iekšējai pasaulei un tās bezjēdzīgajiem meklējumiem, bet otrs – spēcina cilvēku, ir vērstis prom no šiem personības meklējumiem un mudina izrauties no stagnācijas.⁶ Uzsverot pasīvo romantismu kā sabiedrības attīstību kavējošu parādību, literatūrkritiķis Andrejs Upīts raksta: “[...] tautas masu kustībām romantiskis pēc savas dabas ir svešs [...], kurš iedomājas sevi par kaut kādu

³ Kreegipuu 2023.

⁴ Fitzpatrick 1976.

⁵ Literatūra un Māksla 1946.

⁶ Leighton 1983.

neatkarīgu, suverenu būtī.⁷ Šajā frāzē izteikta svarīga padomju ideoloģijas nostādne – totalitārā sabiedrībā individuāli raksturi ir nevēlama parādība, kas apdraud sabiedrības vienprātību. Līdz pat Staļina nāvei padomju literatūras zinātnē diskusijas par romantismu bija piesardzīgas un tajās stingri nošķīra abus romantisma virzienus.⁸

Tas atspoguļojas arī Latvijas autoru darbos. Romantismam veltīta kritika atrodama arī latviešu literatūras vēstures pētnieces, skolotājas un mācību grāmatu autore Emmas Andersones (1900–1992) rakstā “Par Raiņa revolucionāro dzeju”, kurā autore sociālisma motīvu slavēšanai Raiņa daiļradē pretstatījusi Jāņa Poruka un Friča Bārdas dzeju, atzīstot pēdējos par nevēlamiem pasīvā romantisma pārstāvjiem.⁹ Līdzīgi romantisma pārstāvjus kritizējusi arī rakstniece Anna Sakse (1905–1981) rakstā “Raksturīgākās iezīmes Poruka un Fr. Bārdas darbos”¹⁰, tomēr Plūdoņa kā aktīvā romantisma pārstāvja darbu nopelums izpalicis.

Sabiedriskā derīguma aspekts V. Plūdoņa darbībā un dzejā

Drīz pēc V. Plūdoņa nāves 1940. gadā literatūrvēsturnieks Roberts Klaustiņš (1875–1962) atmiņās dzejnieku raksturojis kā savdabīgu personību, kas jau skolas laikā aizrāvēs ar klasisko dzeju. R. Klaustiņš uzsvēris, ka V. Plūdonim nav bijusi īpaši liela interese par krievu vēsturi vai krievu literatūru, izņemot atsevišķus klasiskus. Šo autoru skaitā bijis dzejnieks un rakstnieks Mihails Ļermontovs (*Mihail Lermontov*), kura darbus V. Plūdons arī tulkojis. Daudz lielāka interese V. Plūdonim bijusi par vācu romantisma dzejnieku daiļradi.¹¹

Minētais novērojums parāda: lai arī konceptuāli padomju vara varēja V. Plūdoni uzskatīt par sabiedriski derīgu autoru, kurš ietekmējies no dzīves īstenības, viņa citādi izcilās daiļrades publicēšanu apgrūtināja salīdzinoši pretrunīgā darbība, kas nepauda atbalstu

komunistiskajām organizācijām, turklāt viņš dzejā slavējis Ulmaņa prezidentūru. Kontekstā jāmin, ka V. Plūdons strādāja par skolotāju un padziļināti interesējās par vēsturi un sava laika sabiedrības atklāsmēm. Viņa bibliotēkā atrodami arī vairāki 20. gs. sākumā Krievijā izdoti vēstures sacerējumi par sabiedrības attīstību Baltijas valstīs, ko dažviet izraibina dzejnieka piezīmes un atziņas. Šo grāmatu klāstā ir J. Berlina “Darba ļaužu vēsture” (1911), P. Juškeviča “Par materiālistisko vēstures tapšanu” (1909), J. Asara “Kā Baltijas muižniecība tikusi pie savām privilēģijām” (1907) un “Spīdzināšanas Baltijā” (1907), tātad pamatojumu, lai V. Plūdoni atzītu par sabiedriski derīgu autoru, viņa agrīnajos dzejas motīvos padomju literāti varēja atrast.

Padomju okupācijas pirmajos gados dzejnieka darbi izdoti netika, nav arī dzejoļu publikāciju tā laika periodiskajos izdevumos, lai gan V. Plūdoņa darbu vērtība latviešu literatūras vēsturē tika apzināta, par ko liecina turpinājumā minētais. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā presē parādījās publikācijas, kurās kritizēta kultūras un literatūras attīstība Ulmaņa prezidentūras laikā, kad tika rakstīti ne tikai izteikti patriotiski dzejas darbi, bet arī veltījumi toreizējam Valsts prezidentam. V. Plūdoņa patriotiskie dzejoļi atrodami krājumos “Tā zeme ir mūsu” (1934), “Skanošās āres” (1934), “Par tēvzemi un brīvību” (1935), kā arī 1939. gadā izdotajā V. Plūdoņa darbu izlasē “Plūdons. Kopoti daiļdarbi”¹² ciklā “Patriotiskā dzeja”, kurā iekļauti Ulmanim veltīti odiskās noskaņās radīti dzejoļi. Par dzejas krājumu “Skanošās āres” (1934) dzejnieks saņēmis personīgu uzslavas vēstuli no K. Ulmaņa.¹³

Par darbību Ulmaņa prezidentūras laikā V. Plūdoni kritizējis rakstnieks, toreizējais Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Upīts (1877–1970), kas rakstā “Daži ierosinājumi latvju mākslas dzīves pārkārtojumos” dzēlīgi aprakstījis situāciju Latvijas kultūras telpā 20. gs. 30. gados: “Ar “tēvzemes balvas” kārdinājumiem un izmaksām samaitāja pat savā laikā tik cienījamus dzejniekus kā Plūdoni un Aspaziju, lai tie kā renesanses laika galmu dienderi raksta himnas

⁷ Upīts 1957.

⁸ Turpat, 42.

⁹ Andersone 1945.

¹⁰ Sakse 1945.

¹¹ Klaustiņš 1940.

¹² Plūdons 1939.

¹³ Ulmanis 1935.

vadonim, ka satura lakejismā liek kaunā un apsmieklā visu skaisto latvju liriku, bet izteiksmes lubniecismā pārspēj pat Lapas Mārtaņa ziņģes.”¹⁴

Okupācijas laikā daļa V. Plūdoņa “Patriotiskās dzejas” cikla tika izdota trimdā. Vienu no izlasēm – “Plūdoņa daiļdarbu izlase” – sastādījusi žurnāla *Universitas* redaktore, trimdas latviete Nora Klīve (1900–1972) un klajā laidusi izdevniecība “Latvju grāmata” ASV. Grāmatas priekšvārdā Latvijas atmodas laiks uzsvērts kā dzejnieka iedvesmas avots, tādēļ viņš arī smēlies idejas folklorā un tradīcijās, vienlaikus neaizmirstot sociālo telpu un svarīgus notikumus latviešu sabiedriskajā dzīvē. N. Klīves sastādītajā izlasē nav iekļauti ne Ulmanim speciāli rakstītie veltījumi, ne arī 20. gs. sākuma revolūcijai veltītās variācijas, bet ievietota poēma “Atraitnes dēls” un skaidrota poēma “Uz saulaino tāli”.¹⁵ Tas liecina, ka minētie V. Plūdoņa darbi bijuši pietiekami nozīmīgi dažādos latviešu literatūras vēstures un sabiedrības kontekstos.

Pēc otrreizējās padomju okupācijas V. Plūdoņa darbi netika plaši apspriesti, autors vien dažādos kontekstos pieminēts ideoloģiska satura publikācijās. 1945. gadā iznākušajā latviešu padomju periodikā atrodami arī atsevišķi raksti par dzejnieka balādes “Atraitnes dēls” iestudējumiem, kas liecina, ka jau toreiz poēma bijusi ideoloģiski nozīmīga.

Padomju literatūrai bija jābūt cieši saistītai ar ikdienas dzīvi, un V. Plūdoņa balāžu motīvus literāti uzskatīja par sabiedriski noderīgiem un jaunatni audzinošiem, tādēļ bieži vien atsaucās uz tiem. Piemēram, rakstot par padomju jaunatnes audzināšanu rakstniece Anna Sakse (1905–1981) izmanto līdzības ar V. Plūdoņa mākslinieciskajiem tēliem: “Kā Plūdoņa Jaunais gulbis tā laužas uz saulainām tālēm, nicinot sasmakušos piļu diķus un vistu kūtis, ar kuru iemītniekiem dzejnieks simbolizējis apmierinātos bezideālu mietpilsoņus. Jaunatne, līdzīgi tā paša autora atraitnes dēlam, laužas zinību un mākslas tempļos, cenzdamās ātrāk un pilnīgāk apgūt līdzšinējos sasniegumus, lai

neapstātos pie tiem, bet virzītu uz priekšu zinātņi un mākslu.”¹⁶

Pēc Otrā Pasaules kara, vēl staļinisma laikā, V. Plūdoņa darbi iekļauti arī Latvijas PSR Valsts Rakstniecības muzeja 1945. gadā rīkotajā izstādē, kas tematiski vēstījusi par “latviešu garīgo cīņu pret vācu iebrucējiem”. Izstādē bija skatāmi folkloras pētniecības materiāli, ilustrācijas un ideoloģisko motīvu atradumi latviešu autoru darbos. Līdzās dzejnieku Andreja Pumpura, Ausekļa, Raiņa un Aspazijas daiļradei V. Plūdoņa darbi izstādei izraudzīti skaidri nolasāmo 1905. gada revolūcijas motīvu dēļ.¹⁷

1947. gadā literatūrkritiķis Valerijs Vasars¹⁸ (1918–1959) publicējis rakstu “Literatūras programma vidusskolām”, kurā uzsvēris nepieciešamību ne vien skaidrot V. Plūdoņa literāros darbus, bet arī atainot vēsturiski biogrāfisko kontekstu, kurā rakstnieks parādās ne tikai kā progresīvs dzejnieks, bet arī reakcionāro ideju aizstāvis.¹⁹ Ieteicamajā literatūras sarakstā skolēniem iekļautas poēmas “Salgales Mada loms”, “Divi pasaules”, “Uz saulaino tāli!” un “Tireļa noslēpums”.²⁰

Komentējot šo literatūras programmu, rakstnieks un literatūrkritiķis Jānis Niedre (1909–1987) gadu vēlāk nodēvējis V. Plūdoņi par buržuāzisku autoru, kurš tomēr radījis padomju lasītājam augstvērtīgus un revolūcijas motīviem cauraustus dzejas darbus. J. Niedre atzinis, ka dzejnieks revolūcijai esot pievērsies tikai tās norises laikā, bet miera laikā attālinājies no sabiedrības problēmām: “[...] revolūciju atplūdu brīžos, būdams tālu prom no darba tautas dzīves, Plūdonis ir tikai formā izsmalcināts, bet saturā darba tautai maz nozīmīgs rakstnieks.”²¹

Savukārt Kuldīgas apriņķa Tautas izglītības nodaļas vadītāja L. Eidiņa publikācijā skaidrojusi poēmas “Atraitnes dēls” izglītojošo kontekstu, atzīstot, ka tā skolēniem jāmaca, skaidrojot, kāpēc galvenais varonis aiziet bojā, un

¹⁴ Upīts 1940.

¹⁵ Klīve 1952.

¹⁶ Sakse 1945.

¹⁷ G. V. 1945.

¹⁸ Īstajā vārdā Vladislavs Kaupužs.

¹⁹ Vasars 1947.

²⁰ Latviešu literatūras programma vidusskolas 8.–11. klasēm 1948.

²¹ Niedre 1945, 21.

uzsverot, ka padomju valstī viņš būtu dzīvojis labos apstākļos. Šajā rakstā parādās vēl viena svarīga padomju nostādne – sabiedriskais un dabas vērojums veido cilvēka materiālistisko uzskatu, un šī tematika esot pareizi atspoguļota minētajā poēmā.²² Tādējādi Viļa Plūdoņa darbs vēlreiz apliecināts kā sabiedriski derīgs.

Par V. Plūdoņa darbu izdošanu un skaidrojumu

Lēmums par V. Plūdoņa poēmu publicēšanu pieņemts Latvijas Padomju rakstnieku savienības valdes sēdē 1949. gadā, kad tika spriests par Valsts izdevniecības daiļliteratūras 1950. gada plānu. Sēdē rakstnieks Arvīds Griģulis ierosināja periodiski izdot vecos latviešu literatūras darbus, lai padarītu literatūras manojumu plašāk pieejamu sabiedrībai.²³

Divu gadu laikā pēc lēmuma pieņemšanas izdota poēma “Uz saulaino tāli” un “Atraitnes dēls”, kuru ievadā ir literatūras pētnieka un kritiķa Edgara Dambura (1910–1980) skaidrojumi. E. Damburs tiecies akcentēt tās sociālisma un aktīvā romantisma iezīmes, kas ļāvušas izdot V. Plūdoņa darbus staļinisma laikā. Literatūrkritiķis uzsvēris, ka revolucionārā tematika V. Plūdoņa literārajos tēlos parādās, bet citādi, nekā padomju varai ierasts, respektīvi, V. Plūdons esot sociālās īstenības refleksijas meistars un viņa literārais varonis ir realitātes atspulgs. E. Damburs norādījis, ka pretēji ierastajam padomju literārajam varonim – cīnītājam un revolucionāram, kurš pārvar nabadzību, postu vai citas nozīmīgas dzīves problēmas, – Plūdons tēlo darbaļaužu dzīvi nesamāksloti, parādīdams šķiru pretrunas sabiedrībā un buržuāzijas negausību. E. Dambura viedoklis: cīņas noskaņa nav jūtama ne poēmā “Atraitnes dēls”, ne “Divi pasaules”, bet tajās nepārprotami pausta apsūdzība netaisnajai sociālajai iekārtai, un šim darbam jābūt paraugam, lai veicinātu darba padomju jaunatnes izpratni, ka sociālistiskā valsts ir pārāka par šķiru sabiedrību.²⁴ Ar šo E. Damburs ne tikai uzsvēris, ka V. Plūdoņa

dzeja ir aktīvajam romantismam atbilstoša, bet arī pamatojis sociālistiskā reālisma kanonam svarīgo īstenības motīvu tēlojumu, kas V. Plūdoni padara sabiedriski noderīgu un pietuvina “padomju autoram”.

Ļoti līdzīgu V. Plūdoņa daiļrades analīzi atsevišķos mācību līdzekļos sniegusi arī E. Andersone. Viņa dzejnieku nostatījusi līdzās tādiem latviešu klasiķiem kā Eduardam Veidenbaumam, Rainim, Aspazijai un Rūdolfam Blaumanim – autoriem, kuru daiļrade vairāk atbildusi sociālistiskā reālisma kanonam, kurā iespējams nolasīt padomju ideoloģijai aktuālos sociālas dabas jautājumus, vienkāršo cilvēku dzīves tēlojumu un revolucionārus motīvus: “Plūdoņa mākslinieciskā personība izaug un nobriest buržuāzistiski demokrātiskās revolūcijas periodā. Viņa labākie darbi ir šā laikmeta dzīves atspoguļotāji, šā laikmeta demokrātisko atziņu paudēji.”²⁵

E. Andersone sadalījusi V. Plūdoņa dzeju trijos posmos: laiks līdz Pirmajam pasaules karam, 1914.–1917. gads un dzejnieka mūža pēdējais posms līdz 1940. gadam. Pirmos divus periodus E. Andersone raksturojusi ar vārdu “progresīvs”, jo padomju izpratnē tas ir laiks, kad V. Plūdoņa darbos nolasāmi spēcīgie “tautas atbrīvošanās cīņu” motīvi, kas ietverti augstvērtīgas kvalitātes dzejā – pilnā ar simboliem, folkloras elementiem un dabas gleznām. E. Andersone īpaši uzsvērusi V. Plūdoņa meistarību dabas noskaņu bagātīgajā tēlojumā un formas meistarībā, kas sastopama arī bērnu dzejā. Tāpat esot nolasāmi sabiedriskās dzīves vērojumi, ko rosinājusi jau 1905. gada revolūcija.²⁶

Kā izcilākie V. Plūdoņa darbi norādītas poēmas “Atraitnes dēls” un “Uz saulaino tāli”, kā arī balādes “Tīreļa purvs” un “Salgales Mada loms”, arī “Jumis – atriebējs”, kuras uzslavētas kā spilgtas dzejnieka mākslas īpatnības. Marksisma garā raksturojot balādes “Tīreļa noslēpums” fragmentu²⁷, E. Andersone akcentējusi

²⁵ Andersone 1950, 80.

²⁶ Andersone 1950.

²⁷ Plūdons, V. “Pa purvu, pa purvu mell(aj)u, / Pa mežu, pa mežu tumš(aj)u / Zelta papardes ziedu es meklēju, / Ko aizdzīt pasaules trūkumu... // Melli viri – varas kalpi man

²² Eidiņa 1948.

²³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 473. fonds, 1. apraksts, 38. lieta.

²⁴ Damburs 1951.

atsauci uz 1905. gada revolūciju kā dzejoļa atslēgas motīvu savijumā ar V. Plūdonim tuvajiem folkloras elementiem: “Prasība pēc kapa zīmes, sakņodamās folklorā, pauž arī balādes laikmetīgo pamatdomu: neaizmirst cīnītājus, kas 1905. gadā sav[u] dzīvīb[u] atdevuši par tautas brīvību.”²⁸

Iecienītu padomju literatūras propagandas motīvu E. Andersone atradusi balādē “Salgales Mada loms”, kur dzejas rindās spilgti tēlota nepatika pret vācu krustnešiem kā senajiem tautas ienaidniekiem un antagonistiem: “Plūdoņa balādes notikumi: jaunā zemgalieša drosmīgais cīņš spars un viņa traģiskā bojā eja atdzīvina latviešu tautas 13. gadsimta traģiku, kad tā cīnā pret mežonīgo vācu iebrucēju pārspēkā zaudē savu brīvību un spiesta ieiet septiņu gadsimtu garajā verdzības naktī.”²⁹

Arī J. Niedre par V. Plūdoņa balādēm savulaik izteicies, ka tās tapinātas, lai paustu viedokli pret vācu kolonizācijas plāniem latviešu zemēs.³⁰

E. Andersone pieminējusi arī citus V. Plūdoņa darbus, piemēram, “Viesturs ceļā pie pāvesta legata”, “Balāde par melno purvu”, “Ans’s Bantiņš”, “Dūkņu sils” un “Jumis – atriebējs”. Autore uzskata, ka visus šos darbus izceļot tieši tautas atbrīvošanās cīņu motīvi, kas saistīti galvenokārt ar diviem laikmetiem: ar cīņām pret vācu iebrucējiem senatnē un ar 1905. gadu.³¹

Vienlaikus saglabāta arī nepieciešamība kritizēt V. Plūdoni. Dzejnieks kritizēts par politiski sabiedrisko uzskatu neskaidrību, jo neti viņa darbos trūkstot izpratnes par laikmeta sabiedriskajiem uzdevumiem, toties manāma atrautība no strādnieku šķiras, savukārt beidzamajos gados viņš pat esot “naidīgi nostājies” pret strādnieku šķiru un Komunistisko partiju.³²

Literatūras vēstures 1950. gada izdevums pārstrādātā versijā pēc gada izdots atkārtoti, jo

---

uzkrita, / Līdz asinīm sita, tad nokāva, /
Pie grāvja mūklājā ieraka, / Zemi līdzenu virsū
nomina, - / Neviens manu kapu nezina...”

²⁸ Andersone 1950, 97.

²⁹ Turpat.

³⁰ Niedre 1945.

³¹ Andersone 1950.

³² Turpat.

pirmajam variantam pietrūkst marksistiski ļeņinskā skatījuma. Tajā E. Andersone V. Plūdoņa literārajai biogrāfijai piešķirusi jaunas nianšes, kritizējot autoru par attālināšanos no sociālās realitātes: “Viņš pakļaujas buržuāzistisko nacionālistu ietekmei, to “demokrātiskajām” frāzēm un solījumiem. [...] Plūdonis neizprot un neatbalsta darba tautas uzvaru un centienus, nespēj pacelties līdz revolūcijas vilnim.”³³

Tomēr arī šajā izdevumā E. Andersone pievērsusies sabiedriski derīgu motīvu meklējumiem V. Plūdoņa darbos. Tos viņa atradusi poēmās “Divi pasaules” un “Atraitnes dēls”, kuru kodols ir dzejnieka laikmeta realitātes atspulgs un viņa līdzpārdzīvojums valdošajai sociālajai netaisnībai.³⁴ Jāatzīmē, ka arī E. Damburs uzsveris sociālās netaisnības tēlojumu kā galveno V. Plūdoņa poēmu esenci.³⁵

E. Andersones rakstā pieminēts arī V. Plūdoņa pirmais dzejas krājums “Pirmie akordi” (1895), kur dzejnieka pasaules uzskatu refleksijā rodama buržuāzijas kritika un vienlaikus autora naivums par pašaieliedzību kā ceļu uz latviešu tautas kopējo labklājību. Par dabas motīvu tēlojumu īpaši uzteikta zvejnieku ģimenes traģēdija – stāstiņš “Selga” (1937) –, galvenokārt tā reālistisko elementu dēļ.³⁶

Par spilgtāko V. Plūdoņa darbu Andersone atzinusi poēmu “Uz saulaino tāli”, kurā alegorijās tēlota 1905. gada revolūcija. Poēmas sižets – vēstījums par putnu dzīvi, kas simbolizē sabiedrību un dažādas sociālās grupas, kā arī to īpašības. E. Andersones darbā redzams, ka šis motīvs ļāvis ideoloģiski daudzīnāt Plūdoņa tēloto buržuāzijas un sīkburžuāzijas aprobežotību, garīgo pieticību, sīkmanību un bezjēdzību kontrastā ar poēmas galveno tēlu – Jauno gulbi, kas cenšas izrauties no stagnācijas. E. Andersone šeit gan saskata reālisma un aktīvā romantisma elementu simbiozi, tomēr uzsver: “Strādnieku šķiras lomu 1905. gada revolucionārās kustības organizēšanā un vadībā Plūdonis nesaskata un nevērtē, revolūcijas dziļākos mērķus un nozīmi neizprot.”³⁷

³³ Andersone 1951, 100.

³⁴ Andersone 1951.

³⁵ Damburs 1951.

³⁶ Andersone 1951.

³⁷ Turpat, 94.

Raksturojot V. Plūdoņa poēmas, šos pašus motīvus izcēlis arī E. Damburs. “Uz saulaino tāli” viņš nodēvējis par spēka pilnu dzeju, kurā putnu alegorijas izmantotas, jo rakstīšanas laikā atklāti izteikties neesot bijis iespējams, un vienlaikus secinājis, ka V. Plūdons neesot spējis saprast revolūcijas patieso nozīmi: “V. Plūdons gan neizprata pašu galveno, ka vienīgi revolucionārs proletariāts ir tas spēks, kas atbrīvos pasauli no kapitālisma, tas spēks, kas spēj vadīt un organizēt visplašākās tautas masas, viņš neizprata, ka nedrīkst palikt pusceļā, bet ienaidnieks jāsatricē galīgi.”³⁸

E. Damburs uzsvēris arī to V. Plūdoņa daiļrades pusi, ko, “[p]rotams, ka mēs nepieņemam...”, ar “mēs” domājot padomju sabiedrību, bet ar nepieņemamo Plūdoņa daiļrades daļu – Latvijas brīvvalsts laikā tapušos dzejoļus. Sikāk šos darbus Damburs rakstā neanalizē, vien norāda: “Tas Plūdons, kas rakstīja Ulmaņa varai pieskaņotos salkanos pantus, apjūsmoja “atjaunoto Latviju”, nav mums vajadzīgs un pret to arī cināties.”³⁹ Taču E. Dambura paskaidrojums par V. Plūdoņa darbību Ulmaņa prezidentūras laikā nav nejaus – dzejnieka vērtība ir jāpamato padomju ideoloģijas acīs, viņš ir jāattaisno kā vecās pasaules režīma upuris, jo viņa tekstu poētika tomēr pietiekami spēcīgi iedarbojas uz lasītāju.

Secinājumi

Staļinisma laika publikācijas parāda kopējo skatījumu uz V. Plūdoņa tā laika daiļradi, kuru var interpretēt šādi: sākotnēji pareizi ievirzīts, sociālās netaisnības iedvesmots autors, kurš pakāpeniski ieslīdzis stagnācijā un kļuvis par Ulmaņa režīma formālu piekritēju. Par ārzemju autoru ietekmi Plūdoņa dzejā staļinisma laika pētnieki neraksta, bet uzsver iespaidus, ko dzejnieks guvis no sociālās realitātes.

³⁸ Damburs 1951, 8.

³⁹ Turpat, 5.

V. Plūdoņa pozīciju ideoloģiski neērtu padarīja Ulmanim veltītie dzejoļi, tomēr viņa agrīnajos darbos nolasāmie padomju ideoloģijai derīgie motīvi tika akcentēti. Padomju laikā atzītākais dzejnieka darbs – alegorijām bagātā balāde “Uz saulaino tāli”, kas bija lieliski piemērota revolūcijas mākslinieciskai skaidrošanai.

Jāuzsver: lai arī V. Plūdons simpatizēja 1905. gada revolūcijas idejām, tās nav savietojamas ar vēlāko okupācijas laika izpratni, ko staļinisma ideoloģija centās autoram piedēvēt. Staļinisma laika publikācijās īpaši atlasīti tie Plūdoņa dzejas piemēri, kurus ērti analizēt no marksisma pozīcijām, tādējādi piedāvājot oficiālu viedokli. Galvenokārt skatīti cīņas, sociālās netaisnības, revolūcijas un buržuāzijas kritikas motīvi, kuru pamats sakņojas vēsturiskajos notikumos; vācu krustnešu darbība Baltijas teritorijā; vācu muižniecības nežēlības un aprobežotības tēlojums. Šie motīvi sakrīt ar atsevišķiem padomju propagandas elementiem vēsturiskās situācijas skaidrojumā.

Par V. Plūdoņa personību plašas diskusijas vēlīnā staļinisma laikā netika izvērstas, vien izcelti daži biogrāfiski dati – dzīves pēdējos gados stagnācijā ieslūgušais dzejnieks dzimis un audzis laukos, strādājis par skolotāju, un viņu ir dziļi saviļņojuši revolucionārie notikumi, kas mainījuši arī tā laika Latvijas sabiedrību. Dzejnieka vēlāko gadu daiļrade kritizēta, padomju vara to uzskatīja par viņa daiļrades lejupslīdes posmu, par pasūtījumu darbu laikmetu.

Jāsecina, ka tā V. Plūdoņa dzejas daļa, kurā atklājas viņa patiesie uzskati par valstiskumu un latviešu nacionālo dzīvesziņu, nav ļāvusi padomju ideologiem pilnībā pārinterpretēt Plūdoņa darbu tematiku un personību. Lielākā daļa Plūdoņa dzejas tika noklusēta, jo kritiķi marksisma garā vēstīja vien par tiem darbiem, kuri atspoguļo dzejnieka dzīves laikā aktuālās vēsturiskās vai sociālās tēmas. Secināms: lai arī padomju varas interpretēta, Viļa Plūdoņa loma latviešu literatūras vēsturē saglabāta un dzejnieks netika aizmirsts arī tolaik.

VĒRES

- Andersone, E. (1945) Par Raiņa revolucionāro dzeju. *Padomju Latvijas Skola*, 5, 6–7.
- Andersone, E. (1950) *XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums latviešu literatūrā (Veidenbaums, Aspazija, Blaumanis, Plūdons, Brigadere)*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Andersone, E. (1951) *XIX gs. 90. gadi un XX gs. sākums latviešu literatūrā (Veidenbaums, Aspazija, Blaumanis, Plūdons, Brigadere)*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- (B. a.) (1946) Augstāku idejisko līmeni mūsu rakstniecībā. *Literatūra un Māksla*, 35, 1–2.
- (B. a.) (1948) Latviešu literatūras programma vidusskolas 8.–11. klasēm. *Skolotāju Avīze*, 33, 5–6.
- Damburs, E. (1951) Priekšvārds. *Plūdons, V. Divas pasaules*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Dobrenko, E. (2020) *Late Stalinism: The Aesthetics of Politics*. New Haven & London: Yale University Press, 10–20. <https://doi.org/10.2307/j.ctv138wr09>.
- Eidiņa, L. (1948) Jauno mācību gadu iesākot. *Padomju Kuldīga*, 104, [2].
- Fitzpatrick, S. (1976) Culture and Politics under Stalin: A Reappraisal. *Slavic Review*, 35 (2), 211–231. <https://doi.org/10.2307/2494589>.
- G. V. (1945) Rakstniecības muzeja izstāde. *Literatūra un Māksla*, 32, 5.
- Kārlis Ulmanis (1935) *Vēstule Vilim Plūdonim*. Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums, inventāra Nr. 39277.
- Klaustiņš, R. (1940, 20. janvāris) *Plūdoņa dzīves meti. Atmiņu refleksijas*. Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums, inventāra Nr. 39277.
- Klīve, N. (1952) Priekšvārds. Plūdons, V. *Plūdoņa daiļdarbu izlase*. ASV: Latvju grāmata.
- Kreegipuu, T. (2023) Nōukogude Eesti kirjanduselu parteiline juhtimine 1960. aastatel kirjanike liidu näitel. *Keel ja kirjandus*, 1, 110–111. <https://doi.org/10.54013/kk782a6>.
- Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 473. fonds, 1. apraksts, 38. lieta.
- Leighton, L. G. (1983) The Great Soviet Debate over Romanticism: 1957–1964. *Studies in Romanticism*, 22 (1), 41–46. <https://doi.org/10.2307/25600412>.
- Niedre, J. (1945) Gadsimtu naidis. *Karogs*, 3–4, 3.
- Niedre, J. (1948) Par “viena plūduma” teoriju latviešu literatūras zinātnē. *Karogs*, 3, 20–21.
- Plūdons, V. (1939) *Plūdons. Kopoti daiļdarbi*. Rīga: Grāmatu draugs.
- Plūdons, V. (1950) *Uz saulaino tāli*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Plūdons, V. (1951) *Divas pasaules*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Sakse, A. (1945) Raksturīgākās iezīmes Poruka un Fr. Bārdas darbos. *Padomju Latvijas Skola*, 8, 7.
- Sakse, A. (1945) Kādu ceļu iet jaunatnei. *Padomju Jaunatne*, 120, 6.
- Upīts, A. (1940) Daži ierosinājumi latvju mākslas dzīves pārkārtojumos, *Cīņa*, 31, 2–3.
- Upīts, A. (1957) *Sociālistiskā reālisma jautājumi literatūrā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Vasars, V. (1947) Literatūras programma vidusskolām, *Literatūra un Māksla*, 17, 3.

Redakcijā saņemts 05.07.2024., apstiprināts 05.09.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Ilona Miezīte

Rakstniecības un mūzikas muzejs

VIĻA PLŪDOŅA PERSONĪBAS ATSPULGI RAKSTNIECĪBAS UN MŪZIKAS MUZEJA MATERIĀLOS

REFLECTIONS ON THE PERSONALITY OF VILIS PLŪDONS IN THE MUSEUM OF LITERATURE AND MUSIC COLLECTION

Ilona Miezīte, Rakstniecības un mūzikas muzeja Krājuma izpētes nodaļas mākslas eksperte, *Mg. phil.* Patlaban norit promocijas process humanitāro zinātņu doktora grāda iegūšanai Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē. Pētnieciskās intereses: latviešu rakstniecības klasika, reliģiski filozofiskie motīvi literatūrā, muzeja priekšmetu pētniecība.

E-pasts: ilona.miezite@rmm.lv

Kopsavilkums

Raksts veltīts Viļa Plūdoņa (dz. Lej(e)nieks, 1874–1940) apjomīgajai kolekcijai Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā (ap 3200 eksemplāru). Tajā izsekots, kā muzeja priekšmeti atspoguļo dzejnieka mūža gaitu, personības savdabību un radošos procesus. Plūdoņa autobiogrāfiskajās piezīmēs atrodamas spilgtas bērnības dienu ainas. Baltijas Skolotāju semināra gadus ataino Roberta Klaustiņa (1875–1962) atmiņu manuskripts par Plūdoni ar titullapas stūrī redzamu piezīmi: “Nav publicējams.” Tajā iezīmēts kolorīts topošā dzejnieka portretējums, atklājot arī viņa personības negatīvās šķautnes. Saglabājušās Plūdoņa pārdomas par viņa radošajiem principiem un daiļrades metodēm, kas aizsāktas jau pirmajā jaunā skolotāja darbavietā Liezērē. Vētrinos meklējumu gadus Rīgas posmā raksturo gan dokuments par alimentu maksātspēju, gan poēma prozā “Fantāzija par puķēm”. Muzejā ir tās manuskripts Plūdoņa sievas rokkrastā ar autora labojumiem. Pašaieliedzīgā Elfrīda Plūdone (dz. Melbārde, 1885–1982) pārrakstījusi daudzus dzejnieka sacerējumus. Vēlākie materiāli atspoguļo Plūdoņa dzīvi un personību brieduma gados: viņa rūpes par lielo ģimeni un dzimtajām Lejenieku mājām, skolotāja darbu, attieksmi pret dabu, sabiedriskajiem procesiem, garīgiem jautājumiem. Konstantīna Karuļa (1915–1997) atmiņas “Skolotājs Plūdons” iezīmē pretrunīgu personību. Krājumā ir arī piemiņas lietas, kas veidojušas dzejnieka neatkārtojamo stilu un dzīves vidi. No plašā materiālu klāsta izcelti tie, kas atklāj mazāk zināmus Plūdoņa darbības un personības aspektus. Bet viņa kolekcija muzejā noteikti piedāvā arī daudz citu pētniecības iespēju.

Raksturvārdi: Rakstniecības un mūzikas muzejs, muzeja priekšmeti, Vilis Plūdons, latviešu rakstniecības klasika, rakstnieku biogrāfijas.

Summary

The article is devoted to the extensive collection on Latvian author Vilis Plūdons (b. Lejenieks, 1874–1940) in the archives of the Museum of Literature and Music (about 3200 items). It reveals how the objects in the museum reflect the poet's life, personality and creative processes. Plūdons' autobiographical notes contain vivid scenes of his childhood days. His years at the Baltic Teachers' Seminary are depicted in a manuscript of the memoirs of Robert Klaustiņš (1875–1962) about the writer, with a note in the corner of the title page: 'Not for publication.' It draws a colourful portrait of the fledgling poet, also revealing the negative sides of his personality. Plūdons' reflections on his creative principles and methods which he already started developing at his first job as a young teacher in Liezēre have also been preserved. The turbulent years of self-exploration during the Riga phase are characterized in a document on insolvency related to child support and a prose poem "Fantasy about Flowers". The museum has the manuscript of the poem, handwritten by Plūdons' wife, including the author's corrections. Elfrida Plūdone (née Melbārde, 1885–1982) selflessly rewrote many of the poet's works. Later materials reflect Plūdons' life and personality in his more mature years: his care for his large family and his native Lejenieki home, his work as a teacher, his attitude towards the natural environment, social processes and spiritual issues. The memoir of Konstantīns Karulis (1915–1997) titled "Plūdons the Teacher" reveals a contradictory personality. The collection also contains artifacts that have played a part in forming the poet's unique style and environment. Among the wide range of materials, the article highlights lesser-known aspects of Plūdons' work and personality, while his collections at the museum offer many more research opportunities.

Keywords: Museum of Literature and Music, museum objects, Vilis Plūdons, Latvian classical literature, authors' biographies.

Ievads

Šogad Latvijā tiek atzīmēta Viļa Plūdoņa (dz. Lej(e)nieks,¹ 1874–1940) 150 gadu jubileja. Dzejnieks ir iemantojis stabilu vietu latviešu rakstniecības klasikā kā izcilu līroepikas darbu autors, dzejas formas meistars, bērnu literatūras izkopējs, jaunu krāsu ienesējs dzimtenes dabas skaistuma atklāsmē un patriotiskas stājas apliecinātājs. Interese par viņa daiļradi rosina vēlmi tuvāk iepazīt arī dzejnieka dzīvi un personību. Jaunas iespējas šajā jomā paver nepublicētie avoti. Raksta mērķis ir iepazīstināt ar Plūdoņa personības atklāsmi Rakstniecības un mūzikas muzeja materiālos, skatot to viņa biogrāfijas faktu kontekstā.

Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā ir apjomīga V. Plūdoņa kolekcija – ap 3200 eksemplāru. Muzejā ir nonākusi lielākā daļa no

dzejnieka plašā personiskā arhīva. Vairums ir rokraksti – dzejoļi, uzmetumi, piezīmes. Ir arī dokumenti, fotogrāfijas, vēstules, piemiņas lietas. V. Plūdoņa bibliotēkas grāmatas atspoguļo viņa intereses. Dzejnieka portreti, vēstules, notis skaņdarbiem, kas tapuši ar viņa tekstiem, glabājas arī citās kolekcijās. Šie daudzveidīgie materiāli ļauj izsekot Plūdoņa mūža gaitai, atspoguļo viņa savdabīgo personību, kā arī radošos procesus.

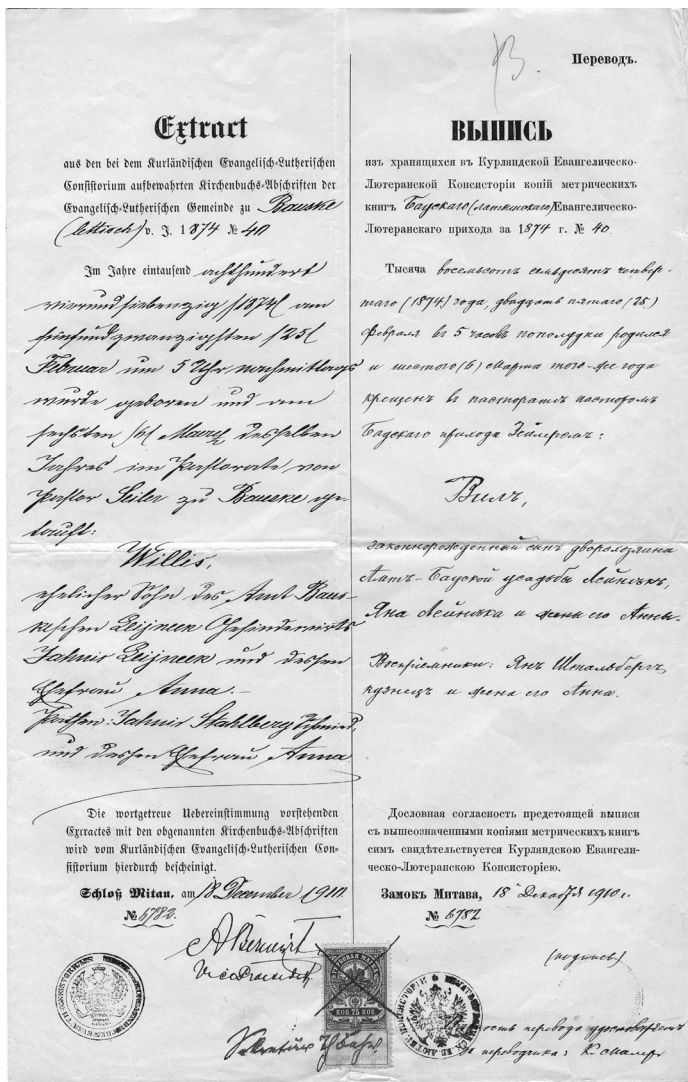
Bērnības gadi

Muzejā glabājas dzimšanas apliecība vācu un krievu valodā, kas apstiprina, ka Jāņa Lejnieka (1838–?) un viņa sievas Annas (dz. Dūklava, 1845–1895) ģimenē 1874. gadā dzimis dēls Vilis.²

Dzejnieka rokrakstu vidū ir 20. gs. 20.–30. gados rakstīti bērnības atmiņu uzmetumi. Iecere veidot turpinājumu grāmatiņai "Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas" (pirmizdevums 1901) gan nav realizējusies. Plūdons šajās piezīmēs ir atklāti raksturojis savus

¹ Dzejnieks pats lietojis formu "Lejenieks", bet tā laika oficiālajos dokumentos parasti rakstīti "Lejnieks". Tolaik par vienotu uzvārdu un nosaukumu rakstību arī dokumentos daudz nerūpējās. 1922. gada janvārī savu dzejnieka pseidonīmu Plūdons pieņēma par oficiālu uzvārdu, pārejot tajā ar visu ģimeni, ko apliecina dokumenti muzeja krājumā.

² RTMM 38988.

1. attēls. V. Plūdoņa dzimšanas apliecība. RTMM 38988

vecākus. Viņš atceras brālēna Viļa Olava-Plutes (1867–1917) vārdus par māti Annu: “Ar daļas cietējas nimbu sejā.”³ To paskaidro tēvam vel-tītais apraksts. Tēvs bijis “kaislīgs zvejnieks un bitenieks, bet vēl kaislīgāks kāršu spēlmanis un biljarda sitējs, brammanīgs uzdzīvotājs, jautrs triecējs un joku plēsējs ..”⁴ Materiālie apstākļi, kā vairākumam tā laika latviešu bērnu, bija pie-ticīgi. Vienīgie našķi – āboli, burkāni un cepti

zirņi. Vakaros taupības dēļ bez vajadzības nav dedzināta lampa.⁵ Māte agri palikusi viena ar trīs dēliem.

Tomēr bērnības atmiņas kopumā ir gaišas, jo zēns tuvinieku lokā juties milēts. Dzejnieks uzrunā sevi kā bērnu: “Nāk prātā tās klusās, saulainās dienas tēva mājās, kad viss smar-žoja, pa logu plūda istabā ziedoņsaules gaisma .. Tu sēdēji pie loga, nododamies savam sirdsdarbam. Nāk atmiņā arī labā māte, miļā

³ RTMM 39014.

⁴ Turpat.

⁵ RTMM 38932.

2. attēls. V. Lej(e)nieks 1892. gadā. RTMM p114770

vecmāmuļa un jūs, mani mīļie brāļi un bērni-bas draugi, kas jūs esat izklīduši pa pasauli.⁶ Ar sirdsdarbu, protams, domāta lasīšana un rakstīšana. Plūdons neatceras, ka kādreiz nebūtu pratis peldēt un lasīt. Abas šīs lietas viņam esot bijušas jau iedzimtas.⁷ Atceroties pirmos soļus rakstniecībā, dzejniekam raksturīgā augstā pašapziņa savienojas ar labdabīgu humoru un spēju par sevi arī pasmaidīt: “Kā stāvējuši debess spīdekļi pie manas dzimšanas – nezinu. Bet ka es dienās būšu pats spīdeklis pie mūsu rakstniecības debesīm, to sāku apzināties jau ļoti agri. Arī mana māte pravietoja man, ka es dienās būšot skrīveris. To viņa zilēja pēc maniem izcilu stāvošiem aizausēs kauliņiem, jo aiz tiem varēšot labi aizbāzt spalvas kātu.”⁸ Kad Vilis vēl negājis skolā, viņš jau “izdevis” avīzi “Reiznieks”. Tajā bijis paša sacerēts fantastisks stāsts un pirmais līroepiskais sacerējums “Matrožu cīņa ar valzivim”: “Gan tie sita, gan tie dūra, / Tomēr pretim turas tās.”⁹ Pusaudža gados Vilis kādu laiku dzīvojis pie mātes brāļa

“Dūkļavās”. Lauku darba ikdiena viņam šķitusi nomācoši pelēka un vienmuļa, mierinājumu viņš meklējis lasīšanā, fantāzijā un tautas pasaku pierakstīšanā.¹⁰

Skolotāju seminārā

Tālākie materiāli saistāmi ar laiku, kad Vilis Lej(e)nieks mācījās Baltijas Skolotāju seminārā Kuldīgā (1891–1895). Iespējams, savā pirmajā fotogrāfijā viņš redzams 1892. gadā, pēc izskata vēl lauku zēns pelēkas vadmalas uzvalkā.¹¹

Muzeja krājumā ir ļoti interesants rok-raksts – apjomīgs literatūrpētnieka, folklorista un rakstnieka Roberta Klaustiņa (1875–1962) atmiņu manuskripts par Plūdoni ar titullapas stūrī redzamu piezīmi: “Nav publicējams.”¹² R. Klaustiņš ir V. Plūdoņa kursabiedrs institūtā, pēc tam ilgus gadus abi uzturējuši draudzīgus kontaktus, bet mūža nogalē nonākuši konfliktā un līdz dzejnieka nāvei nav vairs tikušies. Atmiņas tādēļ piesātinātas ar zināmu aizvainojumu. Tajās vairāk akcentētas dzejnieka

⁶ RTMM 38932.

⁷ RTMM 38930.

⁸ RTMM 38932.

⁹ RTMM 39014.

¹⁰ RTMM 39014.

¹¹ RTMM p114770.

¹² RTMM 71314.

personības negatīvās šķautnes, kā arī sniegta jūtīga un subjektīvi interpretēta informācija par viņa privātās dzīves peripetijām, tādēļ nav jābrīnās, ka pats autors uzskatījis šo rakstu par nepublicējamu.

Muzejā glabājas arī īsāks, publicēšanai domāts atmiņu variants, taču tas ir ievērojami neizteiksmīgāks.¹³ Tomēr par semināra laiku un kopīgām jaunības dienām šis “nepublicējamās” atmiņas nebūt nav tikai negatīvas. R. Klaustiņš stāsta, ka iestājeksāmenos viņi ar Plūdoni bijuši vienīgie, kas grūto Ivana Turgeņeva (*Ivan Segeevich Turgenev*, 1818–1883) darba diktātu (protams, krievu valodā) uzrakstījuši bez nevienas kļūdiņas. Tomēr tie ir izglītības rusifikācijas laiki, un valsts stipendiju saņem krievu kursanti, kuru zināšanas daudz vājākas.

Atmiņās iezīmēts kolorīts topošā dzejnieka portretējums: “Tumīgs, labi mitis zengaliešu saimniekdēls, straujš, atsaucīgs, atjautīgs, Plūdons mums, citiem, rokpeļņu dēliem, šķīta it kā aristokrāts. Iespaidu .. vēl pavairoja nenoteicams iekšējs saltums, atturība, kas reizēm skaudīgi zibsnīja šķīlos sāņu skatos, ko mēdza uzvest klusam vērotājam .., kad nākamais dzejnieks parkā vai lielajā zālē vērsimīgi staigāja turp un atpakaļ šķietamā vientulībā.”¹⁴ Pašapzinīgs, apdāvināts vairāk par visiem, mācības seminārā Vilis veicis kā rotaļadamiens. Tādēļ daudz laika palicis pašmācībai. Tomēr audzēkņu slepenajos pašdarbības pulciņos viņš nepiedalījies, dzīvojis vairāk savā pasaulē. Semināra bēniņos vecā ceļojumu čemodānā viņam bijušas noslēptas iemīļotās dzeju grāmatas, kuras arī daži biedri varējuši apskatīt. Vistuvākā topošajam dzejniekam tolaik bijusi vācu lirika, īpaši Frīdrihs Šillers (*Johann Christoph Friedrich von Schiller*, 1759–1805); no krieviem viņš vispirms milējis Mihailu Ļermontovu (*Mihail Jur'evich Lermontov*, 1814–1841), bet no latviešu dzejniekiem cienījis Ausekli (1850–1879). Turpretim Andrejam Pumpuram (1841–1902) pārmetis neizstrādātu, paviršu formu. Kā ziņāms, V. Plūdons pats lielu vērību pievērsis tieši dzejas formas izkopšanai, kurā sasniedzis lielu meistarību.

Pašmācība audzēkņiem nepieciešama jo vairāk tāpēc, ka semināra oficiālā programma tolaik bija visai šaura, lai neveicinātu tautskolotājos dumpīgas idejas. Izņēmums – mūzika, kuras mācīšanai skolotāju semināros 19. gadsimtā pievērstā liela vērība, jo pamatskolā tolaik vienam skolotājam bija jāspēj mācīt visus priekšmetus, arī mūziku. Vairākums apguvuši divus mūzikas instrumentus, visbiežāk vijoli un ērģeles, bet Vilis spēlējis vēl arī klavieres un mežragu. Iemācīties spēlēt mūzikas instrumentu dzejniekam bijis bērnības sapnis: “Sapņoju par to, ka iemācišos skaisti spēlēt vijoli. Māte gulēs. Dzimumdienas ritā skaistām vijološkanām to modināšu.”¹⁵ Tādēļ nav jābrīnās par dedzību, ar kādu dzejnieks pievērsies instrumentu spēlei. R. Klaustiņš atceras, ka Plūdons, aizrautīgi spēlējams vijoli, “tik vērsimīgi dancināja lociņu, ka bez smiekliem to nevarēja skatīt.”¹⁶ Muzeja krājumā glabājas V. Plūdonom piederējusi neliela toņdakša jeb kamerdakša, ar kuru viņš, vadīdams mūzikas nodarbības pamatskolēniem, uzdevis toni.¹⁷

Plūdonom piemītusi kāda īpatnība – stundām ilgi sacerēdams dzejoļus, viņš nespējis mierīgi nosēdēt uz vietas, bet, sava temperamenta dzīts, staigājis uz priekšu un atpakaļ cietiem soļiem, lepni paceltu galvu, rokas ritmā vēcinādams. Dažkārt, nevienu neredzēdams, auļojis no viena klases kakta otrā. Bet it sevišķi milējis pastaigas laukā. Kuldīgas parka malā bijis augsts smilšu valnis, kuru viņš vakaros bieži “kapājis” saviem enerģiskajiem “dzejas soļiem”.¹⁸ Biedriem tas, protams, šķitis komiski, bet sevi apcelt viņš vis nepieļāvis: “Ja biedram uznāca naiza vāro sapņotāju paķircināt, atdarinot viņa cēlošanos, tam draudēja smagas apvainotā dūres. Līdz kautiņam lieta nemēdza nonākt: pietika nerātnim nikns šņāciens un drauds...”¹⁹

Šo staigāšanas paradumu dzejnieks saglabājis visu mūžu. Kad V. Plūdons jau dzīvojis Rīgā, R. Klaustiņš viņu apmeklējis un pārsteigumā ieraudzījis istabas krāsotā grīdā izberztu baltu,

¹³ RTMM 38171.

¹⁴ RTMM 71314.

¹⁵ RTMM 38920.

¹⁶ RTMM 71314.

¹⁷ RTMM 51576.

¹⁸ RTMM 71314.

¹⁹ Turpat.

likumainu celiņu no viena loga līdz otram. Tas līcis viņam iesaukties: “Kāds nevaldāms kumeļš tev kārtīgā telpā pakaviem izspārdījis nodriskāto grīdu?”²⁰ Plūdons ar sev raksturīgo pašapziņu atbildējis, sērīgi smaidīdams: “Šaurais loks manu nevaldāmo dzejas jūsmu mēms liecinieks: katrs solis, kas klusumā izskanējis, cieti iekaldināts dzejas vārsnās; tās mirdamas vairs nemirs.”²¹ Tādi celiņi grīdā izberzti visos dzīvokļos, kur vien dzejnieks dzīvojis, bet Lejenieku māju apkaimē vēlāk izveidojušās vairākas taciņas, uz kurām pēc tam gadiem ilgi zāle neaugusi.

Muzeja krājumā ir dažas lekciju pierakstu un konspektu burtnīciņas no semināra laika. Acīmredzot taupības nolūkos tās ir paša gatavotas, ar diegu sašujot kopā pārlocītas papīra loksnes. Starp V. Plūdoņa dokumentiem muzejā ir arī viņa Baltijas Skolotāju semināra diploms ar atzīmju sarakstu. Sekmes ir ļoti labas, vairumā priekšmetu – augstākā atzīme.²²

Meklējumu gadi

Saglabājušās V. Plūdoņa pārdomas par viņa radošajiem principiem un daiļrades metodēm, kas aizsāktas jau pirmajā skolotāja darbavietā Liezērē 1897. gadā. Jaunais dzejnieks izsaka trāpīgu spriedumu par cilvēka dzīves virspusi un dziļākajiem slāņiem, kurus saredzēt ir mākslinieka uzdevums: “Pavirši acis uzmetot uz kaut kāda cilvēka dzīvi, mums tā šķietas tik kaila, tik vienmuļīga, tīri it kā tur nebūtu vielas ne par naga melnumu priekš dzejas: .. no rīta ceļas, nomazgājas, paēd (vai varbūt paliek arī bez ēšanas), aiziet darbā, strādā, vakarā pārnāk mājās, paēd atkal un vai nu vēl ko izdara, vai liekas uz auss.”²³ Taču šis skats ir ierobežots: “Jo katra cilvēka dzīvi var pielīdzināt kamolam. Kamolā mēs redzam tik to kārtu, kas ārpusē, bet no ārpusē vien mēs nevaram pateikt, no kādas krāsas un vielas dzijām sastāv kamola iekšiene. To mēs tikai varam pateikt, ja kamolu atritinām .. Rakstniekam jānāk redzēt cilvēka

dzīvi nevis kā *satītu*, bet *attītu* kamolu. [Izcēlums autora – I. M.]”²⁴

Tomēr lauku ciematu pelēcīgā ikdiena neapmierina dzejnieku. Muzeja krājumā glabājas uzmetums par ienākšanu Rīgā. Tas varētu būt arī nepabeigta stāsta sākums, jo vēstītājs ir drukātavas korektors. Nav ziņu, ka V. Plūdons būtu strādājis drukātavā. Taču tēlojumā neapšaubāmi atspoguļojas arī autora paša pārdzīvojumi: “Mūžīgā vienmuļība uz zemēm man palika nepanesama. Nospriedu braukt uz Rīgu, šo mūsu piekrastes dzīvības centru, kur straujāki sit dzīvības pulss un mutuļiem šļācas sadzīves asinis. Vārdam “Rīga” piemīt priekš manis jau sensenis kaut kas, kas uzbur un valdzina, saista un kairina visus prātus .. Es iebraucu ar pēcpusdienas vilcienu no meža ciemata, cīruļu dziesmām ausis un viņņojošām rudzu druvām vēl priekš acīm. Uz perona nokāpjot, mani pārņēma patīkami apskurbinošs uztraukums, ka šķītos nevis ejam, bet lidojam ..”²⁵ Bet lielpilsēta sagaida stāstījuma varoni gaužām neviesmīlīgi. Viņš par pieciem rubļiem noirē istabiņu, kas paša vēstītāja vērtējumā vairāk atgādina vistu būdu, nevis cilvēka mitekli, un, badu ciezdams, dzīvo no sapņiem par mākslu.

Tā sākas vētrainie meklējumu gadi, kas Rīgas posma sākumā noved arī greizos ceļos, tomēr dzejnieks vēlāk izcīna pilnīgu, kaut grūti nākušu uzvaru pār uzdzīves kārdinājumiem. Muzejā saglabājies dokuments apliecina V. Plūdoņa vēlmi izvairīties no rūpēm par savu pirmdzimto dēlu Tālvaldi (1902–1940). Šķirtā sieva Otilija Lejeniece (dz. Kuča, 1882–1961) iesniegusi tiesā alimentu pieprasījumu. Tādēļ sameklēti divi liecinieki, ka Vilim Lejeniekam nepieder nekāds īpašums, turklāt viņš gatavojas precēties ar Elfrīdu Melbārdi (prec. Lejeniece, Plūdone, 1885–1982), tādēļ nevar pabalstīt savu dēlu.²⁶ Cik zināms, tiesa tomēr piespriedusi alimentus maksāt. Interesanti, ka alimenti pieprasīti vienīgi Tālvaldim, bet jaunākais dēls Emīls (1903–1940), tobrīd pusgadu vecs, dokumentā nav minēts. Varbūt taisnība Klaustiņam,

²⁰ RTMM 71314.

²¹ Turpat.

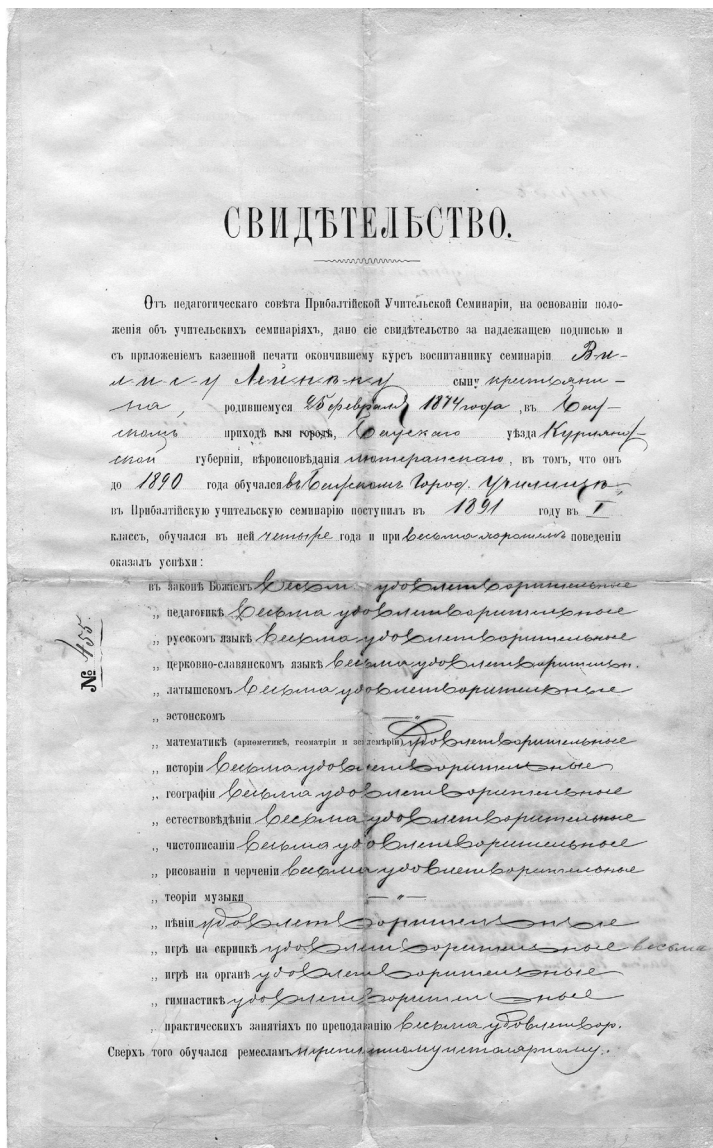
²² RTMM 39529.

²³ RTMM 30.192.

²⁴ RTMM 39192.

²⁵ RTMM 39056.

²⁶ RTMM 39630.

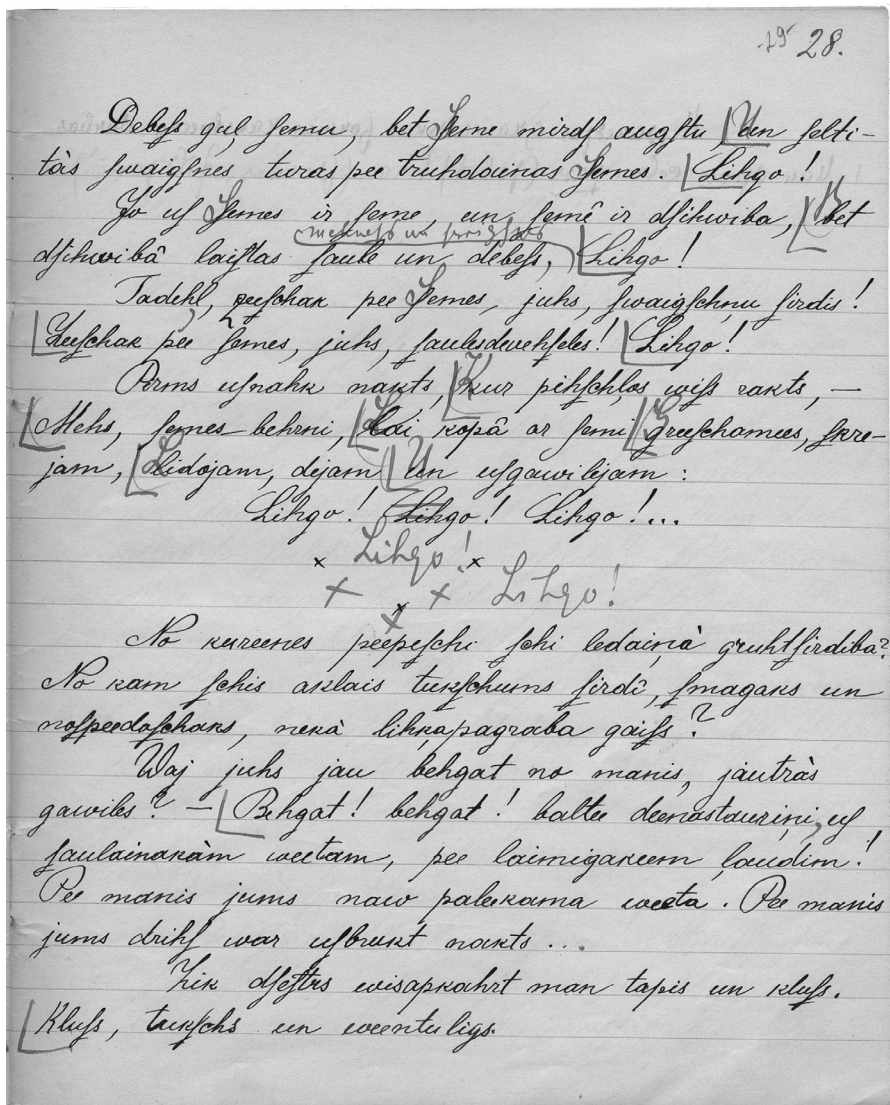
3. attēls. V. Plūdoņa Baltijas Skolotāju semināra diploms. RTMM 39529

ka šis bērns nav bijis Plūdoņa dēls.²⁷ Tomēr muzejā ir arī dzejnieka testaments, sastādīts

Bauskā 1921. gadā. Tajā viņš novēlējis 5% ieņēmumu no pirmo Kopoto rakstu izdevuma, ja tādi tiks izdoti, saviem dēliem no pirmās laulības Emilam un Tāļivaldim, ja tie būtu vēl dzīvi.²⁸ Pēdējā piezīme nav lieka, zinot, ka abi atrodas Padomju Krievijā, kur vēlāk gājuši bojā represijās īsi pirms dzejnieka nāves. Katrā ziņā testamentā viņš Emīlu atzinis par savu dēlu.

²⁷ Otilija Lejeniece 1904. gadā apprecējās ar Jēkabu Čiči-Cicu (1889–1940), tādēļ Emīls, iespējams, varētu būt viņas otrā vīra dēls. Tomēr Emīla meita filoloģe Karina Degtjara [Degtjar] ir rakstījusi dzeju krievu valodā, saistot šo vēlmi tieši ar savām dzimtas saknēm. Sk.: Livzemnieks 1984.

²⁸ RTMM 39599.

4. attēls. Lappuse no poēmas prozā “Fantāzija par puķēm” manuskripta (E. Plūdones rokrakstā, ar autora labojumiem). RTMM 39478(29)

Tādējādi alimentu pieprasījuma mīkla paliek līdz galam neatminēta.

Liecības par šo tumšo dzīves posmu sastopamas arī V. Plūdoņa daiļradē. Spilgtākā no tām ir poēma prozā “Fantāzija par puķēm” (pirmpublicējums 1903). Muzejā ir tās rediģētais manuskripts Elfrīdas Plūdones rokrakstā ar autora labojumiem.²⁹

²⁹ RTMM 39289.

Brieduma gadi

V. Plūdoņa otrā laulība, kas noslēgta 1904. gada 11. jūlijā, ir veiksmīga. Pirmos deviņus gadus dzejniekam ar sievu Elfrīdu bērnu nav. Tad piedzimst meita Vaida (prec. Sīle, 1913–1989), pēc tam seko vēl septiņi bērni. V. Plūdons bijis ļoti stingrs, bet vienlaikus gādīgs tēvs. Viņš pierakstījis vecāko bērnu amizantos izteicienus. Piemēram, mazā Vaida ieteikusi redišiņiem dot krējumu, lai

5. attēls. V. Plūdons "Lejenieku" dārzā. RTMM 89948

ātrāk aug lieli.³⁰ Dzejnieka piezīmēs vairākkārt ietvertas lielās sāpes, ko viņš pārdzīvojis, zaudējot meitiņu Ilizanu (1923–1924). Tas rosina uz pārdomām par dvēseli, arī drūmām eksistenciālām izjūtām: "Mēs, nelaimīgie Visuma putekliša fenomeni..."³¹

Pēc mātes nāves V. Plūdoņa dzimtās mājas "Lejenieki" pāriet svešās rokās. Neilgi pirms Pirmā pasaules kara viņš mājas neizdevīgi atpērk; prieks par iespēju atkal staigāt bērnības vietās viņam ir nozīmīgāks par materiāliem apsvērumiem. Kara gados gan mājas atkal jāpamet. Šo grūto laiku dokumentē uz sīkām lapiņām rakstītās piezīmes par kara darbību, kas mijas ar dzeju krājuma *Via Dolorosa* (1918) uzmetumiem.³² Toties pēc Latvijas valsts nodibināšanas dzejnieks ik vasaru pavada

"Lejeniekos". Vairākos fotoattēlos viņš redzams "Lejeniekos" ar ģimeni un viesiem.³³

Muzeja krājumā ir fotoattēli ar "Lejenieku" skatiem 20. gs. 20.–30. gados. Vairākos attēlos redzamas vietas, kas guvušas spilgtu māksliniecisku iemiesojumu Plūdoņa daiļradē: Anduļa liepa un slavenā "zaķišu pirtiņa".³⁴

Draudzes nodokļa kvīts rāda, ka V. Plūdons palicis Bauskas draudzes loceklis.³⁵ Apjomīga dokumentu kopa liecina par ilgo un sarežģīto tiesas procesu tā saucamajā kopganību sadalīšanas un kapsētas lietā.³⁶ Zemes reformā starp apkaimes mājām sadalītas kopganības, kas cara laikā izmantotas kopīgi. Kaimiņi nolemj dāvināt Bauskas draudzei katrs pa divām trim pūrviētām zemes, lai ierīkotu jaunu kapsētu, jo vecajā nav vairs vietas apbedījumiem. Taču

³⁰ RTMM 39012.

³¹ RTMM 38853. Ieraksts 21.04.1924.

³² RTMM 38683.

³³ RTMM 38291, 38292.

³⁴ RTMM 39748, 38273, 71392.

³⁵ RTMM 38873.

³⁶ RTMM 39640–39701.

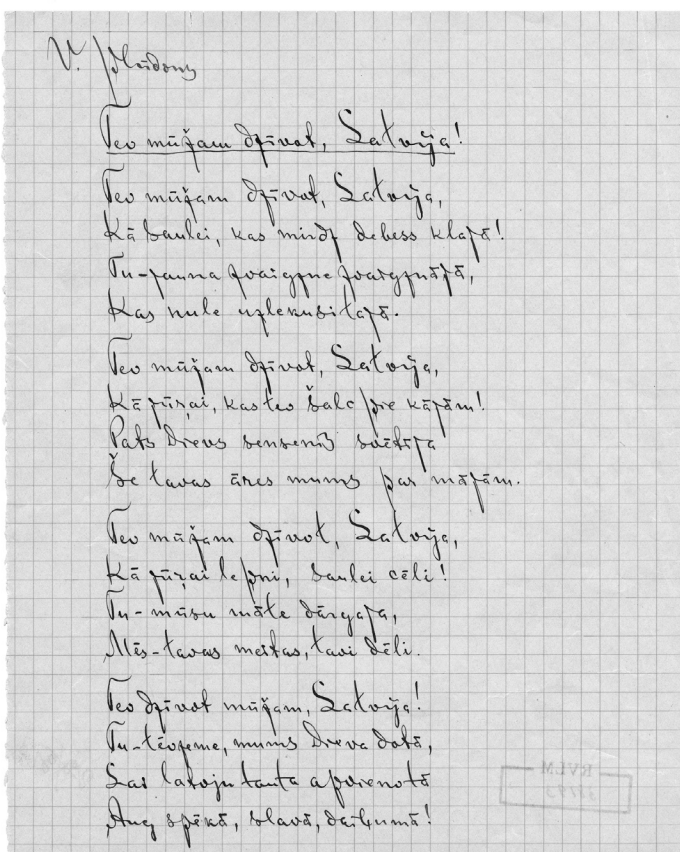

6. attēls. V. Plūdons ar ģimeni un viesiem “Lejenieku” mežmalā. RTMM 38291

7. attēls. V. Plūdons (1. rindā trešais no labās puses) kolēģu rakstnieku vidū. RTMM 366689

8. attēls. Dzejolis "Tev mūžam dzīvot, Latvija!" autora rokrakstā. RTMM 38193

viens kaimiņš nepiekrīt dāvināšanai un grip vairāk zemes dabūt sev. Pārējie vēršas tiesā, cīnīdamies par savām dāvinājuma tiesībām, un jaunā Salēnu kapsēta galu galā tiek ierīkota. Vēlāk tā pārdēvēta par Plūdoņa kapsētu.

V. Plūdons nav ļoti aktīvs dalībnieks dažādos rakstnieku un mākslinieku saietos, tomēr nav arī stāvējis gluži nomaļus. Muzejā ir viņa biedra karte Latviešu mākslinieku klubā.³⁷ Vienā no fotoattēliem viņš redzams savas paudzes rakstnieku vidū, pieminot 1905. gada notikumus.³⁸

Kā zināms, V. Plūdons visu mūžu strādājis arī par skolotāju, lai uzturētu prāvo ģimeni, kaut gan par savas dzīves galveno uzdevumu

vienmēr uzskatījis rakstnieka darbu.³⁹ Krāju mā glabājas literatūrvēsturnieka un valodnieka Konstantīna Karuļa (1915–1997) atmiņas "Skolotājs Plūdons".⁴⁰ Iestājies 1. vidusskolā, K. Karulis ļoti priecājies, ka viņa klases audzinātājs būs apbrīnotais dzejnieks. Bet direktors par to pasmējies, lai nespriežot pēc dzejas. Zēns vēribu vispirms pievērs lielā pušķī sasietai melna zīda kaklasaitei, kādas nav nevienam citam. Tagad tā glabājas muzejā.⁴¹ Kad dzejnieks pats runājis, disciplīnas problēmu nav bijis, jo visus saistījis viņa stāstījums un izteiksmīgā balss. Dažkārt viņš no galvas deklamējis priekšā dzejas. Ivana Krilova (*Ivan Krylov*, 1769–1844) fabulas vērsi attēlodams, māvis tik

³⁷ RTMM 38485.

³⁸ RTMM 366689.

³⁹ RTMM 39130, 71314.

⁴⁰ RTMM 290661.

⁴¹ RTMM 116972.

skaļi, ka klases logi džinkstējuši. Tomēr biežāk viņam negribējies daudz neko darīt, licis skolēniem pašiem lasīt priekšā, kas bērniem ātri apnicis. Tādās reizēs Plūdons staigājis pa klasi, grauздams ledenes, ko izvilcis no bikšu aizmugurējās kabatas. Bieži skaities, necietis pretim runāšanu, kuru savā īpatnējā leksikā saucis par “mutēšanos”. Reiz kādam zēnam ierakstījis piezīmi: “Mutējas ar skolotāju.”⁴² Māte rakstīto pārpratusi un lūkojusi izdibināt, kurai skolotājai tad viņas līdz šim tik kautrīgais dēls to nodarījis.

Jaunākajās klasēs bērni panesuši skolotāja īpatnības, bet pēdējos gados radies protests. K. Karulis pēc konflikta ar Plūdoni izslēgts no skolas un meklējis taisnību Izglītības ministrijā. Plūdons saņēmis no ministrijas stingru aizrādījumu. Pēc gadiem sastopoties, K. Karulis bijis pārsteigts, ka dzejnieks sirsnīgi atņēmis sveicienu un spiedis viņam roku. Pēc pāris mēnešiem dzejnieks aizgājis mūžībā, tādēļ jo vairāk bijis prieks par izlīdzināšanos.

Muzejā ir samērā daudz V. Plūdoņa piezīmju, kas rāda, kā viņš gatavojies valodas un literatūras stundām.

Blakus neparastajai kaklasaitē krājumā ir arī citas piemiņas lietas, kas veidojušas dzejnieka neatkārtojamo stilu un dzīves vidi, – mazās, apaļās brillītes, tā laika jauninājums – tintes pildspalva un pat tāds kuriozs kā dzejnieka izrautais zobs ar zelta kronīti.⁴³

Pašaieliedzīgā Elfrīda Plūdone rūpējās ne tikai par sadzīvi, bet palīdzēja arī garīgajā darbā. Viņa ir pārrakstījusi daudzus dzejnieka sacerējumus. Rokraksti muzeja krājumā liecina par dzejoļu tapšanas procesu. To uzmetumi dzejnieka savdabīgajā rokrakstā parasti ir daudz laboti un grūti salasāmi. Sieva, vēlāk arī vecākie bērni tos ir glīti pārrakstījuši, un tad V. Plūdons pats vēlreiz izdarījis labojumus un papildinājumus. Tā tapuši arī dzejnieka Kopotie raksti (1939). Senākie dzejoļi ir rediģēti no ģimenes locekļu norakstiem. Muzeja krājumā tomēr nav Plūdoņa apjomīgā daiļrades mantojuma visu manuskriptu. 20. gs. 30. gadu patriotiskā dzeja, arī “vadonim” veltītā, padomju varas gados glabājās specfondā un varēja tikt

izsniegta tikai ar īpašu atļauju. Starp šiem darbiem ir arī pazīstamie teksti “Lai līgo lepna dziesma!” un “Tev mūžam dzīvot, Latvija!” autora rokrakstā.⁴⁴

20. gadsimta pirmās desmitgades ir ne tikai V. Plūdoņa paša daiļrades spilgtākā uzplaukuma laiks. Šajā laikā viņš sastāda arī dzejas hrestomātiju “Latvju rakstnieki” četros sējumos (1907–1912). Tā veidota pēc citiem principiem nekā iepriekšējo kultūras darbinieku, piemēram, Matīsa Kaudzītes (1848–1926), veiktie mūsu literatūras apkopojumi. Raiņa (1865–1929) kolekcijā glabājas V. Plūdoņa vēstule Aspazijai (1865–1943) un Rainim, kurā viņš dalās pārdomās par šī darba mērķiem: “Savā hrestomātijā esmu lūkojis .. sniegt nevis daudz isu, saraustītu izvilcumu no dažādiem rakstnieka darbiem, bet labāk divus, trīs no viņa sacerējumiem, pēc iespējas pilnīgākā veidā. [...] “Izvilcumi” no dažādiem rakstiem ir tas pats, kas gabaliņi no dažādām gleznām. Kādu jēdzienu gan mēs varam iegūt no šiem gleznu gabaliņiem par visu veselo gleznu?”⁴⁵ Arī R. Klaustiņš savā atmiņu rokrakstā minējis, ka visi paziņas toreiz apbrīnojuši Plūdoņa smalko izvēli hrestomātiju sastādīšanā un prasmi parādīt katru rakstnieku.⁴⁶

Muzeja krājumā ir dzejnieka visu mūžu turpinātās piezīmes par daiļrades jautājumiem. Tajās uzsvērta mākslinieciskā radīšana kā irracionāls un intuitīvs process: “Dzejnieks neraksta priekš tam, lai viņu saprastu, bet lai viņu sajustu.”⁴⁷ Dzejniekam tādēļ jāprot saglabāt “bērna acis”, t. i., tādu pasaules redzējumu, kas spēj uztvert esamību arvien no jauna kā brīnumu un mistēriju, piedzīvot katra tagadnes brīža neatkārtojamību: “Dzīvojiet tagadnē kā bērni! [...] Nokratiet, nokratiet pagātnei! Tās ir nejaukas važas, kas mums liedz tagadnē aizdegot pār visiem padebešiem...”⁴⁸

V. Plūdons izvērza sev uzdevumu aprakstīt dabu tā, kā to neviens vēl nav darījis pirms viņa, atklājot tās dziļāko eksistenciālo būtību: “Par maz, par maz mums dzejā atspoguļojas

⁴⁴ RTMM 38191, 38193.

⁴⁵ RTMM 29302a.

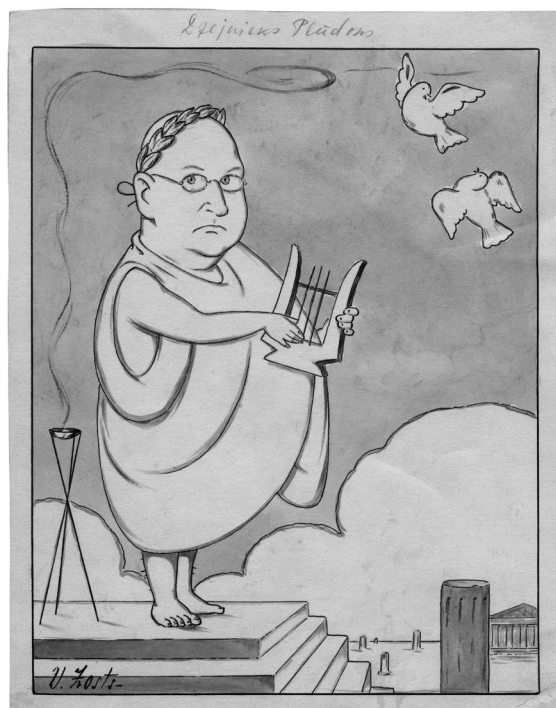
⁴⁶ RTMM 71314.

⁴⁷ RTMM 39487.

⁴⁸ Turpat.

⁴² RTMM 116972.

⁴³ RTMM 51574, 116974, 51567.

9. attēls. V. Zosta saržs “Dzejnieks Plūdons”. RTMM 513400

daba savā visumā, savā pilnībā, savās slēptajās, neizprotamajās rūnās. Mēs mēdzam redzēt tikai to, ko visi redz, dzirdēt to, ko visi dzird.”⁴⁹ “Es esmu dabas priecās un dzīves traģisma dziesminieks,” tā dzejnieks raksturo savas dzejas “kodolu”.⁵⁰ Dabas skaistuma pārdzīvojums V. Plūdoniem ir īpaši nozīmīgs gan kā māksliniekam, gan kā cilvēkam. Dzejnieka pasaules redzējums spilgti parādās ceļojuma piezīmēs. 1925. gadā, ārstējoties Minhenē, viņš apraksta braucieni Alpu kalnos ar mazu elektrisko vilcieniņu, kas dodas augšup pa stāvajās klintīs ierīkotām slīdēm: “Kā tās eglītes rindās, cita citai sekojot, dzenas augšup, ieņemot kalna virsotni. [...] Mēs atradāmies saules reģionos. Un tur priekšā, pa kreisi, ap kalna klinšu galvu vijas mākoņi. Tas kalns sēro, kamēr citi, saules apspīdēti, šķiet smaidām.”⁵¹ Dzejnieks nebaidās izteikt arī savas bailes no stāvā brauciena, bet,

nonācis kalna galotnē, atzīst: “Te cilvēks jūtas tiešām dievībai tuvāk.”⁵²

Dažās piezīmēs ieskanas reliģisku izjūtu mirkļi. V. Plūdons pašironiski attēlo, kā parasti svinējis Lieldienas: “Ēšana un dzeršana. Pliekanu anekdošu stāstīšana. Tukši joki.”⁵³ Arī rokrakstā attēlotās Lieldienas būtu pagājušas tāpat, bet dzejnieks saslimis. Tad atmiņā atausuši bērņības Lieldienu svētki, un tas devis garīgu apskaidrotību: “Un sirds ir tik viegla, tik gaiša, tik laimes pilna.”⁵⁴ Viņš jūtas atradis pats sevi.

Saglabājies vāka zīmējums V. Plūdoņa dzejas un prozas krājumam “Ko Palestīnas palmas šalc” (1937).⁵⁵ Grāmata atklāj dzejnieka garīgos meklējumus un vēlmi atgriezties pie kristietības, no kuras viņš, līdzīgi daudziem savas paaudzes inteligentiem, ir atsvešinājies pēc 1905. gada revolūcijas.

⁴⁹ RTMM 39487.

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ RTMM 38674.

⁵² RTMM 38674.

⁵³ RTMM 39705.

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ RTMM 38207.

V. Plūdons bijis lepns uz saviem valsts apbalvojumiem – Triju Zvaigžņu ordeni⁵⁶ un it sevišķi 1938. gadā piešķirto Tēvzemes balvu, kas mūža nogalē pat pārāk paaugstinājusi dzejnieka pašapziņu. Par to paironizējis Valērijs Zosts (1901–1960), šaržā tēlodams dzejnieku kā antikā laikmeta poētu sacensību uzvarētāju.⁵⁷

Nobeigums

No plašā V. Plūdoņa kolekcijas materiālu klāsta rakstā aplūkoti tie, kas atklāj, iespējams, mazāk zināmus dzejnieka darbības un

personības aspektus. Tie atspoguļo pretrunīgu, ne vienmēr viegli pieejamu personību, taču ar dedzīgu un patiesu vēlmi kalpot mākslai. Paša dzejnieka piezīmes atklāj viņa personības tapšanu, pārdzīvojumus, izpratni par radošo procesu un mērķus, kādus viņš sev izvirzījis. Laikabiedru redzējums paver skatu uz V. Plūdoni saskarsmē ar citiem cilvēkiem. Liecības par viņa personības īpatnībām palīdz novērtēt arī daiļradei raksturīgās iezīmes. Piemēram, V. Plūdoņa “dzejas soli”, domājams, ietekmējuši viņa formas meistarību: īpaši izkopto ritmiku, skanisko plūdumu, asonanšu un aliterāciju saspēles, ar kurām viņš iegājis latviešu rakstniecības klasikā. V. Plūdoņa kolekcija muzejā noteikti piedāvā arī daudz citu pētniecības iespēju.

⁵⁶ RTMM 51571.

⁵⁷ RTMM 513400.

VĒRES

Līvzemnieks, V. (1984) Karina Degtjara. *Literatūra un Māksla* (08.03.1984.), Nr. 10.

Rakstniecības, teātra un mūzikas kolekciju krātuve: RTMM 290661 V.Plūd. R 48/5 (Rokraksts. Konstantīns Karulis. “Skolotājs Plūdons”. 1974).

RTMM 29302a Rai K 151/17 (Korespondence. V. Plūdons – Rainim un Aspazijai. 1912. gada 14. maijs).

RTMM 366689 V.Plūd. F 2/7 (Fotoattēls. V. Plūdons latviešu rakstnieku vidū, pieminot 1905. gada notikumus. [Ap 1932. gadu]).

RTMM 38171 V.Plūd. R 48/3 (Rokraksts. Roberts Klaustiņš. “Plūdoņa dzīves meti. Atmiņu refleksijas”. 1940. gada 20. janvāris).

RTMM 38191 V.Plūd. R 34/2 (Rokraksts. V. Plūdons. “Lai ligo lepna dziesma!” [20. gs. 30. gadu 1. puse]).

RTMM 38193 V.Plūd. R 35/3 (Rokraksts. V. Plūdons. “Tev mūžam dzīvot, Latvija!” [20. gs. 30. gadu 1. puse]).

RTMM 38207 V.Plūd. Md 2/31 (Mākslas darbs. Vāka zīmējums V. Plūdoņa dzejas un prozas krājumam “Ko Palestīnas palmas šalc”. Grafika. Autors nezināms. 1937).

RTMM 38273 V.Plūd. F 3/10 (Fotoattēls. Anduļa liepa pie Lejeniekiem. [20. gs. 20.–30. gadi]).

RTMM 38291 V.Plūd. F 2/3 (Fotoattēls. V. Plūdons ar ģimeni mežmalā pie Lejeniekiem. [20. gs. 30. gadu beigās]).

RTMM 38292 V.Plūd. F 2/3 (Fotoattēls. V. Plūdons ar ģimeni un viesiem “Lejeniekos”. [Ap 1934]).

RTMM 38485 V.Plūd. D 1/21 (Dokuments. V. Plūdoņa Latviešu mākslinieku kluba biedra karte. 1926).

RTMM 38674 V.Plūd. R 10/2 (Rokraksts. V. Plūdoņa ceļojuma piezīmju bloks. 1925. gada augusts).

RTMM 38683 V.Plūd. R 9/11 (Rokraksts. V. Plūdons. Dzeju krājuma *Via Dolorosa* uzmetumi, piezīmes par kara darbību. [1915–1917]).

RTMM 38853 V.Plūd. R 10/9 (Rokraksts. V. Plūdoņa piezīmju kalendārs. 1924).

RTMM 38873 V.Plūd. D 4/65 (Dokuments. Kvīts V. Plūdonim par baznīcas nodokļa nomaksu Bauskas draudzē. 1924. gada 16. augusts).

RTMM 38890 V.Plūd. R 10/12 (Rokraksts. V. Plūdons. “Ināriņas čalojumi un jautājumi”. [20. gs. 20. gadu sāk.]).

RTMM 38920 V.Plūd. R 11/15 (Rokraksts. V. Plūdons. “Bērības zemē”. [20. gs. 20.–30. gadi.]).

RTMM 38930 V.Plūd. R 11/24 (Rokraksts. V. Plūdons. “Jūs, bērnu dienas!”. [20. gs. 20.–30. gadi]).

RTMM 38932 V.Plūd. R 11/19 (Rokraksts. V. Plūdons. “Iz paša dzīves”. [20. gs. 20.–30. gadi]).

- RTMM 38947 V.Plūd. R 11/21 (Rokraksts. V. Plūdoņa piezīmes "... tad jūs nākat pie manis, mīļās, baltās bērniņas atmiņas". [Ap 1920]).
- RTMM 38988 V.Plūd. D 1/3 (Dokuments. V. Lejenieka dzimšanas apliecības (1874) izraksts. 1910).
- RTMM 39005 V.Plūd. R 15/5 (Rokraksts. V. Plūdons. "Tas bija toreiz...". [1898–1910]).
- RTMM 39012 V.Plūd. R 11/29 (Rokraksts. V. Plūdons. "Vaidas un Ināriņas tērzējumi". [20. gs. 17. gads – 20. gadu sāk.]).
- RTMM 39014 V.Plūd. R 11/2 (Rokraksts. V. Plūdons. "Kaut kas par maniem vecākiem". [20. gs. 20.–30. gadi]).
- RTMM 39130 V.Plūd. R 32/11 (Rokraksts. V. Plūdons. "Runa, aizejot pensijā". [1934]).
- RTMM 39192 V.Plūd. R 21/4-1 (Rokraksts. V. Plūdons. "Paša piezīmes". 1897).
- RTMM 39289 V.Plūd. R 4/11 (Rokraksts. V. Plūdons. "Fantāzija par puķēm". Poēma prozā. 1911).
- RTMM 39487 V.Plūd. R 20/2 (Rokraksts. V. Plūdons. "Dzejas kodols un būtība". [1900–1920]).
- RTMM 39529 V.Plūd. D 1/1 (Dokuments. V. Lejenieka Baltijas Skolotāju semināra beigšanas apliecība. 1895).
- RTMM 39599 V.Plūd. D 1/41 (Dokuments. V. Plūdoņa testamenta noraksts. 1921).
- RTMM 39630 V.Plūd. D 1/2 (Dokuments. Notāra apstiprināts apliecinājums par V. Lejenieka alimentu maksātnespēju. 1904).
- RTMM 39640–39701 V.Plūd. D 9 (Dokumenti. Tiesvedība kopganību sadalīšanas un kapsētas lietā. 20. gs. 20.–30. gadi).
- RTMM 39705 V.Plūd. R 14/1 (Rokraksts. V. Plūdons. "Kā es atradu pats sevi". [20. gs. 20. gadi]).
- RTMM 39748 V.Plūd. F 3/2 (Fotoattēls. Lejenieki no pagalma puses. [1920–1930]).
- RTMM 513400 V.Zost. Md 3/4 (Mākslas darbs. Valērijs Zosts. "Dzejnieks Plūdons". Saržs. [20. gs. 30. gadu 2. puse]).
- RTMM 51567 V.Plūd. Pl 1/16 (Piemiņas lieta. V. Plūdoņa zobs ar zelta kronīti. [1900–1930]).
- RTMM 51571 V.Plūd. Pl 1/6 (Piemiņas lieta. V. Plūdoņa Triju zvaigžņu ordenis. 1934).
- RTMM 51574 V.Plūd. Pl 1/4 (Piemiņas lieta. V. Plūdoņa brilles. [1910–1930]).
- RTMM 51576 V.Plūd. Pl 1/2 (Piemiņas lieta. V. Plūdoņa tončakša [kamerčakša]. [19. gs. 90. gadi])
- RTMM 71392 V.Plūd. F 3/16 (Fotoattēls. "Zaķišu pirtiņa" pie Lejeniekiem. 1957).
- RTMM 71314 V.Plūd. R 48/2 (Rokraksts. Roberts Klaustiņš. "Vilis Plūdons. Vērojumi, atmiņas, salīdzinājumi: Pl. kā sadzīves un rakstu tips". [20. gs. 40.–50. gadi]).
- RTMM 89948 V.Plūd. F 1/6 3 (Fotoattēls. V. Plūdons "Lejenieku" dārzā. 1920).
- RTMM 116972 V.Plūd. Pl 1/13 (Piemiņas lieta. V. Plūdoņa zīda kaklasaite. [20. gs. 10.–30. gadi]).
- RTMM 116974 V.Plūd. Pl 1/15 (Piemiņas lieta. V. Plūdoņa tintes pildspalva. 1904).

Redakcijā saņemts 14.06.2024., apstiprināts 30.08.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Andrejs Daņilins, Māris Pavlovs
Latvijas Universitāte

ASPAZIJAS DZEJAS TULKOJUMI KRIEVU VALODĀ KRĀJUMĀ *LATYSHSKIYE POETY V PEREVODAKH VIKTORA TRETJAKOVA*

TRANSLATIONS OF ASPAZIJA'S POETRY INTO RUSSIAN IN THE COLLECTION "LATYSHSKIYE POETY V PEREVODAKH VIKTORA TRETYAKOVA"

Andrejs Daņilins, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes doktors. 2017. gadā Latvijas Universitātē ieguvis krievu filoloģijas bakalaura grādu; 2019 gadā – maģistra grādu. Patlaban, studējot Latvijas Universitātes doktorantūras programmā "Valodu un kultūru studijas", pēta Aspazijas dzejas tulkojumus. Kopš 2021. gada strādā Latvijas Universitātes bibliotēkā. Uzstājies ar sava pētījuma rezultātiem zinātniskās konferencēs Daugavpils Universitātē, Liepājas Universitātē, Vītauta Dižā Universitātē un Jeila Universitātē. Zinātnisko publikāciju par Aspazijas dzejas tulkojumiem autors akadēmiskajos izdevumos, sadarbojas ar Baltijas pētniecības asociāciju (*The Association for the Advancement of Baltic Studies*). Studentu korporācijas *Fraternitas Arctica* biedrs (komiltonis).

E-pasts: danilin989@gmail.com

Māris Pavlovs, izglītības zinātņu maģistrs un Latvijas Universitātes Izglītības zinātņu un psiholoģijas fakultātes zinātniskā grāda pretendents izglītības vadībā ar pieredzi pedagogijā un bibliotēkzinātnē. Lidzdarbojies vairākos starptautiskos izglītības pētījumos, tostarp Starptautiskā matemātikas un dabaszinātņu izglītības attīstības tendenču pētījumā (*Trends in International Mathematics and Science Study*) un Starptautiskajā lasītprasmes novērtēšanas pētījumā (*Progress in International Reading Literacy Study*). Latvijas Universitātes un Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas zinātniskajās konferencēs uzstājies ar savu pētījumu par interešu izglītību un bibliotēku darbību rezultātiem. Publicējis zinātniskus darbus par skolotāju lomu vērtību veidošanā un lasīšanas paradumiem akadēmiskajā vidē. Konsultē akadēmisko personālu par bibliotēku resursiem. Biedrības "Latvijas Bērnu un jaunatnes literatūras padome" padomes loceklis un *Bahá'í International Community* nacionālās padomes loceklis, kā arī autors un tulkojumu redaktors bahāju literatūrā.

E-pasts: maris.pavlovs@lu.lv

Kopsavilkums

Viktors Tretjakovs mūsdienās ir maz zināms dzejnieks, tulkotājs un literatūras kritiķis, kurš dzīvoja un radoši strādāja pirmās Latvijas Republikas laikā un daļēji – okupācijas laikā. Viņš kļuva plašāk pazīstams, kad tika izdots viņa tulkotais vairāku slaveno latviešu dzejnieku darbu krājums *Latyshskiyе poetry v perevodakh Viktora Tretjakova* ("Latviešu dzejnieki Viktora Tretjakova tulkojumā").

Pētījuma objekts ir Aspazijas dzejas teksti un to tulkojumi krievu valodā Viktora Tretjakova tulkojumu krājumā *Latyshskiye poety v perevodakh Viktora Tretjakova*. Šī darba mērķis ir detalizēta Aspazijas dzejas tekstu un Viktora Tretjakova tulkojumu salīdzināmā analīze; īpaša uzmanība tiek pievērsta tulkošanas stratēģijām un metodēm. Šī pētījuma problēma ir arī Aspazijas oriģinālo dzejoļu identifikācija, jo tulkojumu krājumā nav norādītas saites uz oriģināldarbiem. Šī darba galvenās metodes ir salīdzināmā un deskriptīvā metode; tiek izmantota arī biogrāfiskā metode. Pētījumā izdevās noskaidrot precīzākos un neprecīzākos Aspazijas tulkojumus. Pētījuma sekundārie mērķi: sniegt īsu informāciju par V. Tretjakovu un krājuma *Latyshskiye poety v perevodakh Viktora Tretjakova* vēsturi. V. Tretjakova personība un viņa atdzejojumi mūsdienās ir svarīgi latviešu un krievu literāro sakaru kontekstā.

Raksturvārdi: Aspazija, dzejas tulkojumi, Viktors Tretjakovs, latviešu un krievu literatūras saskarsmes, tulkošanas tehnikas.

Summary

Viktor Tretyakov was a little-known contemporary poet, translator and literary critic who lived and worked during the period of the first Latvian Republic and partly during the occupation period. He became most widely known with his book “Latyshskiye poety v perevodakh Viktora Tretyakova,” where he translated several famous Latvian poets into Russian.

Translations of Aspazija’s poetry into Russian in Viktor Tretyakov’s collection “Latyshskiye poety v perevodakh Viktora Tretyakova” are the subjects of this research. The purpose of this paper is to provide a detailed comparative analysis of Aspazija’s poetry texts in Viktor Tretyakov’s translations with special attention devoted to translation strategies and methods. The research is problematic with regard to identification of the original poems of Aspazija as the translator did not include a link to the original works. The main methods applied during the analysis were comparative and descriptive, in combination with a biographical approach. As a result of the research, it was possible to discover both the most accurate and inaccurate translations of Aspazija’s works. Secondary objectives of this research are to provide brief information about Tretyakov and the history of his book. Tretyakov and his works are important today in the context of Latvian and Russian literary relations. Additionally, recent studies provide important insight in the area of cross-cultural literary exchange.

Keywords: Aspazija, poetry translation, Viktor Tretyakov, Latvian and Russian literary relations, translation techniques.

Ievads

Šī pētījuma aktualitāte ir pamatota ar to, ka Aspazijas dzejas agrīnie tulkojumi krievu valodā, kas veikti 20. gadsimta pirmajā pusē Latvijā, joprojām ir maz izpētīti. Padomju laikā Aspazijas personību un daiļradi apzināti ignorēja un nobīdīja otrajā plānā, tāpēc viņas dzeja daudz retāk tulkota krievu valodā nekā citu latviešu dzejnieku darbi (piemēram, Rainis). Problēma bija arī tā, ka Aspazijas dzeja ir grūti tulkojama citās valodās. Šī pētījuma objekts ir Aspazijas dzejas teksti un to tulkojumi krievu valodā, kas ietverti Viktora Tretjakova tulkojumu krājumā *Latyshskiye poety v perevodakh Viktora Tretjakova*.¹

Raksta mērķis ir detalizēta Aspazijas oriģināldarbu un V. Tretjakova tulkojumu salīdzināmā analīze. Minētajā krājumā ir iekļauti pieci Aspazijas tulkojumi, un šajā pētījumā izdevās izpētīt visus šos tekstus. Diemžēl šī raksta apjoms neļauj veikt V. Tretjakova tekstu un mūsdienās krievu valodā tulkoto Aspazijas dzejas tulkojumu versiju salīdzināmo analīzi; populārākie Aspazijas dzejoļi, kas tulkoti mūsdienās, ir “Pasaciņa” (Olgas Pētersones tulkojumu krājums *Skazki v kapel’kah dozhdja* (“Pasakas lietus lāsītēs”))² un “Mēness starus stīgo” (tulkojis Māris Pavlovs grāmatā, veltītā tikai šim Aspazijas dzejoļim *Mesjac struny shiplot* (“Mēness starus strinkšķina”)).³ Šī darba

¹ Tretjakov 1931; Tretjakov 1940.

² Aspazija 2024b.

³ Aspazija 2024a.

galvenās metodes ir salīdzināmā un deskriptīvā metode; tiek izmantota arī biogrāfiskā metode. Tiek izvērtētas V. Tretjakova tulkošanas stratēģijas Aspazijas oriģinālo ideju, tēlainības un stilistisko elementu atspoguļošanai. Rezultātā izdodas vispārēji translatoģiski raksturot V. Tretjakova tulkojumus, kā arī īsumā informēt par krājuma vēsturi un biogrāfiju. Pētījuma praktiskā novitāte ir pamatota ar to, ka šobrīd nav neviena akadēmiskā pētījuma, kur uzmanības centrā būtu Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā, kas iekļauti minētajā krājumā. Tas ir svarīgi, jo nepieciešams popularizēt Aspazijas daiļradi citām tautām. Patlaban tikai I. Narodovskas rakstā “‘Tāda es esmu...’: Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā”⁴ un A. Daņiļina maģistra darbā “Aspazijas lirikas tulkojumi krievu valodā: no 19. gs. beigām līdz 20. gs. pirmajai pusei”⁵ V. Tretjakova tulkojumi un krājums ir epizodiski pieminēti. Svarīgi būtu arī popularizēt Viktora Tretjakova personību un atdzīvināt interesi par viņa darbību gan akadēmiskajā vidē, gan plašākā sabiedrībā.

Viktors Tretjakovs dzimis 1888. gada 17. oktobrī Kijivas apgabalā, ierēdņa ģimenē. Viņš mācījās Kijivas Aleksandra ģimnāzijā, pēc tam studēja Pēterburgas Universitātes Filoloģijas fakultātē, taču pēc kāda laika nolēma pilnīgi mainīt studiju virzienu – pārtrauca mācības universitātē un iestājās Ķeizariskajā Mākslas akadēmijā, jo aizrāvās ar tēlotājmākslu.

No studiju laikiem V. Tretjakovs bija pazīstams ar N. Gumiļovu un aktīvi piedalījās literārajā biedrībā *Ceh poetov* (“Dzejnieku cehs”). Daži slaveni krievu literāti augsti vērtēja viņa daiļradi. Pirmie V. Tretjakova dzejoļi publicēti laikrakstā *Kievskaja mysl'* (“Kijivas doma”); pirmā dzejoļa nosaukums bija *Karuseli* (“Karuseļi”, 1915). Vēlāk šo dzejoļi atkārtoti publicēja Latvijas periodiskais izdevums *Teatr i Zhizn'* (“Teātris un Dzīve”).⁶

20. gadsimta sākumā V. Tretjakovs ar lielu entuziasmu iesaistījās tulkošanā, tulkoja arī angļu romantiskā dzejnieka Viljama Vērdsvērta (*William Wordsworth*) darbus. Turklāt viņš

veltīja nopietnu uzmanību vizuālajai mākslai un bieži pats ilustrēja savus tekstus.

1917. gada oktobra apvērsums un karš dramatiski mainīja V. Tretjakova dzīvi, tā strauji pasliktinājās. Dzejnieks zaudēja īpašumu un iespēju turpināt daiļradi Padomju Savienībā. 1921. gadā V. Tretjakovs emigrēja uz Latviju, kur viņam bija ģimenes saknes; viņam paveicās ātri un veiksmīgi pielāgoties jaunai dzīvei.⁷

Rīgā dzīvojot, V. Tretjakovs turpināja nodarboties ar tulkošanu un regulāri publicēja latviešu literātu darbu atdzejojumus vietējos krievu emigrantu periodiskajos izdevumos. Aktīvi sadarbojās ar krievu emigrantu laikrakstu *Segodnya* (“Šodien”) un žurnālu *Dlja vas* (“Jums”), kuros publicēja rakstus par Rīgas krievu kopienas kultūras dzīvi. V. Tretjakova tulkojumi iezīmējās ar īpašu stilu un dzejas interpretācijas svaigumu. Krievu simbolistu daiļrade būtiski ietekmēja V. Tretjakovu: tas ir manāms gan viņa daiļradē, gan latviešu dzejnieku darbu tulkojumos.

V. Tretjakova pirmie Aspazijas darbu tulkojumi publicēti periodikā: dzejolis *Skazochka* (“Pasaciņa”) publicēts laikraksta *Segodnya* 1923. gadā 100. numurā; dzejolis *Odna* (“Viena”) – laikrakstā *Segodnya* 1930. gada 310. numurā.⁸ Vēlāk abi šie tulkojumi pārpublicēti viņa latviešu dzejas tulkojumu krājumā.

1931. gadā izdevniecība “Valters un Rapa” laida klajā V. Tretjakova atdzejojumu krājuma *Latyshskije poety v perevodakh Viktora Tretjakova* pirmo daļu.⁹ Darbs ar krājumu bija rūpīgs un ilgs: tulkotājs rūpīgi atlasīja latviešu dzejnieku darbus, cenšoties atspoguļot latviešu dzejas daudzveidību un dziļumu krievu lasītājiem.¹⁰ Literatūrvēsturnieks Pēteris Ērmanis augstu novērtēja gan šī krājuma izdošanas nozīmīgumu, gan V. Tretjakova talantu dzejas tulkošanā. Tomēr atzīmēts arī, ka krājumam trūcis reklāmas, kā arī presē par to nebija daudz informācijas.¹¹ Iespējams, šis fakts arī veicināja to,

⁴ Narodovska 2016, 322–331.

⁵ Daņiļins 2019.

⁶ Ase, Rakitjanskij 1999.

⁷ Narodovska 2016, 322–331.

⁸ Aspazija 1923; Aspazija 1930.

⁹ Tretjakov 1931.

¹⁰ Abizov 1992, 82–86.

¹¹ Ērmanis 1931, 206–207.

ka krājumu ar laiku sāka aizmirst. 1940. gadā iznāca šī krājuma otrā daļa.¹²

Krājumā iekļauti slaveni latviešu rakstnieku darbi: Raiņa, Aspazijas, Viļa Plūdoņa, Kārļa Skalbes, Viktora Eglīša un citu autoru tulkojumi. V. Tretjakovs izvēlējās tikai populārākos latviešu dzejnieku tekstus; vidēji tulkoti četri pieci katra autora darbi.

Krievu emigrantu periodiskie izdevumi Latvijā publicēja gan V. Tretjakova atdzejotos latviešu literātu darbus, gan arī viņa oriģinālos literāros darbus un kritiskos rakstus par modernismu. V. Tretjakovs citīgi sekoja līdzī jaunākajām tendencēm krievu literatūrā un glezniecībā, publicēja savas pārdomas laikrakstā *Segodnya*. Bieži vien viņš raksturoja krievu kopienas Rīgas kultūras un sabiedrības dzīvi, salīdzinot un saistot to ar pirmsrevolūcijas Sanktpēterburgas tēlu. Nostalgiski noskaņotie krievu emigranti labprāt lasīja viņa rakstus.

Vēlāk, neraugoties uz Otro pasaules karu, V. Tretjakovs turpināja literāro un publicistisko darbību. Pēc kara beigām 1945. gadā viņš kādu laiku strādāja Latvijas Valsts universitātē, Slāvu filoloģijas fakultātē, taču pēc 1948. gada tika atlaists no darba.¹³ Tas nebija politisks lēmums – viņa kvalifikāciju jaunā administrācija uzskatīja par nepietiekamu darbam.¹⁴

Padomju laikā V. Tretjakova personība un daiļrade tika aizmirsta, jo viņa darbi neatspoguļoja padomju literatūras kanonus. V. Tretjakovs pārtrauca rakstīt un tulkot, pārtrauca sabiedrisko darbību un nomira 1961. gadā vientulībā. Diemžēl līdz ar to V. Tretjakova darbi un tulkojumi praktiski ir nezināmi mūsdienu krievu lasītājam. V. Tretjakova tulkojumu krājumi pēc 1940. gada notikumiem diemžēl vairs nav izdoti atkārtoti. Interese par viņa personību un daiļradi Latvijas krievu sabiedrībā mazliet palielinājās tikai pēc Padomju Savienības sabrukuma – žurnāls “Daugava” pārpublicēja dažus viņa dzejoļus, un Latvijas krievu literatūrzinātnieks Jurijs Abizovs (kas personiski bija pazīstams ar V. Tretjakovu) veltīja viņam rakstu šajā žurnālā.¹⁵

Var droši teikt, ka no 1920. līdz 1950. gadam Viktors Tretjakovs deva milzīgu ieguldījumu krievu lasītāju iepazīstināšanā ar latviešu literatūru. Viņa tulkojumu krājumi kļuva par kultūras tiltu starp abām tautām, bet diemžēl viņa ieguldījums nebija pietiekami zināms plašai sabiedrības daļai. Krājumā *Latyshskije poety v perevodakh Viktora Tretjakova* ir iekļauti piecu Aspazijas agrīnās daiļrades darbu tulkojumi. Šajā rakstā ir iespējams raksturot un analizēt visus šos tulkojumus no translatoģiskā skatpunkta, salīdzinot ar oriģinālu.

V. Tretjakova tulkojumi

Pētījuma salīdzināmā un deskriptīvā metode ir balstīta uz Viktora Žirmunskā pētījumu *Sravnitel'noe literaturovedenie* (“Salīdzinošā literatūrzinātne”). Tajā ir konstatēts, ka pasaulē nav pilnīgi izolētas kultūras un literatūras. Visas pasaules kultūras zināmā mērā ir saistītas ar citām kultūrām dažādu faktoru dēļ (vēsturiskie apstākļi, kontakti un mijiedarbība). V. Žirmunskis uzskatīja, ka starpkultūru mijiedarbība labvēlīgi ietekmē abas kultūras un to literatūru. Tā paplašina cilvēku uztveri, kā arī ļauj saprast citas kultūras kodus un normas. Ir vairāki faktori (ne tikai lingvistiskie), kuri iespaido tulkotās literatūras atšķirības. Piemēram, spilgtas autoru individuālās īpašības, kā arī atšķirīgs vēsturiskais un kultūras konteksts.¹⁶

Tiek ņemts vērā arī Viļena Komissarova darbs *Teorija perevoda* (“Tulkošanas teorija”), kurā viņš sīki apraksta iespējamās metodes un stratēģijas, ko tulkotāji izmanto savos darbos, lai adaptētu daiļradi citai uztverei un kultūrai (gramatiskas, leksiskas un semantiskas transformācijas).¹⁷

Jāpievērš uzmanība faktam, ka mūsdienu dzejas tulkošanas teorijā ir pieņemts uzskatīt, ka atdzejošana ir ārkārtīgi subjektīvs un radošs process, tātad, ja vienu un to pašu tekstu tulkos divi tulkotāji, tie būs divi atšķirīgi darbi. Citiem vārdiem sakot, oriģinālais teksts, kas iegūts

¹² Tretjakov 1940.

¹³ Ravdin 2005, 162.

¹⁴ Abizov 1992, 83.

¹⁵ Turpat, 82–95.

¹⁶ Zhirmunskij 1979, 66–83.

¹⁷ Komissarov 1999, 27–63.

Aspazija. "Pasaciņa"

Mazā, sirmā kumeliņā
Jāj pa ceļu pasaciņa.

Ātri, ātri steidzas viņa,
Rokā zelta pātadziņa.

Jāj un jāj un neapstājas,
Zemes virsū nav tai mājas.

Līdzko jaukie **sapņi beidzas,**
Viņai projām jāaizsteidzas.

Ilgi, šķiet man, projām biju;
Nu es atkal **ieraudziju:**

Mazā, sirmā kumeliņā
Jāj pa ceļu pasaciņa.

Sidraboti pakaviņi,
Zili puķu iemauktiņi;

Pavadā kā pārles sienas
Senās, mīlās bērnu dienas.

Jāj un jāj un neapstājas,
Zemes virsū nav tai mājas.

V. Tretjakova atdzejojums *Skazochka*

Na lošhadke bistronogoj
Jedet skazochka dorogoj.
Mchitsja, k daljam pospeshaja,
V ruchke plotka zolotaja.

Ne stoit ona minuti,
Na zemle ej net prijuta –
Tol'ko novij **son promchitsja,**
Jej uzh nuzhno udalitsja.

Tochno ne zhil ja na svete,
I opjat' ejo ja **vstretil:**
Na lošhadke bistronogoj
Jedet skazochka dorogoj.
I serebrjani podkovi
I uzdechki vasil'kovi;
Ubran povod zhemchugami –
Detstva laskovimi dnjami.
Ne stoit ona minuti,
Na zemle ej net prijuta.

tulkojumā, ir atsevišķs darbs un iegūst jaunas iezīmes mērķauditorijas valodā un kultūrā. Tiek uzsvērts, ka tulkojums arī ir daiļrade.¹⁸

Šajā sakarā mūsdienu tulkojumzinātnē ir pieņemts izdalīt trīs galvenās poētiskā teksta tulkošanas stratēģijas: atdzejojums ir sava veida zelta vidusceļš, cenšoties saglabāt gan optimālu līdzsvaru starp oriģināla konceptuālo un semantisko saturu, gan arī tā noformējumu (pantmērs, ritmika, atskaņas utt.). Tas ne vienmēr ir iespējams saistībā ar lingvistiskajām atšķirībām. Parindenis ir tulkojums, kas cenšas maksimāli precīzi atspoguļot tikai oriģināla semantiku, ignorējot māksliniecisko sastāvdaļu. Un vēl jāpiemin brīvais tulkojums, kur autors apzināti konceptuāli un semantiski attālinās

no oriģināla, izmantojot jaunus tēlus, kā arī mainot pantmēru un citus noformējuma elementus.¹⁹

Šajā rakstā, balstoties uz minētajiem darbiem, dzejoļu salīdzināmās analīzes uzmanības centrā ir Aspazijas dzejoļu un V. Tretjakova tulkojuma līdzību un atšķirību izpēte. Tiek analizēta gan dzejoļu struktūra (strofu un rindu skaits), pantmērs, ritms un atskaņas, gan arī semantiskās nianšes sarežģītajās tulkošanas vietās (leksiskajā līmenī). Tāpat tiek ņemta vērā arī Aspazijas sižeta koncepcijas vispārējā atspoguļošana tulkojumā.

---

¹⁸ Čestermens 2019, 96–208.

¹⁹ Veckrācis 2020, 25–80.

Aspazija. "Viena"

Mana dvēsele
Jau kļuvusi ir par kuslu,
Tā nespēj vairs būt, kur citi mīt:
Tā ir kā **magone**,
Kuras kāts ir par **trauslu**,
Lai spētu to vainagā vīt.
Un viena pati tā savā dabā
Savu smago opija sapni glabā.

V. Tretjakova tulkojums *Odna*

Moja dusha
Davno uzhd sdelalal' lenivoj,
Jej trudno bit' sredi ljudej.

Kak **mak** ona:
Nelzja vplesti v venok **krasivij**
Ego **negnushchihsja** steblej.

Ona hranit vsem chuzhdij, nevesjolij,
Svoj polnij opiuma son tjazholij.

Aspazijas dzejoli "Pasaciņa"²⁰ un V. Tretjakova atdzejojums *Skazochka*²¹ (sk. 121. lpp.)

Viktors Tretjakovs nosaukumu tulkojis precīzi, saglabājot deminutīvu. Tomēr viņa tulkojuma vizuālais noformējums ir atšķirīgs: Aspazijas oriģināls sastāv no deviņām strofām (divas rindas katrā). Savukārt tulkotājs noformējis savu versiju divās strofās (astoņas un desmit rindas). Pantmērs ir saglabāts: abos trohajs. Ritmiski V. Tretjakovs cenšas sekot līdzī Aspazijai.

Tajā pašā laikā rindu skaits oriģinālā un tulkojumā ir vienāds; katrā strofā V. Tretjakovs vizuāli izceļ divas rindas (saglabājot atskaņu). Šajā ziņā atskaņas improvizācija atbilst oriģinālam. Saturiski dzejnieks arī cenšas saglabāt Aspazijas sižeta koncepciju.

Semantiski tulkojums ir adekvāts – krāsaini tiek aprakstīts personificētais pasaciņas tēls, kas ceļo pa pasauli un kam piemīt pārdabiskas spējas. Gan oriģinālais dzejolis, gan tulkojums izraisa emocionālu reakciju, vēstot par bērniības atmiņām un noskaņojumu.

Runājot par neprecizitātēm, jāteic, ka V. Tretjakovs darbības vārdu "jāj" tulko kā *jedet* ('brauc'), izmantojot ģeneralizācijas transformāciju, kas īpaši nieietekmē semantiku. Tekstā ir tikai nelielas neprecizitātes šajā ziņā: piemēram, piektajā rindā pārfrāzēta darbība "Jāj un jāj, un neapstājas", aizstājot to ar līdzīgu

šajā kontekstā (modulācijas metode): *Ne stoit ona minuti* ('viņa nestāv pat minūti'). To pašu tulkotājs dara septītajā rindā, aizstājot "sapņi beidzas" ar *son promchitsja* ('miegs aizslidēs'). Piektajā Aspazijas strofā V. Tretjakovs maina: "ieraudziju" uz *vstretil* ('satika'). Astotajā strofā "senās, miļās bērnu dienas" V. Tretjakovs tulko kā *Detstva laskovimi dnjami* ('bērniības maigajās dienās'), tādējādi zaudējot uzsvaru uz pagātņi.

Kopumā var teikt, ka V. Tretjakova versija konceptuāli un semantiski ir diezgan precīza; neprecizitātes ir pamatotas ar autora mēģinājumu saglabāt ritmiku. No noformējuma skatpunkta daļēji mainīts strofu sadalījums, tomēr rindu skaits, kā arī divrindu strofas izcelšana ir saglabāta. V. Tretjakova tulkojumu var nosaukt par atdzejojumu.

Aspazijas dzejolis "Viena"²² un V. Tretjakova tulkojums *Odna*²³

Nosaukumu V. Tretjakovs tulkojis precīzi. Tomēr vizuālais noformējums ir mainīts: Aspazijas dzejolis nav noformēts strofās, bet V. Tretjakovs sadalījis tulkojumu trīs strofās.

Pantmērs nav saglabāts – Aspazijai ir trohajs, taču V. Tretjakovs cenšas izmantot jambu. Dzejoļi atšķiras ritmiski; atskaņas ir saglabātas. Analizējot koncepciju, jāteic, ka Aspazijas liriskais es dzejoli tiek asociēts ar

---

²⁰ Aspazija 2015, 37.

²¹ *Latyshskiye poety* 1931, 25.

²² Aspazija 2015, 95.

²³ Tretjakov 1931, 26.

Aspazija. “Gaišā zvaigzne”

Virš mana šūpuļa karājās
Gaišs, nelaiimes smags un smacis,
Un ļaunas zvaigznes lūkojās
Kā **sarkanās uguņu acis.**

Un, **slepus** čukstoties, maisīja
Tās postu un tvaiku, un bulu
Un pilnu mēru kaisīja
Uz mani leļā, kur gulu.

Tik viena gaiši mirdzēja
Tāl-tāli virs zemes lejas;
Mazs **stariņš** no tās mani aizskāra
Kā **vēsma** no mūžīgās dzejas.

V. Tretjakova tulkojums *Jasnaja zvezda*

Nosilos nad ljujkoj moej
Dykhaniye bed i pechali,
I tsysyachi **zvjozdniĥ ochej**
Mne zlobno s neba sverkali.

Shepchas', meshali oni
Razdori i tumani
I na menja iskonī
Brosali ih, **mstitelno-rjani.**

Odin lish' vzor gorel
Tak jasno iz t'mi beskonechnoj,
Luch malij menja zadel
Dykhaniyem poezii vechnoj.

dabas elementiem (magone, vainags) un sniedz emocionālu dvēseles stāvokļa attēlojumu. Tulkotājs centies saglabāt šo stilistiku, izmantojot līdzīgus salīdzinājumus un tēlus. Semantiski V. Tretjakovam izdevies formāli atspoguļot Aspazijas koncepciju; izņemot svarīgu iezīmi: dzejnieces liriskais es patiesībā ir saistīts ar magones tēlu. Tā kā vārds “magone” (krieviski – *mak*) latviešu valodā ir sieviešu dzimtes, bet krievu valodā – vīriešu dzimtes vārds, rezultātā liriskās varones saistība ar magones tēlu netiek atspoguļota. Tas ir saistīts ar valodu atšķirību.

Turklāt oriģināla piektajā rindā (kas atbilst tulkojuma sestajai rindai) V. Tretjakovs vārdu “trauslu” (*hrupkuju*) maina uz *negnushchihsja* (‘nelokāms’). Šim vārdam ir pavisam cita asociatīvā konotācija, rezultātā pazūd liriskās varones “sievšķība”, jo vārds *negnushchihsja* krievu valodā tiek asociēts ar vīrišķību un paš-aizliedzību. Gan oriģinālais dzejolis, gan tulkojums parāda emocionālu stāvokli, kas saistīts ar dvēseles izolāciju un smāgiem sapņiem.²⁴

Lai gan valodas atšķirības neļauj krievu valodā precīzi atspoguļot Aspazijas koncepciju, V. Tretjakovs mainījis arī noformējuma elementus, neievērojot pantmēru, ritmiku un

dalot to strofās. Lidz ar to tulkojums ir robežās starp atdzejojumu un brīvo tulkojumu.

Aspazijas dzejolis “Gaišā zvaigzne”²⁵ un V. Tretjakova *Jasnaja zvezda*²⁶

Šajā tulkojumā V. Tretjakovs mēģinājis saglabāt oriģinālnosaukumu, tomēr vārdu “gaišā” tulkojuma kontekstā krieviski precīzāk būtu tulkot kā *svetlaja*. Saglabāts arī oriģināla noformējums: teksts sakārtots trīs strofās (četras rindas katrā).

Oriģinālā un tulkojumā ir jaukts pantmērs. Tulkojumā tiek saglabātas oriģinālā dzejoļa krusteniskās atskaņas, taču V. Tretjakovam nav izdevies saglabāt ritmu. Gan oriģinālais dzejolis, gan tulkojums konceptuāli atspoguļo tēmu par vienīgo spilgti mirdzošo zvaigzni, kas izceļas starp citām nelaiimes un ļaunuma zvaigznēm. Abi dzejoļi fokusējas uz kontrastu un cīņu starp gaismu un tumsu, kas arī ir svarīgi Aspazijas kontekstā. Tomēr saturiski tulkojums nav īpaši precīzs – ir zaudētas dažas svarīgas un fundamentālas semantiskās “kolonnas”, uz kurām balstīta Aspazijas koncepcija. Pēc būtības V. Tretjakovam daļēji izdevies atspoguļot tikai dzejoļa noskaņu.

---

²⁴ Narodovska 2016, 322–331.

²⁵ Aspazija 1985, 70.

²⁶ Tretjakov 1931, 27.

Aspazija. “Viens acumirkļis”

Dzīve ir ēna, dzīve ir **gaišs!**
Zinu, tik vienīgais
Acumirkļis **bij** skaistākais,
Visuskaistākais!

Zinu arī, ak, zinu vēl:
Nenāks viņš otrreiz nekad;
Visu mūžu būs žēl, tik žēl –
Nenāks viņš otrreiz nekad!

Viņam pakaļ dzīdamies,
Redzu tik iztālēm:
Aiziet vilnītis, vīdamies
Sidraba lāsītēm

V. Tretjakova tulkojums *Oдно мгновение*

Zhizn' – eto ten', zhizn' – eto duh.
Znaju odin lish' mig:
Bil on krasivij, no potuh;
Samij krasivij mig.

Znaju, bol'she on ne pridjot,
Budesh' naprasno zhdat':
Tak i techenè vechnih vod
Ne obratitsja vspjat'.

Izdaļi vizhu: v pogone za nim
Voln serebristij blesk,
Tol'ko shumit shumom chuzhim
Ih nabegajushhij plesk.

V. Tretjakova versija atrodas robežās starp atdzejojumu un brīvo tulkojumu. Pirmās strofas pēdējās divās rindās V. Tretjakovs tulkojumā ievieš “zvaigžņu acu” (*zvjozdnih ochej*) tēlu, lai gan oriģinālā Aspazija lieto epitētu “jaunas zvaigznes”.

Otrajā strofā V. Tretjakovs izslēdz no sava tulkojuma noslēpuma motīvu (“slepus”), kas ir svarīgi Aspazijas kontekstā – ļaunuma spēki jaušami šajā dzejolī. Otrās strofas beigās tulkotājs lieto frāzi *mstitelno-rjani* (‘dedzīgi atriebīgi’), kas saturam automātiski pievieno atriebības motīvu, kura nav oriģinālā.

Pēdējās strofas sākumā V. Tretjakovs ignorē Aspazijas aprakstu un mājienu uz zvaigzni: “Tik viena gaiši mirdzēja”, pievienojot savu improvizāciju *Odin lish' vzor gorel* (‘tikai viens skatiens dega’); oriģinālā tāda apraksta nav. Jau nākamajā Aspazijas rindā ir “Tāl-tāli virs zemes lejas”, bet V. Tretjakovs raksta: *Tak jasno iz t'mi beskonechnoj* (‘tā skaidri no bezgalīgās tumsas’), ievadot tekstā jaunu traģisko motīvu *t'mi beskonechnoj* (‘bezgalīgā tumsa’).

Izmantojot tādu transformāciju, rakstnieks nejauši mainījis arī Aspazijas liriskā es uztveres perspektīvu. Tulkojums daļēji atspoguļo Aspazijas dzejoļa koncepciju, nepilnīgi arī noformējumu; konstatētas vairākas neprecizitātes, kuras ietekmē tulkojuma recepciju. Līdz ar to teksts ir starp brīvo tulkojumu un atdzejojumu.

Aspazijas dzejolis “Viens acumirkļis”²⁷ un V. Tretjakova tulkojums *Oдно мгновение*²⁸

V. Tretjakova tulkojuma nosaukums atbilst oriģinālam. Visuāli tulkojums arī neatšķiras no Aspazijas oriģināla: trīs strofas, četras rindiņas katrā. Krusteniskās atskaņas ir saglabātas, bet ritmu diemžēl adekvāti atspoguļot nav izdevies. Pantmērs: Aspazijai ir trohajs, bet V. Tretjakovam – jaukts pantmērs.

Semantiski tulkojums ir diezgan precīzs – tāpat kā oriģinālā, V. Tretjakovs apraksta dzīves fatālismu, pagātnes romantizāciju un ilgošanās motīvu. Gan oriģinālās dzejolis, gan tulkojums runā par pagājušo mirkli vai īsu brīdi, kas ir kaut kas īpašs un skaists, bet ātri zūd. Abi dzejoli pauž emocionālu noskaņojumu saistībā ar šo īso mirkli.

Ir konstatētas dažas neprecizitātes. Piemēram, pirmajā rindā V. Tretjakovs dzīvi salīdzina ar garu, lai gan Aspazija to salīdzina ar gaisu. Rezultātā tulkojuma dzīves tēls vairāk tiek saistīts ar garīgo un pat gandrīz reliģisko elementu; savukārt Aspazijas oriģināldzejoli dzīve ir vairāk saistīta ar gaisa stihiju (nav mājienu uz sakrālo).

V. Tretjakovs trešajā rindā papildus pievērš lasītāja uzmanību pagātnes laika motīvam,

---

²⁷ Aspazija 2015, 82.

²⁸ Tretjakov 1931, 28.

Aspazija. “Mēness starus stīgo”

Mēness starus stīgo

Dzelmē dzidrajā.
It kā **balsis** mani
Turpu aicina.

Nāc man līdz, dodies
Plašā tālumā,
Ļaujies sevi aizvest
Nāru laiviņā.

Buras tīra zelta,
Irkli sudrabvīts,
Zvaigznes ceļu rāda,
Vada **auseklīts**.

Nāc man līdz, es zinu
Malu laimīgu,
Tur, kur mēness sastop
Saules meitiņu –

Tur, kur stars ar staru
Liesmās vienojas,
Tur, kur gars ar garu –
Jūtās satiekas.

Zemes ilgošanās
Tur kā migla klist,
Mūžam nebeidzama
Gaismas **straume** list.

V. Tretjakova atdzejojums ***

Lunnij luch igraet

V jasnoj glubine,
Budto izdaljoka
Shljot prizivi mne:

Uhodi so mnoju
V dali **bez pregrad**,
Daj umchat' pokorno
V chelnoke **najad** –

Srebro – v njom vjosla,
Parus zolotoj,
Budet put' ukazan
Vechera **zvezdoj**.

Nu, pojdjom, ja znaju
Kraj shhas'tivij tot,
Gde devicu-solnce
Mesjac obretjot –

Luch s luchom soljotsja
Tam v ogon' bol'shoj,
I dusha nesjotsja
Tam k dushe drugoj.

Kak tuman, ischeznet
Doľ'naja toska...
Toľ'ko ljotsja sveta
Vechnaja **reka**.

---

lietojot papildu vārdu *potuh* ('nodzisa'). Tādējādi rodas izteiktāks fatālisma motīvs, lai gan Aspazijas versijā ir vairāk nostaļģijas motīvs.

Otrajā strofā V. Tretjakovs neatspoguļo Aspazijas teksta otrās un ceturtais rindas atkārtojumu. Rezultātā lasītāja uzmanība netiek pievērsta mirkļa netveramībai.

Tekstu nevar nosaukt par precīzu atdzejojumu, tas ir pa vidu starp atdzejojumu un brīvo tulkojumu: lai gan kopumā atspoguļota Aspazijas koncepcija, atšķiras svarīgas nianšes (izmantoti papildu tēli un motīvi, kuri tiek asociēti ar citiem priekšmetiem). Nav atspoguļots pantmērs, ritmika un atkārtojums trešajā strofā.

Aspazijas dzejolis “Mēness starus stīgo”²⁹ un
V. Tretjakova atdzejojums ***³⁰

Pirms analizēt tekstu, jānorāda, ka V. Tretjakovs atstājis šī dzejoļa tulkojumu bez nosaukuma. Iespējams, tas ir saistīts ar to, ka burtiski atspoguļot krievu valodā “Mēness starus stīgo” ir grūti (īpaši, ja vēlas saglabāt skanīgumu).

Vizuālais noformējums ir saglabāts: sešas strofas, četras rindiņas katrā. Turklāt ir saglabāts sākotnējais ritms. Arī pantmērs ir saglabāts: trohajs.

²⁹ Aspazija 2015, 24.

³⁰ Tretjakov 1931, 29.

Secinājumi

Semantiski tulkojums adekvāti atspoguļo Aspazijas koncepciju: romantiski sapņi par bēgšanu tūlumā un mistiskā atmosfēra, zvaigžņotā debess un krāšņs dabas motīvs, mītiskie tēli.

Tomēr ir dažas atšķirības: pirmajā strofā V. Tretjakovs centies pārfrāzēt krievu valodā grūti tulkojamo “mēness starus stīgo”, aizstājot to ar līdzīgu: *lunnij luch igraet* (‘mēness stars spēlē’). Rezultātā tas mazliet maina atdzejojuma konotāciju, bet V. Tretjakovam izdodas daļēji saglabāt mēness personifikāciju.

Otrajā strofā, atdzejojot epitetu “plašā tūlumā”, V. Tretjakovs to aizvieto ar loģisko sinonīmu *bez pregrad* (‘bez šķēršļiem’). Otrās strofas beigās viņš oriģinālo “nāru laiviņas” tēlu aizvieto ar *chelnoke najad* (‘najādu koka laiviņa’; najādas – sengrieķu mitoloģijas personāži). Funkcionāli mitoloģiskie nāru un najādu tēli ir diezgan līdzīgi, taču lasītājam rodas papildu asociācijas ar Seno Grieķiju.

Trešās strofas beigās ignorēts Ausekļa tēls (Rīta zvaigznes simbols latviešu kultūrā). Jāatceras, ka Auseklis latviešu mitoloģijā ir rītausmas dievība, kas ir cieši saistīta ar Mēnesi. V. Tretjakovs izvairījies atspoguļot mitoloģisko tēlu, lakoniski minot tikai zvaigzni.

Piektās strofas beigās V. Tretjakovs izvairās burtiski tulkot “gars ar garu jūtās satiekas”, saglabājot motīvu ar pārfrāzētu: *I dusha nesjotsja Tam k dushe drugoj* (‘un dvēsele steidzas tur, kur ir cita dvēsele’). Sestās strofas beigās V. Tretjakovs pārveidojis Aspazijas epitetu “nebeidzama gaismas straume”, mainot to uz *sveta vechnaja reka* (‘gaismas mūžīgā upe’). Rezultātā rodas papildu asociācijas ar ūdens stihiju.

Secināms, ka V. Tretjakovs mainījis dažus Aspazijas tēlus, bet tas saistīts ar lingvistiskām atšķirībām. Kopumā koncepciju un noformējumu V. Tretjakovam tomēr izdevies atspoguļot, līdz ar to tulkojumu var dēvēt par atdzejojumu.

Ir konstatēts, ka V. Tretjakovs savos tulkojumos centās precīzi (iespēju robežās) atspoguļot Aspazijas dzejoļu oriģinālo koncepciju un viņa vēlamā tulkošanas stratēģija bija atdzejojums. Nepilnības un jaunie tēli radušies latviešu un krievu valodas atšķirības dēļ, tāpēc arī lietotas atšķirīgas frāzes un valodas nianšes. Kopumā V. Tretjakovs centies saglabāt sākotnējo dzejoļu jēgu un noskaņojumu, bet dažkārt izmantojis atšķirīgus vārdus vai izteicienus, lai uzturētu valodas saskaņu. Dažreiz ir arī otrādi – “upurēts” noformējums, lai saglabātu sižetu. Visprecīzāk tulkot V. Tretjakovam izdevies dzejoļus “Mēness starus stīgo” un “Pasaciņa”, līdz ar to tos var nosaukt par atdzejojumiem. Visvairāk problēmu autoram sagādājuši dzejoļi “Gaišā zvaigzne”, “Viena” un “Viens acumirkļis”; tā kā tos tulkot bija sarežģīti, V. Tretjakovs daļēji izmantojis brīvā tulkojuma stratēģiju.

Jāatzīst, ka V. Tretjakovam ne vienmēr ir izdevies precīzi atspoguļot pantmēru, ritmu un atskaņas, lai gan ir redzams, ka viņš vēlējis to iespēju robežās saglabāt. Tas ietekmē dzejoļu uztveri krievu kultūrā. V. Tretjakova tulkojumos ir redzama vēlme saglabāt Aspazijas dzejas emocionālo noskaņu un visus vadmotīvus, taču ne vienmēr tas ir izdevies, tāpēc emocionālā iedarbība uz lasītāju var atšķirties. V. Tretjakova tulkojumos ir jūtama arī simbolisma ietekme, konstatētas vairākas noformējuma izmaiņas (strofiskā).

Pētījums sniedz ieskatu Aspazijas dzejas tulkojumu vēsturē, parādot, cik nozīmīgs tilts starp kultūrām tie ir. Rakstā iekļauta īsa informācija par Viktoru Tretjakovu, uzsverot to, ka viņš bija viens no pirmajiem un svarīgākajiem Aspazijas dzejas tulkotājiem krievu valodā. Tulkojumi palīdz saglabāt un popularizēt nacionālo literatūru starptautiskā līmenī, padarot to pieejamu plašākam lasītāju lokam.

VĒRES

Abizov, J. (1992) Ot petrogradskih akmejistov k latyshskim poetam. *Daugava*, 1, 82–95.

Ase, I.; Rakitjanskij, A. (1999) *Viktor Tretjakov*. <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/v-tretyakov.html> (skatīts 15.06.2023.).

Aspazija (1923) *Skazochka*. Tretjakov, V. (tulk.) *Segodnya*, 100.

Aspazija (1930) *Odna*. Tretjakov, V. (tulk.) *Segodnya*, 310.

- Aspazija (1985) *Kopoti raksti*, 1. sēj. Rīga: Liesma.
- Aspazija (2015) *Dzejas izlase*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Aspazija (2024a) *Mēness starus stīgo. Mesjacs struny shhiplet*. Pavlovs, M. (tulk.) Rīga: Rīgas Bahai ticības draudze.
- Aspazija (2024b) *Skazki v kapel'kah dozhdja*. Pētersone, O. (tulk., sast.) Rīga: Mihaila Čehova teātris.
- Čestermens, E. (2019) *Tulkošanas mēmi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Daņiļins, A. (2019) *Aspazijas liriskas tulkojumi krievu valodā: no 19 gs. beigām līdz 20. gs. pirmajai pusei*. Rīga: LU Humanitāro zinātņu fakultāte. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/47594> (skatīts 07.09.2024.).
- Ērmanis, P. (1931) Viktora Tretjakova antoloģija. *Latvju grāmata*, 5–6.
- Komissarov, V. N. (1999) *Sovremennoe perevodovedenie*. Moskva: ETS.
- Narodovska, I. (2016) "Tāda es esmu...": Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā. Cimdiņa, A. (zin. red.) *Aspazija un mūsdienas: dzimums, nācija, radošie izaicinājumi*. Rīga: Zinātne, 322–331.
- Ravdin, B. (2005) *Na podmostkah vojni: Russkaja zhizn' v Latvii vremjon nacistiskoj okkupacii (1941–1944)*. Stanford, Calif: Stanford University.
- Tretjakov, V. (tulk., sast.) (1931) *Latyshskiye poety v perevodakh Viktora Tretjakova*, 1. Rīga: Valters un Rapa.
- Tretjakov, V. (tulk., sast.) (1940) *Latyshskiye poety v perevodakh Viktora Tretjakova*, 2. Rīga: Valters un Rapa.
- Veckrācis, J. (2020) *Linguistic and translational aspects of poetry translation: Joseph Brodsky's texts in Russian, English and Latvian*. Bruxelles: P.I.E. Peter Lang.
- Zhirmunskij, V. M. (1979) *Sravnitel'noe literaturovedenie: Vostok i Zapad*. Leningrad: Nauka.

Redakcijā saņemts 31.05.2024., apstiprināts 16.09.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Iveta Kešāne, Maija Spuriņa¹
Latvijas Kultūras akadēmija

PLATFORMU NODARBINĀTĪBA RĪGĀ: NEDROŠĪBA, AUTONOMIJA UN SAVAS LABBŪTĪBAS INDIVIDUALIZĒŠANA SAVSTARPĒJI NEUZTICĪGĀ SABIEDRĪBĀ

GIG WORK IN RIGA: PRECARITY, AUTONOMY AND INDIVIDUALIZATION OF WELLBEING IN A LOW TRUST SOCIETY

Iveta Kešāne, Ph. D., ir Latvijas Kultūras akadēmijas pasniedzēja un pētniece. Pētnieciskās intereses saistītas ar emociju socioloģiju, kultūras socioloģiju, politisko socioloģiju, attīstības socioloģiju un migrācijas socioloģiju. Publicējusies tādos starptautiskos zinātniski recenzētos žurnālos kā *Cultural Sociology*; *Social Inclusion* (ar M. Spuriņu); *Emotions and Society* (ar L. Ozoliņu); *Nationalities Papers*; *Emotion, Space and Society*; *Social Currents* (ar L. Frank Weyher); *Communist and Post-Communist studies*; un *Culture Crossroads*.

E-pasts: iveta.kesane@lka.edu.lv

Maija Spuriņa, Ph. D., ir Latvijas Kultūras akadēmijas pasniedzēja un pētniece. Pētnieciskās intereses saistītas ar atmiņu socioloģiju, kultūras socioloģiju, digitalizāciju un platformu nodarbinātību. ASV domnīcas *Freedom House* izdotā ikgadējā ziņojuma *Nations in Transit* par Latviju (2020. un 2021. gads) autore, publicējusies tādos starptautiski zinātniski recenzētos žurnālos kā *Memory Studies* un *Social Inclusion* (kopā ar I. Kešāni).

E-pasts: majja.spurina@gmail.com

Kopsavilkums

Attīstoties platformu ekonomikā, arvien vairāk cilvēku pasaulē izvēlas platformu darbu kā galveno vai papildu ienākumu avotu, neraugoties uz to, ka šī darba forma ir izteikti prekāra jeb nedroša – platformās strādājošajiem nav ilgtermiņa darba līguma, viņi nav sociāli aizsargāti, viņi lielā mērā uzņemas tirgus riskus, kaut arī viņu darba apstākļus lielā mērā nosaka platformu algoritmi.

¹ Autore minēta alfabētiskā secībā. Abu autoru ieguldījums raksta tapšanā ir līdzvērtīgs.

Šajā rakstā, izmantojot kvalitatīvās socioloģijas metodes – padziļinātas intervijas ar 60 Rīgā platformās *Wolt* un *Bolt Food* strādājošiem ēdienu kurjeriem un kurjeru savstarpējās sarakstes tiešsaistes forumos analīzi –, atklājam platformu darba praksi. Balstoties uz teorētisko literatūru un citviet veiktiem zinātniskiem pētījumiem par platformu darbu, atbildam uz trīs pētnieciskiem jautājumiem: kāda ir platformu darba izvēles noteicošā motivācija un apstākļi; kā platformās nodarbinātie izjūt savu brīvību un autonomiju šajā darbā; un kāpēc, neraugoties uz neapmierinātību ar darba apstākļiem, platformās nodarbinātie kurjeri Latvijā līdz šim nav mobilizējušies kolektīvam protestam vai streikam.

Rakstā izklāstītā analīze pierāda: lai izprastu mūsdienu darba praksi un pieredzi, ir svarīgi to skatīt plašākā platformās strādājošo dzīves kontekstā. Platformu nodarbinātība pilnīgi noteikti rada darba apstākļus, kuros strādājošo brīvība un autonomija ir visai ierobežota. Kamēr citās valstīs platformās strādājošie kompensē šo brīvības trūkumu, politiski mobilizējoties, protestējot un streikojot, tieši Latvijā kolektīvu mobilizāciju kavē vispārējā savstarpējā neuzticība un dominējošās neoliberālās vērtīb-orientācijas. Vienlaikus vismaz daļa no platformās strādājošajiem šo darbu izvēlas, jo darba grafika izvēles brīvība ļauj rast daudz labāku darba un dzīves balansu nekā tradicionālā nodarbinātība. Attiecīgi: lai arī autonomija darbā ir ierobežota, šis darbs sniedz autonomijas izjūtu attiecībā pret daudzām citām lomām un statusiem, ko cilvēks savā dzīvē īsteno.

Raksturvārdi: platformu darbs, nedrošība, neoliberālisms, autonomija, ēdienu piegāde.

Summary

This empirical study of food delivery gig workers in Riga, Latvia, contributes to the growing literature on precarious aspects of gig work – its short-term engagements, the lack of legal protection and social benefits, and algorithmic management as an autonomy-limiting control mechanism.

The empirical data used in the analysis consists of 60 semi-structured in-depth interviews with food delivery couriers working for the two largest platforms in Riga – Wolt and Bolt Food – and a substantial archive of online communication among couriers. Through qualitative thematic analysis of this data, we describe gig working in food delivery as it is practiced in Latvia and engage with the existing body of literature on this phenomenon elaborating three issues – the choice of gig work and diversity of gig working experience, the paradoxical issue of autonomy in gig working, and the affective obstacles to transforming discontent with working conditions into collective action.

First, on analyzing the differences in food delivery gig workers' motivations for choosing this work, we propose a sociological typology that demonstrates heterogeneity of gig working experiences. We demonstrate that even if food delivery couriers face the same precarious labor conditions, the subjective experience of each type of gig worker varies.

Second, we untangle the contradictory paradox of autonomy in gig working by theorizing autonomy in the platform economy not only as an issue of workplace but as connected to broader biographies of gig-workers. We argue that gig work as a non-standard and flexible employment opportunity allows couriers to self-govern their other statuses and roles. Gig work allows for relational autonomy and provides individuals with more opportunities to manage their lives in a way that is more satisfying to them and more viable for the social networks in which they participate.

Third, we argue that certain affective dispositions inhibit the transformation of growing class resentment among gig workers in Riga into political action. Among such affective dispositions, we observe a low level of social trust towards fellow workers, unions, and platforms, low self-confidence tied to shame and fear of disconnection, as well as neoliberal “feeling rules” of individual responsibility rooted in post-Soviet neoliberalization.

Keywords: platforms, gig work, precarity, neoliberalism, autonomy, food delivery.

Ievads

Attīstoties platformu ekonomikai, arvien vairāk cilvēku pasaulē izvēlas platformu darbu kā galveno vai papildu ienākumu avotu.

Platformu darbs ir pielīdzināms gadījuma rakstura darbam jeb “haltūrai”, jo platformās strādājošajiem nav ilgtermiņa darba līguma, kas garantētu konkrētu atalgojumu. Katrs konkrēts

pakalpojums, piemēram, ēdiena piegāde, ir atsevišķa vienošanās starp restorānu, klientu un kurjeru, kur saistība starp trim pusēm ilgst tikai no konkrētā pasūtījuma saņemšanas brīža līdz pasūtījuma izpildei.

Pēdējos gados platformās šādi savus pakalpojumus sniedz visdažādākie speciālisti, sākot no programmētājiem un juristiem un beidzot ar santehniķiem un ēdienu piegādātājiem. Platformas, piesaistot pakalpojumu sniedzējus, sola nebijušu autonomiju un elastību, savukārt sociālie zinātnieki vērš uzmanību uz šīs jaunās darba formas nedrošību jeb prekaritāti.² Jēdziens “prekaritāte” jeb “nedrošība” darba kontekstā aktualizējās 20. gadsimta 70. gados, samazinoties rūpniecībai un attīstoties pakalpojumu ekonomikai, finanšu kapitālismam un to pavadošajam neoliberalismam. Neoliberalisms kā politiskās ekonomikas teorija postulēja, ka cilvēku labklājības izaugsmes galvenais virzītājs ir individuālā brīvība, uzņēmējdarbība, privātīpašuma tiesības un brīvais tirgus.³ Neoliberalismam popularizējoties, gan valstis, gan darba devēji samazināja darba ņēmēju sociālās garantijas. Strādājošie tika socializēti par sevi domāt kā racionāli lēmumu pieņēmēji, kuri konkurē par darba vietām darba tirgū vai ideālā gadījumā kļūst par uzņēmējiem.

Var teikt, ka platformu ekonomika ir attīstījies, pateicoties šai neoliberalajai ideoloģijai, un ir radījusi vēl nebijušu darba apstākļu prekaritāti jeb nedrošību.⁴ Klasificējot platformās strādājošos kā pašnodarbinātos, visi brīvā tirgus riski tiek pārcelti no darba devējiem (platformām) uz darba ņēmējiem (platformās strādājošajiem).⁵ Darba ņēmēji kļūst pilnībā atbildīgi par savu darba apstākļu nestabilitāti, kaut arī platformu piekoptās algoritmiskās vadības rezultātā platformās strādājošo kontrole par šiem darba apstākļiem ir minimāla.⁶

Zinātniskajā literatūrā platformu nodarbinātība tiek atzīta par galēji nedrošu, tāpēc ir īpaši vērtīgi pētīt šo nodarbinātības veidu Latvijas pēcpadomju neoliberalisma kontekstā, kur kopš neatkarības atgūšanas nodarbinātība kopumā ir bijusi samērā nedroša, īpaši darba atalgojuma, darba līguma ievērošanas nosacījumu, ēnu nodarbinātības ziņā un tamlīdzīgi.⁷ Šajā rakstā atklājam platformās nodarbināto nedrošības un autonomijas pieredzes daudzveidību, skaidrojām, kāpēc, neraugoties uz platformu nodarbinātības nedrošību, cilvēki izvēlas šo darbu un kāpēc, neskatoties uz augošu neapmierinātību ar platformu darba apstākļiem, ēdienu piegādes kurjeri Latvijā neapvienojas kolektīvos protestos.

Metodoloģija

Rakstā izklāstītā analīze balstās uz empīriskiem datiem, kas iegūti, intervējot *Wolt* un *Bolt Food* ēdienu piegādes kurjerus Rīgā un analizējot publiski pieejamo ēdienu piegādes kurjeru saraksti platformā *Telegram*.

No 2022. gada jūlija līdz 2023. gada decembrim tika veiktas 60 padziļinātas daļēji strukturētas intervijas ar ēdienu piegādes kurjeriem Rīgā; rekrutācijā un intervēšanā abu autoru vadībā piedalījās arī seši Latvijas Kultūras akadēmijas socioloģijas programmas studenti. Intervējamie tika atlasīti mērķtiecīgi, lai sasniegtu sociāli demogrāfisko daudzveidību vecuma, dzimuma un izcelsmes valsts (imigrantu gadījumā) ziņā. Rekrutācija tika veikta, gan izplatot sociālajos medijos aicinājumu pieteikties intervijai, gan vēršoties pie kurjeriem uz ielas. Rekrutācija un intervēšana tika pārtraukta, kad bija savākts pietiekami bagātīgs un daudzveidīgs materiāls, lai atbildētu uz pētījuma jautājumiem. Intervēto sociāli demogrāfiskais sastāvs ir parādīts attēlā.

Intervijās tika jautāts par intervējamā dzīvesgājumu un platformu darba izvēli, ikdienas rutīnu, darba un privātās dzīves līdzsvaru, algoritmiskās vadības uztveri, sadarbību ar citiem kurjeriem un sabiedrības attieksmes uztveri, kā arī uzklauts platformu darba subjektīvi emocionālais vērtējums. Katra intervija

² Barratt et al. 2020; Ravenelle 2019; Zwick 2018.

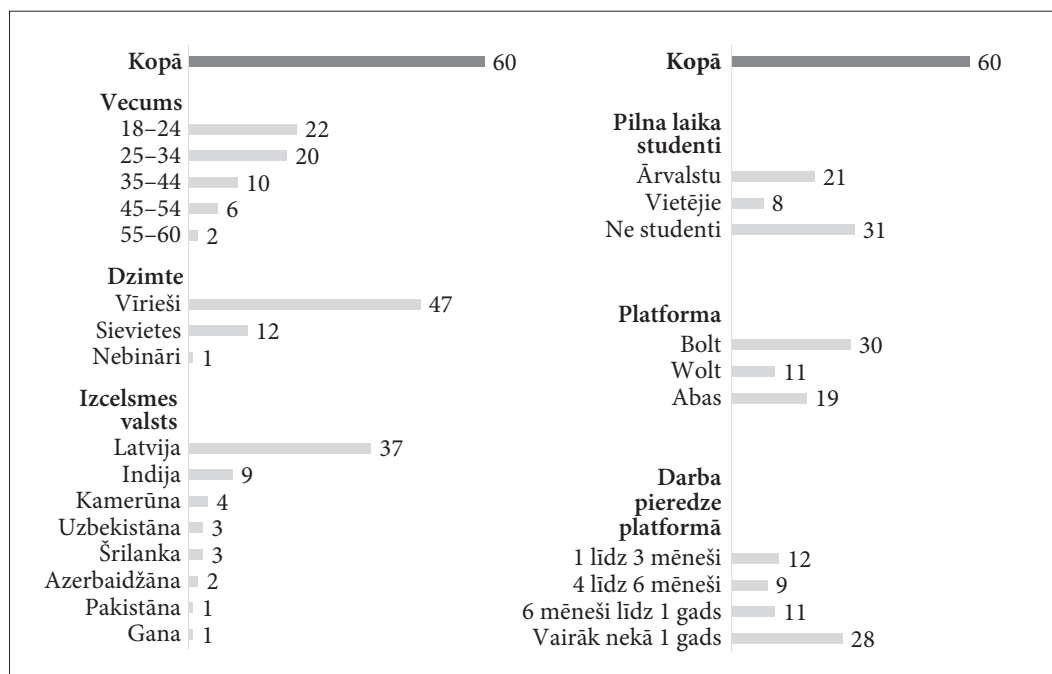
³ Harvey 2005.

⁴ Ravenelle 2019; Schor et al. 2020.

⁵ Altenried 2024; Barratt et al. 2020; Mendonça et al. 2023.

⁶ Mendonça et al. 2023; Woodcock, Graham 2020.

⁷ Sommers, Woolfson 2014; Ozoliņa 2019.

Attēls. Intervēto respondentu sociāldemogrāfiskais sastāvs

bija vidēji stundu gara, atsevišķos gadījumos saruna ieilga līdz pat divām stundām. Visas intervijas tika ierakstītas un transkribētas.

Līdztekus intervijām analizē tika izmantoti publiski pieejamie kurjeru *Telegram* forumu arhīvi, kas ietver 4522 ziņas latviešu, krievu un angļu valodā, kuras publicētas laikā no 2020. gada jūnija līdz 2023. gada oktobrim. Iegūtā sarakste tika anonimizēta un transformēta teksta formātā, t. i., audioziņas transkribētas, attēli un video – aprakstīti.

Datu kvalitatīvā tematiskā analīze un interpretācija tika veikta divās kārtās. Pirmajā kārtā teksti kodēti atbilstoši intervijās uzdotu jautājumu tematiskajām grupām, līdztekus identificējot no savāktā naratīvā materiāla arī induktīvi izrietošās tēmas. Otrajā kārtā viss datu kopums tika vēlreiz kodēts, jau izmantojot galīgo tēmu kopumu, kuru analīze aprakstīta tālāk tekstā.

Datu analīze

Datu analīze un interpretācija izklāstīta četrās nākamajās apakšnodaļās, kurās, izmantojot

empīriski novēroto Latvijas gadījumu, iesaistāties dialogā ar pētniekiem, kas platformu darbu analizējuši citos sociālvēsturiskos kontekstos. Pirmajā apakšnodaļā isi raksturojam ēdienu piegādes platformas darbības principus. Otrajā apakšnodaļā, analizējot iemeslus, kāpēc, neraugoties uz platformu darba nedrošību, darba meklētāji tomēr izvēlas strādāt platformās; atklājam platformās strādājošo daudzveidību un izdalām piecus platformās strādājošo tipus.⁸ Trešajā apakšnodaļā piedāvājam savu skaidrojumu platformās strādājošo autonomijas paradoksam. Un visbeidzot ceturtajā apakšnodaļā skaidrojam, kāpēc, neskatoties uz pieaugošu neapmierinātību, Latvijā līdz šim nav novēroti būtiski kurjeru protesti vai streiki.

Pārtikas piegādes platformu darba raksturojums

Wolt darbību Latvijā sāka 2017. gadā, bet *Bolt Food* – 2020. gadā. Šodien, pēc mūsu aplēsēm, balstoties uz platformu komunikāciju medijos un citiem avotiem, Rīgā strādā aptuveni

⁸ Šī tēma plašāk skatīta: Kešāne, Spuriņa 2024.

8500 pārtikas piegādātāju jeb kurjeru. Lielākā daļa no tiem ir reģistrēti kā pašnodarbinātie. Daži ir nodibinājuši uzņēmumu, lai sniegtu piegādes pakalpojumus. Abos gadījumos paši kurjeri ir atbildīgi par pārskatu sniegšanu un nodokļu samaksu, un tiem ir iespēja izvēlēties kādu no vairākiem nodokļu režīmiem, kas atšķiras ar nodokļu pārskatu sarežģītības pakāpi un sociālās apdrošināšanas līmeni. Liela daļa kurjeru, kurus intervējām, veic pēc iespējas mazākas nodokļu iemaksas, izvēloties vismazāk apdrošināto statusu, neuzrādot visus ieņēmumus vai pat neziņojot par ienākumiem vispār. *Bolt Food* gadījumā iespēja veikt maksājumus skaidrā naudā dod iespēju izvairīties no ienākumu uzrādīšanas pilnībā. Visumā ēdienu piegādes platformās daudzviet pasaulē atbildību par savām sociālajām garantijām un veselības apdrošināšanu uzņemas paši kurjeri. Izņēmums šajā vispārējā praksē ir platforma *Wolt*, kurā pētījuma veikšanas brīdī kurjeri bija apdrošināti pret nelaimes gadījumiem darba laikā.

Wolt un *Bolt Food*, līdzīgi kā citās nodarbinātības platformās, kurjeru ikdienas darbs tiek vadīts algoritmiski. Lai gan abām platformām ir noteiktas piegādes likmes – pamatlikme par piegādi plus noteikta maksa par katru veikto kilometru starp restorānu un klientu –, algoritms lielā mērā ietekmē kurjeru iespējas nopelnīt, jo aprēķina katras konkrētās piegādes maršrutu, laiku un atbildību un, pats galvenais, sadala ienākošos pasūtījumus kurjeru starpā. Kurjeru iespējas noraidīt saņemto piegādes pieprasījumu ir ierobežotas, jo pārāk daudzu pasūtījumu noraidīšanas gadījumā platforma var sodīt kurjeru, bloķējot kontu uz noteiktu laiku. Kurjeru ienākumi ir lielākoties atkarīgi no tā, cik bieži un cik “labi apmaksātus” pasūtījumu viņi saņem un cik maz laika jāpavada piespiestā dīkstāvē. Lai gan platformas apgalvo, ka pasūtījumi tiek piešķirti, pamatojoties tikai un vienīgi uz katra kurjera atrašanās vietu, kurjeri ir pārliecināti, ka tiešas sakarības starp atrašanās vietu un iespēju saņemt ienākošo pasūtījumu nav un to, kurš kurjers saņems pasūtījumu, nosaka daudzi mainīgi lielumi.

Platformās nodarbināto daudzveidība

Vairumā zinātniskās literatūras platformu nodarbinātība raksturota kā nedroša, jo

platformās nodarbinātajiem nav garantētu ienākumu, nav sociālo garantiju un viņu iespējas kontrolēt darba procesu ir ļoti ierobežotas. Viens no mūsu pētījumā uzdotajiem jautājumiem bija: kāpēc, neraugoties uz platformu darba nedrošību, darba meklētāji tomēr izvēlas strādāt platformās? Intervijās atklājām trīs intervēto pieredzi strukturējošas dimensijas: a) respondentam pieejamo darba iespēju uztvere; b) platformu darba kā pastāvīga vai pagaidu darba uztvere; c) emocionālā orientācija. Pamatojoties uz šīm dimensijām, varējām nošķirt piecus kurjeru tipus, no kuriem katrs citādi uztver un pieredz nedrošos platformu darba apstākļus.

Mūsu intervēto platformu kurjeru vidū visvairāk bija tādu, kuri raugās uz platformu darbu kā **pagaidu variantu**, kas viņiem ļauj izdzīvot “starposmā” – kamēr studē, atrodas “starp” diviem darbiem vai arī tiek galā ar īslaicīgām grūtībām, kas pašreizējā dzīves posmā traucē veidot ilgtermiņa karjeru. Lai gan šie kurjeri saredz maz alternatīvu nodarbinātības iespēju, viņi vērtē kurjera darbu visumā pozitīvi, jo redz to kā īstermiņa posmu garākā ceļā uz sev vēlamu dzīvesveidu. Daudzi šī tipa kurjeri ir jaunieši, kuri izvēlas platformu darbu, lai iegūtu zināmu finansiālu neatkarību no vecākiem. Tomēr ir arī pieaugušie, kuri ar platformu darbu aizpilda īslaicīgus karjeras “robustus”. Piemēram, kāds pensionēts policists stāsta, ka strādā platformā, lai lietderīgi aizpildītu laiku, nevis sēdētu mājās. Viņš kādu laiku strādājis par taksometra vadītāju un bijis ar darbu ļoti apmierināts, bet salūzusi automašīna. Par kurjeru plāno strādāt, līdz radīsies iespēja iegādāties jaunu auto. Cits, pēc profesijas metinātājs, pēc padomju režīma sabrukuma strādājis par bārmēni, vēlāk ilgstoši darbojies celtniecības projektos ārpus Latvijas. Par kurjeru strādā īslaicīgi, jo viens no ārvalstīs sarunātajiem darbiem aizkavējies. Neskatoties uz platformu darba nedrošību, šī tipa kurjeri ir visumā apmierināti ar šo darbu, jo tas ļauj viņiem apmierināt īstermiņa vajadzības, virzoties uz kādu ilgtermiņa mērķi.

Otrs skaitliski būtiskākais mūsu intervēto tips – kam šis darbs ir “**īslaicīgs slazds**” – ir ārvalstu studenti no Āzijas un Āfrikas, kuri ir spiesti strādāt platformās, jo Latvijas vīzu

režims, valodas barjera, kā arī sabiedrībā valdošais ksenofobisms un rasisms ierobežo viņu nodarbinātības iespējas. Tāpat kā citviet pasaulē, arī Latvijas vīzu režims neļauj ārvalstu studentiem strādāt vairāk par 20 stundām nedēļā. Daudzi cenšas atrast iegūtajai specialitātei atbilstošu darbu, piemēram, grāmatvedībā vai IT sektorā, bet nespēj, jo darba devēji dod priekšroku pilna laika darbiniekiem. Vairākiem darbs uzteikts, jo darba devējs devis priekšroku vietējiem. Tas sasaucas ar citiem pētījumiem, kuri norāda uz ksenofobiju pret citām etniskajām grupām un rasēm Latvijas sabiedrībā.⁹ Daudzi redz platformu darbu kā vienīgo viņiem pieejamo darba iespēju. Daži ir strādājuši ātrās ēdināšanas restorānā par trauku mazgātāju, bet darbs bijis ļoti slikti apmaksāts. Citi izmēģinājuši darbu starptautisko ceļojumu kompāniju zvanu centros, taču nav spējuši apvienot darbu ar studijām, jo bijis jāstrādā naktīs. Tāpēc var teikt, ka viņi ir īslaicīgi iesprostoti šajā kurjera darbā. Daļa no "īslaicīgā slazda" tipa kurjeriem ir apmierināti, jo, tāpat kā pirmā tipa kurjeri, šīs grūtības uztver kā īslaicīgas, bet citi jūtas vīlušies, jo nevar izmantot citas, labāk apmaksātas un stabilākas darba tirgus iespējas.

Interesanti, ka nozīmīgs skaits mūsu intervēto kurjeru uztver kurjera darbu kā **profesiju**. Viņi ir apmierināti ar darba apstākļiem un plāno šo darbu turpināt darīt pārskatāmā nākotnē. Daļa strādā uz pilnu slodzi, citi apvieno šo darbu ar uzņēmējdarbību vai algotu darbu. Šī tipa kurjeri saredz citas nodarbinātības iespējas, bet *izvēlas* strādāt platformās, jo platformu darbs, viņuprāt, ļauj vislabāk tikt galā ar neoliberālu apstākļu radīto ekonomisko nedrošību. Daudzi no šī tipa kurjeriem pamato savu izvēli ar salīdzinoši negatīvu iepriekšējo darba pieredzi: neparedzamu darba grafiku, regulāri kavētu samaksu par darbu un pārmērīgi lielu darba slodzi, kas bijusi grūti apvienojama ar privāto dzīvi vai aprūpes pienākumiem. Daži ir piedzīvojuši pārlieku kontrolējošu un emocionāli vardarbīgu vadības attieksmi. Viņi uzskata, ka platformu darbs sniedz lielāku rīcības brīvību, labsajūtu un kontroli pār savu dzīvi.

Piemēram, kāds 36 gadus vecs IT speciālists sācis strādāt par kurjeru, lai "aizpildītu robu"

⁹ Tumule, Milovs 2022.

starp IT gabaldarbiem, bet drīz vien sapratīs, ka IT darbs neatmaksājas un ka, būdams kurjers uz pilnu slodzi, viņš var nodrošināt līdzvērtīgus ienākumus, vienlaikus neizjūtot ar IT darbu saistīto spriedzi. Viņš uzsver, ka kurjera darbs, kaut arī nedrošāks, ir vieglāk apvienojams ar viņa ģimenes dzīvi un rūpēm par diviem bērniem. Cits līdzīga vecuma kurjers, kam ir gan augstākā izglītība, gan darba pieredze konkurētspējīgā nozarē, izvēlas platformu darbu, jo var tajā labi nopelnīt un var to apvienot ar hobiju, ko cer nākotnē pārvērst uzņēmējdarbībā.

Paliek iespāids, ka šie kurjeri labi pārzina platformu darbības principus, zina savas tiesības, apzinās algoritmu klātbūtni, raugās uz tiem kritiski un zināmā mērā spēj saskatīt "robus" algoritmiskajā kontrolē un izmantot tos savā labā. Nereti viņi vienlaikus strādā abās platformās, lieto dažādus transportlīdzekļus un stratēģiski plānot savu darba laiku stundās, kurās darbs ir visienesīgākais. Daudzi no šiem kurjeriem sazinās savā starpā, dalās ar informāciju par pieprasījuma svārstībām un labākajām vietām pasūtījumu saņemšanai.

Ceturtais tips ir tie, kuri ir spiesti izvēlēties platformu darbu kā pamatdarbu, jo neoliberālas valsts politikas un prakses dēļ ir kļuvuši par šī darba apstākļu ķīlniekiem. Viņi jūtas šajā darbā bezspēcīgi, bet ir spiesti ar to nodarboties, jo dažādu iemeslu dēļ nesaredz citas iespējas darba tirgū, tāpēc šo kurjeru tipu var dēvēt par tiem, kuriem platformu darbs ir kā **slazds**. Piemēram, kādam četrdesmitgadniekam ir divas augstākās izglītības – ekonomikā un jurisprudencē. Viņš savulaik bijis labi atalgotas augsta līmeņa vadītājs kāda Skandināvijas uzņēmuma Latvijas filiālē. Būdams pietiekami labi situēts, saņēmis hipotekāro kredītu ģimenes mājas iegādei. Labi nodrošinātā un stabilā dzīve radikāli mainījies 2008. gadā, kad vispārējās ekonomikas krīzes apstākļos Latvijas ekonomika saruka par 25% un bezdarba līmenis pieauga virs 20%. Skandināvijas uzņēmums līdztekus daudziem citiem likvidēja filiāli Latvijā, un darbs tika zaudēts. Krīzes apstākļos vīrietis neatrada citu darbu un līdz ar to nespēja pildīt kredītsaistības, tās tika nodotas parādu piedzinējiem. Ja cilvēks, nonācis šādā situācijā, iesaistās standarta darba attiecībās,

atbilstoši Latvijas tiesiskajam regulējumam tiesu izpildītāji un parādu piedzinēji var visu virs valsts noteiktās summas nopelnīto pieprasīt darba devējam ieturēt no darba samaksas. Vīrietis kādu laiku strādājis ārvalstīs, bet gribējis atgriezties Latvijā. Platformu darbs sniedz viņam iespēju nedeklarēt visus ienākumus, izvairīties no parādu piedzinējiem un tādējādi saglabāt cilvēka cienīgu dzīvi sev un savai ģimenei. Sarunā ar šo vīrieti nojaušams, ka viņš jūtas neērti un kaunas par šo situāciju, un tas sakrīt ar citos pētījumos konstatēto, ka cilvēki, kam iepriekš bijis augstāks statuss nodarbinātībā, jūtas neērti, ka strādā par kurjeru.¹⁰

Savukārt cita kurjera iespējas Latvijas darba tirgū ierobežo etnonacionālistiskā Latvijas valodas politika. Kāds no mūsu intervētajiem kurjeriem ir 57 gadus vecs Latvijas krievvalodīgais, kurš padomju laikā ieguvis profesionāli tehnisko izglītību, 27 gadus strādājis alkoholisko dzērienu ražotnē, bet zaudējis darbu, kad uzņēmums sašaurinājis ražošanas apjomus un atlaidis no darba daļu darbinieku. Viņa iespējas darba tirgū samazina ne tikai pirmspensijas vecums, bet arī nepietiekamā latviešu valodas prasme. Viņš labprāt strādātu par taksometra vadītāju, bet šajā darbā tiek prasīts sekmīgi nokārtots valodas eksāmens vismaz B līmenī. Tā rezultātā viņš jūtas spiests strādāt platformā.

Visbeidzot, neliela mūsu intervēto kurjeru grupa uz platformu darbu skatās kā uz **dzīvesveidu**. Šķiet, viņi neilgojas pēc pastāvīgas nodarbinātības, bet šķietami uztver dzīvi kā atsevišķu epizožu jeb haltūru virkni. Šie kurjeri ir vecumā no 18 līdz 35 gadiem un pieder dažādiem sociālajiem slāņiem. Pamatā tie ir radoši noskaņoti cilvēki: mākslinieki, blogeri un mūziķi. Visumā viņi saskata daudz iespēju, ar ko nodarboties, un viņu iesaistīšanās ēdienu piegādes darbā ir īslaicīga, jo galvenais mērķis ir gūt jaunu pieredzi un virzīties tālāk. Tā kā šī tipa kurjeri nemeklē ilgtermiņa darbu, viņi augstu vērtē to, ka var viegli kļūt par platformā strādājošo un tikpat viegli no tās aiziet, ka darbam nav nepieciešama nekāda identifikācija. Visumā viņi pauž neitrālu vai pozitīvu nostāju pret šo darbu. Lai arī viņiem ir svarīgi gūt ienākumus, šie kurjeri

ir mazāk pragmatiski – mazāk interesējas par algoritmisko kontroli un nemeklē, kā algoritmu apiet. Viņi vēlas piedzīvot dzīvi no jauna skatpunkta. Piemēram, jautāta par *Bolt Food* darba pozitīvajiem aspektiem, kāda 34 gadus veca topošā produktu dizainere slavēja iespēju tikt ar vietējām slavenībām vai iekļūt telpās, kas cilvēkiem parasti nav pieejamas, piemēram, nesen uzcelto daudzdzīvokļu namu gaitenēs. Cits intervētais, 35 gadus vecs performanču mākslinieks ar maģistra diplomu inženierzinātnēs, uztver kurjera pieredzi kā materiālu saviem priekšnesumiem.

Jāsecina, ka saskaņā ar intervēto respondentu subjektīvo pieredzi ne vienmēr šis darbs tiek izjūsts kā galēji nedrošs, kā tas zinātniskajā literatūrā par platformu nodarbinātību tiek raksturots.¹¹

Autonomija par spīti kontrolei

Vairums pētījumu par platformu nodarbinātību norāda uz pretrunīgu nodarbināto labbūtības vērtējumu.¹² No vienas puses, platformas tiek slavētas, jo tās piedāvā tajās strādājošajiem autonomiju, brīvību un elastīgu darba laiku.¹³ Tas īpaši nozīmīgi ir tiem strādājošajiem, kuriem standarta darba attiecības nav piemērotas, piemēram, māmiņām ar maziem bērniem.¹⁴ No otras puses, pētnieki norāda, ka ap platformu nodarbinātību izvērstais autonomijas diskurss slēpj platformu nevēlēšanos uzņemties saistības pret platformās strādājošajiem, ka šis darbs ir nedrošs¹⁵ un atsvešinošs¹⁶ un ka varas attiecības starp platformām un platformu lietotājiem ir asimetriskas un satur algoritmiskās pārvaldības un spēliskošanas (*gamification*) elementus.¹⁷

Analizējot pētījumus, kuri pievēršas tieši autonomijas izpratnei platformu nodarbinātībā,

¹¹ Piemēram: Ravenelle 2019; Altenried 2024; Schor et al. 2020; Mendonça et al. 2023.

¹² Vallas, Schor 2020.

¹³ Rosenblat, Stark 2016.

¹⁴ Milkman et al. 2021.

¹⁵ MacDonald, Giazitzogly 2019; Barratt et al. 2020; Ravenelle 2019; Woodcock, Graham 2020.

¹⁶ Glavin et al. 2021.

¹⁷ Mendonça et al. 2023.

¹⁰ Ravenelle 2019.

vērojams, ka šie pētījumi analizē autonomiju kā specifisku darba vides faktoru un vērš uzmanību uz pretrunām, kas iezīmējas starp autonomiju un kontroli un autonomiju un sociālo drošību.¹⁸ Balstoties uz empīriskajiem datiem par ēdienu piegādātājiem Rīgā, redzam, ka pretrunīgās autonomijas un labbūtības izpausmes var labāk skaidrot, ja pievēršam uzmanību darbinieku pieredzei plašākā viņu biogrāfiju kontekstā un analizējam darba ņēmējus kā cilvēkus, kuri ikdienā pilda daudzas lomas, ne tikai kurjera. Īpaši noderīga šajā skaidrojumā ir Ronalds Dvorkina (*Ronald Dworkin*) autonomijas konceptualizācija un Roberta Mērtona (*Robert Merton*) nošķirums starp “lomu komplektiem” (*role-set*) un “lomu daudzskaitlību” (*multiple roles*).

Dvorkins (1988) apgalvo, ka “[b]rīvība, kontrole un vara pār būtiskiem savas dzīves aspektiem nav pielīdzināma autonomijai, bet jāuzskata par svarīgiem priekšnosacījumiem, kuriem klātesot indivīdi var izvirzīt savus mērķus, attīstīt savas intereses un dzīvot saskaņā ar savām vērtībām”, un uzsver, ka “mūsu izvēle, kādam cilvēkam būt, var būt saistīta ar citu cilvēku ietekmi”¹⁹, norādot uz attiecībās balstītu, nevis individualistisku skatījumu uz autonomiju. Platformās strādājošo brīvība izvēlēties savu darba grafiku un iespēja kontrolēt savus ienākumus nenorāda uz autonomiju, bet ir nepieciešama, lai sasniegtu autonomiju dzīvē kopumā. Mūsu intervētie kurjeri slavē brīvību izvēlēties savu darba grafiku, jo tas viņiem dod labākas iespējas sabalansēt darbu un privāto dzīvi, piemēram, ērti piemēroties bērnu nodarbību grafikam vai paša hobijiem. Saskaņā ar Dvorkinu autonomija ir sajūta, ka cilvēks kontrolē savu dzīvi noteiktā vēsturiskā situācijā un noteiktos apstākļos, kurus ietekmē personība, sociālā šķira, kultūra un dzimte.²⁰

Dvorkina pārlicību, ka centienus pēc personiskās integritātes ietekmē arī atrašanās noteiktā sociālā vidē un kopienā, lieliski

papildina Roberta Mērtona (1957) norāde uz “lomu komplektiem” un “lomu daudzskaitlību”. Viņš raksta, ka katrs cilvēks sabiedrībā ieņem kādu statusu, kas ir saistīts ar noteiktu lomu spektru. Piemēram, ēdienu kurjera statuss nozīmē, ka kurjers ir cilvēks, kas paņem ēdienu restorānā, tad aizved to klientam; vienlaikus viņš ir arī partneris un pakalpojuma saņēmējs noteiktā platformā, nodokļu maksātājs valstij, ceļu satiksmes dalībnieks un konkurents vai biedrs citiem ēdienu piegādātājiem. Mērtons to sauc par “lomu komplektu” jeb izvērstāk – “lomu attiecību kopumu, kurā personas ir iesaistītas, ieņemot noteiktu sociālo statusu”.²¹ Lomu komplektā iesaistītajiem var būt pretrunīgas attiecības ar statusa turētāju, jo katram ir atšķirīga atrašanās vieta sociālajā struktūrā, atšķirīgas pārlicības, intereses, emocijas un morāle.²² Piemēram, kurjeru gadījumā klienti maksā par kurjera pakalpojumu un sagaida, ka ēdiens tiks piegādāts pēc iespējas ātrāk un vislabākajā stāvoklī; restorānu šefpavāri un apkalpotāji redz kurjerus kā starpniekus, kas palīdz viņiem gūt peļņu, bet sagaida, ka kurjeri to darīs, netraucējot citus restorāna klientus, kā arī sagaida, ka kurjeri būs pacietīgi, ja ēdiena izsniegšana aizkavējas; valsts no viņiem kā pašnodarbinātām personām sagaida lojālus nodokļu maksātājus; savukārt platformas sagaida, ka kurjeri būs gatavi strādāt laikā, kad ir pieprasījums, par platformu noteikto cenu. Klienti, restorāni un platforma novērtē kurjera darbu, pamatojoties katrs uz savām cerībām, un šie novērtējumi kvantitatīvā formātā kalpo kā ievades dati algoritmiem, kas pārvalda kurjeru darbu. Dažādās lomu attiecības kurjera lomu komplektā netieši nonāk konfliktā. Piemēram, restorāns kavē ēdiena izsniegšanu, bet klienti izmisīgi vēlas to saņemt laikā, savukārt platformas algoritmiski pārvalda, cik ātri kurjeram jāveic savs uzdevums. Kurjeram attiecīgi ir šķietami minimālas iespējas kontrolēt savu darbību, viņa algoritmiskā vadība ir atkarīga no tā, kā klienti, restorāni un algoritms novērtē viņu darbu:

¹⁸ Pichault, McKeown 2019; Shibata 2020 u. c.

¹⁹ Dworkin 1988, 18.

²⁰ Turpat, 17.

²¹ Merton 1957, 110.

²² Turpat, 112.

“Daži klienti sniedz sliktu vērtējumu par piegādi, un tas ietekmē kurjeru... Pieņemsim, ka esat klients un pasūtāt kaut ko no restorāna. Restorāna vainas dēļ rodas aizkavēšanās. Klients domā, ka piegādes aizkavēšanos izraisījis kurjers. Klients sniedz sliktu vērtējumu, kas tieši ietekmē kurjeru.” (N0023, 25 gadus vecs students no Indijas)

Mērtona “lomu daudzskaitlības” jēdziens ļauj saprast, kāpēc kurjeri tomēr jūtas autonomi, lai gan kurjera lomu komplekta ietvaros viņu kontrole pār darba izpildi ir ļoti ierobežota. Te ir būtiski atcerēties, ka cilvēks, kurš strādā platformā par kurjeru, nav tikai kurjers. Viņš vai viņa ir arī vecāks, dēls vai meita, draugs, kolēģis kādā citā darbavietā un tamlīdzīgi. Šajā kontekstā platformu nodarbinātība sniedz autonomiju, jo uzlabo kurjeru iespējas realizēt ar šīm daudzajām lomām saistītās ieceres un pienākumus. Intervijās ar platformās strādājošajiem ir skaidri nojaušams, ka platformās nodarbināto iespēja veidot savu darba grafiku, nesaskaņojot ar vadību vai kolēģiem, kas ir ierasta prakse standarta darba attiecībās, gan praktiski, gan emocionāli būtiski atvieglo ēdienu kurjeru dzīvi.

“Tu esi pats sev saimnieks. Ja es “Lido” strādāju pa 11 stundām, es nevarēju ne pa labi, ne pa kreisi, tad šeit es varu pieslēgties, kad es varu strādāt. Kad es nevaru, tad es atslēdzos. [...] Es varu aizbraukt uz stundu mājās, lai parūpētos par savu ļoti slimo suni.” (N0007, 60 gadu veca vietējā iedzīvotāja)

Dažiem mūsu respondentiem papildu ienākumi no kurjera darba ir palīdzējuši tikt galā ar īstermiņa grūtībām uzņēmējdarbībā. Kāds 49 gadus vecs uzņēmējs stāsta, ka gandrīz 30 gadus vadījis uzņēmumu, kas ražo reklāmu dekoratīvos elementus. Šai uzņēmējdarbībai raksturīga sezonālitate – vasarā darba bijis daudz vairāk nekā ziemā. Viņš ilgstoši spējis veiksmīgi sabalansēt uzņēmuma finanšu plūsmu, vasarā veidojot uzkrājumus, lai kompensētu ienākumu kritumu ziemas periodā, bet Covid-19 pandēmija un Krievijas–Ukrainas kara izraisītais straujais enerģijas cenu kāpums radījis uzņēmumam finanšu grūtības. Darbs *Wolt* platformā viņam dod papildu ienākumus un ir viegli apvienojams ar uzņēmuma vadību.

Līdzīgā situācijā ir arī citi kurjeri, kuri darbu platformā apvieno ar mazo uzņēmējdarbību: velodarbības, nekustamo īpašumu izīrēšana, elektriķa pakalpojumi u. c.

Tātad, apvienojot lomu komplektu un lomu daudzskaitlības jēdzienu, lai izprastu pārtikas piegādātāju autonomijas izpratni un praksi, mēs apgalvojam, ka kurjera statuss ierobežo autonomiju darbā, bet piešķir lielāku autonomiju attiecībā pret citām lomām, ko kurjeri savā dzīvē pilda.

Cīņas pret nedrošību afektīvie kavēkli

Lai arī darbs platformās, salīdzinot ar iepriekšējo darba pieredzi, vairākumam intervēto rada lielāku autonomijas izjūtu, daudzi kurjeri ļoti kritiski vērtē platformu darba apstākļus, atalgojumu un sociālo nodrošinājumu. Līdzīgi kā citviet pasaulē, arī Latvijā platformas, ienākot darba tirgū, piedāvājušas salīdzinoši labu atalgojumu un darba apstākļus, bet, kolīdz iegūta stabila tirgus daļa un platformām pievienojušies aizvien vairāk kurjeru, darba samaksa samazinājusies un darba apstākļi pasliktinājušies.²³ Tas ir izraisījis kurjeru neapmierinātību, ko novērojam gan intervijās, gan kurjeru savstarpējā saziņā interneta foromos. Citviet pasaulē neapmierinātība ar darba apstākļiem izraisījusi platformās strādājošo streikus²⁴, kuros protestēts pret zemu atalgojumu (63% gadījumu), nodarbinātības statusu (22%), darba apstākļiem (20%), veselības un drošības apstākļiem (17%) un platformu iespēju deaktivizēt kurjerus (7%).²⁵ Latvijā šādi streiki vai protesti līdz šim nav novēroti. Analizējot iegūtos datus, mēģinājām saprast, kāpēc tā ir un kā to skaidrot, ņemot vērā teorijas par šķiru apziņu un mobilizāciju.

Platformās nodarbinātie daudzviet pasaulē strādā vienlīdz nedrošos darba apstākļos, kas licis atsevišķiem pētniekiem runāt par “kiberproletariātu”.²⁶ Tomēr jāatzīst, ka līdzīgie darba apstākļi automātiski nerada vienotu platformu nodarbināto šķiru, kas būtu gatava kolektīvi risināt platformu kapitālisma radīto

²³ Altenried 2024.

²⁴ Umney et al. 2024; Stuart et al. 2023.

²⁵ Stuart et al. 2023, 292.

²⁶ Dyer-Witheyford 2015; Schaupp 2021.

nedrošību.²⁷ Kārlis Markss (*Karl Marx*) savulaik (1847) nošķīra “šķiru sevi” (*class in itself*) un “šķiru sev” (*class for itself*), kur pirmā attiecas uz strādājošajiem, kuriem ir vienādi apstākļi un attiecīgi intereses, savukārt otrā – uz to, ka strādnieki ir gatavi sanākt kopā, lai organizētos un aizstāvētu savas intereses pret kapitālistiem.²⁸ Entonijs Gidenss (*Anthony Giddens*) niansētāk attīsta šo nošķirumu, norādot, ka šķiru apziņa var izpausties dažādās pakāpēs.²⁹ Gidenss skaidro, ka zemākā šķiru apziņas pakāpe ietver šķiras identitātes jeb diferenciacijas koncepciju, kura tālāk var attīstīties līdz “konfliktu apziņai”, kad šķira saredz citu šķiru kā tādu, kurai ir pretējās intereses, un visbeidzot sasniegt augstāko pakāpi – revolucionāro šķirisko apziņu, kad šķirai piederīgie tiecas mainīt varas struktūras sabiedrībā.³⁰

Revolucionārās šķiriskās apziņas attīstībā nenoliedzami būtiska nozīme ir gan potenciālo ieguvumu un zaudējumu aprēķinam, gan organizētības pakāpei,³¹ bet, kā norāda emociju sociologi, svarīga ir arī aizvainojuma un nevienlīdzības izjūta.³² Tieši aizvainojums “pārvērš strukturālās pretrunas šķiru antagonismā” un tai sekojošā rīcībā.³³ Kad cilvēki izjūt, ka pret viņiem izturas negodīgi, ekspluatatīvi, viņos rodas dusmas un aizvainojums, kas var pārvērsties rīcībā pret pāri darītājiem.³⁴ Pētnieki norāda, ka šķiru aizvainojuma dinamika rezonē ar tirgus ciklu principu un ar sabiedrībā valdošajām kultūras normām un vērtībām.³⁵ Abi šie faktori būtiski izskaidro arī Latvijā platformās strādājošo šķiriskās apziņas attīstības pakāpi.

Tirgus cikla princips attiecas uz to, ka šķiriskais aizvainojums parasti neveidojas tirgus ekspansijas periodā, jo, palielinoties algām, darbinieki ir visumā apmierināti. Kad tirgus ekspansija beidzas un algas netiek palielinātas vai pat tiek samazinātas, šķiriskais aizvainojums

pret darba devējiem un konkurējošiem darba ņēmējiem var pieaugt.³⁶ Ienākot jaunā darba tirgū, platformas piedāvā salīdzinoši lielas algas, lai piesaistītu strādniekus. Taču iespējas nopelnīt samazinās, platformā iesaistoties arvien vairāk darbiniekiem. Citviet novērots, ka, algām samazinoties, platformās arvien vairāk vietējos darba ņēmējus aizstāj iebraucēji.³⁷ Intervijas ar kurjeriem liek domāt, ka līdzīga situācija vērojama arī Latvijā. Kurjeri, kuri strādā platformā no pašiem pirmsākumiem, norāda, ka sākotnēji bijuši gan labāki darba apstākļi, gan lielāka iespēja nopelnīt un platformās strādājis proporcionāli vairāk vietējo iedzīvotāju. Pēdējos gados samazinājušās piegādes likmes un pasūtījumu plūsma, platformās vietējos aizstāj vairāk iebraucēju, galvenokārt ārvalstu studenti no Centrālās Āzijas un Dienvidāzijas, tādējādi radot vietējos aizkaitinājumu gan pret iebraucējiem kā konkurentiem, gan platformām, kas pieļauj šādu konkurenci kurjeru vidū.

Tāpat strādājošo gatavību pārvērst augošo neapmierinātību konkrētā revolucionārā rīcībā ietekmē sabiedrībā valdošās kultūras vērtības, piemēram, kolektivismā vai individuālisma idejas. Džeks Barbalets (*Jack Barbalet*) (1992) parāda, ka individuālistiska vērtīborientācija, saskaņā ar kuru sabiedrība kopumā un tuvākie ģimenes locekļi noraidoši izturas pret kolektīvu problēmu risināšanu, var mazināt motivāciju publiski paust savas intereses un mudināt darbinieku vainot pašam sevi par no viņa neatkarīgiem darba apstākļiem. Literatūrā arī redzam, ka mobilizāciju pret platformām kavē sabiedrībā valdošie neoliberalie “sajūtu noteikumi”³⁸, kas ir saistīti ar individuālistisku kultūras orientāciju – tendenci katram pašam justies atbildīgam par savu dzīvi, ienākumiem un iespējām.

“Grūti jau iet streikos kā kurjeriem arī tā paša viedokļa dēļ, mēs visi savā pasaulē dzīvojam, paši kuļamies savos *appos*, un visiem apvienoties [ir sarežģīti] [...] Latvijā mēs esam arī individuālistiska sabiedrība. [...] kāpēc Latvijā tur neprotestē... Grūti savākties, visi tāpat dienas beigās ir apmierināti. Kaut ko pelna, kaut

²⁷ Schaupp 2021, 6.

²⁸ Marx 2010 [1847], 211.

²⁹ Giddens 1973, 112.

³⁰ Turpat, 112–113.

³¹ Kelly 2002.

³² TenHouten 2018; Barbalet 1992.

³³ Barbalet 1992, 153.

³⁴ TenHouten 2018; Barbalet 1992.

³⁵ Barbalet 1992.

³⁶ Barbalet 1992, 156–167.

³⁷ Altenried 2024.

³⁸ Hochschild 1979; Ķešāne, Ozoliņa 2023.

ko saņem.” (N0034, 30 gadu vecs vietējais iedzīvotājs)

Latvijas kurjeri, tāpat kā kurjeri citviet pasaulē, kritizējot platformu darbību, gan satiekoties pilsētā, gan interneta forumos,³⁹ ir attīstījuši “konfliktu šķirisko apziņu”⁴⁰ un izrāda zināmu “šķiru aizvainojumu”⁴¹, bet nekad to nav mobilizējuši, lai būtiski protestētu pret platformu rīcību. Pēc mūsu novērojumiem, Latvijas ēdienu kurjeri nemobilizējas rīcībai, kas vērsta uz viņu nodarbinātības nosacījumu un apstākļu uzlabošanu, vairāku afektīvu iemeslu dēļ – galvenokārt tāpēc, ka neuzticas citiem kurjeriem, arodbiedrībām un pašām platformām. Dažu mūsu intervēto kurjeru skaidrojums:

“Protams, ir bijušas domas par arodbiedrībām, bet ne jau gluži par streikiem. Bet tur jau nesavāksies. Tur vajag baru, jo vienmēr atradīsies kāds... Jo, kad viņi jūt, ka pasūtījumu skaits ir liels, viņi paceļ likmi. Pacels likmi, kāds vedīs.” (N0019, 47 gadus vecs vietējais iedzīvotājs)

“Manuprāt, viņi [platformas] nekad necels algu, jo viņiem ir vara. [...] Viens no stiprajiem juridiskajiem aspektiem, par ko viņi var strīdēties, ir tas, ka viņi nav mūsu darba devēji, mēs neesam viņu darbinieki, mēs esam tikai biznesa partneri.” (N0026, 31 gadu vecs students no Indijas)

21 gadu vecs kurjers, kurš par ēdienu piegādes kurjeru strādā vairākus gadus gan kā pamatdarbu, gan blakus ienākumu avotu, norāda, ka nejūt nepieciešamību iebilst pret platformu nosacījumiem. Viņaprāt, kolektīva rīcība prasa pārāk daudz pūļu un laika, kuru var lietderīgāk izmantot, strādājot un gūstot ienākumus:

“Tas prasa laiku. Un kāpēc to darīt, ja es varu vēl vienu pasūtījumu aizvest?” (N0004, 21 gads, ir auto, vietējais iedzīvotājs)

Tāpat arī novērojām, ka mobilizāciju pret platformām kavē zema pašapziņa, sajūta, ka plašāka sabiedrība neatbalstīs kurjeru centienus cīnīties par labākiem darba nosacījumiem,

kā arī bailes, ka demonstrāciju gadījumā platformas varētu bloķēt kurjeru kontus.

“.. mediķus, teiksim, visi ciena un atbalsta, jo mediķis – tā ir tomēr tāda profesija. Visiem tā ir vajadzīga. Bet uz mums tomēr skatās... Mēs tā kā uz ielas, teiksim... Lai cik mēs, teiksim, labi uzvestos, kārtīgi brauktu, būs daudz tādu cilvēku, kuriem mēs vienkārši traucēsim tikai tāpēc, ka mēs eksistējam. .. Mēs neiegūsim tādu atbalstu no sabiedrības. Jo, ja taisa protestu, .. tad vajag arī tā, ka tev ir atbalsts no sabiedrības.” (N0001, 35 gadus vecs vietējais iedzīvotājs)

“Mums ir čats visiem kurjeriem. Cik reizes puisiem nerakstīju, ka vajadzētu visiem sākt runāt par algu. Visi baidās.” Intervētājs: “Kāpēc? No kā viņi baidās?” “Es nezinu. Nu, es esmu rakstījis čatā, neviens neko. Es saprotu, ka viņiem vienkārši bail. Negrib list priekšniecībai augumā. Ja kas, viņus var nobloķēt.” (N0007, 60 gadu veca vietējā iedzīvotāja)

Visi šie emocionālie faktori ietekmē un stiprina cits citu, novēršot kurjeru cīņu par labākiem darba apstākļiem.

Secinājumi

Ņemot vērā, ka platformu nodarbinātība pasaulē arvien pieaug, ir svarīgi saprast, kā platformu darbs tiek praktizēts un kā tas ietekmē to cilvēku dzīvi, kuri to veic. Kaut arī vairums platformu ir starptautiski vai pat globāli uzņēmumi, kuru darbības principi ir līdzīgi un līdz ar to tiek radīti līdzīgi darba apstākļi viscaur pasaulē, tomēr institucionālo un kultūras atšķirību dēļ dažādās valstīs platformās strādājošie šo nodarbinātības veidu uztver un praktizē dažādi. Ņemot vērā, ka līdz šim platformu darbs Austrumeiropā ir pētīts maz, mūsu veiktā Rīgas ēdienu piegādātāju jeb kurjeru darba analīze ir vērtīgs pienesums kopējai zinātniskajai šī fenomena izpratnei. Pētījuma kultūrsocioloģiskais skatījums ļauj izprast platformu nodarbinātības aspektus, kuri ir grūtāk skaidrojami, izmantojot darba procesu teorijas, kas patlaban dominē platformu darba pētniecībā. Pētījumā lietotā metode – padziļinātās intervijas –, kuru papildina publiski pieejamās

³⁹ Cini, Goldmann 2021.

⁴⁰ Giddens 1973.

⁴¹ Barbalet 1992.

kurjeru savstarpējās saziņas analīze, ļauj atklāt platformu darba praksi no indivīda pieredzes viedokļa, kas ne tikai sniedz būtisku pieredzi akadēmiskajai pētniecībai, bet arī padziļina sabiedrības izpratni par platformu darbu un mazina sabiedrībā valdošos aizspriedumus pret platformās strādājošajiem.

Visumā mūsu veiktā analīze pierāda: lai izprastu mūsdienu darba praksi un pieredzi, ir svarīgi to skatīt plašākā strādājošo dzīves kontekstā. Platformu nodarbinātība pilnīgi noteikti rada darba apstākļus, kuros strādājošo brīvība un autonomija ir visai ierobežota. Kamēr citās valstīs platformās strādājošie kompensē šo brīvības trūkumu, politiski mobilizējoties, protestējot un streikojot, tieši Latvijā kolektīvu mobilizāciju kavē vispārējā savstarpējā neuzticība un dominējošās neoliberalās vērtīborientācijas. Vienlaikus vismaz daļa no platformās strādājošajiem

šo darbu izvēlas tāpēc, ka darba grafika izvēles brīvība ļauj rast daudz labāku darba un privātās dzīves balansu nekā tradicionālā nodarbinātība. Attiecīgi: lai arī autonomija darbā ir ierobežota, šis darbs sniedz autonomijas izjūtu saistībā ar daudzām citām lomām un statusiem, ko cilvēks savā dzīvē īsteno. Šī atziņa ne tikai ir būtiska, plānojot nepieciešamās darba tiesību reformas platformu nodarbinātībā, bet arī liek pārskatīt tradicionālo darba praksi.

Raksts sagatavots Latvijas Kultūras akadēmijā realizētā pētījumā “Digitālajās platformās nodarbināto autonomijas izpratnes un prakse: *Wolt* un *Bolt* piegādes darbinieku pieredzes kultūrsocioloģiska analīze”, kuru finansējusi Latvijas Zinātnes padomes Fundamentāli lietišķo pētījumu programma (projekta Nr. lzp-2021/1-0521).

VĒRES

- Altenried, M. (2024) Mobile workers, contingent labour: Migration, the gig economy and the multiplication of labour. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 56 (4), 1113–1128. <https://doi.org/10.1177/0308518X211054846>.
- Barbalet, J. M. (1992) A macro sociology of emotion: Class resentment. *Sociological Theory*, 10 (2), 150–163. <https://doi.org/10.2307/201956>.
- Barratt, T.; Goods, C.; Veen, A. (2020) “I’m my own boss...”: Active intermediation and “entrepreneurial” worker agency in the Australian gig-economy. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 52 (8), 1643–1661. <https://doi.org/10.1177/0308518X20914346>.
- Cini, L.; Goldmann, B. (2021) The worker capabilities approach: Insights from worker mobilizations in Italian logistics and food delivery. *Work, Employment and Society*, 35 (5), 948–967. <https://doi.org/10.1177/0950017020952670>.
- Dworkin, D. (1988) *The Theory and Practice of Autonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dyer-Witheford N. (2015) *Cyber-proletariat: Global Labour in the Digital Vortex*. Toronto and London: Pluto Press.
- Giddens, A. (1973) *The class structure of the advanced societies*. London: Hutchinson & Co (Publishers).
- Glavin, P.; Bierman, A.; Schieman, S. (2021) Über-alienated: Powerless and alone in the gig economy. *Work and Occupations*, 48 (4), 399–431. <https://doi.org/10.1177/07308884211024711>.
- Harvey, D. (2005) *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hochschild, A. R. (1979) Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*, 85 (3), 551–575. <http://www.jstor.org/stable/2778583>.
- Kelly, J. E. (2002) Mobilization theory. Kelly, J. E. (ed.) *Industrial Relations: Critical Perspectives on Business and Management*, Vol. 1, 135–155. London and New York: Routledge.
- Kešāne, I.; Ozoliņa, L. (2023) Neoliberal feeling rules and political subjectivities in post-Soviet Latvia: narratives of emigrants and those who remain. *Emotions and Society*, 6 (2), 206–224. <https://doi.org/10.1332/26316897Y2023D000000003>.
- Kešāne, I.; Spuriņa, M. (2024) Sociological Types of Precarity Among Gig Workers: Lived Experiences of Food Delivery Workers in Riga. *Social Inclusion*, 12. <https://doi.org/10.17645/si.7696>.

- MacDonald, R.; Giazitzoglu, A. (2019) Youth, enterprise and precarity: Or, what is, and what is wrong with, the “gig economy”? *Journal of Sociology*, 55 (4), 724–740. <https://doi.org/10.1177/1440783319837604>.
- Marx, K. (2010 [1847]) The poverty of philosophy. Answer to the philosophy of poverty by M. Proudhon. Marx, K.; Engels F. (eds) *Collected Works, Volume 6 (1845–1848)*. Lawrence & Wishart, Electric Book.
- Mendonça, P.; Kougiannou, N. K.; Clark, I. (2023) Informalization in gig food delivery in the UK: The case of hyper-flexible and precarious work. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 62 (1), 60–77. <https://doi.org/10.1111/irel.12320>.
- Merton, R. K. (1957) The role-set: Problems in sociological theory. *The British Journal of Sociology*, 8 (2), 106–120. <https://doi.org/10.2307/587363>.
- Milkman, R.; Elliott-Negri, L.; Griesbach, K.; Reich A. (2021) Gender, Class, and the Gig Economy: The Case of Platform-Based Food Delivery. *Critical Sociology*, 47 (3). <https://doi.org/10.1177/0896920520949631>.
- Ravenelle, A. J. (2019) *Hustle and gig: Struggling and surviving in the sharing economy*. Oakland: University of California Press.
- Rosenblat, A.; Stark, L. (2016) Algorithmic labor and information asymmetries: A case study of Uber's drivers. *International Journal of Communication*, 10, 3758–3784. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/4892/1739>.
- Pichault, F.; McKeown, T. (2019) Autonomy at work in the gig economy: analysing work status, work content and working conditions of independent professionals. *New Technology, Work and Employment*, 34 (1), 59–72. <https://doi.org/10.1111/ntwe.12132>.
- Ozoliņa, L. (2019) *Politics of waiting: Workfare, post-Soviet austerity and the ethics of freedom*. Manchester: Manchester University Press.
- Schaupp, S. (2021) Cybernetic proletarianization: Spirals of devaluation and conflict in digitalized production. *Capital & Class*, 46 (1), 1–21. <https://doi.org/10.1177/03098168211017614>.
- Schor, J. B.; Attwood-Charles, W.; Cansoy, M.; Ladegaard, I.; Wengronowitz, R. (2020) Dependence and precarity in the platform economy. *Theory and Society*, 49, 833–861. <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09408-y>.
- Shibata, S. (2020) Gig-work and the discourse of autonomy: Fictitious freedom in Japan's digital economy. *New Political Economy*, 25 (4), 535–551. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1613351>.
- Sommers, J.; Woolfson, C. (eds) (2014) *The contradictions of austerity: The socio-economic costs of the neoliberal Baltic model*. London and New York: Routledge.
- Stuart, M.; Trappmann, V.; Bessa, I.; Joyce, S.; Neumann, D.; Umney, C. (2023) Labor Unrest and the Future of Work: Global Struggles Against Food Delivery Platforms. *Labor Studies Journal*, 48 (3), 287–297. <https://doi.org/10.1177/0160449X231178780>.
- Tenhouten, W. D. (2018) From resentment to resentment as a tertiary emotion. *Review of European Studies*, 10 (4), 49–64. <https://doi.org/10.5539/res.v10n4p49>.
- Tumule, J.; Milovs, A. (2022) *Hate speech and Euroscepticism in Latvia: National report*. Riga: Latvian Centre for Human Rights.
- Umney, C.; Stuart, M.; Bessa, I.; Joyce, S.; Neumann, D.; Trappmann, V. (2024) Platform labour unrest in a global perspective: How, where and why do platform workers protest? *Work, Employment and Society*, 38 (1), 3–26. <https://doi.org/10.1177/09500170231209676>.
- Vallas, S.; Schor, J. B. (2020) What do platforms do? Understanding the gig economy. *Annual Review of Sociology*, 46, 273–294. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054857>.
- Woodcock, J.; Graham, M. (2020) *The Gig Economy: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Zwick, A. (2018) Welcome to the gig economy: Neoliberal industrial relations and the case of Uber. *GeoJournal*, 83 (4), 679–691.

Redakcijā saņemts: 01.07.2024.; apstiprināts: 20.08.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0)* starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Ilze Koroļeva¹, Aleksejs Šņitņikovs², Aleksandrs Aleksandrovš¹

¹ Latvijas Universitāte

² Rīgas Tehniskā universitāte

LATVIJAS JAUNIEŠU INTERNETA LIETOŠANAS MODEĻI UN ATTIEKSME PRET INTERNETA IZMANTOŠANU MĀCĪBĀS

PATTERNS OF INTERNET USAGE AND ATTITUDES TOWARDS USING THE INTERNET FOR LEARNING AMONG YOUTH IN LATVIA

Ilze Koroļeva, *Dr. sc. soc.*, ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta direktora vietniece un vadošā pētniece. Zinātniskajā darbā pievērsusies galvenokārt jauniešu, migrācijas, identitātes, kā arī sociālās nevienlīdzības, labklājības un veselības jautājumu izpētei. Bagāta pieredze sociālo pētījumu metodoloģijas izstrādē un kvantitatīvo datu analizē. Vadījusi vairākus lielus ES pētnieciskos projektus Latvijā, piem., *Eurostudent*, *ESPAD*, *European Social Survey (ESS)*, bijusi pētniece daudzos starptautiskos projektos, ieskaitot *FP7 Measuring Youth Well-Being (MYWEB)*, *H2020 Cultural Heritage and Identities of Europe's Future (CHIEF)* u. c. Zinātniskās publikācijas žurnālos *The Sociological Review*, *European Psychiatry*, *Religious-Philosophical Articles*. Saņēmusi Latvijas Zinātņu akadēmijas Tālvalža Vilciņa vārdbalvu socioloģijā (2016).

E-pasts: ilze.koroleva@lu.lv

Aleksejs Šņitņikovs, *Dr. sc. soc.*, ir Rīgas Tehniskās universitātes Digitālo humanitāro zinātņu institūta vadošais pētnieks un docents. Pētnieciskās intereses ir bijušas saistītas ar politikas un vēsturisko socioloģiju, pēdējā laikā veic pētījumus par jauniešiem un digitālo socioloģiju, ir plaša pieredze akadēmisko un lietišķo pētījumu veikšanā. Docē studiju kursus politikas un vadības socioloģijā, kā arī pētījumu metodēs. Publikācijas Latvijas un ārvalstu izdevumos ir par tādām tēmām kā valsts pārvaldes attīstība un ētika, figurāciju socioloģijas teorētiskie jautājumi, digitalizācijas sociālās un psiholoģiskās sekas.

E-pasts: Aleksejs.Snitnikovs@rtu.lv

Aleksandrs Aleksandrovš, *Mg. sc. soc.*, ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieks. Aktuālās pētnieciskās intereses ir saistītas ar jaunatnes, izglītības un migrācijas tēmām. Specializējas starpdisciplināru sociālo pētījumu metodoloģijas izstrādē un zinātnisko datu pārvaldībā. Piedalījies vairāku starptautisku un nacionāla mēroga pētniecisku projektu īstenošanā un koordinēšanā, t. sk. "Apvārsnis 2020" un Eiropas pētniecības infrastruktūras konsorcijs (*European Social Survey*, *Eurostudent*, *Generations and Gender Survey*, *European Values Survey*, u. c.).

E-pasts: aleksandrs.aleksandrovsh@lu.lv

Kopsavilkums

Datortehnoloģijas un internets ir mainījuši veidu, kā jaunieši sazinās cits ar citu, kā viņi strādā, kā izklaidējas, piedalās sabiedriskajā dzīvē un politikā, un, protams, arī to, kā viņi iegūst jaunu informāciju un mācās. Izmantojot Latvijas skolēnu un studentu tiešsaistes kvantitatīvās aptaujas datus ($n = 2912$), kas iegūti Latvijas Zinātnes padomes atbalstītajā projektā “Interneta lietošanas patērētāju ietekme uz jauniešu kognitīvo stilu attīstību”, šajā rakstā tiek analizēti jauniešu interneta lietošanas paradumi un to saistība ar jauniešu kognitīvajām orientācijām attiecībā uz interneta lietošanu mācību procesā. Jauniešu tiešsaistes aktivitāšu veida un biežuma mērījumos balstītā faktoranalīze ļāva identificēt četras interneta lietošanas dimensijas jeb modeļus, kas atbilstoši dominējošajām aktivitātēm tiek raksturoti šādi: radošā dimensija (orientācija uz satura radīšanu), orientācija uz saziņu, orientācija uz spēlēm un publisko komunikāciju un informatīvi analītiskā dimensija (orientācija uz informācijas meklēšanu/patērēšanu). Tāpat tika identificētas četras attieksmes pret interneta izmantošanu mācībās uzskatu dimensijas. Datu turpmākā analīze parādīja, ka pastāv būtiskas sakarības starp interneta lietošanas modeļiem un jauniešu kognitīvo orientāciju. Intelektuāli orientētie jaunieši vairāk izmanto internetu informācijas meklēšanai, savukārt internetaļāvīgo vidū dominē datorspēļu spēlēšana u. tml. Uz sadarbību orientētajiem visvairāk raksturīgas saziņas aktivitātes, satura radīšana un spēles internetā, bet izklaidīgajiem tipiska ir tīklošanās un komunikācija internetā. Gan intelektuālā, gan internetaļāvīgo orientācija visai spēcīgi ietekmē interneta lietošanas praksi; pirmo orientāciju var nosaukt raksturot kā pozitīvu, otro kā negatīvu. Trešā (“daudzuzdevumu veicēji”) un ceturrtā (“izklaidīgie”) orientācija raksturojas ar mazāk apzinātām meta-kognitīvām izvēlēm. Šo orientāciju ietekme uz interneta lietošanas modeļiem nav tik spēcīga, iespējams, tāpēc ka šīm grupām piederošie jaunieši atrodas lielākā ārējās sociālās vides un tehnoloģiju ietekmē un viņu interneta lietošanas modeļus visdrīzāk nosaka viņu tiešā interneta lietošanas prakse un stihiski izveidojušies paradumi.

Raksturvārdi: interneta lietošanas paradumi, jaunieši, metakognīcija, kognitīvie stili, mācīšanās.

Summary

Computing and the internet have revolutionized the way young people communicate with each other, how they work, play, participate in public life and politics, and also how they learn and acquire new information. Drawing upon data gathered from an online quantitative survey of high school and university students in Latvia ($n = 2912$), conducted as part of the Latvian Council of Science supported project “The Impact of Internet Use Patterns on the Development of Youth’s Cognitive Styles”, this paper analyses youth internet usage patterns and their relationship to the cognitive orientations of youth towards internet use in the learning process. Employing factor analysis to assess the nature and frequency of online activities among youth, the study identified four distinct dimensions (models) of internet use: the creative dimension (focusing on content creation), the communication orientation, the gaming and opinion expression orientation, and the informative-analytical dimension (centred on information retrieval and consumption). Additionally, four dimensions of attitudes towards leveraging the internet for learning purposes were identified. Further analysis of the data showed that there are significant correlations between patterns of internet use and the cognitive orientations of young people. Intellectually oriented individuals are more likely to use the internet to search for information, while among internet trustees, playing computer games is predominant, etc. Networking and communication on the internet are typical of people oriented towards collaboration. Both intellectual and internet-reliant orientations have a very strong impact on internet usage practices; the first orientation can be conditionally described as positive, the second as negative. The third (“multi-taskers”) and fourth (“distracted”) orientations characterized by less deliberate metacognitive choices. The impact of these orientations on internet usage patterns is less powerful, possibly due to the fact that young people belonging to these groups are more exposed to the external social environment and technologies, and their internet usage patterns are likely to be driven by their direct usage practices and spontaneously established habits.

Keywords: internet usage habits, young people, metacognition, cognitive styles, learning.

Ievads

Digitālās tehnoloģijas un internets ir neatņemama mūsdienu dzīves sastāvdaļa, kas neapšaubāmi ietekmē katra cilvēka, it īpaši jauniešu, dzīves un domāšanas stilu. Datortehnoloģijas un internets ir mainījuši veidu, kā cilvēki sazinās cits ar citu, kā viņi strādā, kā izklaidējas, kā piedalās sabiedriskajā dzīvē un politikā un, protams, arī to, kā viņi iegūst jaunu informāciju un mācās.¹ Šīs izmaiņas ir bijušas būtiskas, un internets ir atzīts par “transformatīvu tehnoloģiju”.² Jauniešiem datortehnoloģijas nodrošina socializācijas vidi, un kopumā dators kalpo kā “kultūras saskarsme”,³ caur kuru viņi uztver pasauli. Sākotnēji internets tika radīts kā zināšanu apmaiņas tehnoloģija,⁴ taču tas strauji izauga par nepieredzēti daudzfunkcionālu mediju. Šo tehnoloģiju sociālā un ekonomiskā ietekme ir neapšaubāma un daudzslāņaina. Tas attiecas uz dažādām indivīda pieredzes jomām, sākot no darba un mācībām līdz pat intīmām attiecībām.⁵

Datortehnoloģijas un internets ir pavēruši jaunas iespējas mācību procesa organizēšanai izglītības iestādēs, kā arī skolēnu un studentu patstāvīgai apmācībai. Interneta meklētājprogrammas nodrošina iespēju ātri sameklēt informāciju dažādos formātos, jauniešiem ir lielākas iespējas pašiem darboties ar mācību vielu, mācīties pētot un eksperimentējot, “spēlēties” ar mācību materiālu, tā vizualizāciju un simulāciju.⁶ Ir vairāk iespēju sazināties ar skolotājiem un kursabiedriem, kā arī apgūt zināšanas tālmācībā. Taču digitālo tehnoloģiju izmantošana mācību procesā ir radījusi arī riskus un novedusi pie nevēlamām sekām. Informācijas pārslodze bieži liek lietotājiem izmantot selektīvās uztveres un skenēšanas stratēģijas,⁷ kas noved pie virspusējas informācijas asimilācijas un uztveres sekluma. Skolēni pierod pie ātras, fragmentāras lasīšanas, kas šķietami apmierina

viņu vajadzības, bet pastāv risks, ka neattīstīsies dziļāka lasīšanas prasme.⁸ Tā rezultātā zūd saskaņotība mācīšanās un zināšanu iegūšanas procesā.⁹

Visbeidzot, digitālās tehnoloģijas ir nodrošinājušas vairāk iespēju “daudzuzdevumu vienlaicīgai veikšanai” (*multitasking*). Praktiski tas izpaužas tādējādi, ka jauniešiem var strādāt, mācīties, komunicēt ar draugiem un, iespējams, izklaidēties vienlaikus. Vairāku uzdevumu veikšana rada problēmas, kas saistītas ar izklaidību, koncentrēšanās trūkumu un fokusa zudumu.¹⁰ Tā tiek atzīta par studiju problēmu, jo iegaumēšana, informācijas ienešana ilgtermiņa atmiņā prasa koncentrētu uzmanību. Tas ir īpaši sarežģīti jauniešiem, jo viņu kognitīvā kontrole vēl nav pilnībā nobriedusi un digitālās ierīces viņiem šķiet vilinoša atrakcija.

Izglītības psiholoģijā ir veikta virkne pētījumu par to, kā interneta lietošana ir ietekmējusi skolēnu un studentu kognitīvās spējas, piemēram, iegaumēšanu un problēmu risināšanu.¹¹ Citu pētījumu priekšmets bijis uztvere, uzmanība un lasīšana tiešsaistes vidē.¹² Taču joprojām saglabājas izaicinājums nodrošināt visaptverošu modeli par interneta ietekmi uz kognitīvo attīstību.

Atbildes uz pētnieciskajiem jautājumiem, kas izriet no aplūkotās tēmas, tika meklētas projektā “Interneta lietošanas patēru ietekme uz jauniešu kognitīvo stilu attīstību”, kuru finansē Latvijas Zinātnes padome un kopš 2021. gada īsteno Rīgas Tehniskās universitātes un Latvijas Universitātes pētnieku grupa. Šī projekta galvenais mērķis ir veikt fundamentālu pētījumu par jauniešu interneta lietošanas paradumu ietekmi uz kognitīvo darbību un jauniešu kognitīvā stila veidošanos.

Šajā rakstā autoru galvenais mērķis ir sniegt īsu ieskatu par vienu no projekta rezultātiem, atspoguļojot jauniešu interneta lietošanas paradumus un raksturojot to saistību ar jauniešu attieksmi pret interneta izmantošanu mācībās.

¹ Castells 2001; Van Dijk 2020.

² Graham 2000; Bücher, Hergesell, Kallinikos 2022.

³ Manovich 2001.

⁴ Berners-Lee 2000.

⁵ Turkle 1995; Cover 2023.

⁶ Van Dijk 2020, 42.

⁷ Turpat, 200.

⁸ Šņitņikovs, Svitaja 2023.

⁹ Levy 2001; Carr 2020.

¹⁰ Gazzaley, Rosen 2016.

¹¹ Sparrow, Chatman 2013.

¹² Baron 2008; Carr 2020.

Dati un metodes

Empīriskie dati, uz kuriem balstīti šajā rakstā aplūkoti jautājumi, ir iegūti minētā projekta ietvaros. Nozīmīgāko datu kopu šajā projektā nodrošina Latvijas jauniešu (vecumā no 16 līdz 25 gadiem) kvantitatīvā aptauja, kas tika īstenota 2023. gada pavasarī. Aptaujas izlase aptver divas mērķa grupas: 1) 16–18 gadu vecus Latvijas vidējās izglītības iestāžu skolēnus; 2) Latvijas augstākās izglītības iestāžu studentus. Tiešsaistes aptauja tika veikta Latvijas vispārējās vidējās un profesionālās vidējās izglītības iestādēs (10.–12. klasē un atbilstošajosursos), kā arī augstskolās jeb augstākās izglītības iestādēs visos studiju līmeņos. Aptauja vidējās izglītības iestādēs tika realizēta, izmantojot mācību platformu “E-klase”, bet augstskolu studentu atlasei tika izmantota katras augstskolas studentu e-pasta datu bāze. Sasniegtās izlases apjoms: $n = 2912$ (1679 studenti un 1233 skolēni). Tā kā daļa augstskolās studējošo, kas piedalījās aptaujā, bija vecāki par 25 gadiem, tad šim rakstam turpmākajā analizē izmantots mazāks respondentu skaits ($n = 2169$), ietverot tikai jauniešus līdz 25 gadu vecumam.

Projektā tika izstrādāta oriģināla aptaujas anketa, kurā ir vairāki jautājumu bloki, aptverot plašu tēmu loku: digitālo ierīču pieejamība un digitālo prasmju pašvērtējums; interneta lietošanas biežums un internetā pavadītā laika mērījumi; lietošanas nolūki un dažādu interneta aktivitāšu regularitāte; metakognitīvie apgalvojumi par interneta lomu mācību procesā, kā arī lasīšanas paradumi. Savukārt, lai klasificētu un aprakstītu jauniešu domāšanas un mācīšanās stilus, anketā tika iekļauts Roberta Sternberga (*Robert Sternberg*) mentālās pašpārvaldības teorijā (*theory of mental self-government*) balstītais Domāšanas stila tests (*Thinking Styles Inventory*).¹³ Testu veido 65 apgalvojumi, ar kuriem tiek aprakstīti 13 stili, kas sakārtoti piecās dimensijās.¹⁴

Neskatoties uz salīdzinoši īsu problēmas attīstības vēsturi, digitālo ierīču un interneta

lietošanas mērījumos uzkrāta jau diezgan plaša un daudzveidīga pieredze. Vairums pieeju līdz šim fokusējās uz problemātisko interneta lietošanu. S. E. Kaplans (*S. E. Caplan*)¹⁵ izstrādāja Vispārējo problemātiskas interneta lietošanas mērījumu skalu (GPIUS2), kas balstās uz ideju, ka psihosociālas problēmas sekmē tiešās (*face-to-face*) komunikācijas aizstāšana ar tiešsaistes mijiedarbībām. Šī pieeja fokusējas uz interneta lietošanu, nevis tehnoloģijām plašākā kontekstā. Lai arī patlaban pastāv vairāki aprobēti interneta vai tehnoloģiju atkarību mērījumi, mūsu pētījumā tie nebija aktuāli. Atbilstoši mūsu projekta mērķiem pamatotāk šķita izmantot sociodigitalās līdzdalības jēdzienu, kuru sākotnēji piedāvāja Helsinku Universitātes pētnieks Kajs Hakkarainens (*Kai Hakkarainen*),¹⁶ teoretizējot par “digitālās pasaules iedzīvotājiem” jeb digitālajiem iedzīvotājiem (*digital natives*). Kopā ar kolēģiem nākamajos gados tika izveidots sociodigitalās līdzdalības mērījums, lai identificētu sociodigitalās līdzdalības dimensiju veidus. Mērījums iekļāva 29 apgalvojumus par tiešsaistē īstenotajām aktivitātēm.¹⁷ Autori fiksēja sešas sociodigitalās līdzdalības dimensijas: sociālā tīklošanās, zināšanu ieguve, mediju orientācija, ar mācībām saistīta (akadēmiskā) līdzdalība, rekreacionālas spēles, aktīvās (*action*)/sporta datorspeles. Nākamajos gados šie paši autori izmantoja iepriekš definēto un aprobēto sociodigitalās līdzdalības jēdzienu pētījumiem jauniešu mērķa grupā.¹⁸ Aktivitāšu mērījumu bloks iekļāva 33 vienības, lai noskaidrotu latentās digitālās līdzdalības orientācijas.¹⁹

Sociodigitalās līdzdalības mērījumu bloks bija pārāk plašs, lai to iekļautu mūsu projektā izstrādātajā aptaujas anketā. Vienlaikus jāreķinās ar straujo tehnoloģiju attīstību, un tādēļ izmantoto aktivitāšu apraksti (nominācijas) vai apgalvojumi katrā pētījumā ir no jauna jāpielāgo realitātei. Latvijas jauniešu aptaujā interneta aktivitāšu mērījumu bloks tika konstruēts ar nolūku maksimāli aptvert jauniešu digitālajā

¹³ Sternberg, Wagner, Zhang 2007.

¹⁴ Domāšanas stila tests tulkots un adaptēts latviešu un krievu valodā skolēnu un studentu grupās. Vairāk par to sk. Šteinberga et al. 2024.

¹⁵ Caplan 2010.

¹⁶ Hakkarainen et al. 2015.

¹⁷ Hietajärvi et al. 2016.

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Hietajärvi et al. 2019.

vidē īstenoto aktivitāšu daudzveidību, piemērojot jau izstrādāto aktivitāšu tipoloģiju un adaptējot Sternberga triarhisko intelekta teoriju, kura ietver trīs dimensijas – analītisko, praktisko un radošo.²⁰ Pirmo jeb informatīvi analītisko dimensiju šajā kontekstā raksturo orientācija uz satura patērēšanu dažādos veidos un dažādiem nolūkiem. Piemēram, interneta satura pārlūkošana ar noteiktu mērķi vai bez konkrēta mērķa, informācijas meklēšana mācību vai studiju nolūkos u. tml. Otro un trešo aktivitāšu dimensiju raksturo subjekta aktīvā loma – vai tā būtu jauna satura radišana (emuāru ieraksti, tīmekļa dienasgrāmatas rakstīšana, foto un video satura ievietošana), vai saziņa (tērzēšana, videozvani), pastarpinātā interakcija (savas reakcijas paušana par tiešsaistes saturu ar “patīk” klikšķi jeb tīkšķošana (t. s. laikošana), satura kopīgošana). Veidojot mērījumu bloku, tika ņemts vērā iekļauto vienību skaita ierobežojums, kā arī vēlme, lai būtu vienmērīga aktivitāšu spektra reprezentācija. Tika izdalītas 18 aktivitātes, kas saistītas ar izplatītākajiem un biežākajiem interneta lietojuma nolūkiem. Intensitātes mērījumam tika izmantota biežuma skala no 1 līdz 7, kur 1 nozīmē “šim nolūkam internetu nelietoju”, bet 7 – “šo aktivitāti veicu vairākas reizes katru dienu” (turpmāko aprēķinu nolūkos skala tika pārkodēta no 0 līdz 6).

Analīzes rezultāti un to interpretācija

Kādas tad ir populārākās un izplatītākās jauniešu aktivitātes internetā? Pēc vidējā biežuma sadalījuma un lietotāju īpatsvara, kas atspoguļots 1. tabulā, redzams, ka visas aktivitātes jau sākotnēji grupējas ap noteiktām dimensijām. Piemēram, gandrīz visi jaunieši (vidēji 99%) meklē informāciju tīmekļa lapās, lasa un skatās izglītojošu saturu, lasa ziņu portālus, klausās mūziku, kā arī tērzē/sarakstās ar draugiem. Nozīmīgi mazāka daļa jauniešu un retāk meklē internetā līdzīgi domājošus cilvēkus vai komentē un diskutē sociālo tīklu platformās. Salīdzinoši vismazākā daļa jauniešu (30%) raksta emuārus. Visbiežāk, proti, katru dienu un vairākas reizes (vairākas stundas) dienā, jaunieši klausās mūziku, tērzē. Šīm aktivitātēm seko

informācijas meklēšana tīmekļa lapās, foto un ierakstu novērtēšana sociālajos tīklos, ko jaunieši dara vidēji katru dienu vai gandrīz katru dienu. Nākamās biežākās darbības ir izglītojoša satura un ziņu portālu lasīšana, dalīšanās ar citu veidotiem ierakstiem, attēliem un draugu profilu pārlūkošana. Savukārt visretāk – reizi mēnesī vai vēl retāk – jaunieši meklē internetā sev līdzīgi domājošos un raksta emuārus.

Interneta lietošanas modeļi

Lai identificētu t. s. interneta lietošanas modeļus daudzveidīgo aktivitāšu klāstā, tika veikta faktoranalīze – statistikas metode, ko izmanto, lai attīstītu teorētiskos konstruktus, reducējot lielāku skaitu sākotnējo empirisko mērījumu uz mazāku skaitu vispārinātākām un sākotnēji slēptām (latentām) kombinācijām jeb faktoriem.²¹ Faktoranalīze ļāva izdalīt vairākus – šajā gadījumā četrus – pēc dominējošām aktivitātēm interpretējamus faktorus jeb interneta lietošanas dimensijas (sk. faktoru slodzes 1. tabulā).

Pirmais faktors jeb radošā dimensija iekļauj interneta lietotājus, kas orientēti **uz satura radīšanu** (pārsvārā gan tie ir diezgan vienkārši, pat triviāli, ikdienišķi teksti vai foto/video materiāli): šo faktoru veido tādas aktivitātes kā dažādu tekstu un emuāru rakstīšana, foto/video uzņemšana un augšupielāde internetā, komentēšana, diskutēšana sociālo tīklu platformās, dalīšanās ar citu veidotiem ierakstiem, attēliem, kā arī ar jaunumiem par savas dzīves aktualitātēm. Šajā faktorā ietilpst arī iepirkšanās un līdzīgi domājošu cilvēku meklējumi internetā.

Otrais faktors ietver aktīvu interneta lietošanu ar orientāciju **uz saziņu un tīklošanos**. Šī dimensija iekļauj šādas aktivitātes: tērzēšanu, draugu/paziņu profila pārlūkošanu, dalīšanos ar jaunumiem/rakstiem par savas dzīves

²¹ Konkrētajā analizē izmantota galveno komponentu (*principal components*) metode, faktoru skaits noteikts, balstoties uz kritēriju, lai faktoriem īpašvērtības ir > 1,0; kopējo faktoru saturiskās interpretācijas atvieglošanai izmantota dispersijas maksimizējoša (*varimax*) rotācijas metode; faktoru interpretācija veikta pēc tām pazīmēm, kuru faktorslodzes attiecīgajā faktorā ir > 0,4.

²⁰ Sternberg 1988; 2007.

aktualitātēm, kā arī dalīšanos ar citu radītiem attēliem, attēlu novērtēšanu - tikškošanu un mūzikas klausīšanos.

Trešais faktors - orientācija **uz spēlēm** (viena vai vairāku spēlētāju tiešsaistes spēlēm) un **publisko komunikāciju** (komentēšana un diskusijas sociālo tīklu platformās).

Ceturtais faktors - informatīvi analītiskā dimensija. Tā ietver **orientāciju uz informācijas meklēšanu vai patērēšanu** - ziņu portālu lasīšanu un satura pārlūkošanu, e-grāmatu, žurnālu lasīšanu ekrānierīcēs, dažādas informācijas meklēšanu tīmekļa lapās, izglītojoša satura lasīšanu vai skatīšanos.

1. tabula. Interneta lietošanas aktivitātes: lietotāju īpatsvars, vidējais biežums un faktoru analīzes rezultāti (faktoru slodze)

	Lietotāju īpatsvars, %	Vidējais biežums (vid.) ²²	Faktoru slodze			
			F1. Radošie/uz satura radīšanu orientētie	F2. Uz saziņu un tīklošanos orientētie	F3. Uz spēlēm un publisko komunikāciju orientētie	F4. Informācijas meklētāji/patērētāji
Lasa, pārlūko saturu ziņu portālos	91,6	3,48	0,085	0,142	- 0,035	0,658
Lasa e-grāmatas, žurnālus ekrānierīcēs	89,2	1,66	0,159	- 0,223	0,000	0,551
Meklē dažādu interesējošu informāciju tīmekļa lapās	99,0	4,58	-0,091	0,266	0,015	0,706
Lasa, skatās izglītojošu saturu	95,9	3,81	0,020	0,012	- 0,015	0,772
Sadarbojas ar kursabiedriem/ klasesbiedriem, veicot mācību uzdevumus tiešsaistē (izmantojot, piem., <i>MS Teams</i> u. c.)	82,4	2,45	0,344	0,002	- 0,018	0,341
Klausās mūziku, skatās filmas, video tiešsaistē vai lejupielādējot	99,6	5,33	- 0,137	0,575	0,229	0,175
Iepērkas internetā, apmaksā rēķinus	91,5	1,99	0,440	0,044	0,057	0,137
Novērtē fotoattēlus/video/ierakstus (<i>Like</i> u. tml.) sociālajos tīklos	88,9	4,24	0,355	0,640	- 0,184	- 0,042
Dalās (<i>Share</i>) ar citu veidotiem ierakstiem, attēliem, video	81,4	3,08	0,493	0,469	0,078	- 0,018

²² Vidējais lietošanas biežums skalā no 0 līdz 6, kur 0 nozīmē, ka šim nolūkam internetu nelieto, 1- lieto retāk nekā reizi mēnesī, 2 - lieto retāk nekā reizi nedēļā, 3 - lieto reizi nedēļā, 4 - lieto dažas reizes nedēļā, 5 - lieto katru dienu, 6 - lieto vairākas reizes katru dienu.

	Faktoru slodze					
	Lietotāju ipatsvars, %	Vidējais biežums (vid.) ²²	F1. Radošie/ uz satura radišanu orientētie	F2. Uz saziņu un tiklošanos orientētie	F3. Uz spēlēm un publisko komunikāciju orientētie	F4. Informā- cijas meklētāji/ patērētāji
Publicē tekstus savā emuārā	30,1	0,67	0,730	- 0,063	0,055	0,033
Komentē, diskutē sociālo tīklu platformās (piem., <i>Twitter, Discord</i> u. tml.)	56,8	1,89	0,381	0,061	0,647	0,041
Uzņem foto vai video un augšupielādē/strau- mē tos internetā	69,4	1,60	0,703	0,215	0,047	- 0,036
Spēlē tiešsaistes spēles ar vairākiem spēlētājiem	63,6	2,24	0,037	0,006	0,873	- 0,060
Spēlē viena dalībnieka (<i>SinglePlayer</i>) tiešsaistes spēles	68,4	2,31	0,021	0,059	0,829	- 0,038
Tērzē (čato)/sarakstās caur lietojumpro- grammām ar draugiem, radiem	96,7	5,09	0,024	0,714	0,039	0,033
Pārlūko draugu/paziņu profilus	89,7	3,03	0,505	0,504	- 0,016	0,068
Dalās ar jaunumiem/ raksta par savas dzīves aktualitātēm saviem draugiem	71,9	2,51	0,459	0,418	0,008	0,059
Meklē līdzīgi domājošus cilvēkus un iepazīstas ar jauniem cilvēkiem	58,2	1,28	0,564	- 0,014	0,334	0,046

Piezīme: faktori aprēķināti, izmantojot galveno komponentu metodi (*Principal Component Analysis*), piemērojot varimaksa rotāciju ar Kaizera normalizāciju. Treknrakstā attēlota faktoru slodze virs 0,4.

Nākamajā solī pazīmju (šajā gadījumā aktivitāšu) kopai, kas veido katru faktoru, tika aprēķināti kopas vidējie biežuma rādītāji katram individam, kā arī centrētie vidējie rādītāji.²³

Indivīda piederība kādai no dimensijām (faktoram) tika noteikta pēc maksimālās pazīmju kopas vidējās vērtības.

²³ Centrētajiem vidējiem rādītājiem ir virkne priekšrocību, lietojot tos turpmākiem aprēķiniem, kā arī sarežģītākos regresijas modeļos. Centrētie rādītāji atšķirībā, piemēram, no 7 ballu Laikerta skalas (kur jāņem vērā, ka vidējais skalas punkts ir 4, pret kuru attiecināmas citas vērtības) skaidri norāda, ka interpretācijā vērtība 0 nozīmē

vidējo vērtību izlasē, tādējādi negatīvās vērtības atbilstoši atrodas zem vidējā, pozitīvās – virs vidējā izlasē. Centrētiem mainīgajiem ir zināma līdzība ar t. s. standartizētajām Z vērtībām, vienīgā atšķirība ir tā, ka centrētās vērtības netiek izteiktas standartnovirzēs (sk. Kraemer, Blasey 2004).

Tas deva iespēju raksturot arī katrai dimensijai piederošo jauniešu īpatnību: no visas izlases kopas 15% jauniešu dominē radošā orientācija, gandrīz trešdaļa (31%) orientēta uz saziņu un tiklošanos, 24% dominē orientācija uz spēlēm un publisko komunikāciju, bet 30% - visvairāk izteikta piederība informatīvi analītiskajai dimensijai.

Lai pēc sociāli demogrāfiskām pazīmēm raksturotu jauniešu grupas, kurām raksturīgāks viens vai cits aktivitāšu kopums, tika izmantotas šķērstabulas un koriģēto standartizēto atlikumu – (*Adjusted standardized residuals*) vērtību aprēķini²⁴ (sk. 1. tabulu pielikumā 155. lpp.).

Jauniešu grupā, kuri orientēti uz satura radīšanu, dominē sievietes. Nav statistiski nozīmīgu vecuma atšķirību, kā arī starp skolēniem un studentiem, proti, šāds lietošanas modelis līdzīgi izplatīts minētajās sociāli demogrāfiskajās grupās. Skatoties mācību iestādes, nozīmīgā līmenī trūkst universitāšu studenti, bet dominējošā pārsvarā ir citu augstāko izglītības iestāžu studenti, kā arī profesionālās vidējās izglītības iestāžu audzēkņi. Nozīmīgi vairāk pārstāvēti jaunieši no ļoti pārtikušām ģimenēm. Atbilstoši subjektīvajam interneta lietošanas paradumu vērtējumam salīdzinājumā ar vienaudžiem šajā grupā dominē jaunieši, kas internetu lieto vidēji mazāk nekā citi vienaudži (vismaz atbilstoši pašu respondentu skatījumam) un kas savas digitālās prasmes vērtē kā tikpat labas kā vienaudžiem vai pat vājākas.

Salīdzinājums studējošo grupā pēc studiju jomām kopumā neatklāj statistiski nozīmīgas atšķirības, tomēr izņēmums ir inženierzinātnes, ražošanu un būvniecību studējošie, kuriem biežāk raksturīgs šis lietošanas modelis, un datorikas studenti, kuri šajā grupā nozīmīgā līmenī trūkst. Pēc mācību sekmju līmeņa šajā lietotāju modeli nav nozīmīgu atšķirību.

²⁴ Standartizētie atlikumi – starpība starp novēroto un teorētiski sagaidāmo biežumu dalīta ar sagaidāmo standarta novirzi; *asresid* – pievienotās atlikumvērtības koeficients. Ja koriģētais standartizētais atlikums (*adjusted standardized residual*) ir > 1,96, tad pastāv būtiskas atšķirības starp pazīmes sadalījumu izlasē un tā ir būtiski lielāka; ja tas ir < - 1,96, tad tā ir būtiski mazāka.

Šāda interneta lietošanas modeļa vēsture nav pārāk ilga – dominē jaunieši, kuri šādā veidā un intensitātē internetu lieto aptuveni gadu.

Uz saziņu/tiklošanos orientēto vidū izteikti dominē sievietes un jaunākās grupas respondenti vecumā no 16 līdz 19 gadiem. Atbilstoši vecuma grupai šis modelis ir tipiskāks ģimnāzijas skolēniem un koledžas studentiem, trūkst universitāšu studenti.

Vairākums nāk no vidēji pārtikušām ģimenēm, un būtiski trūkst tie, kas vērtē savu vecāku ģimeni kā mazāk pārtikušu, kā arī tie, kas dzīvo ļoti pārtikušā ģimenē. Dominē jaunieši, kas uzskata, ka lieto internetu tikpat daudz, cik visi pārējie, un arī digitālās prasmes viņiem ir tādas pašas kā vienaudžiem, draugiem, bet trūkst jaunieši, kuri atbilstoši pašvērtējumam internetu lieto mazāk nekā viņu vienaudži. No studiju jomām šajā grupā būtiski dominē sociālo zinātņu un komunikācijas studenti. Atšķirības pēc mācību sekmju līmeņa nav statistiski nozīmīgas. Dominē jaunieši, kuri šādā veidā un intensitātē internetu lietojuši divus trīs gadus.

Uz spēlēm un publisko komunikāciju orientēto grupā ārkārtīgi nozīmīgi dominē vīrieši un jaunieši vecumā līdz 19 gadiem, tāpat – skolēni. Nozīmīgi trūkst augstskolu studentu, bet būtiskā pārsvarā ir vidusskolēni un, it īpaši, profesionālās vidējās izglītības iestāžu audzēkņi. Vienmērīgi pārstāvēti jaunieši gan no pārtikušām, gan arī mazāk pārtikušām ģimenēm. Nozīmīgi dominē jaunieši, kuri atbilstoši pašvērtējumam internetu lieto vairāk un pat daudz vairāk nekā viņu vienaudži un arī savas prasmes vērtē kā labākas vai pat daudz labākas salīdzinājumā ar vienaudžu prasmēm. No studiju jomām būtiski mazāk šāds modelis raksturīgs humanitāro zinātņu, kā arī komerczinību un administrācijas, tāpat veselības aprūpes studentiem, toties būtiskā pārsvarā ir datorikas studenti. Šajā grupā ievērojami vairāk ir jaunieši ar salīdzinoši zemākām sekmēm mācībās – sākot no vidējās atzīmes 3, ietverot grupu ar vidējo atzīmi 5–5,9 un arī grupu ar vidējo atzīmi 6–6,9. Izteikti dominē jaunieši, kuri internetu šādā intensitātē un veidā lieto jau ilgstoši – ilgāk nekā piecus gadus.

Un visbeidzot pēdējais faktors – interneta lietošanas aktivitāšu dimensija, kas tika

nodēvēta par **informatīvi analītisko orientāciju**. Arī šis lietošanas modelis izteikti dominē vīriešiem, ļoti nozīmīgā pārsvarā tas raksturīgs gados vecākiem jauniešiem, atbilstoši – studējošajiem. Īpaši dominē universitāšu studenti, turpreti ļoti būtiski trūkst profesionālās vidējās izglītības iestāžu audzēkņu. Nav arī jaunieši no pārtikušām ģimenēm, toties nozīmīgi dominē respondenti no trūcīgākām ģimenēm – ne pārāk pārtikušām vai vāji pārtikušām ģimenēm. Būtiskā pārsvarā ir jaunieši, kas internetu lieto mazāk nekā vienaudži vai pat daudz mazāk, bet vienlaikus uzskata, ka viņu prasmes ir daudz labākas nekā vienaudžiem. Līdzīgi kā iepriekšējos faktoros nav nozīmīgu atšķirību starp izglītības jomām, vienīgais izņēmums – būtiski biežāk šāds modelis raksturo dabaszinātnes un matemātiku studējošos un jauniešus ar augstu vidējo atzīmi (8–8,9 un 9–10), bet nozīmīgā pakāpē trūkst jaunieši, kam ir zemas sekmes mācībās. Šāda interneta lietošanas veida dominance ir raksturīga nedaudz īsāku laiku nekā iepriekš aplūkotie modeļi – vidēji divus trīs gadus, bet daļai jauniešu tikai pēdējos mēnešus.

Attieksme pret interneta izmantošanu mācībās

Interneta lietošana jauniešu vidū var būt lielākā vai mazākā mērā apzināta. Saskaņā ar psihologa Ļeva Vigotska (*Lev Vygotskij*) teorētisko pieeju personības veidošanos ietekmē trīs nosacījumu grupas: 1) ģenētika, pārmantotās īpašības; 2) ārējā sociālā vide; 3) refleksija, pašapziņa. Ārējā sociālā vide lielākoties nav indivīda kontrolē, un tā veido indivīda priekšstatus par pieņemamiem uzvedības modeļiem un ietekmē sociālo paradumu veidošanos. Uzvedības modeļi, arī mācībās un kognitīvajā sfērā, tiek apgūti ārējo darbību un operāciju internalizācijas ceļā. Trešajā nosacījumu veidā – refleksijā – indivīds, apzinoties savas darbības un domāšanas pamatus, pats spēj noteikt savas darbības un psihisko, kognitīvo procesu gaitu.²⁵ Visi šie nosacījumi veido cilvēka *psiholoģiskās sistēmas*. Vigotskis uzsvēra, ka ar refleksiju indivīdi spēj radīt sevī jaunas psiholoģiskās sistēmas, pārveidojot un nosakot sakarus starp psihiskajām funkcijām, piemēram, tādām kā domāšana un

atmiņa. Šajā trešajā psihiskās attīstības nosacījumu līmenī noteikta nozīme ir arī dominējošajai kultūrai, kas rada ietvaru uzskatiem par cilvēka psihi svarīgākajām spējām, piemēram, izvirzot priekšplānā jūtas, iztēli, intuīciju vai intelektu vai arī, kā mūsdienās, radot priekšstatus par cilvēka domāšanas procesu līdzību ar intelektuālajām tehnoloģijām. Taču ar refleksijas starpniecību indivīds var šos priekšstatus kritiski izvērtēt un pieņemt tos vai noraidīt.

Domāšanas, izziņas procesu pašregulāciju kognitīvajā psiholoģijā sauc par metakognīciju. Tā var izpausties noteiktās nostādnēs, pieņēmumos par vēlamo izziņas procesu gaitu, to mērķiem un līdzekļiem. Metakognitīvās nostādnēs ietekmē cilvēka kognitīvo stilu, proti, to, kā cilvēks izmanto savas izziņas spējas un prasmes izziņas problēmu risināšanā.²⁶ Socioloģiskā skatījumā tās var nosaukt arī par attieksmēm jeb kognitīvām orientācijām, jo tās rodas pirms reālās kognitīvās darbības un nosaka to. Viens no pētījuma mērķiem bija noskaidrot, kādas ir jauniešu kognitīvās orientācijas saistībā ar interneta lietošanu mācīšanās kontekstā. Tāpēc respondentiem tika piedāvāts novērtēt apgalvojumus, kuri raksturo jauniešu metakognitīvos pieņēmumus. Tā tika noskaidrota respondentu orientācija uz padziļināto mācīšanos, uz paļaušanos uz internetu, daudzuzdevumu veikšanas praksi, kā arī izklaidību un novēršanos uz citām aktivitātēm. Pārlika paļaušanās uz internetu mācīšanās procesā ir uzskatāma par bīstamu informācijas sabiedrības tendenci.²⁷ Kognitīvā atslodze (*cognitive off-loading*) mācībās padara mācīšanos pārāk vieglu, kādēļ pazūd prāta attīstībai nepieciešamais treniņš jeb “vēlamās grūtības”, risinot intelektuālos uzdevumus; atmiņas atslodzes ietekmē skolēns vai students mazāk iegaumē un patur savā atmiņā, un tas noplicina domāšanas saturu.

Līdzīgi kā aktivitāšu tipoloģizēšanā, arī metakognitīvo attieksmju sistematizēšanai tika izmantota faktoranalīze, kas ļāva skolēnu un studentu attieksmi pret interneta izmantošanu mācībās iedalīt četrās dimensijās (sk. 2. tabulu 151. lpp.).

²⁵ Vigotskij 1984, 237.

²⁶ Sadler-Smith 2011.

²⁷ Carr 2020.

Pirmo faktoru jeb **intelektuālo orientāciju** veido attieksmju kopums, kas raksturīgs jauniešiem, kuri internetu mācībām izmanto mērķtiecīgi kā līdzekli, neaizmirstot mācīšanās dziļāko jēgu un mērķi; šiem jauniešiem ir svarīgi mācoties izprast tēmas būtību, lietu sakarības, viņi kritiski izvērtē internetā atrodamo informāciju.

Otrais faktors - **internetpaļāvīgie** - ietver pilnīgu paļaušanos uz internetu un uzskatus, ka mūsdienās svarīgākais ir spēt ātri atrast informāciju, ka mācīšanās no galvas ir novecojusi un nevajadzīga metode, ka nepieciešamības gadījumā visu informāciju var atrast internetā un mācīšanās galvenais mērķis ir spēt orientēties lielā informācijas plūsmā.

Trešais faktors ir **orientācija uz vienlaicīgu vairākuzdevumu veikšanu un sadarbību**. Tā raksturīgā pazīme ir vairāku uzdevumu darīšana vienlaikus, proti, mācoties raksturīga novēršanās uz daudzām citām aktivitātēm: komunicēšana ar draugiem, izklaides portālu apmeklēšana u. tml. Vienlaikus šiem jauniešiem raksturīga orientācija uz sadarbību ar kursabiedriem/klasesbiedriem, izmantojot interneta resursus, un pārliecība, ka viņi spēj mērķtiecīgi izmantot internetu mācību nolūkos.

Ceturtais faktors - **izklaidīgie** - iekļauj tikai vienu ļoti spilgtu pazīmi/raksturojumu: izmantojot internetu mācību nolūkos, šīs grupas pārstāvjiem raksturīga nespēja koncentrēties uz pamata nodarbošanos, par ko liecina bieža novēršanās uz citām ar mācībām nesaistītām lietām/aktivitātēm.

Intelektuālā orientācija attieksmē pret interneta nozīmi mācībās salīdzinoši vispēcīgākā ir 19% jauniešu, 23% var uzskatīt par internetpaļāvīgajiem, 28% dominē orientācija uz sadarbību un vairākuzdevumu vienlaicīgu veikšanu, bet salīdzinoši ļoti lielu daļu - 31% jauniešu vispilgtāk raksturo izklaidība.

Īsumā pēc sociāli demogrāfiskām pazīmēm raksturojot katrai orientācijai piederošos jauniešus, **intelektuālā orientācija** uz interneta lietošanu mācībās nozīmīgi vairāk izplatīta sieviešu vidū, dominē gados vecāko jauniešu grupa, atbilstoši - studējošie, turklāt izteiktā pārsvarā tie ir universitāšu studenti, būtiski trūkst profesionālās vidējās izglītības iestāžu audzēkņi (sk. 2. tabulu pielikumā 157. lpp.).

Pārsvarā ir jaunieši no pārtikušām ģimenēm. Atbilstoši pašvērtējumam šo attieksmju kopumu pārstāvošie jaunieši internetu un tiešsaistes servisu lieto mazāk nekā vienaudži un arī savas prasmes vērtē kā vājākas nekā vienaudžiem. Salīdzinājums pēc studiju jomām kopumā neatklāj statistiski nozīmīgas atšķirības. Mācību sekmju ziņā izteikti dominē jaunieši ar ļoti labām un izcilām atzīmēm diapazonā no 8 līdz 10. Interneta lietošanas modeļus šajā aspektā nav jēgpilni salīdzināt.

Internetpaļāvīgo grupā ir izteikta vīriešu dominance. Šajā grupā nav statistiski nozīmīgu vecuma, kā arī skolēnu un studentu īpatsvara atšķirību. Salīdzinoši vairāk pārstāvēti dažādu augstskolu (izņemot universitāšu) studenti, kā arī jaunieši no vāji pārtikušām ģimenēm. Interneta un tiešsaistes servisu, ņemot vērā pašvērtējumu, viņi lieto pat mazāk nekā vienaudži, arī savas prasmes vērtē kā vājākas. Sekmes mācībās, spriežot pēc vidējās atzīmes (4-4,9 un 6-6,9), ir ievērojami zemākas nekā iepriekšējā grupā, izteikti trūkst izcilo atzīmju īpašnieku. Lai arī netika īpaši salīdzināts, tomēr jāteic, ka šajā orientācijā ļoti izteikti dominē jaunieši, kam ir ilgstoša interneta lietošanas pieredze - vairāk nekā piecus gadus.

Vairākuzdevumu darītāju un uz sadarbību orientēto vidū nav nozīmīgu dzimuma atšķirību, turpretī būtiskas ir vecuma atšķirības - izteikti dominē jaunākā vecuma grupa jeb skolēni. Pēc mācību iestādes tipa izteikti trūkst studenti, bet ļoti nozīmīgā pārsvarā ir profesionālās vidējās izglītības iestāžu audzēkņi. Būtiskā pārsvarā ir jaunieši no labi pārtikušām ģimenēm. Atbilstoši pašvērtējumam internetu lieto tikpat daudz, cik vienaudži, un arī savas digitālās prasmes vērtē kā līdzīgas citiem vienaudžiem. Izteikti dominē jaunieši, kam mācībās vidējā atzīme ir 6-6,9. Lai arī šī orientācija raksturīgāka jaunākam vecumam, interneta lietošanas pieredze ir diezgan ilga - vairāk nekā piecus gadus.

Un pēdējā - lielākā grupa - **izklaidīgie**. Interesanti, ka šī dimensija vienādi izplatīta visās jauniešu grupās, jo salīdzinot nav statistiski nozīmīgu ne dzimuma, ne vecuma, ne arī citu raksturojumu veidojošu pazīmju atšķirību. Vienīgi, spriežot pēc subjektīvā vērtējuma, dominē jaunieši, kuri internetu lieto vairāk

2. tabula. Attieksme pret interneta izmantošanu mācībās: faktoru analīzes rezultāti (faktoru slodze)

	F1k. Intelektuālā orientācija	F2k. Interneta paļāvīgie	F3k. Vairāk- uzdevumu veicēji / uz sadarbību orientētie	F4k. Izklaidīgie
Mācoties es cenšos katrā tēmā izprast lietu vispārīgās sakarības	0,801	0,055	- 0,066	0,013
Mācoties man ir svarīgi dziļi izprast tēmas saturu, lai nošķirtu būtisko no nebūtiskā	0,795	0,032	0,000	0,012
Es kritiski izvērtēju informāciju, kuru atrodu mācībām ar interneta pārlūku starpniecību	0,661	- 0,025	0,086	0,047
Es spēju mērķtiecīgi izmantot internetu mācīšanās nolūkiem	0,571	0,082	0,401	- 0,285
Internets padara mācīšanos no galvas par nevajadzīgu un novecojušu mācīšanās metodi	- 0,119	0,748	0,018	- 0,010
Mūsdienās ir svarīgāk spēt ātri atrast, novērtēt un sakārtot informāciju nekā apgūt teorētiskās zināšanas	- 0,001	0,740	0,195	- 0,049
Labāk nepārpildīt savu atmiņu ar pārāk lielu informācijas daudzumu un nepieciešamības gadījumā atrast informāciju internetā	0,083	0,718	- 0,112	0,076
Mācīšanās galvenais mērķis ir spēt ātri orientēties lielā informācijas plūsmā un apkopot to	0,280	0,483	0,298	0,116
Kad es mācos, lietojot datoru, es varu veikt vairākas aktivitātes vienlaikus, piemēram, komunicēt pa mobilo telefonu, lasīt ziņas, apmeklēt izklaides portālus internetā	- 0,108	0,122	0,776	0,056
Kad es sastopos ar grūtībām mācībās, es zinu, ka varu paļauties uz sadarbību ar klases/kursa biedriem, izmantojot internetu	0,149	0,015	0,646	0,052
Kad es izmantoju digitālās ierīces (datoru, planšetdatoru) mācībām, es bieži novēršos uz citām, ar mācībām nesaistītām lietām	- 0,033	0,037	0,073	0,937

Piezīme: faktori aprēķināti, izmantojot galveno komponentu metodi (*Principal Component Analysis*), piemērojot varimaxa rotāciju ar Kaizera normalizāciju. Treknrakstā attēlota faktoru slodze virs 0,40.

nekā vienaudži un arī savas digitālās prasmes novērtē augstāk par vienaudžu prasmēm. Ļoti interesanti, ka vienīgā studiju joma, kas salīdzinājumā ar citām ir biežāk pārstāvēta, ir humanitārās zinātnes un māksla.

Attieksmes pret interneta izmantošanu mācībās un interneta lietošanas modeļi

Pētījuma ietvaros un arī atbilstoši šī raksta mērķiem svarīgi bija pārbaudīt saistību starp interneta lietošanas modeļiem un jauniešu attieksmēm, ko raksturo šīs metakognitīvās dimensijas. 3. tabulā atspoguļotie korelācijas koeficienti (Spīrmena rangu korelācijas koeficients) norāda uz to, ka pastāv statistiski nozīmīga saistība starp interneta lietošanas modeļiem kopumā un interneta izmantošanas mācību nolūkos tiptiem. Tā, piemēram, nosacītā intelektuālā orientācija interneta izmantošanā pozitīvi korelē ar orientāciju uz informācijas iegūšanu/patērēšanu. Savukārt negatīva saistība novērojama starp analītisko interneta

lietošanu mācību nolūkos (intelektuālā orientācija) un aktīvo, uz satura radīšanu orientēto interneta lietošanas modeļi, bet it īpaši ar aktīvo interneta lietošanu, kas orientēta uz saziņu un spēlēm.

Pilnīga uzticēšanās un paļaušanās uz internetu mācībās (internetpaļāvīgie) pozitīvi korelē ar orientāciju uz saziņu un spēlēm.

Orientācija uz sadarbību, mērķtiecīga interneta izmantošana mācībās raksturīga trim interneta lietošanas modeļiem. Izņēmums ir informācijas iegūšana/patērēšana – šajā gadījumā nepastāv statistiski nozīmīga saistība starp šīm dimensijām.

Savukārt izklaidība, nespēja koncentrēties uz mācībām, izmantojot interneta resursus, raksturīga jauniešiem, kas interneta lietojumā vairāk orientēti uz saziņu un komunikāciju internetā (aktīvie “tērzētāji”, kas dalās ar informāciju, tīkšķo utt.). Negatīva saistība novērojama starp radošo orientāciju (orientācija uz satura radīšanu) un izklaidību.

3. tabula. Interneta aktivitātes un metakognitīvās orientācijas: Spīrmena rangu korelācijas koeficients

Spīrmena rangu korelācijas koeficients	F1. Orientācija uz satura radīšanu	F2. Orientācija uz tiklošanos un saziņu	F3. Orientācija uz spēlēm un publisko komunikāciju	F4. Orientācija uz informācijas meklēšanu/patērēšanu
F1k. Intelektuālā orientācija	- 0,086**	0,007	- 0,143**	0,266**
F2k. Internetpaļāvīgie	0,006	0,020	0,117**	- 0,007
F3k. Vairākuzdevumu veicēji / uz sadarbību orientētie	0,077**	0,127**	0,066**	- 0,011
F4k. Izklaidīgie	- 0,042*	0,164**	- 0,003	- 0,001

Piezīme: * korelācija ir nozīmīga, $p < 0,05$; ** korelācija ir nozīmīga, $p < 0,01$.

Secinājumi

Pamatojoties uz veikto datu analīzi, var saskatīt noteiktus modeļus, kā jaunieši lieto internetu, tas ir, noteiktus interneta lietošanas tipus.

1. Atšķiras dominējošās aktivitātes internetā, kādas izmanto jaunieši. Ir jaunieši, kuri aktīvi nodarbojas ar satura radīšanu internetā. Tās pārsvarā ir “ikdienišķas” radošās aktivitātes, tādas kā emuāru rakstīšana, komentēšana sociālajos medijos, foto un video materiālu uzņemšana un augšupielādēšana. Otra aktivitāšu grupa – tie, kas veic tīklošanos un saziņu, izmanto sociālos medijus, dalās ar dzīves jaunumiem. Trešā grupa – tie, kas spēlē spēles (gan vairāku dalībnieku, gan viena dalībnieka) un aktīvi publiski komunicē. Ceturrtā aktivitāšu grupa ir saistīta ar informācijas meklēšanu un iegūšanu, ieskaitot interneta informatīvo portālu un e-žurnālu lasīšanu un izglītojoša satura skatīšanos.
2. Atšķirīga ir jauniešu attieksme pret mācīšanos un interneta lietošanu mācību procesā. Pirmā grupa – skolēni un studenti, kurus raksturo intelektuālā attieksme un padziļināta pieeja mācībām. Viņi spēj mērķtiecīgi izmantot internetu mācīšanās nolūkos. Otrā grupā veido jaunieši, kuriem ir raksturīga paļaušanās uz internetu kognitīvo uzdevumu veikšanā, viņi daudz izmanto internetu kognitīvajai atslodzei. Viņiem ir arī raksturīgs digitālās kultūras mītu akcepts, piemēram, ka mūsdienās svarīgāk ir spēt ātri atrast, novērtēt un sakārtot informāciju, nevis apgūt teorētiskās zināšanas. Trešajā grupā ietilpst jaunieši ar tendenci uz vairāku uzdevumu veikšanu vienlaikus un sadarbību, bet ceturto grupu

raksturo nespēja koncentrēties uz mācību saturu un bieža novēršanās uz citām lietām internetā.

3. Pastāv sakarības starp interneta lietošanas modeļiem un jauniešu kognitīvo orientāciju, lietojot internetu. Intelektuāli orientētie vairāk izmanto internetu informācijas meklēšanai. Internetpaļāvīgo vidū dominē datorspēļu spēlēšana. Uz sadarbību orientētajiem visvairāk raksturīgas saziņas aktivitātes, satura veidošana un spēles internetā, bet izklaidīgajiem tipiska ir tīklošanās un komunikācija internetā.

Teorētiski metakognitīvā orientācija ietekmē kognitīvo stilu. Jo apzinātāka ir šī orientācija, jo stiprāka ir ietekme uz kognitīvo stilu. Jo mazāk apzināta ir orientācija, jo lielāka ir apkārtējās vides, arī tehnoloģiju, ietekme uz intelektuālo un interneta lietošanas stilu. Gan intelektuālā, gan internetpaļāvīgo orientācija visai spēcīgi ietekmē interneta lietošanas praksi; pirmo orientāciju var nosacīti raksturot kā pozitīvu, otro – kā negatīvu. Trešā (vairākuzdevumu veicēji un uz sadarbību orientētie), kā arī ceturrtā (izklaidīgie) orientācija ir “vājāka” – abām raksturīgas mazāk apzinātas metakognitīvās izvēles. Šo orientāciju ietekme uz interneta lietošanas modeļiem nav tik spēcīga, un tas ir izskaidrojams ar to, ka šīm grupām piederošie jaunieši atrodas lielākā ārējās sociālās vides un tehnoloģiju ietekmē un viņiem raksturīgo interneta lietošanas modeli drīzāk ietekmē indivīda tiešā interneta lietošanas prakse un stihiski izveidojušies paradumi.

Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes finansētā projektā “Interneta lietošanas paternu ietekme uz jauniešu kognitīvo stilu attīstību” (Nr. lzp-2021/1-0357).

VĒRES

- Baron, N. (2008) *Always On: Language in an Online and Mobile World*. Oxford: Oxford University Press.
- Berners-Lee, T. (2000) *Weaving the Web. The Original Design and Ultimate Destiny of the World Wide Web*. New York, London: Harper.
- Bücher, S.; Hergesell, J.; Kallinikos, J. (2022) Digital Transformation(s): On the Entanglement of Long-Term Processes and Digital Social Change. An Introduction. *Historical Social Research*, 47 (3), 7–39. <https://doi.org/10.12759/hsr.47.2022.25>.

- Caplan, S. E. (2010) Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. *Computers in Human Behavior*, 26 (5), 1089–1097. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.03.012>.
- Carr, N. (2020) *The Shallows: How the Internet is changing the way we think, read and remember (2nd ed.)*. London: Atlantic Books.
- Castells, M. (2001) *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Cover, R. (2023) *Identity and Digital Communication: Concepts, Theories, Practices*. London and New York: Routledge.
- Gazzaley, A.; Rosen, L. D. (2016) *The Distracted Mind*. London: MIT Press.
- Graham, G. (2000) *The Internet: A philosophical inquiry*. London and New York: Routledge.
- Hakkarainen, K.; Hietajärvi, L.; Alho, K.; Lonka, K.; Salmela-Aro, K. (2015) Sociodigital Revolution: Digital Natives vs Digital Immigrants. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 918–923. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.26094-7>.
- Hietajärvi, L.; Seppä, J.; Hakkarainen, K. (2016) Dimensions of adolescents' socio-digital participation. *QWERTY*, 11 (2), 79–98. <http://www.ckbg.org/qwerty/index.php/qwerty/article/view/241>.
- Hietajärvi, L.; Salmela-Aro, K.; Tuominen, H.; Hakkarainen, K.; Lonka, K. (2019) Beyond screen time: Multidimensionality of sociodigital participation and relations to academic well-being in three educational phases. *Computers in Human Behavior*, 93, 13–24. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.11.049>.
- Kraemer H. C.; Blasey, C. M. (2004) Centring in regression analyses: a strategy to prevent errors in statistical inference. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 13 (3), 141–151, USA: Stanford University. <https://doi.org/10.1002/mpr.170>.
- Levy, D. M. (2001) *Scrolling Forward: Making Sense of Documents in the Digital Age*. New York: Arcade Publishing.
- Manovich, L. (2001) *The Language of New Media*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Sadler-Smith, E. (2011) Metacognition and Styles. Sternberg, R. J.; Zhang, L. F.; Rayner, S. (eds) *Handbook of intellectual styles: Preferences in cognition, learning, and thinking*. New York: Springer, 153–172.
- Sparrow, B.; Chatman, L. (2013) Social Cognition in the Internet Age: Same As It Ever Was? *Psychological Inquiry*, 24 (4), 273–292. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2013.827079>.
- Sternberg, R. J. (1988) *The triarchic mind: A new theory of human intelligence*. New York: Viking Penguin.
- Sternberg, R. J. (2007) *Wisdom, intelligence, and creativity synthesized*. New York: Cambridge University Press.
- Sternberg, R. J.; Wagner, R. K.; Zhang, L. F. (2007) *Thinking Styles Inventory-2*. Medford: Tufts University.
- Šņitņikovs, A.; Svitaja, J. (2023) Word, Text and Reading in the Digital Age. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Liepāja: LiePA, 72–81. <https://doi.org/10.37384/VTPA.2023.27.072>.
- Šteinberga, A.; Hofmane, A.; Koroleva, I.; Zakriževska-Belogrudova, M.; Barone, L. (2024) Domāšanas stilu aptaujas adaptācija un standartizācija latviešu valodā. *Sabiedrība. Integrācija. Izglītība: Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 451–465. <https://doi.org/10.17770/sie2024vol2.7892>.
- Turkle, S. (1995) *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Van Dijk, J. (2020) *The Network Society (4th ed.)*. London: Sage.
- Vygotskij, L. S. (1984) *Sobranie sochinenij, 4*. Moskva: Pedagogika.

Redakcijā saņemts 10.07.2024., apstiprināts 20.08.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0)* starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Pielikums

1. tabula. Lietošanas modeļu izplatības salīdzinājums dažādās sociāli demogrāfiskās grupās
(% un koriģētie standartizētie atlikumi)

	% izlasē	I. Orientācija uz satura radīšanu		II. Orientācija uz tīklošanos un saziņu		III. Orientācija uz spēlēm un komunikāciju		IV. Orientācija uz informācijas meklēšanu/ patērēšanu	
		%	ASR*	%	ASR	%	ASR	%	ASR
Dzimums									
Sievietes	49,8	18,9	5,2	43,9	13,4	8,3	- 17,5	29,0	- 1,2
Vīrieši	50,2	11,1	- 5,2	18,2	- 13,4	39,3	17,5	31,4	1,2
Vecums									
16–19 gadi	50,1	15,0	0,1	33,9	3,1	30,2	7,2	20,8	- 9,9
20–25 gadi	49,9	14,9	- 0,1	28,0	- 3,1	17,4	- 7,2	39,7	9,9
Statuss									
Skolēni	52,8	15,7	1,0	33,0	2,3	30,2	7,7	21,1	- 10,2
Studenti	47,2	14,2	- 1,0	28,7	- 2,3	16,6	- 7,7	40,5	10,2
Mācību iestādes tips, kurā studē vai mācās									
Universitāte	45,0	13,0	- 2,2	27,7	- 2,8	17,6	- 5,7	41,7	9,9
Cita augstskola	6,5	21,4	2,1	32,1	0,3	12,2	- 3,2	34,4	1,0
Koledža	1,5	20,8	0,8	45,8	1,6	4,2	- 2,3	29,2	- 0,1
Ģimnāzija	15,2	16,1	0,6	36,0	1,9	20,6	- 1,3	27,3	- 1,1
Vidusskola	20,3	12,4	- 1,5	32,7	0,8	28,2	2,1	26,8	- 1,6
Profesionālās vidējās izglītības iestāde	11,4	17,4	1,9	32,1	0,7	35,6	7,9	15,0	- 9,4
Vecāku ģimenes pārticība (subjektīvs vērtējums)									
Ļoti pārtikuši	10,1	21,5	2,9	25,3	- 2,0	26,6	1,1	26,6	- 1,3
Zināmā mērā pārtikuši	36,6	15,2	0,2	35,4	3,5	23,5	- 0,3	25,9	- 3,4
Vidēji pārtikuši	43,3	14,4	- 0,6	30,3	- 0,6	24,2	0,4	31,0	0,7
Ne pārāk pārtikuši	8,3	9,9	- 2,0	22,9	- 2,5	20,8	- 1,0	46,4	5,1
Nemaz nav pārtikuši	1,7	9,8	- 0,9	26,8	- 0,6	19,5	- 0,7	43,9	1,9
Interneta un tiešsaistes servisu lietošana, salīdzinot ar vienaudžiem									
Daudz mazāk nekā vienaudži	5,6	25,2	3,4	13,0	- 4,6	22,1	- 0,5	39,7	2,4
Mazāk nekā vienaudži	22,9	18,1	2,4	32,8	1,0	14,0	- 6,1	35,1	2,8
Tikpat daudz, cik vienaudži	51,5	14,0	- 1,3	35,6	5,0	20,1	- 4,3	30,2	0,0
Vairāk nekā vienaudži	16,7	11,9	- 1,8	24,4	- 3,1	42,3	9,3	21,3	- 4,2
Daudz vairāk nekā vienaudži	3,2	4,1	- 2,7	9,5	- 4,1	60,8	7,6	25,7	- 0,9
Digitālo prasmju salīdzinājums ar vienaudžiem									
Daudz vājākas nekā vienaudžiem	2,2	15,7	0,2	27,5	- 0,6	15,7	- 1,4	41,2	1,7
Vājākas nekā vienaudžiem	13,1	20,3	2,8	35,2	1,7	17,3	- 2,9	27,2	- 1,2
Tikpat labas, cik vienaudžiem	48,1	16,4	2,0	36,0	4,9	20,0	- 4,1	27,5	- 2,7

	% izlasē	I. Orientācija uz satura radīšanu		II. Orientācija uz tiklošanos un saziņu		III. Orientācija uz spēlēm un komunikāciju		IV. Orientācija uz informācijas meklēšanu/ patērēšanu	
		%	ASR*	%	ASR	%	ASR	%	ASR
Labākas nekā vienaudžiem	27,7	11,7	- 2,6	25,7	- 3,5	29,1	3,7	33,5	2,1
Daudz labākas nekā vienaudžiem	8,8	8,4	- 2,7	15,8	- 4,9	39,6	5,5	36,1	1,9
Studiju tematiskās jomas									
Humanitārās zinātnes un māksla	22,7	16,1	1,0	35,5	2,7	10,9	- 2,8	37,5	- 1,1
Sociālās, komunikācijas un informācijas zinātnes	17,9	14,9	0,3	31,8	1,1	16,4	- 0,1	36,9	- 1,2
Komerczinības, administrēšana un tiesību zinātne	10,0	12,8	- 0,4	28,4	0,0	10,1	- 1,9	48,6	1,8
Dabaszinātnes, matemātika	11,4	12,0	- 0,7	24,8	- 1,0	12,8	- 1,2	50,4	2,4
Datorika	15,6	5,4	- 3,6	21,4	- 2,2	35,7	7,2	37,5	- 0,9
Inženierzinātnes, ražošanas un būvniecība	12,2	19,5	1,9	18,0	- 2,9	19,5	1,0	42,9	0,6
Lauksaimniecība	0,1	0,0	- 0,4	0,0	- 0,6	0,0	- 0,4	100,0	1,2
Veselības aprūpe un sociālā labklājība	8,1	19,5	1,5	34,5	1,3	8,0	- 2,2	37,9	- 0,5
Pakalpojumi	2,0	18,2	0,5	40,9	1,3	9,1	- 1,0	31,8	- 0,8
Sekmes mācībās (vidējā atzīme semestrī)									
Mazāk par 3	0,1	100,0	3,4	0,0	- 0,9	0,0	- 0,8	0,0	- 0,9
3-3,9	0,6	0,0	- 1,5	23,1	- 0,6	69,2	3,9	7,7	- 1,8
4-4,9	3,0	19,1	1,0	26,5	- 0,8	41,2	3,4	13,2	- 3,1
5-5,9	9,9	13,6	- 0,6	34,6	1,3	36,8	4,9	14,9	- 5,3
6-6,9	20,8	14,8	- 0,1	28,4	- 1,4	33,0	5,3	23,8	- 3,5
7-7,9	29,3	15,7	0,6	33,5	1,7	21,7	- 1,5	29,1	- 0,8
8-8,9	28,2	14,1	- 0,7	32,4	1,0	15,5	- 5,9	37,9	5,0
9-10	8,2	15,9	0,4	21,2	- 3,0	12,2	- 3,9	50,8	6,4
Interneta lietošanas stāžs iepriekš raksturotajā intensitātē									
Tikai pēdējo mēnešu laikā	6,8	14,7	- 0,1	30,1	- 0,2	13,5	- 3,2	41,7	3,2
Aptuveni gadu	22,2	17,9	2,1	32,8	1,1	17,1	- 4,1	32,2	1,1
2-3 gadus	31,6	14,6	- 0,4	33,4	1,8	17,7	- 4,7	34,3	2,9
4 līdz 5 gadus	15,6	16,1	0,6	31,4	0,3	23,9	0,0	28,6	- 0,7
Vairāk nekā 5 gadus	23,8	12,3	- 2,0	25,3	- 3,2	41,6	11,1	20,9	- 5,5

Piezīme: * koriģētie standartizētie atlikumi (*adjusted standardized residuals*).

2. tabula. Attieksmju dimensiju salīdzinājums dažādās sociāli demogrāfiskās grupās (% un koriģētie standartizētie atlikumi)

	F1k. Intelektuālā orientācija		F2k. Internetpaļāvīgie		F3k. Vairākuzdevumu veicēji / uz sadarbību orientētie		F4k. Izklaidīgie	
	%	AASR*	%	ASR	%	ASR	%	ASR
Dzimums								
Sievietes	21,4	2,6	17,8	- 5,1	28,4	0,7	32,5	1,6
Virieši	16,7	- 2,6	27,3	5,1	26,9	- 0,7	29,1	- 1,6
Vecums								
16-19 gadi	15,2	- 4,5	22,2	- 0,5	32,6	5,1	30,0	- 0,7
20-25 gadi	23,1	4,5	23,1	0,5	22,3	- 5,1	31,4	0,7
Statuss								
Skolēni	14,7	- 5,4	22,1	- 0,7	32,6	5,5	30,6	- 0,1
Studenti	24,3	5,4	23,4	0,7	21,5	- 5,5	30,8	0,1
Mācību iestādes tips, kurā studē vai mācās								
Universitāte	24,9	5,4	22,0	- 0,6	21,4	- 4,9	31,7	0,7
Cita augstskola	18,1	- 0,2	34,3	2,9	22,9	- 1,1	24,8	- 1,4
Koledža	25,0	0,7	25,0	0,3	15,0	- 1,3	35,0	0,4
Ģimnāzija	19,2	0,1	18,7	- 1,5	29,2	0,6	32,9	0,7
Vidusskola	20,3	0,7	21,6	- 0,5	27,7	0,1	30,3	- 0,2
Profesionālās vidējās izglītības iestāde	10,1	- 6,4	23,5	0,6	36,5	5,7	29,9	- 0,5
Vecāku ģimenes pārticība (subjektīvs vērtējums)								
Ļoti pārtikuši	16,0	- 1,2	24,5	0,6	31,5	1,3	28,0	- 0,9
Zināmā mērā pārtikuši	15,3	- 3,3	21,8	- 0,7	32,3	3,6	30,6	- 0,1
Vidēji pārtikuši	20,8	1,8	23,7	1,0	24,7	- 2,6	30,8	0,1
Ne pārāk pārtikuši	29,1	3,4	16,5	- 1,9	22,2	- 1,6	32,3	0,4
Nemaz nav pārtikuši	25,0	0,9	33,3	1,5	2,8	- 3,4	38,9	1,1
Interneta un tiešsaistes servisu lietošana, salīdzinot ar vienaudžiem								
Daudz mazāk	21,0	0,6	33,6	2,9	26,9	- 0,2	18,5	- 3,0
Mazāk nekā vienaudži	28,4	5,8	21,2	- 0,9	21,6	- 3,3	28,8	- 1,0
Tikpat daudz	16,2	- 3,3	23,3	0,7	30,0	2,4	30,5	- 0,2
Vairāk nekā vienaudži	15,5	- 1,8	18,7	- 2,0	29,2	0,7	36,7	2,6
Daudz vairāk	12,1	- 1,4	24,2	0,3	25,8	- 0,3	37,9	1,3
Digitālo prasmju salīdzinājums ar vienaudžiem								
Daudz vājākas	7,1	- 2,0	23,8	0,2	23,8	- 0,5	45,2	2,1
Vājākas	18,6	0,2	22,9	0,1	25,2	- 0,9	33,3	1,0
Tikpat labas	16,8	- 2,4	22,6	- 0,1	28,9	1,3	31,7	0,9
Labākas	22,7	2,6	22,5	- 0,1	25,8	- 1,0	28,9	- 1,1

	F1k. Intelektuālā orientācija		F2k. Internetpaļāvīgie		F3k. Vairākuzdevumu veicēji / uz sadarbību orientētie		F4k. Izklaidīgie	
	%	AASR*	%	ASR	%	ASR	%	ASR
Daudz labākas	22,8	1,4	23,3	0,2	29,4	0,6	24,4	- 1,9
Studiju tematiskās jomas								
Humanitārās zinātnes un māksla	24,5	0,1	14,5	- 3,4	22,0	0,2	39,0	2,9
Sociālās, komunikācijas un informācijas zinātnes	23,2	- 0,3	22,6	- 0,3	23,2	0,6	31,0	0,1
Komerczinības, administrēšana un tiesību zinātne	20,9	- 0,8	27,9	1,0	20,9	- 0,1	30,2	- 0,1
Dabaszinātnes, matemātika	31,6	1,8	22,4	- 0,2	19,4	- 0,5	26,5	- 1,0
Datorika	20,3	- 1,3	29,7	2,0	21,6	0,0	28,4	- 0,7
Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība	26,9	0,7	30,3	1,9	16,0	- 1,6	26,9	- 1,0
Lauksaimniecība	0	- 0,6	100	1,8	0	- 0,5	0	- 0,7
Veselības aprūpe un sociālā labklājība	24,7	0,1	17,8	- 1,2	30,1	1,9	27,4	- 0,7
Pakalpojumi	23,5	- 0,1	35,3	1,2	17,6	- 0,4	23,5	- 0,7
Sekmes mācībās (vidējā atzīme semestri)								
Mazāk par 3	0	- 0,7	0	- 0,8	0	- 0,9	100	2,1
3–3,9	18,2	- 0,1	45,5	1,8	9,1	- 1,4	27,3	0,2
4–4,9	3,1	- 3,3	34,4	2,3	32,8	0,9	29,7	- 0,2
5–5,9	12,0	- 2,7	23,1	0,1	32,2	1,5	32,7	0,7
6–6,9	12,6	- 3,7	30,4	4,2	31,9	2,2	25,1	- 2,7
7–7,9	17,6	- 1,0	22,9	0,1	26,9	- 0,5	32,7	1,3
8–8,9	25,9	4,9	17,8	- 3,3	23,9	- 2,4	32,5	1,1
9–10	32,1	4,5	13,0	- 3,1	26,5	- 0,3	28,4	- 0,7
Interneta lietošanas stāžs iepriekš raksturotajā intensitātē								
Tikai pēdējo mēnešu laikā	20,8	0,5	18,5	- 1,2	22,3	- 1,4	38,5	2,0
Aptuveni gadu	21,2	1,3	25,1	1,4	24,4	- 1,7	29,3	- 0,7
2–3 gadus	21,4	1,9	18,7	- 2,9	24,8	- 1,9	35,1	2,9
4 līdz 5 gadus	20,0	0,5	18,7	- 1,8	32,1	- 1,8	29,2	- 0,6
Vairāk nekā 5 gadus	12,8	- 4,0	29,4	4,1	32,7	2,9	25,1	- 3,1

Piezīme: * koriģētie standartizētie atlikumi (*adjusted standardized residuals*).

Līga Feldmane, Ženija Krūzmētra, Anete Tirmane
Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitāte

NO MIGRĀCIJAS LĪDZ INTEGRĀCIJAI: JAUNIE IEDZĪVOTĀJI LATVIJAS LAUKOS

FROM MIGRATION TO INTEGRATION: NEW RESIDENTS IN RURAL LATVIA

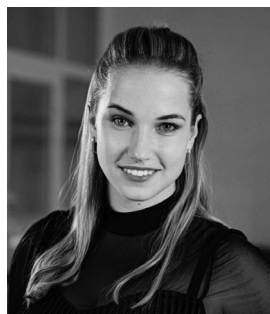
Līga Feldmane, Ph. D., 2021. gadā ieguvusi doktora grādu sociālajā un ekonomiskajā ģeogrāfijā Latvijas Universitātē un patlaban ir Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes docente. Pētījumu intereses ietver tādus tematiskos virzienus kā dzīves kvalitāte pilsētās un laukos, dzīvesvietas pievilcība, iekšzemes migrācija, iedzīvotāju sociāli telpiskā diferenciācija, kā arī bioekonomika.

E-pasts: liga.feldmane@lbtu.lv

Ženija Krūzmētra, Dr. geogr., ir Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Ekonomikas un sabiedrības attīstības fakultātes asociētā profesore, Latvijas zinātnes padomes eksperte sociālajā un ekonomiskajā ģeogrāfijā. Aktuālās pētnieciskās intereses saistās ar dažādām transformācijām laukos, iedzīvotāju mobilitāti, iesaisti, kopienu un kultūrvides attīstību laukos. Pasniedz lauku socioloģiju, vides socioloģiju un demogrāfiju.

E-pasts: zenija.kruzmetra@lbtu.lv

Anete Tirmane, Mg. soc., 2023. gadā ieguvusi maģistra grādu socioloģijā Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātē un šobrīd strādā Latvijas Investīciju un attīstības aģentūrā. Valsts pētījuma programmas projektā “Jauni risinājumi demogrāfijas un migrācijas procesu izpētē latviskas un eiropeiskas zināšanu sabiedrības attīstībai” aizsākto tēmu par jaunienācējiem laukos turpina, piedaloties starptautiskā projektā “Nākotnes iedzīvotāji (*Residents of the Future*) 2023–2025” ar mērķi rast risinājumus, kas ilgtermiņā palīdzētu mazajām pilsētām noturēt iedzīvotājus un piesaistīt jaunus.

E-pasts: anete.tirmane@gmail.com

Kopsavilkums

Lai arī lauku attīstība un tās potenciāls pēdējos desmit gados ir aktuālas tēmas Latvijā, trūkst pētījumu, kas koncentrētos uz jaunienācēju integrācijas dziļāku izpēti lauku teritorijās. Tādēļ šī pētījuma mērķis ir izpētīt jaunienācēju migrāciju un integrāciju Latvijas laukos, kā arī faktorus, kas veicina vai kavē viņu integrāciju lauku vidē un kopienā. Lai sasniegtu šo mērķi, tika veikts empīrisks pētījums,

kas balstīts uz daļēji strukturētām intervijām ar jaunienācējiem laukos, kā arī sekundāro datu analīzi. Rezultāti atklāj, ka jaunienācēju integrācija Latvijas laukos ir sarežģīts process, ko ietekmē dažādi faktori. Lauku integrācija ietver vairākus aspektus, tostarp mājas, darbu, trešās vietas un pasākumus, kā arī plašāku iesaistīšanos kopienā un sabiedriskajās organizācijās. Daudzi jaunienācēji ir jutušies pieņemti vietējā kopienā, tomēr citi ir saskārušies ar ievērojamām grūtībām integrācijas procesā, bieži vien neviensmilīgas attieksmes dēļ. Izvērtējot situāciju Latvijas laukos, īpaši pierobežas teritorijās, kur jaunienācēji ir svarīgs lauku revitalizācijas virzītājspēks, būtu nepieciešams arī plānots valsts līmeņa atbalsts.

Raksturvārdi: jaunienācēji, lauku teritorijas, integrācija, piederības izjūta.

Summary

While rural development and its potential have become topical issues in Latvia over the past decade, there is a lack of research focused on in-depth study of newcomer integration in rural areas. Therefore, the aim of this study is to investigate the migration and integration processes of newcomers in rural Latvia, as well as the factors that facilitate or hinder their integration into the rural environment and community. To achieve this goal, an empirical study was conducted based on interviews with rural newcomers and secondary data analysis. The results reveal that the integration of newcomers into rural Latvia is a complex process influenced by a multitude of factors. Rural integration encompasses several dimensions, including home, work, social spaces, events, and broader community involvement. Although many newcomers have reported feeling accepted by the local community, others have faced significant challenges in the integration process, often due to unwelcoming attitudes. Given the situation in rural Latvia, particularly in border regions where newcomers are key to revitalizing rural areas, it is essential to plan for state-level support.

Keywords: newcomers, rural areas, integration, sense of belonging.

Ievads

Lauku teritorijas, kā uzsvērusi Eiropas Komisijas priekšsēdētāja Urzula fon der Leiena, ir “mūsu sabiedrības sāls un mūsu ekonomikas dzinējs. Lauku apvidi veido mūsu identitāti un ir mūsu ekonomiskais potenciāls”¹. Tomēr daudzi lauku reģioni visā Eiropā, arī Latvijā, saskaras ar demogrāfiskiem izaicinājumiem, kas saistīti ar iedzīvotāju skaita samazināšanos emigrācijas un negatīva dabiskā pieauguma dēļ un arī iedzīvotāju novecošanos². Jaunienācēju, kas izvēlas pārcelties uz laukiem, piesaiste un noturēšana lauku teritorijās var kļūt par nozīmīgu spēku šīs tendences mazināšanā, ienesot jaunas idejas, prasmes, investīcijas un iespējas ilgtspējīgai lauku teritoriju attīstībai. Savukārt jaunienācēju ietekme uz vietējo kopienu un ekonomiku ir atkarīga no viņu vēlmes un spējas integrēties sabiedrībā un vietējās sistēmās. Jāņem vērā, ka jaunienācēju noturēšanu laukos negatīvi var ietekmēt problēmas integrācijas procesā, jo jaunienācēji, salīdzinot ar

pastāvīgajiem iedzīvotājiem, biežāk izvērtē uzturēšanās aspektus noteiktā teritorijā un līdz ar to var lemt par atkārtotu dzīvesvietas maiņu³.

Lai gan Latvijā pēdējos desmit gados lauku teritoriju attīstība un tās potenciāls ir kļuvis par aktuālu tematu, tomēr ir salīdzinoši maz padziļinātu pētījumu par jaunienācēju integrāciju laukos. Tādēļ šī pētījuma mērķis ir izpētīt jaunienācēju pārcelšanos un integrāciju Latvijas laukos, kā arī faktorus, kas veicina vai kavē viņu integrāciju lauku vidē un kopienā. Mērķa sasniegšanai tika veikts empīrisks pētījums, balstīts uz kvalitatīvo izpēti pieeju – daļēji strukturētām intervijām ar jaunienācējiem laukos, kā arī sekundāro datu analīzi. Datu apstrādes metode – analītisks apraksts un sekundāro datu teksta analīze. Pētījumā no 2021. gada septembra līdz 2023. gada jūnijam veiktas 54 klātienes intervijas ar 26–55 gadus veciem jaunienācējiem laukos dažādos Latvijas reģionos, izņemot Pierīgu, kuri iepriekš dzīvojuši kādā Latvijas pilsētā, tai skaitā Rīgā, vai atgriezušies no ārvalstīm. Papildus analizēti

¹ Eiropas Komisija 2021.

² Dahs et al. 2023; Krijsjane et al. 2023.

³ Haartsen, Stockdale 2017.

biedrības “Latvijas Lauku forums” publicētie un nepublicētie materiāli par jaunienācēju gūto pieredzi, pārceļoties uz laukiem. Pētījumā jaunienācējs ir persona, kas ieradies konkrētā administratīvajā teritorijā, kas šajā gadījumā tiek attiecināts uz pēdējiem desmit gadiem. Pētījuma rezultāti neatspoguļoja būtiskas laika atšķirības, cik ilgi jaunienācēji nodzīvojuši laukos, līdz ar to pēc šī kritērija pētījuma ietvaros netika izdalītas atsevišķas iedzīvotāju grupas. Savukārt par lauku teritorijām tiek uzskatītas teritorijas ārpus valstspilsētu un novadu pilsētu teritorijām atbilstoši Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumam.

Integrācijas teorētiskās nostādnes un līdzšinējie pētījumi

Integrāciju var raksturot kā procesu, kurā atsevišķas daļas vai sistēmas tiek apvienotas lielākā sistēmā, rezultātā radot spēcīgāku un saliedētāku kopumu, kas var darboties efektīvāk un sasniegt kopējās sistēmas mērķus. Integrācija ir arī nozīmīgs socioloģisks jēdziens, kas cieši saistīts ar ideju par sociālo kārtību, kas cieši sakņojas klasiskajā socioloģiskajā domāšanā⁴. Turklāt integrāciju var uzskatīt par procesu – attiecību stiprināšanu sociālajā sistēmā un jaunu dalībnieku un grupu ieviešanu sistēmā un tās institūcijās, un saskaņā ar Volfgangu Bosviku (*Wolfgang Bosswick*) un Frīdrihu Hekmanu (*Friedrich Heckmann*)⁵, ja šis process tiek veiksmīgi īstenots, sabiedrību var uzskatīt par integrētu. Integrācija var būt divvirzienu process, kurā tiek sagaidīta jaunienācēju pilnīga integrēšanās vietējā sabiedrībā un kultūrā, neatzīstot daudzveidību. Tomēr tas var būt arī divvirzienu process, kurā notiek abpusēja adaptācija starp jaunienācējiem un vietējo sabiedrību, neuzspiežot vairākuma vērtības mazākumam un nodrošinot ikvienam vienādas iespējas dažādās dzīves jomās⁶.

Akadēmiskajā literatūrā tiek izdalīti dažādi integrācijas veidi: kulturālā integrācija, sociāl-ekonomiskā integrācija, pilsoniskā integrācija⁷,

funkcionālā integrācija, simboliskā integrācija, kopienas integrācija⁸ u. c. Tomēr jaunienācēju integrāciju laukos vislabāk spēj izskaidrot sociālā integrācija, ko var skaidrot kā indivīda iekļaušanu esošajā sociālajā sistēmā⁹, attiecību un mijiedarbības veidošanu starp indivīdiem un viņu attieksmi pret sabiedrību¹⁰. Sociālā integrācija nav viendabīga, un arī tai var izdalīt vairākas atšķirīgas dimensijas. Saskaņā ar Bosviku un Hekmana¹¹ izstrādāto sociālās integrācijas modeli tai ir četras savstarpēji saistītas dimensijas, kuras nepieciešams īstenot, lai indivīda integrāciju varētu uzskatīt par veiksmīgu:

- strukturālā – iekļauj pieeju sabiedrības institūciju sistēmām, piemēram, darba tirgum, mājokļiem, izglītības sistēmai;
- kulturālā – nosaka nepieciešamību apgūt komunikācijas kompetences, zināšanas par vietējo kultūru un kopienu, lai tādējādi iegūtu vietu sabiedrībā;
- interaktīvā – attiecināma uz iekļaušanos un pieņemšanu sabiedrībā, izveidojot sociālos kontaktus;
- identifikācijas – saistīta ar piederības izjūtu un identificēšanos ar vietu un vietējām sabiedrības grupām.

Sociālo integrāciju nereti saista arī ar piederības jaunajai dzīvesvietai un lokālajai sabiedrībai izjūtas izveidošanos, jo tā ir cieši saistīta ar iespējām mijiedarboties ar citiem sabiedrības pārstāvjiem, zināšanām par vietējo, kā arī pozitīvu izjūtu identificēšanu¹². Arī piederību var raksturot kā divvirzienu procesu, kurā indivīds jūtas piederīgs kopienai, bet kopiena indivīdu uztver kā sev piederīgu.¹³

Pētījumos par jaunienācēju integrāciju veicinošiem faktoriem ir izcelts, ka sociālajiem kontaktiem ir daudz lielāka ietekme uz piesaisti vietai nekā vietas fiziskajai pievilcībai, un tieši spēcīgā sociālā pieķeršanās ir būtiski saistīta ar ilgāku uzturēšanās ilgumu dzīvesvietā.¹⁴ Kā vēl viens integrāciju veicinošs faktors tiek minētas

⁸ Sabatini, Salcedo 2007.

⁹ Esser 2006.

¹⁰ Lockwood 1964.

¹¹ Bosswick, Heckmann 2006.

¹² Allen et al. 2021; Hedetoft 2002.

¹³ Birka 2014.

¹⁴ Scannell, Gifford 2010; Mailfert 2007.

⁴ Kalter 2022.

⁵ Bosswick, Heckmann 2006.

⁶ Kolčanovs 2010.

⁷ Geddes 2001.

sociālās iesaistes aktivitātes un kāds vietējais līderis, kuram rūp vietējās kopienas attīstība.¹⁵ Dzīvi laukos būtiski ietekmē arī piekļuve darbavietām, iekārtām un pakalpojumiem, kas var nodrošināt tādas iespējas, kādas nevar piedāvāt pilsētvidē.¹⁶ Kā integrāciju veicinoši faktori papildus tiek minēti arī mājošanas pieejamība, pozitīva attieksme pret iebrucējiem, pašvaldību darbs, kas vērsts uz jaunienācēju labklājību, pieejams sabiedriskais transports, drošības izjūta un labvēlīgas vietas un kopienas atspoguļojums medijos.¹⁷

Līdzšinējie pētījumi par Latvijas laukiem un jaunu iedzīvotāju pārcelšanos uz tiem saistīti ar ārvalstniekiem kā investoriem laukos un vietējās sabiedrības attieksmi pret šo procesu¹⁸, jaunienācējiem vienā no nozīmīgākajām ekonomiskajām aktivitātēm laukos – lauksaimniecībā¹⁹. Jaunienācēji laukos tiek saistīti ar pārmaiņu veicināšanu laukos²⁰, jaunienācēju ekonomisko un sociālo potenciālu²¹. Tāpat pētīta kopējā lauku iedzīvotāju izpratne par labu dzīvi.²²

Jaunienācēju integrācija Latvijas laukos

Empīriskā pētījumā tika noskaidrots, ka **ienesli**, kādēļ bijušie pilsētnieki izvēlas turpmāko dzīvi saistīt ar laukiem, ir dažādi. Viens no nozīmīgākajiem un biežāk minētajiem pārcelšanās iemesliem ir nekustamā īpašuma pieejamība laukos, arī mantošana, vai iespēja iegādāties sev vēlamu īpašumu par atbilstošu cenu, salīdzinot ar nekustamajiem īpašumiem pilsētā. Tāpat ne mazāk būtisks iemesls, lai pārceltos uz laukiem, ir pārmaiņas ģimenes dzīvē un dzīves uztverē, kad rodas vēlme no pilsētas pārcelties uz klusāku, zaļāku, tīrāku, mierīgāku un drošāku dzīvesvietu. Būtisku ietekmi uz iedzīvotāju vēlmi pārcelties

dzīvot no pilsētas uz laukiem radīja Covid-19 pandēmija, kas par normu padarīja attālinātā darba iespējas un līdz ar to veicināja iedzīvotāju vēlmi pēc plašākas dzīvesvietas un patīkamākas apkārtnes dzīves vietas. Bez tam jaunienācēji laukos kā pārcelšanās iemeslu minējuši arī iespēju laukos uzsākt un attīstīt uzņēmējdarbību, sniegt apkārtnē sabiedrībai savus pakalpojumus vai atrast savai specialitātei piemērotu darbavietu.

Empīriskajā pētījumā tika veikta interviju un sekundāro datu analīze, lai ar integrācijas dimensijām noteiktu, kā notiek jaunienācēju integrācija Latvijas laukos. Rezultāti liecina, ka, iedzīvotājiem migrējot iekšzemē, nozīmīgākās **kulturālās integrācijas** jomas – valoda, kultūras pamatvērtības un tradīcijas – pilsētās un laukos būtiski neatšķiras: “Lauki gadu laikā mainījušies, un nav vairs tik šausmīgas tradīcijas. Katrs vairāk pats par sevi dzīvo.” Intervijās apkopotā informācija par vietējās sabiedrības tradīcijām neatklāj aspektus, kas tās radītu šķēršļus vai izraisītu izbrīnu. Viena no būtiskākajām pilsētu un lauku kopienu kultūras atšķirībām ir sasveicināšanās ar kaimiņiem kultūra un tās ilgums: “Un tu sveicini cilvēkus uz ielas, tu neej viņiem garām, tu nenodur acis un neizliecies, ka nevienu nezini. Pat ja nepazīstu, es viņus sveicinu, un viņi atbild ar labdienu.” Ikdienas saskarsme, ievērojot noteiktās normas, un pieņemtais komunikācijas veids vietējā lauku teritorijā ir nozīmīga integrēšanās sastāvdaļa, ko jaunienācēji pārņem pašsaprotami.

Strukturālā integrācija izteikti tiek īstenota, attīstot uzņēmējdarbību lauku teritorijās, kas veicina jaunienācēju piesaisti un integrāciju laukos. Daļa jaunienācēju Latvijas laukos nodarbojas ar uzņēmējdarbību, radot darba vietas sev, savai ģimenei un vietējai sabiedrībai. Intervijas atklāj, ka kāds atpazīstamību vietējā kopienā gūst, piedaloties pašvaldības vēlēšanās, cits iesaistoties biedrībās, pagastu iedzīvotāju sapulcēs un saistošās mācībās vai atverot zobārstniecības pakalpojumu kabinetu. Tādā veidā tiek sniegts pozitīvs ekonomiskais piensums vietējai sabiedrībai, kā arī notiek veiksmīgāka integrācija tajā. Jaunienācēji aktīvi iesaistās arī sabiedriskajā kultūras dzīvē un veido sistēmu, kurā cits citu balsta. Vairākums jaunienācēju izjūtuši pozitīvu attieksmi pret viņu attīstīto

¹⁵ Dopitova 2016.

¹⁶ Sorensen 2021.

¹⁷ Esses et al. 2010; Conti, Sivini 2023.

¹⁸ Dzenovska 2011.

¹⁹ Žabko, Tisenkopfs 2022; Monllor i Riko, Fuller 2016.

²⁰ Thapa 2018.

²¹ Kruzmetra, Bite 2023; Tapha 2018.

²² Raubiško 2011.

uzņēmējdarbību laukos, kas liecina par atvērta kopienas pazīmēm – pieņemt un publiski novērtēt jaunienācēju pienesumu²³, tomēr kāda ģimene atzina, ka saskārusies ar vietējās sabiedrības noraidošo attieksmi un pretestību pret izveidoto uzņēmējdarbības formu – kafejnīcu un izklaides telpu. Savukārt intervētie, kas izvēlējušies būt darba ņēmēji, atzinuši, ka darbavietas atrašana nav radījusi būtiskas problēmas. Kā liecina pētījuma rezultāti, liela daļa jaunienācēju atraduši darbu valsts vai pašvaldības iestādēs, turklāt to būtiski veicinājusi iegūtā izglītība un pieredze līdzīgā amatā iepriekšējā dzīvesvietā.

Intervētie atklāj arī veiksmīgu iekļaušanos vietējā izglītības sistēmā, norādot, ka lauku skolās pret bērniem esot individuālāka attieksme, kas pozitīvi ietekmējot mācību procesu. Kā norādījuši intervētie, bērniem nereti esot lielākas iespējas iesaistīties dažādos ārpuskolas pulciņos, salīdzinot ar iespējām pilsētās, kur konkurence bērnu un jauniešu vidū ir lielāka. Pusaudžiem tiek nodrošināta iespēja bez maksas apgūt auto vadīšanas prasmi, lai iegūtu autovadītāja apliecību, mūzikas skola un citas aktivitātes, turklāt viss esot turpat netālu. Tajā pašā laikā kāda ģimene atzina, ka interešu izglītības iegūšanai bērnu turpina vest uz lielu pilsētu, un tas liecina, ka atšķiras gan ģimeņu vēlmes, gan arī piedāvājums laukos variē atkarībā no vietējās pašvaldības iespējām. Tomēr, neskatoties uz kopumā veiksmīgu integrāciju izglītības institūcijās, tieši izglītības pieejamību nākotnē laukos jaunienācēji uztver ar vislielākajām bažām, jo daudzās lauku teritorijās skolu darbība bērnu skaita samazināšanās dēļ ir apdraudēta.

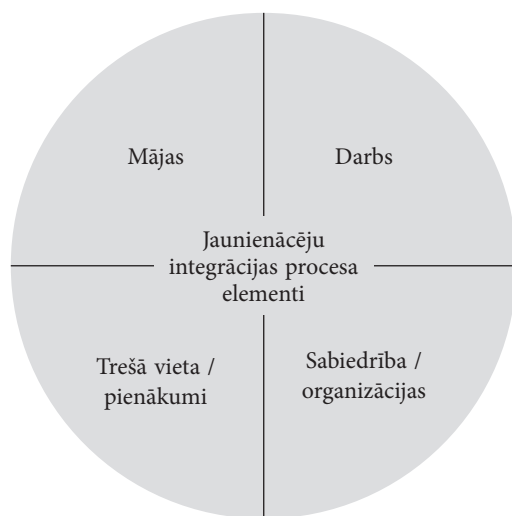
Interaktīvās integrācijas dimensija attiecināma uz pieņemšanu un iekļaušanos sabiedrības attiecībās, sociālajos kontaktos. Liela daļa no intervētajiem jaunienācējiem nav jutuši nekādus izteiktus šķēršļus dalībai kopienas aktivitātēs, vairāk iedrošināti tajās iesaistīties. Tiek uzsvērta kaimiņu proaktīvā rīcība jaunienācēju problēmu risināšanā, kas jaunienācējiem liek justies pieņemtiem un atbalstītiem: “Kaimiņi vienmēr palīdzēs, un mums ir kopiena, tā šeit ir tik cieša un ļoti atbalstoša.” Citi atzīst: “Mēs

bez kaimiņiem būtu pazuduši.” Jaunienācēji norāda, ka laukos pozitīvu attiecību uzturēšanai ar kaimiņiem ir lielāka nozīme nekā pilsētā, jo ierobežotais cilvēku skaits laukos nosaka to, ka sliktu attiecību gadījumā var pazaudēt arī klientus uzņēmējdarbībā, kas nodrošina naudas plūsmu. Empīriskā pētījuma rezultāti apliecina, ka tieši kaimiņiem ir liela loma interaktīvās integrācijas nodrošināšanā, jo tie sniedz nozīmīgu atbalstu – iepazīstina ar apkārtni cilvēku spējām, talantiem, nodarbošanos, lauku teritorijas daudzveidību. Ja jaunienācējiem ir vēlme socializēties, tad to pārsvarā ir izdevies atrisināt, piemēram, iestājoties zemessardzē, amatiertheātrī, korī, tautas deju kolektīvā, mednieku biedrībā vai citās interešu grupās: “Nāc uz laukiem, jo tu sadraudzēsies daudz vieglāk, cilvēki šeit ir daudz tuvāk un vienmēr būs tev blakus.” Tomēr daļa jaunienācēju saskārušies arī ar vēsu un pat noraidošu vietējās sabiedrības attieksmi. “Visi par visiem visu zina” ne vienmēr rada vēlmi iekļauties vietējā kopienā. Vietējie iedzīvotāji var nebūt apmierināti ar jaunienācēju paradumiem, pauž neapmierinātību, bērniem nav viegli iekļauties vietējo bērnu pulkā. Tas liecina, ka dažkārt integrācija vietējā sabiedrībā var būt emocionāli sarežģīta.

Identifikācijas integrācijas dimensijas izpēte liecina, ka jaunienācēji Latvijas laukos salīdzinoši ātri identificējas ar vietējiem iedzīvotājiem un izveido spēcīgu “mēs” asociāciju ar kopienā. Bieži tas izpaužas kā rūpes par ciemu, vietējo rīcību grupu izveide, lai labiekārtotu un uzlabotu apkārtni un veicinātu kopienas aktivitātes. “Mēs cīnāmies par vienu lietu, un mēs jau neesam, lai cits citam ieriebto, bet lai vienkārši uzlabotu mūsu dzīves kvalitāti, apstākļus.” Vislielāko saikni jaunienācēji izjūt ar savu sētu un māju, par ko liecina darbs, ko tie veikuši, lai māju atjaunotu. Stāstos jūtams gandarījums par paveikto.

Pamatojoties uz interviju analīzi, var secināt, ka jaunienācēju integrācija Latvijas laukos notiek pakāpeniski ar vairāku integrācijas elementu starpniecību (sk. attēlu 164. lpp.). Integrācija var īstenoties, ja aktīvi ir visi šie elementi, kā arī tad, ja kāda no tiem trūkst vai tie tiek apvienoti, piemēram, jaunienācēji rīko pasākumus savās mājās.

²³ Caldwell et al. 2017.

Attēls. Jaunienācēju integrācijas elementi Latvijas laukos

Izveidoja: L. Feldmane, Ž. Krūzmētra, A. Tīrmane.

Mājas – tā ir piederības izjūta, ko izjūt saistībā ar vietu, veidojot ciešu saikni ar apkārtnējo vidi. Jaunienācēja integrācija var notikt mājas celšanas vai atjaunošanas darbos, kur tiek iepazīti vietējie amatmeistari un kaimiņi, tādējādi radot saikni ar apkārtnējo kopienu. Ar darbu saprotams integrācijas elements, kurā domubiedri biznesā vai draugi tiek atrasti, sniedzot pakalpojumus un pārņemt/pārdodot preces, kā arī veidojot sociālās saites darbavietā. Trešās vietas un pasākumi – vieta un pasākumi, kas jaunienācējiem dod iespējas iesaistīties vietējās kopienas aktivitātēs. Savukārt sabiedrība un organizācija ir elements, kas nodrošina atgriezenisko saiti, lai jaunienācējs lauku teritorijā justos piederīgs, un tie visbiežāk ir kaimiņi, domubiedri, draugi un dažādas organizācijas, kuras rada apkārtnējo sociālo vidi, tās ir aktīvas domubiedru grupas un pašvaldība.

Integrāciju veicinošie un kavējošie faktori

Empīriskais pētījums ne tikai atklāja iemeslus, kādēļ iedzīvotāji izvēlas pārcelties no pilsētas uz laukiem, un to, kā tie jūtas jaunajā dzīvesvietā, bet arī ļāva noskaidrot, kas ir veicinājis vai kavējis integrāciju laukos. Intervijās minētie integrāciju veicinošie faktori apkopoti

četrās elementu grupās: mājas, darbs, trešās vietas / pasākumi, sabiedrība/organizācijas (sk. tabulu).

Iegūtie rezultāti atspoguļo līdzīgas integrācijas tendences citās valstīs²⁴, kur kā integrāciju veicinošie faktori galvenokārt minēti vietējās kopienas atvērtība un pieņemšana, iespēja iesaistīties dažādās ārpusdarba aktivitātēs un pasākumos, pakalpojumu pieejamība un proaktīvs pašvaldības darbs.

Par integrāciju kavējošiem faktoriem uzskatāmi notikumi, kas radījuši pārdomas par palikšanu laukos vai pārcelšanos atpakaļ uz pilsētu un kas radījuši izteiktu neapmierinātību ar situāciju laukos. Par kavējošu faktoru var uzskatīt uzticamu darbinieku trūkumu laukos, kas kavē attīstīt uzņēmējdarbību jaunajā dzīvesvietā. “Trūkst stabilu darbinieku, nav, uz ko paļauties. Sezonnā ir grūti atrast cilvēkus, kas apzinīgi izdarīs darbu, laikus atnāks uz darbu.” Tāpat jaunienācēji nereti saskārušies ar problēmām piesaistīt finansējumu savu ieceru īstenošanai: “Valstij būtu jāparedz atbalsts cilvēkiem, kuri gatavi sākt dzīvi laukos, tur strādāt un iedzīvoties uz palikšanu. Pilnīgi pietiktu, ka tas būtu bijis mazprocentu aizdevums, tas būtu

²⁴ Sorensen 2021, Caldwell et al. 2017; Mailfert 2007.

Tabula. Jaunienācēju integrāciju veicinošie faktori Latvijas laukos

Izveidoja: L. Feldmane, Ž. Krūzmētra, A. Tirmane.

Mājas	<ul style="list-style-type: none"> • Mājas stāsta radišana • Iepazīšanās, rīkojot mājās talku • Dārza iekopšana • Iepazīšanās ar vietējiem mājas atjaunošanas darbos • Savas mājas atvēršana citiem, radošās darbnīcas • Pasākumu rīkošana savās mājās
Darbs	<ul style="list-style-type: none"> • Amatniecība, tostarp galdniecība • Konsultāciju sniegšana vietējiem iedzīvotājiem • Viesu māja, glempings • Lauksaimniecība, lopkopība • Dārzniecība, stādu audzēšana • Dravniecība • Glezniecība • Izbraukuma ēdināšana • Medicīnas pakalpojumu sniegšana
Trešās vietas un pasākumi	<ul style="list-style-type: none"> • Kultūras nami, pagasta nami • Bibliotēka • Mājas kafejnīcu pasākumi • Māmiņu kursi • Amatierteātris • Koris • Tautas deju kolektīvs • Ezers un citas āra atpūtas vietas
Sabiedrība, organizācijas	<ul style="list-style-type: none"> • Iniciatīvas vides uzlabošanai • Aktīvas vietējās kopienas • Zemessardze • Mednieku kolektīvs • NVO aktivitātes • Atbalstoši draugi, domubiedri, kaimiņi u. c.

liels atspazds tādiem kā mēs.” Tāpat neapmierinātību rada nesakārtota infrastruktūra – gan kvalitatīvu autoceļu trūkums, gan interneta ātrdarbības problēmas. Kā viens no kavējošiem faktoriem tiek minēta vienaudžu neesamība apkārtējā teritorijā un pasākumu trūkums, kurus jaunienācēji labprāt apmeklētu, lai sociāli integrētos jaunajā teritorijā. Integrācijas šķērslis var būt arī ģimenes locekļu nevēlēšanās iesaistīties vietējās kopienas aktivitātēs, piemēram, viens no pāra nevēlas apmeklēt vietējās

kopienas pasākumus, un tas liedz veiksmīgāk integrēties arī otrai personai. Jaunienācēji atzina, ka būtu jāizveido tīkli un sadarbības iespējas starp jaunienācējiem un iedzīvotājiem, kuri jau ilgstoši dzīvo lauku teritorijā, un šajā jautājumā vietējām pašvaldībām būtu jāizrāda būtiski lielāka iniciatīva. Ja jaunienācēji lauku teritorijā jutīsies atbalstīti un iekļauti kopienās, tas, līdzīgi kā citās valstīs²⁵, varētu palīdzēt

²⁵ Conti, Sivini 2023.

veiksmīgāk veidot savstarpējo saikni un rezultātā sniegtu arī ieguldījumu vietējās kopienas attīstībā.

Secinājumi

Pētījuma rezultāti liecina, ka jaunienācēju integrācija Latvijas lauku vidē ir daudzpusīgs process, kas atkarīgs no vairākiem faktoriem. Integrācija laukos sastāv no vairākiem elementiem (mājas, darba, trešajām vietām un pasākumiem, kā arī sabiedrības un dažādām organizācijām), turklāt katram no tiem raksturīgi noteikti integrāciju veicinoši faktori. Piemēram, mājas celtniecībā vai atjaunošanā tiek iepazīti apkārtējie iedzīvotāji, kas tādējādi veicina integrāciju. Tāpat nozīmīga loma ir trešajām vietām un pasākumiem – dažādiem amatierkolektīviem un vietējām izklaides vietām. Tomēr bieži tieši vietējās kopienas atvērtība jaunienācējiem ir būtisks priekšnoteikums veiksmīgai integrācijai. Daļa jaunienācēju ir izjutuši vietējo iedzīvotāju atbalstu un pieņemšanu, bet citiem integrācija ir bijis sarežģīts process, galvenokārt nepieņemšanas attieksmes dēļ. Šādā gadījumā vietējās

sabiedriskās organizācijas varētu būt tās, kas veicinātu tīklu un sadarbības iespēju izveidošanu starp jaunienācējiem un ilgstošajiem iedzīvotājiem, kas būtu nozīmīgs pirmais solis jaunienācēju atbalstam un iekļaušanai kopienā. Tāpat nozīmīgai jaunienācēju integrācijā būtu jābūt pašvaldībai, kuras sniegtais atbalsts, kā liecina pētījuma rezultāti, nereti ir formāls, būtiski neiesaistoties integrācijā. Pašvaldībām primāri jāstrādā ar tiem faktoriem, kas kavē jaunienācēju integrāciju un vēlmi ilgstoši dzīvot laukos, piemēram, mājokļu trūkumu, uzņēmējdarbības attīstības resursu trūkumu, bažām par skolu slēgšanu un nesakārtotu infrastruktūru. Izvērtējot situāciju Latvijas laukos, īpaši pierobežas teritorijās, kur jaunienācēji ir svarīgs lauku revitalizācijas virzītājspēks, būtu nepieciešams arī plānots valsts līmeņa atbalsts.

Raksts sagatavots valsts pētījumu programmas "Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai" projektā "Jauni risinājumi demogrāfijas un migrācijas procesu izpētei latviskas un eiropiskas zināšanu sabiedrības attīstībai" (*DemoMigPro*), projekta Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0002.

VĒRES

- Allen, K. A.; Kern, M. L.; Rozek, C. S.; McInerney, D. M.; Slavich, G. M. (2021) Belonging: a review of conceptual issues, an integrative framework and directions for future research. *Australian Journal of Psychology*, 73 (1), 87–102. <https://doi.org/10.1080/00049530.2021.1883409>.
- Bosswick, W.; Heckman, F. (2006) *Integration of Immigrants: Contribution of local and regional authorities*. Dublin: Eurofund. <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2007/integration-migrants-contribution-local-and-regional-authorities> (skatīts 16.08.2024.).
- Birka, I. (2014) *Integration and sense of belonging – case study Latvia. Doctoral thesis*. Riga: University of Latvia Faculty of the Social Sciences. https://eszf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/Birka_Ieva_2014.pdf.
- Caldwell, W.; Arora, P.; Labute, B.; D'Souza Rea, N.; Khan, B. (2017) *Attracting and retaining newcomers in rural communities and small towns*. University of Guelph. <https://www.waynecaldwell.ca/wp-content/uploads/2020/12/AttractingandRetainingNewcomers.pdf>.
- Cimdiņa, A. (2011) Lauku dzīves racionalitāte un kultūrsociālā iesaistītība. *Akadēmiskā Dzīve*, 48, 35–45. https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/adz/arhivs/48/48.pdf.
- Conti, M.; Sivini, S. (2023) Small municipalities attracting rural newcomers and fostering local cohesion: Innovative approaches for rural regeneration in Italy. *Sustainability*, 5, 5837. <https://doi.org/10.3390/su15075837>.
- Dahs, A.; Krumins, J.; Berzins, A.; Lece, K. (2023) Demographic Challenges of Rural Areas in Latvia: Reflections of the Covid-19 Pandemic. Proceedings of the 2023 International Conference "Economic Science for Rural Development", 57, 357–266. <https://doi.org/10.22616/ESRD.2023.57.035>.

- Dopitova, M. (2016) Social Engagement and Rural Newcomers. *Socialni Studia*, 2, 73–91. <https://doi.org/10.5817/SOC2016-2-73>.
- Dzenovska, D. (2011) "Dānis" Latvijas laukos: mīti un pēcpadomju agrārā kapitālisma kritika. *Akadēmiskā Dzīve*, 48, 3–15. https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/adz/arhivs/48/48.pdf.
- Eiropas Komisija (2021) Ilgtermiņa redzējums par ES lauku apvidiem: kāds ceļš ejams, lai līdz 2040. gadam lauku apvidi kļūtu spēcīgāki, savienoti, izturētspējīgi un pārtikuši. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:6c924246-da52-11eb-895a-01aa75ed71a1.0014.02/DOC_1&format=PDF (skatīts 01.08.2024.).
- Esser, H. (2006) Migration, Language and Integration, AKI Research Review, 4. <https://bibliothek.wzb.eu/pdf/2006/iv06-akibilanz4b.pdf> (skatīts 01.08.2024.).
- Esses, V. M.; Hamilton, L. K.; Bennett-AbuAyyashi, C.; Burstein, M. (2010) *Characteristics of a welcoming community*. <http://p2pcanada.ca/wp-content/uploads/2011/09/Characteristics-of-a-Welcoming-Community-11.pdf> (skatīts 30.03.2023.).
- Geddes, A. (2001) *Ethnic Minorities in the Labour Market: Comparative Policy Approaches (Western Europe)*. Report commissioned by the Ethnic Minorities Labour Market Project of the Performance and Innovation Unit. London: Cabinet Office. <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/+http://www.cabinetoffice.gov.uk/media/cabinetoffice/strategy/assets/geddes.pdf> (skatīts 01.08.2024.).
- Haartsen, T.; Stockdale, A. (2017) Selective belonging: how rural newcomer families with children become stayers. *XXVII European Society of Rural Sociology Congress Proceedings*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/psp.2137> (skatīts 01.08.2024.).
- Hedetoft, U. (2002) *Discourses and Images of Belonging. Migrants between "New Racism", Liberal Nationalism and Globalization*. AMID Working Paper Series, 5/2002. AMID, Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Aalborg Universitet. https://vbn.aau.dk/ws/portalfiles/portal/33969996/05_Ulf_Hedetoft.pdf (skatīts 01.08.2024.).
- Kalter, F. (2022) Integration in migration societies. *Handbook of Sociological Science*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 135–153. <https://doi.org/10.4337/9781789909432.00016>.
- Kolčanovs, B. (2010) Ievads kultūru dažādībā. Kolčanovs, B.; Zankovska-Odiņa, S.; Zālītis, K. (red.) *Atšķirīgs klients daudzveidīgā Latvijā*. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 3–26. <https://cilvektiesibas.org.lv/lv/publications/atskirigs-klients-daudzveidiga-latvija/> (skatīts 01.08.2024.).
- Krisjane, Z.; Berzins, M.; Krumins, J.; Apsite-Berina, E.; Balode, S. (2023) Uneven geographies: ageing and population dynamics in Latvia. *Regional Science Policy and Practice*, 15 (4), 893–908. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12648>.
- Kruzmetra, Z.; Bite, D. (2023) Newcomers in Latvian countryside: economic and social potential. *The 15th International Scientific Conference "New Challenges in Economic and Business Development – 2023: Responsible Growth": proceedings, Riga, Latvia, May 11–13, 2023*. Rīga: University of Latvia, Faculty of Business, Management and Economics, 83–87. https://dspace.rsu.lv/jspui/bitstream/123456789/15131/1/Newcomers_in_Latvian_countryside.pdf.
- Lockwood, D. (1964) Social integration and system integration. Zollschan, K.; Hirsch, W. (eds) *Explorations in Social Change*. London: Routledge and Kegan.
- Mailfert, K. (2007) New farmers and networks: how beginning farmers build social connections in France. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 98 (1), 21–31. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2007.00373.x>.
- Monllor i Rico, N.; Fuller, A. M. (2016) Newcomers to farming: towards a new rurality in Europe. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 62, 531–551. <https://doi.org/10.5565/rev/dag.376>.
- Raubiško, I. (2011) Kas ir "labbūtība", un kāpēc "labbūtība"? Ieskats labas dzīves izpratnē Latvijas laukos. *Akadēmiskā Dzīve*, 48, 25–34. https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/adz/arhivs/48/48.pdf.
- Sabatini, F.; Salcedo, R. (2007) Gated communities and the poor in Santiago, Chile: Functional and symbolic integration on a context of aggressive capitalist colonization of lower-class areas. *Housing Policy Debate*, 18 (3), 577–606. <https://doi.org/10.1080/10511482.2007.9521612>.
- Scannell, L.; Gifford, R. (2010) The Relations between Natural and Civic Place Attachment and Pro-environmental Behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 30 (3), 289–297. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.01.010>.

Sorrensen, J. F. L. (2021) The rural happiness paradox in developed countries. *Social Science Research*, 98. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102581>.

Thapa, I. (2018) *Jaunienācēji laukos kā pārmaiņu aģenti lauku attīstības veicināšanā: maģistra darbs*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte.

Žabko, O.; Tisenkopfs, T. (2022) New Entrants Need Tailored Farm Advice. *EuroChoices*, 21 (1), 63–69. <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12349>.

Redakcijā saņemts 16.08.2024., apstiprināts 16.09.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

APSKATI

<https://doi.org/10.22364/adz.60.15>

DZIESMOTĀ REVOLŪCIJA NENOTEIKTĪBAS POLITIKAS KONTEKSTĀ

Kristīne Beķere, *Ph. D.*

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes pētniece

Trešā atmoda, Dziesmotā revolūcija, Baltijas ceļš, barikādes, 4. maija deklarācija, Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana – tie ir vārdi, kas latviešiem nozīmē kaut ko ārkārtīgi svarīgu, emocionāli piesātinātu, ar pietāti uzveramu un varbūt nedaudz mītisku. Protams, var atšķirties mūsu katra zināšanas par šiem notikumiem un interese par tiem, taču kopumā vairākumam tie diezgan droši apzīmē mūsu valsts un tautas vēstures pacēluma brīdi, vienotības uzvaru un “garaspēka karaspēka” triumfu. Šo nedaudz mītisko un neapšaubāmi jūtami vienkāršoto skatu uz 1989.–1991. gada notikumiem katru gadu, īpaši jau apaļu jubileju gados, sabiedrības apziņā uztur Latvijas atmiņas institūcijas, organizējot izstādes, pasākumus un piemiņas brīžus. Tas ir pareizi un vajadzīgi. Arī pieminamo notikumu vienkāršošana ir neizbēgama un vajadzīga, lai padarītu arī nākamajām paaudzēm tos personiski tuvus un sajūtamus, lai veidotu tos par patriotiskiem Latvijas simboliem.

Akadēmiskajiem vēstures pētniekiem tomēr ir jāiet nevis tikai soli tālāk, bet gan jāveic ļoti daudzi un gari soļi, cenšoties sasniegt iespējami pilnīgu un vispusīgu izpratni par šī mūsu vēsturei tiešām nozīmīgā perioda patiesajiem

notikumiem un apstākļiem. Parīzes Politisko studiju institūtā (*Sciences Po Paris*) doktora grādu ieguvušās vēstures un politikas pētnieces Unas Bergmanes grāmata *Politics of Uncertainty. The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union* (“Nenoteiktības politika: ASV, Baltijas jautājums un Padomju Savienības sabrukums”)¹, kas tapusi, pamatojoties uz doktora disertāciju, dara tieši to – prasmīgi un pārliecinoši iedziļinās ārkārtīgi dinamiska un sarežģīta procesa niansēs.

Kā to precīzi definē grāmatas virsraksts, tajā padziļināti aplūkota viena konkrēta elementa – Baltijas jautājuma – vieta ASV un PSRS attiecībās strauji mainīgajā un “nenoteiktības politikas” ietekmētajā periodā pirms PSRS sabrukuma. Kā formulējusi autore, grāmata “stāsta par igauņu, latviešu un lietuviešu tiekšanos uz neatkarību kā par reģionāliem centieniem, kas bija saistīti ar plašāku perestroikas

---

¹ Bergmane, U. (2023) *Politics of Uncertainty. The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union*. New York: Oxford University Press.

dinamiku, aukstā kara beigām un Padomju Savienības sabrukumu.”²

Grāmata strukturēta piecās nodaļās, kas aplūko notikumus hronoloģiski. Pirmajā nodaļā autore ieskicē t. s. Baltijas jautājuma izveidošanos un būtību, atskatoties uz notikumiem pat vēl pirms Otrā pasaules kara. Otrā nodaļa iezīmē Baltijas jautājuma nonākšanu starptautiskajā apritē 1989. gadā, īpaši detalizēti aplūkojot ASV nevēlēšanos iesaistīties šī jautājuma risināšanā, bet nespēju no tā izvairīties. Trešā nodaļa veltīta “Lietuvas krīzes” periodam 1990. gada pavasarī, īpašu uzmanību pievēršos Vācijas apvienošanas jautājuma ietekmei uz Baltijas situāciju. Ceturtā nodaļa analizē Baltijas valstu centienus panākt starptautisku atbalstu 1990. gada otrajā pusē, kā arī iekšpolitiskās izmaiņas PSRS, kas noveda pie spēka lietošanas epizodēm Rīgā un Viļņā 1991. gada janvārī. Noslēdzošā piektā nodaļa attiecīgi izseko 1991. gada notikumiem līdz pat neatkarības atjaunošanai, padziļināti pievēršoties ASV attieksmes maiņai, kā arī Baltijas valstu sadarbībai ar Borisu Jeļcinu.

Ja šo grāmatu būtu nepieciešams raksturot tikai ar diviem vārdiem, tie būtu – vispusība un niansētība. Politisko notikumu analīzes niansētība patikami pārsteidz, grāmatā analizēts ļoti plašs dažādu aspektu klāsts, kuri katrs kādā brīdī ietekmēja Baltijas jautājumu. Autore ļoti saprotami un secīgi aplūko komplekso procesu daudzās šķautnes: abu lielvalstu iekšpolitiskās norises – partiju politiku, prezidenta un Kongresa attiecības ASV un, no otras puses, cīņu par politisko ietekmi PSRS, perestroikas procesu, abu valstu ārpolitikas intereses, lēmumus pieņemotās personības, baltiešu centienus un rīcību, baltiešu savstarpējās sadarbības problēmas, neatzišanas politikas faktoru, valstu atzišanas tiesiskās nišes, Vācijas atkalapvienošanas ietekmi, diasporas intereses un vilšanos, dažādas izpratnes par vēsturiskajiem notikumiem ASV, PSRS un Baltijas valstīs, ASV politikas nenoteiktību, Eiropas valstu attieksmi pret Baltijas jautājumu un tā izmaiņas, notikumu morālos un simboliskos aspektus, pat atsevišķu Centrālāzijas līderu viedokli

Baltijas jautājumā u. c. Šis uzskaitījums ne tuvu nav pilnīgs. Visi šie daudzie faktori turklāt tiek meistarīgi analizēti katrs savā pienācīgajā vietā un nesadrumstalo kopējo vēstījumu, bet gan atklāj tā komplekso dabu un ļauj labāk izprast aprakstītos notikumus.

Atsevišķi jāatzīmē, ka grāmata ir uzrakstīta ļoti labā un viegli lasāmā valodā. Tajā papildus minētajai niansētajai un vispusīgajai dažādu faktoru analīzei bieži ir sastopami ļoti kodolīgi un trāpīgi autores noformulēti izklāstīto notikumu paskaidrojumi vienā vai dažos teikumos, kas skaidri nodod lasītājam autores domu un neatstāj vietu šaubām par iespējamām interpretācijām. Tādējādi izsekot ļoti sarežģīto notikumu attēlojumam nesagādā nekādas grūtības.

Uzsverams un pozitīvi uzteicams šīs grāmatas aspekts ir arī tas, ka savā notikumu izklāstā autore ļoti iedziļinās notikumu cēloņos un iemeslos. Turklāt, meklējot šos cēloņus, nepaliek tikai pie praktiskiem politiskiem apsvērumiem vai faktu konstatācijām, bet analizē arī priekšstatus un uzskatus, iesaistīto aktoru izpratnes atšķirības. Autore pamatoti norāda, ka cilvēka privātās atmiņas un tīri personiski priekšstati par vēstures gaitu ietekmē ne vien ierindas pilsoņus, bet arī lēmumu pieņēmējus politikā (65. lpp.). Spilgts šāda aspekta analīzes piemērs ir stāsts par spēka lietošanas Baltijā 1991. gadā ietekmi uz Eiropas valstu attieksmi pret PSRS un Baltijas valstīm, proti, par bezatbildīgas spēka lietošanas asociēšanos eiropiešu apziņā ar barbarisko, necivilizēto, neeiropieško, savukārt Baltijas valstu nevardarbigās cīņas metožu asociāciju ar piederību eiropieiskajai tradīcijai (122.–124. lpp.).

Kā ļoti pozitīva parādība ir jāatzīmē fakts, ka analizēto aktoru starpā nav izlaista arī baltiešu diaspora, par kuras ietekmi (lai gan ierobežoto) uz Baltijas jautājumu bieži vien dažādos pētījumos tiek aizmirsts. Autore korekti iezīmē diasporas lomu neatzišanas politikas konsolidēšanā ASV, tiesa gan, nedaudz vienkāršoti attiecinot pagājušā gadsimta 70. un 80. gados diasporas aktivitātēm raksturīgo, proti, tendenci veidot saikni starp savām prasībām un tajā brīdī politiski aktuālo (26. lpp.), arī uz agrākiem periodiem, kad tas gluži tā nebija. Savukārt par diasporas politiskā lobija

² Bergmane 2023, 163.

darba apskatu gribētos, lai autore vairāk būtu izmantojusi pēdējos desmit gados Latvijā, kā arī Lietuvā publicētos daudzos pētījumus par šo tēmu. Atsevišķiem autores apgalvojumiem, piemēram, ka Baltijas valstu sūtniecības bija tās, kurām jāpateicas par diasporas un neatkarības kustību dzimtenē tuvināšanos un attieksmes maiņu trimdā (31. lpp.), nevar īsti piekrist.

Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana un ar to saistītie procesi mums visiem Latvijā ir ārkārtīgi svarīgi, jo tie tieši nosaka politiskos un ekonomiskos apstākļus, kādos mēs katrs šodien dzīvojam. Tādēļ tīri cilvēciski gribētos, ka šajos mums tik svarīgajos notikumos mēs bijām notikumu centrā un bijām šo notikumu virzītāji. Grāmatas skaidrais notikumu izklāsts nepārprotami parāda, ka – neskatoties uz to nozīmību priekš mums – 1989.–1991. gada notikumos ne latvieši, ne trīs baltiešu tautas kopā nebija galvenie varoņi un ļoti daudz kas risinājās pavisam citā līmenī un bez pašu baltiešu iesaistes. Tāpat, lai kā arī mums gribētos domāt citādi, Baltijas valstu neatkarības atjaunošana nebija centrālais notikums pasaules politikā. Tas vairākkārt ļoti spilgti uzsvērts un pierādīts ar faktiem šajā grāmatā.

Lai arī ASV ne tikai nogaidošā, bet bieži vien faktiski pret Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu vērstā politika, prioritārizējot starptautiski tās interesēm svarīgākus jautājumus, jau it kā ir labi zināma,³ tomēr, šajā grāmatā aprakstīta un detalizēti analizēta, tā kļūst vēl daudz labāk izprotama. Pat 1991. gada janvāra notikumu kontekstā pasauli daudz vairāk uztrauc demokrātisko pārkārtojumu PSRS beigas,

nevis Baltijas valstis kā tādas. Šāds konteksts, saprotams, nemazina šo notikumu nozīmi mūsu vēsturē, tieši otrādi – tādēļ voi vairāk ir jānovērtē tās grūtības, ar kurām nācās saskarties, un to teju neiespējamo apstākļu kombināciju, kas ļāva “margināliem aktoriem spītēt savai marginalitātei un atrast stratēģijas, kā panākt redzamību uz starptautiskās skatuves”⁴, resp., trim Baltijas valstīm atgūt neatkarību.

Atrast un skaidrot kopsakarības starp iekšpolitiskiem notikumiem, spēku spēlēm ASV, PSRS vai Baltijas valstu iekšienē, un šo un vēl daudzu citu spēlētāju starptautiskām interesēm ir ļoti veiksmīgs veids, kā iespējams pietuvināties tik ārkārtīgi sarežģītu procesu kompleksai izpratnei, kādi ir grāmatā aplūkoti. U. Bergmane šajā pētījumā to dara tiešām meistarīgi un profesionāli, izcili parādot, cik ārkārtīgi daudzšķautņains un mainīgs process ir starptautiskā politika, cik daudz visdažādāko faktoru – praktisku apsvērumu, priekšstatu, izpratnes nianšu – ietekmē katru notikumu, vienas vai otras valsts rīcību. Šis pētījums atkāpjas no vienkāršoti melnbalta Dziesmotās revolūcijas notikumu redzējuma un ienes 1989.–1991. gada notikumos visdažādākās krāsas, to toņus un sajaukumus, kārtējo reizi pierādot, ka plašāks konteksts ļauj pilnīgi citā līmenī saprast un izvērtēt pagātnes notikumus.

Šī raksta tapšanu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi” (Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003).

³ ASV vēsā attieksme ir viens no faktoriem, kuru atmiņās īpaši bieži uzsver Atmodas laika politiskie vadītāji, atceroties ASV norādījumus “nešūpot” esošo situāciju. Piemēram skatīt Marju Lauristinas (*Marju Lauristin*) atmiņas: *25 years after. The Baltic Way and the Collapse of Totalitarian Communism: European Memory and Political Inspiration*. Transcript and materials of the international conference on 21–22 August 2014, Riga. Riga: Latvian Academy of Sciences Baltic Centre for Strategic Studies, 2015, 54 f.

⁴ Bergmane 2023, 3.

KRIEVIJAS CENTIENI IEJAUKTIES LATVIJĀ – VARA, DROŠĪBA, IETEKME

Toms Rostoks, Dr. sc. pol.

Latvijas Nacionālās aizsardzības akadēmijas Drošības un stratēģiskās pētniecības centra direktors

Grāmatā *Russia and Latvia: a case of sharp power* (“Krievija un Latvija: asās varas gadījums”)¹ Andis Kudors ir aplūkojis Krievijas centienus ietekmēt Latvijas iekšējos procesus un ārpolitiku. Kā teorētiskais ietvars grāmatā ticis izmantots salīdzinoši nesēn izveidotais asās varas jēdziens. Grāmatā A. Kudors detalizēti izklāsta, kā Krievija pēdējos 30 gados ir iejaukusies Latvijas iekšpolitikā ar mērķi šķēlt sabiedrību un novērst krievvalodīgās kopienas integrāciju Latvijas sabiedrībā. Šim nolūkam ir tikuši izmantoti visdažādākie līdzekļi, sākot ar Krievijas amatpersonu un diplomātu rīcību un izteikumiem un beidzot ar Krievu Pareizticīgo baznīcu, medijiem (tostarp arī sociālajiem medijiem), humoru un Krievijai draudzīgo Latvijas politisko spēku atbalstīšanu. Faktiski grāmata ir par Krievijas ietekmi Latvijā, un tā ir vērtīgs avots visiem, kurus interesē Krievijas ārpolitika, maigā un asā vara, kā arī šīs varas lietošanas rezultāti. Turpmāk šajā recenzijā tiek aplūkotas četras tēmas, kas ir būtiskas A. Kudora monogrāfijā: grāmatas izdošanas konteksts, autora izmantotais teorētiskais ietvars, Krievijas centieni ietekmēt Latvijas politiku piemēri un Krievijas ietekmes Latvijā izvērtējums.

Konteksts

A. Kudora monogrāfija izdota laikā, kad Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainai jau pamazām tuvojās divu gadu atzīmei un attiecības starp Rietumvalstīm un Krieviju atrodas vēsturiski zemākajā punktā. Tas gan nenozīmē, ka tālāka attiecību pasliktināšanās nav iespējama. Tā ir pat ļoti ticama. Arī Krievijas

centieni ietekmēt ES un NATO valstu politiku vairs netiek uzlūkoti kā pretrunīgs jautājums, par kuru politiku vairākums nevēlas runāt. Baltijas valstis daudzkārt ir paudušas bažas par Krievijas iejaukšanos to iekšējās lietās, taču tās ilgstoši nerada dzirdīgas ausis. Situācija strauji mainījās pēc Krievijas agresijas pret Ukrainu 2014. gadā un 2016. gada iejaukšanās ASV prezidenta vēlēšanās. Ja iepriekš Baltijas valstu bažas par Krievijas īstenotajām ietekmes operācijām tika norakstītas uz šo valstu slikto vēsturisko pieredzi un šķietami trauslo iekšpolitisko situāciju, tad Krievijas centieni ietekmēt demokrātiskos procesus tā dēvētajās vecajās demokrātijās liecināja, ka problēma ir daudz nopietnāka, nekā tika uzskatīts iepriekš.

Tomēr Krievija ilgstoši tika uzskatīta par sarežģītu partneri, nevis pretinieku, un šeit jāvērs uzmanība uz to, ka A. Kudors bija viens no retajiem Krievijas ekspertiem, kurš kopā ar kolēģiem Austrumeiropas politikas pētījumu centrā sāka pētīt Krievijas iejaukšanos citās valstīs, pirms tā kļuva par modes lietu un izplatītu pētniecisko tēmu. Kopš 2006. gada, kad dibināts Austrumeiropas politikas pētījumu centrs, ir īstenoti daudzi apjomīgi un mazāk apjomīgi pētījumi par Krievijas ārpolitiku attiecībā pret Latviju un citām Austrumeiropas valstīm. A. Kudora grāmata lielā mērā balstās uz līdzšinējos gados veiktiem pētījumiem, tādējādi vienā publikācijā apkopojot daļu no uzkrātajām zināšanām par Krievijas ietekmi Latvijā. Lai gan grāmata ir domāta galvenokārt starptautiskai auditorijai, kura tik labi nepārzina Krievijas un Latvijas attiecības, abu valstu attiecību vēsturi, Latvijas iekšējos procesus un Krievijas rīcību attiecībā pret Latviju, tomēr to ir vērts izlasīt arī cilvēkiem, kuri jau salīdzinoši labi pārzina šos jautājumus, jo būtisks A. Kudora piensums diskusijai par Krievijas ietekmi

¹ Kudors, A. (2024) *Russia and Latvia: a case of sharp power*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Latvijā ir grāmatā iekļautais plašais empīriskās informācijas klāsts. Lasot grāmatu, autora izmantotie piemēri daudziem atsauks atmiņā būtiskus, lai arī senākus notikumus. Savukārt par nodevu ārvalstu auditorijai ir uzskatāma grāmatas 3. nodaļa, kurā aplūkotas Latvijas un Krievijas attiecības kopš 20. gadsimta sākuma.

Jēdzieni

Kā Krievijas rīcības analīzes teorētisko pamatu A. Kudors ir izvēlējis Kristofera Volkera (*Christopher Walker*) un Džesikas Ludvigas (*Jessica Ludwig*) izveidoto asās varas jēdzienu. Šī ir zīmīga izvēle, ko nepieciešams aplūkot sīkāk. Asās varas jēdziens tika izveidots ar mērķi raksturot autoritāro valstu centienus izmantot maigo varu kā ietekmes līdzekli attiecībās ar citām valstīm. Tā ir reakcija uz atziņu, ka maigās varas kā pievilcības varas jēdziens ir nepiemērots autoritāro valstu ārpolitikas analīzei. Maigās varas jēdziens tika radīts 20. gs. 80. gadu beigās, kad ASV politologs Džozefs Najs (*Joseph S. Nye Jr.*) izteica minējumu, ka ASV rīcībā bija ne tikai milzīgs stingrās varas – ekonomiskās un militārās – potenciāls, bet arī iespēja ar kultūras, vērtību un pievilcības starpniecību ietekmēt citu valstu rīcību. Kopš tā laika akadēmiskajā vidē ir notikušas spraigas diskusijas par maigās varas jēdzienu un valstu iespējām izmantot maigo varu savu mērķu sasniegšanai ārpolitikā. Būtiski ir arī tas, ka maigās varas jēdzienu ar lielu entuziasmu ir pieņēmuši politisko lēmumu pieņēmēji, un tādējādi maigā vara ir kļuvusi par daudzu valstu ārpolitikas elementu.

Arī autoritārās valstis ir centušās izmantot pievilcības spēku ārpolitikā, tomēr sasniegumi ir bijuši pieticīgi. Autoritārās valstis ir tiekušās veidot pozitīvu tēlu demokrātiskajās valstīs, tomēr autoritārisms balstās uz piespiešanu. Šādas valstis var ilgstoši radīt ilūziju, ka autoritārisms ir nevis piespiešanas, bet gan sabiedrības izvēles rezultāts, taču šādiem periodiem neizbēgami seko iedzīvotāju protesti, politiskās opozīcijas aresti vai fiziska likvidēšana, vēlēšanu nozagšana un vardarbība pret protestētājiem. Autoritārās valstis nespēj būt ilgstoši pievilcīgas demokrātisku valstu iedzīvotājiem, tāpēc autoritāri režīmi cenšas radīt pievilcības

ilūziju, taču beigu beigās arī ilūzija izgaist, atsedzot melus, uz kuriem ir balstīta šādu režīmu pievilcība. Tādos gadījumos seko vardarbība pret savas valsts iedzīvotājiem un konfrontācija ar citām valstīm. Ja Ukrainas iedzīvotājiem Eiropas Savienība un NATO šķiet pievilcīgāka par Krieviju, tad saprotams, ka Krievija ķeras pie militāra spēka izmantošanas, lai noturētu Ukrainu savā ietekmes sfērā.

Tomēr autoritāro valstu pievilcības trūkums būtu tikai pusbēda, ja šo režīmu mērķi aprobežotos ar varas noturēšanu pašu mājās. Diemžēl tas tā nav, un mūsdienās starptautiskajā politikā ir izveidojusies konfrontācija, kur vienos ierakumos atrodas Rietumu demokrātijas, ošos – Ķīna, Krievija, Irāna un Ziemeļkoreja. Tā kā autoritārās valstis vēlas pārskatīt pastāvošo pasaules kārtību, tās cenšas vājināt ASV valstu bloka iekšējo saliedētību. Lai sasniegtu šo mērķi, tiek izmantoti dažādi ārpolitikas instrumenti, kurus visprecīzāk raksturo asās varas jēdziens. Protams, arī autoritārajām valstīm piemīt maigā vara, tomēr pēdējos gados to attiecībās ar demokrātiskajām valstīm pieaugoša nozīme ir bijusi tieši asajai varai.

Kas ir asā vara, un kas ir tās elementi? Balstoties uz K. Volkera un Dž. Ludvigas piedāvāto definīciju, A. Kudors interpretē aso varu kā autoritāro valstu īstenotos pasākumus ar mērķi izkropļot informatīvo vidi demokrātiskajās valstīs un to iekšpolitisko procesu ietekmēšanu (recenzijas autora brīvs tulkojums no angļu valodas grāmatas 11. lpp. un 41. lpp.). Savukārt kā galvenos aso varu raksturojošos elementus A. Kudors identificē: 1) autoritāro valstu centienus ietekmēt demokrātisko valstu sociālos un politiskos procesus ar publiskās diplomātijas un informācijas starpniecību; 2) asimetriju autoritāro valstu pieejā, cenšoties palielināt savas iespējas ietekmēt demokrātiskās valstis, vienlaikus samazinot demokrātisko valstu iespējas ietekmēt autoritāro valstu iekšpolitiku; 3) propagandas un dezinformācijas izmantošanu; 4) koordinētas pieejas īstenošanu, demokrātisko valstu iedzīvotājus maldinot ar visdažādākajiem informatīvās ietekmes līdzekļiem; 5) mērķtiecīgu demokrātisko valstu elektorāta maldināšanu; 6) demokrātisko valstu nacionālās drošības apdraudēšanu, radot priekšnosacījumus hibrīdkara īstenošanai (41. lpp.). Ir

redzams, ka A. Kudors ir centies nodalīt aso varu no stingrās varas, saglabājot aso varu kā perversu un kaitniecisku alternatīvu maigajai varai. Būtībā aso varu no maigās varas nošķir nodoms, kas asās varas gadījumā ir sabiedrību šķeļošs un kaitniecisks. Tomēr pieņēmums, ka demokrātiskās valstis nevar (vai nevēlas) izmantot aso varu, gan ir diskutabls. Varbūt ir tieši pretēji, un demokrātiskajām valstīm pat vajadzētu izmantot aso varu attiecībā pret autoritārajām valstīm? Piemēram, vai kara apstākļos informatīvo līdzekļu izmantošana pret autoritārajiem agresoriem nebūtu gluži dabiska izvēle? Var pieņemt, ka pieaugošas konfrontācijas situācijā asā vara tiktu izmantota aizvien biežāk. Tā kā asā vara tiek izmantota ar mērķi kaitēt pretiniekam, tad atklātas konfrontācijas apstākļos to varētu lietot arī demokrātiskās valstis.

Krievijas rīcība

Krievija nav slēpusi vēlmi ietekmēt Latvijas iekšējos procesus un ārpolitiku atbilstoši savām interesēm. Šī mērķa vārdā Krievija 20. gs. 90. gadu otrajā pusē centās aizkavēt Latvijas iestāšanos ES un NATO, turklāt tika istenoti arī mērķtiecīgi pasākumi, lai šķeltu sabiedrību, uzspiestu savu vēstures izpratni, nostiprinātu krievu valodas lietojumu Latvijā, paplašinātu Latvijas pilsoņu loku (tajā iekļaujot arī Latvijas nepilsoņus), veicinātu separātismu Latgales reģionā, aktīvi veidotu Latvijas iedzīvotāju skatījumu uz Krieviju, ES un NATO atbilstoši Krievijas skatījumam, veicinātu iedzīvotāju skatījumu uz Latviju kā uz neveiksmīgu valsti un atbalstītu Krievijai nozīmīgu piemiņas dienu svinēšanu Latvijā. Pēdējos 30 gados Krievija ir bijusi visnotaļ aktīva Latvijas ietekmēšanā, un iespējams, ka Krievijas ietekmes patiesos apmērus mēs šobrīd nemaz vēl nezinām.

Grāmatā A. Kudors aplūko katru Krievijas ietekmes aspektu padziļināti. Nodaļa par atmiņas diplomātiju palīdz saprast, kā Krievija ir centusies ar atšķirīgas vēstures izpratnes starpniecību atšķelt krievvalodīgo sabiedrības daļu no Latvijas demokrātiskajiem un sociālajiem procesiem (81. lpp.). Nodaļa par Krievijas tautiešu politiku pārliecinoši norāda uz to, ka šis ir bijis spēcīgākais ierocis Krievijas arsenālā

pret Latviju (100. lpp.), vēlāk nodrošinot ārpus Krievijas dzīvojošo tautiešu atbalstu Krievijas agresīvajai ārpolitikai. Līdzīgi ir ticis izmantots arī krievu pasaules jēdziens un Krievijas kultūra (118. lpp.). Jāuzsver, ka Krievijas centieni uzspiest krievu valodu, noteiktu vēstures skatījumu un pasaules skatījumu neizbēgami noniecina Latvijas politiku, vēsturi, kultūru, valodu un ekonomiskos sasniegumus. Ja mērķis ir pārliecināt sabiedrību, ka Krievijā viss ir labāk, tad tas nozīmē arī nepieciešamību pierādīt, ka Latvijā viss ir sliktāk.

A. Kudors aplūko arī Krievijas centienus paplašināt ietekmi Latvijā ar reliģijas, proti, ar Krievu Pareizticīgās baznīcas palīdzību. Jāatzīmē, ka šajā ziņā autoram ir uzkrātas vērā ņemamas zināšanas un par Maskavas patriarhāta lomu Krievijas ārpolitikā top disertācija, kurā tiks aplūkots arī Krievu Pareizticīgās baznīcas atbalsts karam pret Ukrainu. Vienlaikus šī nodaļa atsedz arī Krievijas ietekmes Latvijā robežas, proti, Krievijas centieni izmantot reliģiju, lai šķeltu Latvijas sabiedrību, nav bijuši veiksmīgi, turklāt Krievijas agresijas pret Ukrainu kontekstā Maskavas patriarhāta ietekme Latvijā turpina samazināties (135. lpp.).

Asā vara A. Kudora grāmatā pārsvarā tiek traktēta kā agresija informatīvajā telpā, kur, nenoliedzami, Krievijas ietekme uz Latvijas iedzīvotāju prātu un uzskatiem ir bijusi ievērojama. Tiek identificēti vairāki Krievijas asās varas vēstījumi, kuriem, kā rāda socioloģisko aptauju dati, Latvijā ir visnotaļ plaša piekrišana. Jāatzīmē, ka Krievijas mediju klātbūtne Latvijā ir bijusi krietni plašāka par atsevišķiem TV kanāliem, kas tradicionāli tiek izcelti diskusijās par Krievijas mediju klātbūtni. Mediju klāsta daudzveidība ir ļāvusi Krievijai paust savus vēstījumus sinhronā veidā (153. lpp.). Turklāt Krievijas asās varas instrumentārijā pieaug sociālo mediju nozīme, kam A. Kudora grāmatā ir atvēlēta atsevišķa nodaļa. Savukārt nodaļa par humora izmantošanu Krievijas iekšējā un ārējā komunikācijā A. Kudors demonstrē, ka Krievijas pieeja ir bijusi vērsta uz Latvijas noniecinašanos un Rietumvalstu politiķu izsmiešanu, humoram pakāpeniski pārtopot par rupjību. Jēlības un rupjības publiskajā komunikācijā izmanto arī V. Putins, un Krievijas diplomāti no viņa daudz neatpaliek. Humors

kā asās varas instruments palīdz saprast asās varas asimetrisko dabu Krievijas izpildījumā, proti, humora šovos drikst smieties par citām valstīm, taču Krievijas prezidentu gan labāk neaiztikt.

Nozīmīgu vietu A. Kudora grāmatā ieņem divas nodaļas par Krievijas iejaukšanos Latvijas demokrātiskajos procesos. Viena no nodaļām aplūko Krievijas selektīvo atbalstu Maskavai draudzīgajām politiskajām partijām, kā arī atbalstu 2012. gada referendumam par krievu valodu kā otro valsts valodu. Krievija virknei politisko spēku Latvijā ir sniegusi informatīvu un finansiālu atbalstu, atsevišķos gadījumos pat atklāti sakot priekšā, par ko Latvijas iedzīvotājiem balsot vēlēšanās. A. Kudors demonstrē, kā dažādos laika posmos ir mainījušās Krievijas preferences attiecībā uz sadarbības partneriem Latvijā un kā atsevišķi politiskie spēki ir centušies īstenot Krievijai draudzīgu politiku (185. lpp.). Atsevišķa nodaļa ir veltīta arī centieniem veicināt separātismu Latgalē. A. Kudors izskaidro ne tikai to, kāpēc Krievijas centieni līdz šim ir bijuši neveiksmīgi, bet arī iemeslus, kāpēc Krievijas iejaukšanās Latgalē nākotnē tomēr turpinās būt potenciāls apdraudējums Latvijas drošībai (202. lpp.).

Krievijas ietekmes rezultāti

Cik veiksmīgi ir bijuši centieni sašķelt un vājināt Latviju? Paradoksāli, bet grāmata par Krievijas aso varu Latvijā mudina izdarīt visnotaļ optimistiskus secinājumus, jo lielākoties Krievijai nav izdevies sasniegt savus mērķus, savukārt Latvijai savus mērķus īstenot ir izdevies. Latvija ir kļuvusi par ES un NATO dalībvalsti un var rēķināties ar sabiedroto militāro un ekonomisko atbalstu. Latvijas ekonomika nodrošina iedzīvotājiem dzīves līmeni, kas ir augstāks nekā vidēji Krievijā. Krievijai nav izdevies Latviju diskreditēt starptautiski un izolēt no ES un NATO partneriem. Sākotnēji pēc 2004. gada, kad Latvija kļuva par ES un NATO dalībvalsti, tās skatījums uz Krieviju būtiski atšķīrās no Rietumu partneru redzējuma, tomēr pakāpeniski Rietumvalstu skatījums uz Krieviju ir kļuvis līdzīgs tam, kāds tas ir Latvijā.

Latvija nav bijusi izteikta Krievijas ārpolitikas prioritāte, tomēr pret Latviju ir izmantots

plašs asās varas instrumentu klāsts. Tiesa gan, asās varas instrumentu lietošana nav nesusi Krievijai cerētos rezultātus. Lai arī Krievijai izdevies šķelt Latvijas sabiedrību un ar masu saziņas līdzekļu starpniecību ietekmēt cilvēku prātu, tomēr citos būtiskos aspektos ietekme ir bijusi mazāka. Krievijai nav izdevies nostiprināt krievu valodas lomu Latvijā un būtiski ietekmēt pilsonības, izglītības un valodas politiku. Krievijai, protams, ir bijusi ietekme uz Latvijas iekšējiem procesiem, tomēr pārsvarā tā nav būtiski ietekmējusi Latvijas ārpolitikas ei-roatlantisko kursu. Turklāt iebrukums Ukrainā ir radījis labvēlīgus apstākļus Krievijas ietekmes tālākai mazināšanai.

Krievijai nav izdevies radīt separātismu Latgalē un pārvērst to par reālu apdraudējumu Latvijas drošībai un teritoriālajai integritātei. Arī Maskavas patriarhāta ietekme uz Latvijas pareizticīgo kopienu ir bijusi ierobežota. Maz ticams, ka Krievijas ietekme Latvijā turpmākajos gados varētu pieaugt. Protams, apziņa, ka Krievija ir tepat kaimiņos un turpinās radīt apdraudējumus Latvijas drošībai, aizvien ietekmēs Latvijas politisko lēmumu pieņēmēju rīcību. Arī NATO militārā klātbūtne Latvijā pieaugs. Tomēr šī nav gluži tā ietekme, uz kādu Krievija bija cerējusi. Tas rada jautājumus par asās varas izmantošanas lietderību ārpolitikā, jo citu valstu nerespektēšana un centieni tās vājināt rada apdraudētības izjūtu tajās valstīs, pret kurām asā vara tiek lietota. Citiem vārdiem sakot, iebrukums Ukrainā ir mazinājis Krievijas pievilcību citu valstu iedzīvotāju acīs, un arī asā vara ir izrādījusies mazāk efektīva, nekā bija cerēts. A. Kudors pārliecinoši demonstrē, ka Krievijas asās varas lietojums pret Latviju nav veiksmes stāsts. Drīzāk tas ir Latvijas veiksmes stāsts, cenšoties neitralizēt Krievijas kaitniecisko ietekmi.

A. Kudora grāmata rosina pārdomas par diviem būtiskiem un savstarpēji saistītiem jautājumiem. Kādu pieeju demokrātiskajām valstīm izvēlēties, aizsargājoties pret autoritāro valsti (ne tikai Krievijas, bet arī Ķīnas) aso varu? Vai Latvijai nevajadzēja spert izlēmīgākus soļus Krievijas ietekmes ierobežošanai ātrāk, nevis gaidīt līdz Krievijas īstenotajam pilna mēroga iebrukumam Ukrainā? Atbildot uz pirmo jautājumu, A. Kudora skatījumā demokrātiskajām

valstīm ir pienākums sevi aizsargāt. Tām nevajadzētu ļaut autoritārājām valstīm apdraudēt demokrātiskos procesus un maldināt iedzīvotājus. Šeit A. Kudora viedoklis ir atšķirīgs no Dž. Naja uzskata, ka demokrātijām nevajadzētu atteikties no atvērtības principa īstenošanas. Dž. Naja skatījumā labākā aizsardzība pret aso varu ir atvērtība (225.–226. lpp.). Tomēr šis ieteikums ir pārāk bīstams nelielām valstīm, kā Latvija, kurās dzīvo salīdzinoši liela krievvalodīgo iedzīvotāju kopiena.

Atbildes meklējumi uz otro jautājumu liek pārdomāt Latvijas rīcību Krievijas nevēlamās ietekmes mazināšanā pēdējās desmitgadēs. Tie arī atklāj politikas (tostarp starptautiskās) sarežģīto raksturu, kur vienkārši risinājumi parasti nav iespējami. Raugoties atpakaļ, varētu šķīst, ka Latvija varēja darīt vairāk, tomēr, piemēram, Igaunijas 2007. gada pieredze ar Krievijas izraisītajiem grautiņiem Tallinā vedina domāt, ka Krievijas ietekmes neitralizēšanas pasākumi par izraisīt tās agresīvu pretreakciju.

Vai Latvijā bija iespējams atbrīvoties no Uzvaras pieminekļa Pārdaugavā, piemēram, 2020. gadā? Droši vien, ka atbilde ir nē. Politika ir iespēju māksla, un lielākie ieguvēji ir valstis, kuras izmanto tām dotās iespējas. Protams, valstis var arī pašas censties radīt sev iespējas un ignorēt citu valstu nostāju, tomēr šādā gadījumā riski ir lielāki.

Rezumējot, A. Kudora grāmata ir uzskatāma par vērtīgu pienesumu akadēmiskajās un publiskajās diskusijās par aso varu, Krievijas–Latvijas attiecībām un Krievijas ietekmi Latvijā. 2022. gads iezīmē pagrieziena punktu Krievijas attiecībās ar Rietumvalstīm, un atgriešanās pie līdzšinējā attiecību ar Krieviju modeļa nebūs iespējama. Krievijas iespējas lietot aso varu pret Latviju šobrīd ir mazākas, nekā bija līdz 2022. gadam, tomēr, virzoties uz priekšu, vajadzētu paturēt prātā, kādas metodes Krievija ir izmantojusi pret Latviju iepriekšējās trīs desmitgadēs. A. Kudora grāmata šajā ziņā ir neatsverams palīgs.

PIEMIŅAS TĪKLOS

Mārtiņš Mintauris, *Dr. hist.*

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Jautājums par pagātnes notikumu rekonstrukcijas iespējām vēsturnieka darbā būs aktuāls vienmēr – tas radās 19. gadsimta vidū līdz ar vēstures zinātnes tapšanu Eiropā un ir saglabājis savu nozīmi līdz pat šai dienai cauri visām pārmaiņām, ko piedzīvojuši vēstures zinātne ceļā no pozitīvisma līdz postmodernismam un vēl aiz tā nosacītajām, ne vienmēr skaidri saskatāmajām robežām. Būtiska loma vēstures zinātnes attīstībā kopš 20. gadsimta otrās puses ir diskusijām un pārdomām par fenomenu, kam dažādi autori devuši atšķirīgus, tomēr saturā līdzīgus nosaukumus: vēsturiskā atmiņa, kultūras atmiņa vai sociālā atmiņa. Mūsdienās kā vēsturnieku, tā arī viņu darbu lasītāju vidū jau ierasta kļuvusi atziņa, ka pagātnes izpētē vienlīdz svarīgi ir noskaidrot notikumu gaitu un uzzināt to, kāda ir bijusi laikabiedru attieksme pret šiem notikumiem. Un ne tikai, jo vēsturiskās atmiņas jēdziens ir atklājis vēl vienu, agrāk nepamanītu pagātnes dzīves dimensiju – tā ir atceršanās prakse, citiem vārdiem sakot, veids, kā sabiedrība vai kāda tās daļa (sociālā grupa, slānis, kopiena u. c.) piemin pagātnes cilvēkus un notikumus, kuru klātbūtne tai ir svarīga.

Vēsturnieka Gustava Strengas monogrāfija *Remembering the Dead. Collective Memory and Commemoration in Late Mediaeval Livonia* (“Miruso piemiņa: kolektīvā atmiņa un piemiņa vēlo viduslaiku Livonijā”),¹ ko 2023. gadā angļu valodā publicējusi Beļģijā lokalizētā starptautiskā akadēmiskā izdevniecība *Brepols Publications*, apvieno abus minētos atceršanās prakses aspektus un piedāvā jaunu, kompleksu skatījumu uz to, kā dažādas sabiedrības grupas Livonijā pieminēja savus mirušos. Vēlo viduslaiku hronoloģiskais ietvars šeit atbilst Eiropas

vēsturē pieņemtajiem periodizācijas principiem, kas nozīmē, ka G. Strengas pētījums aptver Livonijas vēsturi no tās pirmsākumiem Baltijas krusta karu laikmetā 13. gadsimtā līdz pat 15. gadsimta nogalei un sekojošajai reformācijas kustībai Baltijas jūras austrumu piekrastē. Lai šīs grāmatas lasītāju nemaldina šķietami šaurais tēmas formulējums, jo piemiņa ietver ne tikai rituālus atvadām no mirušajiem vai priekšstatus par viņu pēcnāves dzīvi. Piemiņa un ar to saistītās atceršanās prakses patiesībā ne tikai atgādina par mirušajiem un viņu darbiem “šajā saulē”, bet arī atklāj, kāda bija attiecīgā laikmeta sabiedrības attieksme pret savu pagātnei – kā sabiedrība uztvēra, veidoja un vērtēja savu vēsturisko pieredzi. Neziņot neko daudz par piemiņu un tās praksēm, riskējam nepamanīt būtiskus pagātnes ainavas elementus, bez kuriem mūsu priekšstati paliks nepilnīgi un vienpusīgi. Baltijas vācu cilmes rakstnieks Verners Bergengrīns (*Werner Bergengruen*) stāstā “Miruso pilsēta”² to izteica metaforā par pasauli kā pilsētu, kuras mirušo iedzīvotāju skaits daudzkārt pārsniedz dzīvo pilsētnieku skaitu, taču bez izpratnes par šīs ēnu valstības iemītņiem zūd iespēja saprast tagadnes dzīvās, klātesošās realitātes norises.

Atsauce uz minēto prozas tekstu atgādina, ka Livonijas vēsture mūsdienā Latvijas sabiedrībā joprojām šķiet līdzīga divainam stāstam par kādu maz zināmu zemi un tās gluži vai teiksmaino pagātnei,³ lai gan runa ir par procesiem, kas veidoja Latvijas piederību Rietumu kultūras telpai, nosakot attīstības trajektoriju līdz pat mūsdienām. Vēsturnieki, arī šeit aplūkojamās grāmatas autors Gustavs Strenga, ir daudz darijuši, lai kļiedētu aplamos vai

¹ Strenga, G. (2023) *Remembering the Dead. Collective Memory and Commemoration in Late Mediaeval Livonia*. Turnhout: Brepols Publishers.

² Bergengrīns, V. (2000) *Nāve Rēvelē. Divaini stāsti par kādu senu pilsētu*. Aizpute: Harro von Hirschheydt, 11–15.

³ Sk.: Levāns, A.; Zanders, M. (2021) *Aizmirstā Livonija: savējā vai svešā, tumšā vai romantiskā?* Rīga: Aminori.

dažkārt gluži vienkārši paviršos priekšstatus par “svešo” vai vienkārši aizmirsto Livoniju, izvērtējot gan viduslaiku vēstures pētniecības gaitas Latvijā,⁴ gan attieksmi pret Livoniju plašā starptautiskajā kontekstā.⁵ Un tomēr latviešu valodā pieejamo zinātnisko pētījumu klāsts par Livonijas vēsturi ir nepietiekams, pat salīdzinot ar to darbu skaitu, kas veltīti laikmetam starp 16. un 20. gadsimtu, un parasti lasītāju uzmanību piesaista mazāk nekā relatīvi nesena pagātne, par kuru vēl saglabājušās iepriekšējo paaudžu radītās atmiņas. Tādēļ būtu apsverama (un arī apsveicama!) iespēja G. Strengas monogrāfiju tulkot un izdot latviski. Turklāt tam jau ir labi priekšnoteikumi: līdzās citām tēmām medievistikā G. Strengas profesionālo interesi par piemiņas praksēm viduslaiku Livonijā apliecina vairāki latviešu valodā publicēti pētījumi.⁶ Līdz ar to “Miruso piemiņa” apkopo grāmatas autora veikto pētījumu pieredzi, iezīmējot atsevišķu virzienu Latvijas vēstures historiogrāfijā.

Monogrāfijas struktūru veido apjomīgs (17.–42. lpp.) ievads, veltīts kolektīvās atmiņas izpētes teorijas un metodoloģijas jautājumiem, kā arī grāmatā izmantoto vēstures avotu raksturojumam, un septiņas tematiskās nodaļas ar noslēguma secinājumiem. Katra nodaļa sastāv no vairākām apakšnodaļām, kas atklāj kādu no tajā aplūkotās tēmas šķautnēm. Tādējādi lasītājs sastop patiesi panorāmisku mirušo piemiņas prakšu raksturojumu dažādos viduslaiku Livonijas sabiedrības slāņos: no Romas Katoļu

baznīcas institūcijām (1. un 3. nodaļa) un tai nomināli pakļautajam Vācu ordeņa Livonijas atzaram (2. un 4. nodaļa) līdz pilsētu, galvenokārt Rīgas un Rēveles/Tallinas, politiskās un ekonomiskās elites pārstāvjiem (5. nodaļa) un citiem sociāli aktīviem pilsētniekiem (6. nodaļa), kuru dzīves un darba liecības saglabājušās rakstītajos vēstures avotos un ļauj iegūt priekšstatu par viņu pasaules uztveri. Grāmatas noslēgumā (7. nodaļa) autors aplūkojis lūzumu viduslaiku cilvēka mentalitātē, kas izpaudās reformācijas kustībā, pārveidojot arī līdz šim praktizēto kolektīvās atmiņas darbu. Šāda pieeja ļauj grāmatas lasītājam viegli orientēties plašajā empīriskajā materiālā, kas, pateicoties autora prasmei, nepārvēršas ne faktu labirintā, nedz arī tematisko rakstu krājumā, bet veido vienotu, grodi savērptu vēstures naratīvu, vēstījumu par kolektīvās atmiņas konstruēšanu un tās lomu Livonijas ikdienā. Turklāt svarīgi atzīmēt, ka G. Strengas pētījumu nav skāris no 19. gadsimta historiogrāfijas mantotais etnocentrisms, kad Livonijas vēsturi ierasti aplūkoja galvenokārt “vācu” un “nevācu” dalījuma kontekstā, atvasinot no tā sociālās pretrunas, kas pastāvēja starp dažādiem iedzīvotāju slāņiem.

Rūpīgā pieeja specifiskajam viduslaiku vēstures avotu materiālam ļauj autoram līdzsvaroti attēlot Livonijas sabiedrības konfliktus un atšķirības starp tās kārtām, arī privilēģētajām un marginalizētajām sociālajām grupām, jo nepieciešamība sadzīvot ar nāves klātbūtni, izmantojot dažādas atcerēšanās un piemiņas prakses, arī tolaik bija nepieciešama visiem. Attieksme pret mirušajiem ir svarīga, jo tā uztur spēkā dzīvo pasaules leģitimitāti. Pieminēšanas prakses ikvienā sabiedrībā veido savdabīgu simbolisko attiecību tīklu, kas ne tikai saista tagadni ar pagātņi, bet arī notur līdzsvarā komunikāciju starp abām laika dimensijām. Pieminēšana ir veids, kā saglabāt priekšstatu par paaudžu pēctecību, īstenojot rituālus, kas uztur saikni ar priekštečiem un viņu darbiem, atgādina par to nozīmi šodien un pārtulko šo stāstu aizvien no jauna. Līdz ar to katrā tradīcijā līdzās pēctecībai un nemanīgumam pastāv un tiek atjaunots pagātnes notikumu nozīmes tulkojums, tās aktualizācija. Tieši tāpēc mirušo pieminēšanas prakses ir

⁴ Misāns, I. (2012) *Klio Latvijā: Raksti par historiogrāfijas problēmām*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 15–26; 47–82; 136–151.

⁵ Levāns, A.; Misāns, I.; Strenga, G. (sast.) (2019) *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

⁶ Strenga, G. (2009) *Piemiņa un atmiņa: divas parādības vēlo viduslaiku Livonijas reliģiskajā un laicīgajā dzīvē*. *Latvijas Universitātes Raksti*, 725. sējums: *Vēsture. Zeme, vara un reliģija, viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 50–70; Strenga, G. (2016) *Atceroties kritušos brāļus. Livonijā kritušo brāļu piemiņa - Vācu ordeņa kolektīvā atmiņa vēlajos viduslaikos*. Kaprāns, M.; Strenga, G.; Bekmans-Dirkess, N. (atb. red.) *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: Zelta grauds, 53–82.

viena no retajām iespējām piekļūt viduslaiku sabiedrībai. G. Strengas grāmata to pilnībā apstiprina: šeit redzam Livonijas sabiedrību pašas austajā kolektīvās atmiņas tīklā, kas saglabāja pamatstruktūru līdz pat reformācijas izraisītajām pārmaiņām. Kā vienmēr, kad runa ir par pirmsindustriālā laikmeta sabiedrību izpēti, paliek jautājums, ko iesākt ar zemniekiem – skaitliski lielāko sabiedrības daļu, kas tikpat kā nav atstājusi tiešas liecības par sevi rakstītajos vēstures avotos vai atzīmēta tajos, raugoties no citu sociālo kārtu pārstāvju viedokļa. Latvijas historiogrāfijai tas ir bijis sāpīgs jautājums, taču ne tikai Latvijā vien.⁷ G. Strenga jautājumam par Livonijas t. s. nevācu iedzīvotāju dalību kolektīvās atmiņas sistēmā veltījis monogrāfijas 6. nodaļu (199.–237. lpp.), un likumsakarīgi, ka avotu materiāls arī šeit izvirza priekšplānā pilsētu iedzīvotāju dzīves liecības.

Lasot “Miruso piemiņu”, zūd skeptiskā attieksme pret mūsdienu humanitāro un sociālo zinātņu sērgu – tēmas formulējuma un tās izklāsta fragmentarismu, kas bieži vien sastopams mūsdienu autoru pētījumos par dažādu laikmetu un reģionu pagātni. G. Strenga pierāda, ka joprojām iespējams uzrakstīt koherentu, iekšēji vienotu vēstures pētījumu, kas nesadalās atsevišķos tematiskajos “arhipelāgos”, bet atklāj lasītājam cēloņsakarības starp sociālajiem un mentālajiem faktoriem, kas veido laikmeta sabiedrībai raksturīgās iezīmes. Katras nodaļas beigās ietvertie secinājumi padara nodaļu par atsevišķu tematisko pētījumu, kas iekļaujas kopējā monogrāfijas audumā. Tas savukārt ir iespējams, pateicoties autora konsekventi īstenotajai metodoloģiskajai pieejai, apstiprinot jau 20. gadsimta 40. gados Marka Bloka izteikto domu, ka vēsture kā pagātnes reprezentācija ir atkarīga ne tikai no pieejamo informācijas avotu daudzuma, bet vienlīdz būtiski arī no tā, kādus jautājumus vēsturnieks prot uzdot

avotiem.⁸ Citiem vārdiem sakot, pilnskanīgs pētījums rodas tur un tad, kad vēstījums par notikumu secību jeb “hronoloģiskā tabula”, kas ir vēstures naratīva pamatā, iegūst tādu saturu, kas piešķir jēgu minētajai tabulai, pārtulkojot pagātnes notikumu nozīmi mums saprotamā valodā. Tieši tādēļ kvalitatīva pētījuma pazīme vēstures zinātnē ir spēja savienot avotos un historiogrāfijā izkaisīto informāciju vēstījumā, kas rada pārlicinošu un verificējamu pagātnes ainu. Vēlamais rezultāts lielā mērā atkarīgs jau no pētījuma struktūras, kas parāda mirušo piemiņas uzturēšanas nozīmi Livonijas sabiedrībā, ko var salīdzināt ar 14. un 15. gadsimtā Eiropas kultūrā izplatīto nāves dejas motīvu – tas uzskatāmi attēloja kārtu sabiedrības sociālās barjeras un to noteiktās atšķirības starp dažādiem iedzīvotāju slāņiem, vienlaikus apliecinot to vienlīdzību nāves priekšā. Šo paradoksu ir vērts paturēt prātā, domājot par sociālās uzvedības korporatīvo modeļu lomu arī mūsdienās.

Grāmatas noslēguma secinājumus var ieteikt ikvienam, kurš vēlas iegūt precīzu, koncentrētu Livonijas sociālās vēstures kopavilkumu, kas veidots ap kolektīvās atmiņas jēdzienu – tādējādi G. Strenga pierāda metodes izšķirošo nozīmi vēsturnieka profesijā, jo tieši no pētījuma metodes izvēles un prasmīga lietojuma ir atkarīgs darba rezultāts un arī tas, vai vēsturnieka darbs būs interesants un vajadzīgs sabiedrībai. Latviešiem nav daudz tādu vēsturnieku, kuru monogrāfijas ir ieguvušas starptautisku ievēribu. Var minēt 19. un 20. gadsimta vēstures pētniekus Andrievu Ezergaili (1930–2022) un nesen mūžībā aizgājušo Andreju Plakanu (1940–2024), arī jauno vēsturnieci Unu Bergmani. Zinot to, ka vēstures zinātne Latvijā joprojām ir iestrēgusi demogrāfiskajā, finansiālajā un sociāli psiholoģiskajā krīzē, Gustava Strengas panākumi starptautiskajā līmenī iepriecinās kolēģus, savukārt latviešu lasītāji gaida monogrāfijas tulkojuma publicēšanu tuvākajā nākotnē.

⁷ Sk.: Oberlenders, E. (2021) *Pētījumi Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturē. Rakstu krājums*. Ventpils: Ventpils muzejs, 107–110.

⁸ Bloks, M. (2010) *Vēstures apoloģija jeb vēsturnieka amats*. Rīga: Zvaigzne ABC, 108–117.

ATMIŅU CEĻOJUMS LAIKĀ UN TELPĀ

Maruta Pranka, *Dr. sc. soc.*,

LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece

Zinātnieces, antropoloģes Viedas Skultānes monogrāfiju “Kad toreiz ir tagad un šeit ir tur” ar apakšvirsrakstu “Vienas ģimenes stāsts” Jāņa Rozes apgāds izdevis 2024. gada vasarā.

Viedas Skultānes profesionālā akadēmiskā darbība pārsvarā saistīta ar Lielbritānijas un Īrijas Apvienoto Karalisti. Viņa ir Bristoles universitātes Socioloģijas, politikas un starptautisko studiju skolas emeritētā profesore. Tomēr, sākot no 1991. gada, V. Skultāne ir piederīga arī Latvijas akadēmiskajai videi un ir Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece. V. Skultāne ir piecu zinātnisko monogrāfiju un daudzu desmitu zinātnisko rakstu autore; tie izdoti starptautiski citējamos izdevumos. Viņa ir bijusi rakstu krājumu (gan latviešu, gan angļu valodā) nodaļu autore, zinātniskā redaktore un sastādītāja. 2013. gadā viņai piešķirts Rīgas Stradiņa universitātes goda doktores (*Doctor Honoris Causa*) tituls.

Latvijas humanitārajās zinātnēs Vieda Skultāne ir ienākusi ar nozīmīgu pienesumu. 1991. gadā V. Skultāne piedalījās Pasaules latviešu zinātnieku kongresā, pēc tam viņa Rīgā uzstājās konferencēs un semināros un dāsnī dalījās ar zināšanām un pieredzi biogrāfiskos pētījumos un sociālajā antropoloģijā, kas tolaik Latvijā vēl bija mazpazīstama. Ar V. Skultānes zinātnisko atbalstu Latvijas augstskolās tika veidotas sociālās antropoloģijas programmas.

V. Skultānes ceļš uz antropoloģiju sākotnēji veda caur filozofijas, vēlāk antropoloģijas studijām Londonas Universitātes koledžā, iepazīstot tādus zinātniekus kā Mērija Duglasa (*Mary Douglas*) un Joans Luiss (*Joan Lewis*), kuriem pateicoties viņa ieinteresējās par antropoloģiju.

Iepazīšanās ar britu ārstu un antropologu Džozefu Loudonu (*Joseph Buist Loudon*) deva iespēju zinātniskās asistentes statusā iesaistīties medicīnas antropoloģijas pētījumā Svonzi Universitātes koledžā. Pirmais patstāvīgais

lauka pētījums ir pamatā pirmajai zinātniskajai publikācijai “Intimitāte un rituāls”¹. Turpmāko pētījumu pieredzes rezultāti analizēti nākamajās publikācijās medicīnas antropoloģijas izdevumos. Tas vēlāk deva iespēju strādāt Bristoles Universitātes Garīgās veselības nodaļā un pēcāk turpināt darbu Sociālo zinātņu fakultātē.

V. Skultānes iesaistīšanās dzīvesstāstu pētniecībā Latvijā ir īpaši nozīmīga gan Nacionālās mutvārdu vēstures krājumam un dzīvesstāstu pētniekiem, gan arī pašai antropoloģei, sniedzot viņai iespējas iepazīties ar jau savāktu dzīvesstāstu kolekciju, kā arī iekļauties dzīvesstāstu pētnieku grupā un piedalīties un vadīt zinātniski pētnieciskos projektus.²

Vieda Skultāne monogrāfiju sāk ar filozofa Alasdera Makintaira (*Alasdair MacIntyre*) domu: “Lai par kādu cilvēku zinātu, kas viņš ir, ir jāzina, no kurienes viņš nāk.”³ (9. lpp.) Autore atzīst, ka viņas pieeju dzīvesstāstu analīzei ietekmējuši daudzu filozofu darbi, īpaši Pola Rikēra “Atmiņa, vēsture un aizmiršana”⁴. Atsauces uz filozofiem ievadā sākotnēji mudina domāt, ka grāmata būs ar zinātnisku ievirzi.

¹ Skultans, V. (1974) *Intimacy and ritual. A study of spiritualism, mediums and groups*. London: Routledge & K. Paul.

² Valsts pētījumu programma “Letonica: Latvijas vēsture, valoda, kultūra, vērtības” LU Filozofijas un socioloģijas institūtā, projekts Nr. 6. “Vērtību aspekti Letonikā”; Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekts “Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva”; Latvijas Zinātnes padomes finansējums “Etniskā un naratīvā dažādība Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos”.

³ MacIntyre, A. (2007) *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame, IL: University of Notre Dame Press.

⁴ Ricoeur, P. (2004) *Memory, History, Forgetting*. The University of Chicago Press.

Bet lasītājam, kam šie filozofi ir nezināmi, nav jānobīstas. Grāmata ir interesanta gan humanitāro zinātņu pārstāvjiem un sociālo procesu pētniekiem, gan citiem, kurus interesē cilvēku dzīvesgājums un individuālā pieredze.

Tas ir stāsts, kā un pateicoties kam no atstumta un apsmieta bēgļu bērna izveidojās starptautiski atzīta zinātniece antropoloģijas nozarē.

V. Skultāne radio intervijā stāsta, ka monogrāfijas nosaukums patapināts no kāda iru autora ar domu, ka mēs vairāk varam paredzēt nākotni, bet pagātņi varam visu laiku mainīt.

Gan ievadā, gan monogrāfijas nobeigumā V. Skultāne saka paldies tuviniekiem par pagātnē veiktajiem pierakstiem. Pateicības vārdi veltīti Jānim Blesem par 300 lappušu apjomīgiem memuāriem, kuros aprakstīta autore mātes dzimta. Atmiņu liecinājumi ir karā kritušā tēva jaunības dzejoļi, papa (audžutēva Viļa Skultāna) pieraksti, vecmāmiņas Edas burtņicas ar dzejas, reliģisko rakstu izvilkiem un atzīmētiem ikdienas tēriņiem. Tādējādi tas ir ne tikai Viedas Skultānes dzīvesstāsts, pārsvārā tas ir vēstījums par autorei tuviem cilvēkiem vēstures politisko, sociālo pārmaiņu un lūzumu laikā, tas lielā mērā ir stāsts par priekšteču dzīvesgājumu. Vienlaikus darbs nezaudē antropoloģiska pētījuma kvalitāti par radniecības saitēm, kas ir viena no šīs zinātnes nozares nozīmīgākajām izpētes tēmām, pievēršot uzmanību attiecībām starp indivīdiem un paaudzēm, apskatot tradīcijas, dzimtas locekļu nodarbošanos un ekonomisko situāciju, attiecības starp dzimumiem, socializāciju savā starpā un ārpus ģimenes vides.

V. Skultāne monogrāfiju iedalījusi deviņās nodaļās, katrā no tām stāstot par kādu viņas dzīvē nozīmīgu tēmu vai dzīves posmu noteiktā vietā. Stāsts par ģimeni aptver laiku no 1864. gada līdz 20. gadsimta 90. gadu vidum. Par autorei detalizētu iedziļināšanos dzimtas vēsturē liecina noslēguma nodaļa "Stāsta galvenie varoņi". Monogrāfijā izmantotas fotogrāfijas no Viedas Skultānes, Kaspara Zeļļa un Laimas Žurginas personiskajiem arhīviem. Pēcvārdu "ļoti personiskam antropoloģiskam pētījumam" sarakstījusi Agita Lūse, sniedzot plašāku ieskatu autorei zinātniskajā devumā un uzsverot V. Skultānes nozīmi sociālās

antropoloģijas kā pētniecības nozares attīstībā Latvijā.

Pirmās atmiņas saistītas ar agro bērnību Vācijā. Autore "zināšanas par senākiem notikumiem nāk no mammas un vecmāmiņas stāstītā" (15. lpp.), kuras atmiņās dalījušās par lielu risku pakļauto bēgļu gaitu sākumu. Pirmās bērnības atmiņas ir gaišas, vēlreiz appliecinot zinātniskajos pētījumos konstatēto, ka bēgļu gaitas bērna skatījumā salīdzinājumā ar pieaugušo atmiņām ir priecīgākas, gaišākas, daudz kas tiek uztverts kā piedzīvojums, nevis pārdzīvojums.⁵ Sākotnēji dzīvi Anglijā ne tikai autore un viņas māte, bet Latvijas bēgļu sievietes kopumā piedzīvojušas kā pazemojošu un smagu. V. Skultāne atsaucas uz franču antropologa Žaka Vernāna (*Jacques Vernant*) rakstīto, ka "psiholoģiskā ziņā Anglija noteikti ir valsts, kurā būt bēglim ir visgrūtāk" (38. lpp.). Autore antropoloģiskā skatījumā apraksta situācijas ar bēgļu bērna pazemojošo pieredzi, skolasbiedru pāridarījumiem un izsmieklus un atzīst, ka tas ir nozīmīgi ietekmējis viņas personības veidošanos, raisot arī bailes no telpas ar svešiem cilvēkiem. Pieredzes atspoguļojums vedina domāt, ka bērnībā piedzīvotais un marginalizācijas izjūta kā etniski atšķirīgam bēgļu bērnam veicinājusi pievēršanos cilvēka uzvedības un motivācijas izpētei dažādu kultūru kontekstā.

Vēstījumā par ģimeni ir uzsvērtā izglītība kā caur paaudzēm mantota un lielākajai latviešu bēgļu daļai raksturīga vērtība. Tiekšanās pēc tās, izglītošanās ir ne tikai morāla vērtība

⁵ Krūmiņa, M. (2023) *Atmiņas par otrā pasaules kara bēgļu gaitām trimdas latviešu dzīvesstāstos. Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte; Sebre, S. (1992) *Autobiographical childhood narratives: processes of remembering and reconstructing*, PhD. New York: The City University of New York; Židek, N. (2021) "Nobody asked me how I felt". *Childhood Memories of Exile among the Croatian post-WW2 Diaspora in Argentina*. *Contemporary Southeastern Europe*, 8 (1), 1–18; Paksuniemi, M. (2015) Finnish refugee children's experiences of Swedish refugee camps during the Second World War. *Migration Letters*, 12, 28–37. <https://doi.org/10.59670/ml.v12i1.254>.

un kultūras kapitāls, tā svešumā dzīvojošajiem ir arī izraušanās no nabadzības un atstumtības.

Savu ceļu uz antropoloģiju autore apraksta, nosakot šī ceļa laika robežas no 1955. līdz 1971. gadam, salīdzinoši īsā nodaļā atspoguļojot ceļu uz zinātņi, sākot no mācībām vecāku izvēlētajā elitārajā skolā; vecāki atbilstoši ģimenes vērtībām mērķtiecīgi virzījuši Viedu uz augstākās izglītības iegūšanu. Man kā ieinteresētai lasītājai būtu gribējies vairāk uzzināt par antropoloģes bagāto pētniecisko pieredzi arī Indijā un Nepālā, bet tas diemžēl ir palicis ārpus grāmatas vākiem. Pazīstot autori, domāju, ka salīdzinoši īsais zinātniskās pieredzes atspoguļojums saistīts ar viņai raksturīgo lielo cieņu pret citu cilvēku paveikto, nekad neizceļot sevi priekšplānā vai augstāk par citiem.

No ceturtās līdz septītajai nodaļai autore pievēršas tālākai pagātnei, stāstot par vecākiem, vecvecākiem un senākiem tuviniekiem. Stāstījuma ģeogrāfiskais aptvērums ir plašs – Krievija no Pēterburgas un Maskavas līdz Tomskai Sibīrijā, kur bēgļu gaitās devušies ģimenes locekļi.

Latvijā stāsti saistās ar mātes dzimto pusi – Sēlpili – un Limbažu novadu, kur dzimis autores tēvs, savukārt audzētāvs Vilis Skultāns un viņa senči ir no Alūksnes puses. Gandrīz vizuāli autore sev un lasītājiem uzbūvē starpkaru Rīgas ainavu ar tajā mitušo dzimtu – Valdemāra un Marijas iela, Āgenskalns ar apkārtni. Izziņas avoti ir piederīgo stāsti un mantotais fotoarhīvs.

Autore atsaucas uz vecmāmiņas Edas stāstiem par senčiem, no kuriem daži vēl dzīvojuši dzimtbūšanas apstākļos. Vecmāmiņas atmiņas atstāstījumā mijas ar autores atsaucēm uz vēsturnieku pētījumiem⁶, raksturojot attiecīgo laikmetu. V. Skultāne izjūt dziļu emocionālo saikni ar Edu: “Lasot viņas pasvītrotās rindas [grāmatā], es katrā ziņā sajutu tik dziļu saikni ar vecmāmiņu, kādu pat nebiju uzskatījusi par iespējamu.” (100. lpp.) Antropologs bez empātijas savos izziņas ceļos iztikt nevar, īpaši, ja tas saistīts ar pētījumu par tuviem cilvēkiem.

Caur dzimtas stāstu, raksturojot arī notikumu vēsturisko kontekstu, autore sniedz laikmeta ainu, cilvēku rīcības un motivācijas, tradīciju raksturojumu, analizē sociālās lomas un komunikāciju ģimenē un ārpus tās, uzsvērot, ka ģimenei visās paaudzēs svarīgs ir bijis cienījams ekonomiskais un sociālais stāvoklis, sociālā augšupeja, sociālie kontakti. Autore nenorobežo sevi kā dzimtas stāsta stāstītāju Viedu no antropoloģes Skultānes. Stāstījums ir emocionāls, vēsturiskā konteksta raksturojumam, personiskiem iespaidiem savijoties ar antropoloģiskiem spriedumiem un secinājumiem. Par senajiem notikumiem reizēm izskan pieņēmumi, kā tie varētu būt risinājušies. Zināmais ļauj domāt par no atmiņas zudušo un neizstāstīto. Ja pietrūkst informācijas, autore ļauj vaļu pagātnes notikumu interpretācijai. Tas padara stāstījumu personiskāku.

Astotā nodaļa monogrāfijā ir īsākā un traģiskākā, vēstot par padomju okupācijas sākumu, kad nogalināti vairāki ģimenes locekļi. Dzimtas sabrukums, šķiršanās no dzimtenes ietvertas tikai sešarpus lappusēs pretstatā iepriekšējās apjomīgākās nodaļās vēstītajam par idillisko laiku brīvajā Latvijā. Traģiskie notikumi aprakstīti, it kā vērojot no malas, vienkāršos teikumos, izvairoties no emocionalitātes. Tas kontrastē ar notikumu traģisku naratīvā par padomju varas īstenoto vectēva nošaušanu (172. lpp.). Piedzīvotās vardarbības pieredze motivē ģimeni bēgt no Latvijas, autores mātei uzņemoties bēgšanas iniciatīvu un vēstulē iedrošinot vecmāti doties bēgļu gaitās, kuras Edai ir jau otrās. Autore raksturo jaunās dzīves sākumu: “Šī vēstule iezīmē sākumu kādai no daudzajām ģimeņu odisejām plašajā pasaulē ar tik daudziem nezināmajiem, ka iznākumu neviens nevar paredzēt.” (176. lpp.)

1990. gadā Vieda Skultāne pirmo reizi apmeklēja Latviju un tikšanos ar dzimteni raksturo kā mistisku sajūtu, laimīgu tikšanos ar dabu, pagātnes tēliem, tuviniekiem. Savas izjūtas autore salīdzina ar seno andu uzskatiem, kas “pagātni, tagadni un nākotni neuzskatīja par secīgu laika kustību, bet gan uztvēra kā atsevišķus laikus, kas virzās cits citam paralēli. Tas atbilst manai pieredze – es vienlaikus pētu pagātni, baudu tagadni un iztēlojos nākotni saviem bērniem.” (182. lpp.)

⁶ Plakans, A. (1995) *The Latvian: A Short History*. Stanford: Hoover Institution Press; Gatrel, P. A. (2005) *Whole Empire Walking: Refugees in Russia during World War I*. Bloomington: Indiana University Press.

Autores emocionālā pieredze, uzklausot dzīvesstāstus Latvijā, mijas ar interviju struktūras un satura antropoloģisku raksturojumu. "Tas, ko atceros no šīm tikšanās reizēm, ir brīvi plūstošās emocijas un vārdu poētiskais spēks. Dzīvesstāstiem bija vienkārša dramatiskā struktūra, tie sākās ar pārļaicīgu, rāmu bērnību, kam sekoja vardarbīgi satricinājumi, pēc kuriem iestājās jauns, atšķirīgs līdzsvars." (194. lpp.) Šādi risinās arī Viedas Skultānes stāsts par savu ģimeni, personiski pieredzētajam daudzbalstīti savijoties ar tuvinieku stāstījumu un atsaucēm uz vēsturnieku pētījumiem, lai skaidrotu kontekstu.

Taču Viedas Skultānes monogrāfija nav tikai aizraujošs stāsts par kādu latviešu dzimtu, tās salauztajiem likteņiem vēstures griežos, tā ir nozīmīga pēdējā laikā izdotajā literatūras klāstā kā antropoloģisks pētījums par individuālām

dzīves trajektorijām, par nopelnīto un atņemto ekonomisko kapitālu, zaudēto simbolisko un sociālo kapitālu, smagajās bēgļu gaitās saglabāto un papildināto kultūras kapitālu, mantotajām vērtībām un tradīcijām. Tas ir atmiņu ceļojums starp paaudzēm, saruna par un ar pagātņi.

Dzīvesstāstā nozīmīgs ir ne tikai izstāstītais, bet arī noklusētais, kaut kādu iemeslu dēļ nepateiktais, lai gan sarunā uztvert klusumu vai nepateikto ir vieglāk nekā saskatīt to rakstītā tekstā. Biogrāfiskos stāstījumos vienmēr pastāv atlasēšanas procesi, kas nozīmē dažu lietu izcelšanu, bet citu izlaišanu. Šeit atkal atsaucos uz V. Skultānes personības iezīmēm - nekad neizcēl sevi, bet ar dziļu cieņu un empātiju novērtēt citu cilvēku darīto. To, ko nevaram izlasīt V. Skultānes monogrāfijā, varam lasīt citos viņas darbos. Un tie, kam laimējies viņu pazīt, var uzklausīt grāmatā neizstāstīto.

IZGAISMOJOT ILGTSPĒJAS MIRĀŽAS. NAFTAS ANTROPOLOGIJA ARĀBIJAS TUKSNESĪ

Agita Lūse, Ph. D.

Rīgas Stradiņa universitāte

2023. un 2024. gada mijā ceļu pie lasītājiem sāka Agneses Cimdiņas monogrāfija “Ilgtspējas meklējumi Arābijas tuksnesī: tirgus un naftas antropoloģija”¹. Šī izdevuma parādīšanās vispirms ir ļoti nozīmīgs notikums Latvijas sociālo antropologu kopienai, jo nebūt ne tik bieži latviešu valodā nāk klajā grāmatas šajā nozarē, vēl retāk – latviešu autoru radītas (tādas līdz šim bija uz vienas rokas pirkstiem skaitāmas). Tajā pašā laikā šis darbs noteikti var ieinteresēt daudz plašāku lasītāju loku, jo, lai arī fokusējas uz specifisku ģeogrāfisku rajonu, tas risina sarunu par enerģētikas un ilgtspējas jautājumiem, kas vairāk vai mazāk tieši skar – un arvien vairāk arī satrauc – mūs visus.

Monogrāfija pamatā balstīta uz lauka darbu, ko A. Cimdiņa no 2016. līdz 2020. gadam veica Arābijas pussalā, galvenokārt Apvienotajos Arābu Emirātos (AAE). Daļu no pētījuma īstenot ļāvis Eiropas Reģionālā attīstības fonda atbalsts un Latvijas Universitātes Biznesa, vadības un ekonomikas fakultātes paspārnē īstenots pēcdoktorantūras projekts “Viedā enerģētika starpkultūru kontekstā: Ziemeļvalstu un Tuvo Austrumu biznesa sadarbība ilgtspējas vārdā” (2018–2020).

A. Cimdiņa jau iepriekš bija pētījusi norvēģu uzņēmējdarbību, kā arī ilgtspējīgu saimniecisko šānu Latvijas reģionos. Tuvajiem Austrumiem pievērsties, kā pati atzīst, viņu rosinājusi gan atskārsme, ka ļoti maz zināms par Ziemeļvalstu uzņēmēju sekmēm šajā reģionā, gan pieaugoša interese par ilgtspējas apsvērumiem, kādi iezīmējas, tam vai citam biznesam izvērstoties

starptautiskā mērogā. Pētījums vienā no vadošajām naftas ekonomikas valstīm solīja sniegt ieskatu par to, kā globāli procesi, tostarp klimata pārmaiņas, skar dzīvi lokālā un individuālā līmenī un ko reakcijas uz šiem procesiem signalizē par ilgtspēju – vai tās trūkumu.

A. Cimdiņas grāmata balstīta uz antropoloģisko izpēti. Autore pamato: šai pieejai raksturīgās etnogrāfijas metodes spēj izgaismot, kā to vai citu saimnieciskās darbības nozari – šajā gadījumā galvenokārt enerģētiku – ietekmē kultūrsociāli procesi, personisku vērtību un institucionālu normu mijiedarbība. Konkrētajā pētījumā šāds rakurs nozīmē, ka izziņa par ilgtspējas nosacījumiem norisinājusies vairākos plānos un kontekstos: par datu avotiem noderējuši gan citu autoru pētījumi un oficiāla statistika, gan pašas antropoloģes lauka darbs (tas aptver desmit laika posmus, kas pavadīti AAE), intervējot uzņēmumu un organizāciju pārstāvjus, veicot novērojumus un risinot sarunas dažādās Arābijas pussalas pilsētās un lauku apvidos – biznesa forumos, pētnieciskos centros un universitātēs, ielās un uz autoceļiem, pludmalēs un tuksneša saimniecībās. Grāmatā atspoguļota ne tikai starptautisko un vietējo darījumu vide, bet arī emirātiešu ikdiena – tas, kādas sekas uz naftas tirgu bāzētā ekonomika atstājusi uz viņu dzīvespasauli pilsētās un tuksnesī, kādas nākotnes vīzijas uzbūrusi un kādas dilemmas izvirzījusi.

Būtiska grāmatas daļa ir rūpīgs etnogrāfisks apraksts, kurā apkopoti gan pašas autore novērojumi, gan citu autoru ieskatš par Arābijas tuksneša iedzīvotājiem, taču teksta kodolu veido fundamentāli jautājumi par tālejošām mūsdienu pasaules kopsakarībām. Var noprast, ka autore galvenā iecere ir bijusi aicināt lasītāju

¹ Cimdiņa, A. (2023) *Ilgtspējas meklējumi Arābijas tuksnesī: tirgus un naftas antropoloģija*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.

apsvērt, kā tehnoloģiski risinājumi sinerģijā ar politiskām izvēlēm un to vai citu ekonomiskās attīstības virzienu var sekmēt vai arī apdraudēt vides ilgtspēju – gan naftas atradņu valstīs, gan citviet pasaulē. Šajā nolūkā autore ir papildinājusi pašas iegūtos datus ar informāciju no tādām zinību jomām kā enerģētika, viedās tehnoloģijas un biznesa vadība, kā arī ar ieskatiem no agronomijas, hidroloģijas un klimata zinātnes.

Grāmata noteikti varētu būt saistoša gan jau nosaukto jomu speciālistiem un studentiem, gan orientālistikas pārstāvjiem, gan arī citiem zinātkāriem lasītājiem. Teksts iepazīstinās viņus ar perspektīvu, kādu uz globālu un lokālu procesu mijiedarbību konkrētajā reģionā paver etnogrāfisku metožu izmantojums, kā arī pievērsīs uzmanību tam, ka emirātiešu sabiedrība nebūt nav tik viendabīga, kā vedina domāt stereotipi par “arābu kultūru” vai “musulmaņu sievietēm” (113.–118. lpp.). Savukārt antropologus un citu sociālo zinātņu pārstāvjus grāmata tuvinās izpratnei par viedo tehnoloģiju ienākšanu starptautiskajā biznesā, par mūsdienu enerģētikas izvirzītajām dilemmām, kā arī par jaunu izpētes virzienu – naftas antropoloģiju. Daļa sociālo un humanitāro zinātņu speciālistu un studentu gan, iespējams, varētu jautāt, kādēļ A. Cimdiņa, apsverot fosilos enerģijas avotus kā ilgtspēju apdraudošus, nav atsaukusies uz īpaši pēdējā desmitgadē plaši izvērtajām diskusijām par dzīves režīmiem antropocēnā. Iespējams, tā darīts ar nolūku – lai ar teorētiskiem pārspriedumiem grāmatas stilu nepadarītu pārlietu smagnēju.

Autore savu literāro stilu ir rūpīgi slīpējusi – pētījumā iegūtie dati izklāstīti tā, lai pārlicinātu tos, kas paraduši strādāt ar akadēmiskiem tekstiem, tomēr tajā pašā laikā noturētu arī pie zinātniskas literatūras nepieradušu lasītāju uzmanību. A. Cimdiņa piedāvā “antropoloģiju ar sižetu”, uzsverot, ka sižets jeb jēgpilns stāsts ir katra pētījuma gaitā satiktā cilvēka dzīvei un, lai to izgaismotu, nepietiek ar faktu izklāstu – jāattīsta prozas stils, kas iepazīstinātu gan ar stāsta varoņu, gan pašas autore pieredzi. Kā lasām grāmatas ievadā, antropoloģisks naratīvs “atklāj, ko nozīmē būt cilvēkam dažādos laikos, vietās un kontekstos – ne tikai attiecībā ar citiem cilvēkiem, bet arī attiecībā ar vidi, ūdeni, tuksnesi, naftu un ilgtspēju” (32. lpp.).

Grāmatas struktūra ar nolūku veidota tā, lai analītiskākas nodaļas (3., 5., 7.) mītos ar lielākoties empīrijā balstītām (1., 2., 4., 6.) un lai tās, cita citu papildinot, tomēr būtu lasāmas arī atsevišķi, neatkarīgi cita no citas. Tādējādi lasītājam tiek dota iespēja izvēlēties vispirms sev tematiski saistošākās. Šāds izkārtojums ir attaisnojies – prasmīgiem valodas izteiksmes līdzekļiem veidotais etnogrāfiskais apraksts ļauj viegli iejusties atainotajā vidē un izsekot autore piedzīvojumiem un iespaidiem. Iepazītā empīriskā materiāla bagātība savukārt ļauj lasītājam būt sagatavotākam, kad citā nodaļā autore sāk par uzziņāto diskutēt – analizēt novēroto, veikt salīdzinājumus un formulēt secinājumus.

Daži vārdi sakāmi par izdevuma zinātnisko aparātu. Pirmkārt, jāuzteic grāmatas beigās rodamā ārkārtīgi bagātā bibliogrāfija (310.–318. lpp) – tās izmantojums norāda uz autore pamatīgo erudīciju un plašo, izkopto redzesloku. Sarakstā atrodam gan klasiskus, jau plaši zināmus antropoloģijas un saistīto nozaru tekstus, gan arī gluži jaunus, 21. gadsimtā veiktus pētījumus.

Otrkārt, lasītājs tiek iepazīstināts ar daudzām AAE reālijām, kuru kontekstu autore paskaidro tekstā vai zemsvītras piezīmēs. Tajās dots arī citēto arābu izteicienu tulkojums. Daļa arābiem specifisku vārdu (abāja, azāns, dirhams, iftārs, kandura, majli, nikābs) tiek skaidroti piezīmēs grāmatas beigās (302. lpp), savukārt citi (kā Eids, *ghaf*, gotra, hidžābs, kafils, ramadāns, šeihs, *wasta*) skaidroti tikai pašā tekstā vai zemsvītras piezīmēs.

Treškārt, ļoti vērtīgs uzziņas materiāls ir arī divdesmit autore uzņemtās krāsu fotogrāfijas, kas kolāžā izvietotas uz grāmatas pirmā un pēdējā atvēruma. Attēlus papildina visai detalizēta anotācija 319.–320. lpp.

Par grāmatas satura izkārtojumu. Tas veidots tā, ka lasītājs var izsekot A. Cimdiņas lauka darba gaitai – no sākotnēji samērā formālām saskarsmes situācijām, autorei cenšoties gūt piekļuvi emirātiešu darījumu videi, intervējot valdības iestāžu, vietējo un starptautisko uzņēmumu un organizāciju pārstāvjus Abū Dabi debesskrāpjos, uz neformālākām sarunām ruralās (precīzāk, tuksneša) saimniecībās, kur tiek veikti viedu agronomijas tehnoloģiju izmēģinājumi vai audzēti kameļi un piekūni.

Grāmatas nodaļas var uztver kā vairākus koncentriskus apļus, caur kuriem autore pamazām ved lasītāju pretī pašiem būtiskākajiem Arābijas tuksneša izgaismotajiem jautājumiem. Atbildes uz tiem A. Cimdiņa atradusi lielākoties ārpus biznesa organizāciju sienām – lūkojot izsekot cilvēku ikdienas ritmiem, paradumiem, vīzijām, vērtībām, centieniem. Šādi arī lasītājam paveras skats gan uz autores sastapto uzņēmēju, inovatoru, lauksaimnieku, zivkopju, kamieļu kopēju, piekūnu audzētāju pieredzēm, gan tagadējo emirātiešu senču – tuksneša beduīnu – dzīvesstāstiem. Iepazīstot tos, pamazām arī atklājas, cik tālejoši emirātiešu dzīvi kopš pagājušā gadsimta 60. gadiem mainījusi nafta: piemēram, AAE iedzīvotāju skaits minētajā periodā simtkāršojies – lielākoties uz viesstrādnieku rēķina; valstī ir ļoti izteikta sociālā noslāņošanās, akūts saldūdens trūkums, pasaulē augstākais CO₂ izmešu daudzums uz vienu iedzīvotāju un tajā pašā laikā – visbagātākā pilsēta pasaulē Abū Dabi ar pasaulē augstāko torni un lielāko lielveikalu, kā arī grandiozi tuksneša zaļināšanas plāni.

Pirmās divas nodaļas galvenokārt iezīmē lauka darba uzsākšanas apstākļus. Caur pašas autores pieredzes prizmu iepazīstam noslēgto, saskarsmes normu ziņā stingri reglamentēto, hierarhijas caurausto un dzimuma ziņā segregēto Abū Dabi emirātiešu sabiedrību. Gūstam ieskatu AAE rakstītajos un nerakstītajos likumos, kas regulē saskarsmi publiskā telpā un darījumumu vidē. Trešā nodaļa iezīmē sarežģījumus, ar kādiem šajā valstī mēdz sastapties uzņēmēji no Ziemeļeiropas, vēloties dibināt kontaktus un veikt darījumus ar vietējiem, kā arī priekšnoteikumus (tādus kā līgums ar rūpīgi izraudzītu emirātiešu sponsoru), kas jāievēro, lai iegūtu uzticēšanos un piekļuvi lēmumu pieņēmējiem. Minētā nodaļa šajā ziņā ir lasāma arī teju kā rokasgrāmata uzņēmējiem, kuri apsver izredzes attīstīt biznesu AAE. Reizē tā ir analītiski vispiesātinātākā nodaļa visā grāmatā. Piemēram, antropologiem tajā paveras jauns rakurs uz nozarei fundamentālā reciprocitātes jēdziena izpratni.

Nākamajās divās nodaļās uzzinām par to, kā Arābijas tuksneša valstī cirkulē zināšanas par viedajām tehnoloģijām, top uz tām balstīti biznesa projekti, veidojas ilgspējas un

“zaļināšanas” diskurss un priekšstati par modernu nāciju. Ceturtajā nodaļā autore parāda, ka tādi dzīvībai fundamentāli resursi kā ūdens un augsne tuksnesī nav kas pašsaprotams – tie tur ir politisku un ekonomisku sistēmu un sarežģītu tehnisku procesu produkti, ar kuriem turklāt var vērienīgi manipulēt. Piektajā nodaļā lasām par to, kā AAE šeihi šos resursus dāsni sadala valsts pilsoņiem, pretī saņemot klusējošu piekrišanu viņu lēmumiem.

Sestā nodaļa ievēd lasītāju tuksneša plašumos, atainojot, kā bagāti pilsētnieki, turp devušies, lūko uzturēt sevī beduīnu pēcteču identitātes šķautni. Runa ir par viņu aizraušanos – kamieļu sacīkstēm žokejrobotu pavadībā un sacensībām medībās ar piekūniem. Tās tomēr ir vien brīvā laika nodarbes – kaut ļoti pieķērušies saviem kamieļiem, to kopšanu emirātieši uztic viesstrādniekiem, kas, pēc visa spriežot, smiltajos dzīvo daudz pieticīgākos apstākļos nekā savulaik beduīni. Tuksnesī satiktos cilvēkus grāmatas autorei veicies izvaicāt daudz nepiespiestākā gaisotnē nekā pilsētā, un tas ļāvis izdibināt, kā par straujajām naftas “ieeļļotajām” pārmaiņām spriež beduīnu dēli un mazdēli. A. Cimdiņa konstatē izteiktu duālismu viņu dzīves uztverē: lepnums par modernizācijas vērienu mijas ar raizēm par pārrāvumu paaudžu pieredzē.

Septītā nodaļa pievēršas naftas kultūr-sociālajiem aspektiem. Fokuss uz naftas lomu Arābijas pussalas iedzīvotāju dzīvē ļauj iepriekšējās nodaļās raksturotās viņu darbības jomas skatīt plašākā kopsakarā, kā arī veidot spriedumu par naftu kā kultūras spēku, kas darbina gan lokālus, gan globālus procesus. Šis spēks, argumentē A. Cimdiņa, piešķir naftai maģiskas īpašības, kas apzīlbina, solot šķietami neierobežotu izaugsmi, progresu un labklājību un neļaujot saskatīt, kā nafta patiesībā apdraud pašu dzīvību virs zemes.

Par grāmatas centrālo argumentu. To A. Cimdiņa attīsta galvenokārt piektajā un septītajā nodaļā, izsekojot tam, kā AAE tikusi konstruēta daba un tās resursi – gan ar materiāliem, gan arī politiskiem un sociokulturāliem paņēmieniem. Pateicoties ienākumiem no naftas, emirātieši varēja sākt izmantot Rietumu tehnoloģijas, bet tās savukārt ļāva “pieradināt” tuksnesi, atsāļojot jūras ūdeni, rūpnieciski

izstrādājot zaļas ainavas un attīstot laukkopību. Tehnoloģiskā modernizācija sakrita ar modernas nācijas veidošanu – attīstot urbānos centrus, nomitinot agrāk mobilos beduīnus, piedāvājot pilsoņiem izglītību, sociālo nodrošinājumu un izteikti patērniecisku dzīvesveidu, kas ietver arī “zaļas” vides baudīšanu. Gan zaļās attīstības plāni un ilgtspējas diskursi, gan sociālā modernizācija valstī noderējusi par stratēģiju elites politiskas autoritātes un starptautiska prestiža stiprināšanai. Taču, kā uzsver A. Cimdiņa, lai kā tiktu daudzīnātas ilgtspēju nodrošinošas tehnoloģijas, tuksneša straujā urbanizācija un teju neticami lielais iedzīvotāju skaita pieaugums ir krasā pretrunā ilgtspējas loģikai: dzīve lielākajā daļā Arābijas pussalas ir kritiski atkarīga no jūras ūdens atsāļošanas, kas savukārt ir izteikti energoietilpīgs process. Pateicoties naftas noietam, aiz environmentālisma deklaratīvās fasādes ekonomikas izaugsme nodrošina nesamērīgi augstu patērnieciskumu, tādēļ pat visinovatīvākie tehniskie pielāgojumi nevar atrisināt vides problēmas – vides noslodze arvien tikai aug.

A. Cimdiņa parāda, ka AAE ekonomikas “zaļums” ir vien iedomāts, diskursīvi uzturēts, patiesībā – mirāža. Tiro tehnoloģiju projekti galu galā vērsti uz to, lai kāpinātu attīstību. “Taču, koncentrējoties uz arvien sarežģītāku tehnoloģiju izstrādāšanu, netiek pievērsta uzmanība morālas, ētiskas un politiskas dabas jautājumiem par to, kā vispār dzīvot.” (232. lpp.) Šo novērojumu par procesiem Arābijas tuksneša valstī autore saista ar globālākiem kontekstiem: vides ilgtspējas problēmu risinājumi daudzviet

tiek meklēti pārvaldībā un tehnoloģiskā lietpratībā, kavējoties uzrunāt pasaules iedzīvotājus kā politisku procesu dalībniekus. Taču, kā A. Cimdiņa uzsver, ilgtspējas priekšnoteikums ir plašākas sabiedrības attieksmes maiņa, un šajā ziņā “naftas kultūras ārprāta izaicināšana un dekonstruēšana ir būtisks, ja ne galvenais, instruments tādas sabiedrības ētikas veidošanā, kas spēj sevi saredzēt un veidot ārpus jeb neatkarīgi no naftas” (289. lpp.). Autoresprāt, “pasaulei jau ir visas nepieciešamās zināšanas un tehnoloģijas, lai apturētu vides degradēšanu, un ka jautājums nav par tehnoloģiju un kompetences trūkumu, bet gan par morālām vērtībām, lēmumiem un savu attiecību ar vidi apzināšanos” (234. lpp.).

Lielākoties retorisks grāmatā paliek jautājums, kā tad veicināt iedzīvotāju morālu un politisku mobilizāciju vides apdraudējumu novēršanai – kā sekmēt tālredzību, izpratni un rīcību ilgtspējīgāka dzīvesveida virzienā. Toties “Ilgtspējas meklējumi Arābijas tuksnesī” lasītāja nostiprina apziņu, ka pārmaiņu veicināšanā visnotaļ izšķirošas ir daudzpusīgas un ar atbildības izjūtu veidotas zināšanas un drosmīga šādu zināšanu komunikācija. Šī grāmata satur tādas zināšanas un nes arī spēcīgu vēstījumu par pārmaiņu nepieciešamību.

Publikācija sagatavota Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā “Sociāli atbildīga zaļā pāreja: pārvaldības risinājumu uzlabošana, lai stiprinātu *Homo Climaticus* veselības aprūpes sektora” (Nr. lzp-2023/1-0341).

PAR GRĀMATU “CILVĒKTIESĪBU NOZĪME MĀKSLĪGĀ INTELEKTA LAIKMETĀ: PRIVĀTUMS, DATU AIZSARDZĪBA UN REGULĒJUMS MASVEIDA NOVĒROŠANAS NOVĒRŠANAI”

Marta Urbāne, *Dr. iur.*,

Rīgas Stradiņa universitātes asociētā profesore

Pagājušā gada nogalē LU Akadēmiskais apgāds izdeva Irēnas Barkānes grāmatu “Cilvēktiesību nozīme mākslīgā intelekta laikmetā: privātums, datu aizsardzība un regulējums masveida novērošanas novēršanai”. Būtiski uzsvērt, ka šo darbu Latvijas Zinātņu akadēmija atzina par vienu no ievērojamākajiem sasniegumiem Latvijas zinātnē 2023. gadā.

Irēna Barkāne ir LU Juridiskās fakultātes pētniece un lektore, kā arī UNESCO starptautiskās ekspertu grupas dalībniece. Savā grāmatā viņa piedāvā dziļu ieskatu mūsdienās tik nozīmīgajā diskusijā par cilvēktiesībām mākslīgā intelekta (MI) laikmetā. Autore aplūko plašu jautājumu loku, sākot ar MI novērošanas pasākumu ietekmi uz indivīdu pamattiesībām, beidzot ar ieteikumiem jauna MI regulējuma izstrādei, lai nodrošinātu, ka tehnoloģiju izmantošana ir droša, pārredzama un tas tiek darīts atbildīgi.

Grāmata piedāvā visaptverošu pārskatu par MI novērošanas tehnoloģijām, piemēram, sejas atpazīšanas sistēmām, kas arvien biežāk tiek izmantotas gan publiskajā, gan privātajā sektorā. Piemēram, autore analizē, kā sejas atpazīšanas tehnoloģijas tiek lietotas citās Eiropas valstīs, piemēram, Francijā un Zviedrijā, kur datu aizsardzības iestādes jau ir atzinušas šo tehnoloģiju izmantošanu par cilvēktiesību pārkāpumu, īpaši izglītības iestādēs, uzsverot, ka šīs tehnoloģijas rada nevajadzīgu iejaukšanos indivīdu privātajā dzīvē un veicina diskrimināciju. Minēta arī Sanfrancisko, kas bija pirmā ASV pilsēta, kura aizliedza sejas atpazīšanas tehnoloģijas izmantot

policijā, norādot uz to diskriminējošo raksturu un potenciālo cilvēktiesību pārkāpumu, īpaši, ja šīs tehnoloģijas tiek lietotas bez pienācīgas pārredzamības un uzraudzības.

Autore vērš uzmanību uz MI izmantošanu automatizētu lēmumu pieņemšanai. Vairākas starptautiskas korporācijas, piemēram, *Amazon* un *IBM*, ar MI algoritmiem automatizē lēmumu pieņemšanu personāla atlases un novērtēšanas procesos. Šīs sistēmas bieži tiek balstītas uz liela datu apjoma analīzi, tomēr autore norāda, ka tās var būt neobjektīvas un diskriminējošas, īpaši attiecībā uz sievietēm un minoritātēm. Piemēram, *Amazon* eksperimentālais MI balstītais personāla atlases rīks izrādījās tendēts dot priekšroku kandidātiem vīriešiem, jo tika apmācīts ar datiem, kuros dominēja informācija par vīriešiem. Šādas tehnoloģijas rada nopietnus riskus tiesību uz nediskrimināciju un vienlīdzīgām iespējām nodrošināšanā.

Autore norāda, ka mūsdienās MI tehnoloģijas, pamatojoties uz biometriskajiem datiem, spēj atpazīt arī emocijas un citas pazīmes, kas raksturo personu. Autore arī brīdina, ka MI sistēmu izmantošana fizisku personu emocionālā stāvokļa noteikšanai apdraud cilvēktiesības un var radīt nozīmīgu kaitējumu indivīdiem. Viens no interesantākajiem piemēriem ir ASV bankas, kas lieto sejas atpazīšanas tehnoloģijas, lai novērtētu, vai darbinieki pietiekami bieži smaida bankas apmeklētājiem, uzskatot, ka smaidis var veicināt klientu apmierinātību un lojalitāti. Tomēr autore arī brīdina, ka šādu

tehnoloģiju izmantošana var radīt būtiskus cilvēktiesību pārkāpumus, jo nav pietiekamu zinātnisku pierādījumu par to spēju precīzi atpazīt un novērtēt cilvēku emocijas.

Papildus I. Barkāne analizē MI tehnoloģiju izmantošanu tiesībaizsardzības iestādēs Eiropā, kur atsevišķas valstis, piemēram, Lielbritānija, aktīvi lieto sejas atpazīšanas tehnoloģijas sabiedriskās vietās, lai identificētu personas, kuras veikušas noziedzīgus nodarījumus, tomēr šī prakse bieži tiek apstrīdēta tiesā par tās neatbilstību cilvēktiesību principiem. Viens no piemēriem ir Lielbritānijas tiesas atzinums, ka Dienvidvelsas policijas izmantotā sejas atpazīšanas tehnoloģija ir nelikumīga, jo ar to tiek pārkāptas cilvēka tiesības uz privātumu un datu aizsardzību.

Grāmatā īpaša vērība pievērsta MI regulējuma attīstības mijiedarbības ar privātumu un personas datu aizsardzību analīzei, pamatojoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības Tiesas praksi. Šajā kontekstā autore izgaismo dažādas pretrunas starp MI tehnoloģiju straujo attīstību un cilvēktiesību principu ievērošanu. Piemēram, to, ka Eiropas Savienības Tiesa ir atzinusi par nelikumīgu masveida datu saglabāšanu, ja vien tā nav stingri nepieciešama sabiedriskās drošības nolūkos. Norādīts arī uz jauno Eiropas Mākslīgā intelekta aktu, kas paredz stingrāku regulējumu attiecībā uz MI izmantošanu, īpaši uzsverot cilvēktiesību ietekmes novērtējumu kā būtisku mehānismu risku novēršanai.

Grāmatas noslēguma nodaļās I. Barkāne piedāvā ieteikumus MI tiesiskā regulējuma un politikas attīstībai, uzsverot nepieciešamību pēc jauna regulējuma, kas respektētu cilvēktiesību principus. Autore uzsver, ka ir nepieciešams izveidot neatkarīgu uzraudzības mehānismu un efektīvus tiesiskās aizsardzības līdzekļus, lai novērstu cilvēktiesību pārkāpumus, kas saistīti ar MI tehnoloģijām. Viņa aicina definēt “sarkanās līnijas”, kuras MI tehnoloģijas nedrīkst pārkāpt, piemēram, tiesībaizsardzības nolūkos aizliedzot sejas atpazīšanas tehnoloģiju lietošanu publiskās vietās.

Lai gan I. Barkāne pētījumā galvenokārt koncentrējas uz Eiropas un starptautisko tiesisko regulējumu, grāmata dod arī kritisku vērtējumu par pašreizējo situāciju, mudinot lasītājus apsvērt, kā šie jautājumi attiecas uz viņiem pašu privātās dzīves kontekstā. Kopumā šī grāmata piedāvā vērtīgu resursu akadēmiķiem, politikas veidotājiem un digitālās politikas attīstītājiem. Tā būs interesanta ikvienam, kuru interesē, lai straujajā digitalizācijas laikmetā tiktu saglabāts privātums.

I. Barkānes darbs aicina lasītājus padomāt par to, kā MI tehnoloģijas, kas solās uzlabot drošību un efektivitāti, var vienlaikus apdraudēt pamattiesības un brīvības. Šī grāmata ir būtisks solis uz priekšu, lai izprastu cilvēktiesību nozīmi šajā strauji mainīgajā tehnoloģiju pasaulē, un ir pelnījusi, lai tai īpašu uzmanību pievērstu visi, kam rūp tiesiskums un demokrātija mūsdienu sabiedrībā.

TULKOTĀJAS UN ZINĀTKĀRAS LASĪTĀJAS SARUNA PAR UKRAIŅU LITERATŪRU

Māra Poļakova,

tulkotāja

Oksana Žabko, Ph. D.,

žurnāla “Akadēmiskā Dzīve” galvenā redaktore

Kopš karadarbības Ukrainā paplašināšanās 2022. gadā Latvijas kultūras telpā būtiski pieaugusi interese par ukraiņu literatūru, līdz nesot ukraiņu vietvārdu un īpašvārdu tulkojuma latviešu valodā pārskatīšanu, atsakoties no formām, kas aizgūtas no krievu valodas. Tomēr līdz žurnāla “Akadēmiskā Dzīve” kārtējā izdevuma sagatavošanai 2024. gada vasarā autore nav atradušas zinātnisku rakstu par ukraiņu literatūras tulkojumiem latviešu valodā, lai gan pretējā virzienā – latviešu rakstnieku darbu tulkojumu Ukrainā – apskats žurnālā *Letonica* ir publicēts jau 2023. gadā¹.

Šis divu autoru sagatavotais mūsdienīgu ukraiņu autoru darbu apskats ir veidots sarunas formā. Tāds bija Māras Poļakovas ierosinājums, un apskata strukturēšanai Oksana Žabko formulēja jautājumus, idejas gūstot izlasītajos ukraiņu literatūras darbos. Apskata žanrs ļauj ieskicēt galvenās tēmas, atstājot to zinātniskās izpētes iespēju citiem, savukārt šo darbu tulkošanas raksturojums varētu sniegt jaunas ierosmes dažādu tautu literatūras studiju attīstībai. Apskatā saglabāts Māras Poļakovas izteiksmes stils, kas ir instruments noteiktu emociju paušanai un nodošanai lasītājam.

Oksana Žabko [OŽ]: Tikko Latvijā ir publicēti divi Ukrainas “kultūrdomas vēstneses Eiropā”² Oksanas Zabužko eseju krājumi – “Visgarākais ceļojums” (2023)³ un “Planēta Vērmele” (2024)⁴. Žurnāls “Domuzīme” 2023. un 2024. gada pirmajos numuros⁵ publicējis kāda ukraiņu autora darbu. To tematika – karš, kuru šobrīd pārdzīvojam. Kādas ir kopīgās tendences, kuru ukraiņu literatūras darbus Latvijas izdevēji un tulkotāji izvēlas piedāvāt lasītājiem?

Māra Poļakova [MP]: Galvenā kopīgā tendence ir līdzjūtības un šausmu mudināta ķepurošanās līdz notiekošajam: mēģinājumi ieraudzīt karu ukraiņu perspektīvā. Līdztekus iznāk salīdzinoši daudz (ja apmēram piecas grāmatas gadā vispār var nosaukt par “daudz”) ukraiņu autoru un ilustratoru grāmatu bērniem. Tur atlases princips ir cits: tieši karam, šķiet, veltīta ir tikai viena (“Karš, kas mainīja Rondo”); izvēloties pārējās, izdevēji – jo šajā gadījumā patiešām izvēlas izdevēji – novērtē to, cik šīs grāmatas ir skaistas, noderīgas, aizraujošas mazajiem lasītājiem. Man pašai ir vēl otrs mērķis, ko pagaidām gan izdodas realizēt

¹ Pupurs, I. (2023) Latvian Literature in Ukraine: a Brief Overview of its Perception and Interpretation During the Last Hundred Years. *Letonica*, 53, 186–210. https://lulfmi.lv/files/letonica/53/Letonica53_10_Pupurs.pdf (skatīts 11.06.2024.).

² Slava, L. (22.09.2023.) Ukraiņu autore Oksana Zabužko un viņas grāmata “Visgarākais ceļojums”. *Kultūras rondo. LRI*. Pieejams: <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/ukrainu-autore-oksana-zabuzko-un-vasinas-gramata-visgarakais-celoj.a181716/> (skatīts 25.08.2024.).

³ Zabužko, O. (2023) *Visgarākais ceļojums*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs.

⁴ Zabužko, O. (2024) *Planēta Vērmele*. Rīga: Neputns.

⁵ Apgalvojums izteikts 2024. gada martā.

tikai interneta žurnālos: tulkojot tekstus, kas nav saistīti ar šo Krievijas jaunāko karu, parādīt Ukrainas literatūras daudzveidību.

OŽ: Kā izlemjat, kurus autorus tulkot?

MP: Visas šīs grāmatas man ļoti patika – un patik. Pēdējos desmit gadus diezgan daudz lasu ukraiņu autorus – tieša, pilnīgi jucekliģi un nesistemātiski – un, protams, atkal un atkal par kādu tekstu esmu sajūsmā. Tādu tekstu ir nesalīdzināmi vairāk nekā publikāciju latviski. Lielākoties, ja teksts man šķiet ļoti labs, cenšos atrast iespēju publicēt tā tulkojumu. Ir bijuši tikai daži izņēmumi: nesen izlasīju dižās Oksanas Zabužko ļoti slavēto jaunās rakstnieces Jūlijas Batkiļinas (*Juliia Batkilina*) pērn iznākušo pirmo romānu *Perehid* (“Pāreja”), un tas man likās ļoti spēcīgs un interesants, tomēr tulkot to šobrīd neuzņemos: daļa varoņu tajā runā krieviski, un man nav laba risinājuma, ko darīt ar šiem krievu valodā rakstītajiem fragmentiem. Arī katarses brīdis romānā saistīts tieši ar kādas varones pēkšņo ierunāšanos nevis krieviski, bet ukrainiski; man pagaidām nav ideju, kā panākt, lai tas tikpat satricinoši nostrādātu tulkojumā. Ir vēl daži labi romāni, kurus netulkoju šī paša iemesla dēļ. Protams, ir teksti, ar kuriem es vienkārši netieku galā, piemēram, Serhija Žadana stingrā formā rakstītā dzeja. Nezinu, ko iesākt ar tekstiem, kuros ir spēcīgas dialekta iezīmes, piemēram, Sofijas Andruhovičas *art deco* romānu *Felix Austria* un Orestas Osijčukas *Abrikosova knyharinja* (“Aprikožu grāmatnīca”); otrajā gan dialekta ir nedaudz mazāk, ar to varētu sākt... un tik tiešām, šis romāns burvīgi iederētos manā privātajā projektā “Pieradināt pie ukraiņu literatūras visplašāko lasītāju loku”.

OŽ: Jūsu pārdomas par Jūlijas Batkiļinas romānu “Pāreja” izgaismo vajadzību meklēt lasītājam saprotamu agresorvalodu. Kādi ir risinājumi?

MP: Esmu vairākkārt praktiski risinājusi problēmu, ko tulkotājam rada ukraiņu un krievu valodas līdzāspastāvēšana tekstā. Serhija Žadana “Džezā pār Donbasu”⁶ tā lielākoties bija necenzētā leksika, un latviešu valodā tā ir tieši tāpat pārņemta; Tamāras Horihas Zērņas

“Meitiņā” krievu valodas bija vairāk par atsevišķiem vārdiem, turklāt frāzes krieviski organiski ieaudās tekstā, tādēļ tur tās marķēju ar citu burtu formu (fontu). Oksanas Zabužko “Planētā Vērmele” frāzes krieviski lielākoties bija īsas, rikojos dažādi: gan rakstiju dažādos transliterācijas paveidos, gan tulkoju, viegli marķējot valodas koda maiņu ar vārdu vai diviem krieviski (transliterācijā). Tomēr Batkiļinas romāns ir pilnīgi cits gadījums: valoda faktiski ir viena no grāmatas varoņiem, tādēļ mainīt tās “identitāti” man nešķiet piemērots risinājums. Līdzīga problēma – dialekta izmantojums oriģināltekstā – daudz apspriesta tulkošanas teorijā; ir skaidrs, ka dialekta izmantošana ir ļoti jaudīgs kultūrkodeksa pārslēgšanas instruments, ar kuru lasītāja apziņā tiek aktivizētas zināšanas daudzos intelektuālos un emocionālos līmeņos. Šķiet, dominē viedoklis, ka pilnībā apmierinoši, proti, panākot oriģinālteksta iespaidam līdzīgu iespaidu, to nav iespējams izdarīt, turklāt te ir savā ziņā ētiska problēma: dialekts oriģināltekstā ir cieši saistīts ar teritoriju, kurā to runā, ar tās vēsturi un visiem tās kultūrkodiem, un tulkojumā izmantot citu dialektu ir kultūrrealitātes viltošana (kā jau tulkošana vispār, tikai vēl krietni lielāka). Praksē, protams, kolēģi rikojas visādi, arī es to esmu darījusi dažādi – izmantojot noteiktu latviešu valodas dialektu, izgudrojot jaunu dialektu ar latviešu valodas dialektu sintēzes palīdzību.

Arī krievu valodas iestarpinājumu tulkošanas problēmu analizējusi mana supertalantīgā ukraiņu kolēģe Jaroslava Striha⁸; īsi rezumējot viņas rakstu: ģeniāla risinājuma nav – katram ir savi trūkumi. Patlaban, tulkojot Oksanas Zabužko *Muzej pokynutyh sekretiv* (“Pamesto noslēpumu muzejs”), iestarpinājumus krieviski atstāju krieviski, tomēr akūti apzinos, ka gados jaunāki lasītāji to uztvers citādi nekā sovjetu

⁷ Horiha Zērņa, T. (2020) *Meitiņa*. Rīga: Dienas Grāmata.

⁸ Strikha, I. (2023) You Say Khorosho, I Say Horrorshow: English Translations of Russian-language Passages in Contemporary Ukrainian-language Literature. *Translation and Literary Multilingualism / Tolkimine ja kirjanduslik mitmekeelsus*, 25 (31–32), 18–38. <https://doi.org/10.7592/methis.v25i31-32.23312>.

⁶ Žadans, S. (2016) *Džezs pār Donbasu*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.

un agrīnajos postsovjetu laikos uzaugušie, kam no krievu valodas zināšanas nebija iespējams izvairīties.

OŽ: Vai ir kādi nozīmīgi ukraiņu literāti, kuru daiļrade vēl nav nonākusi Latvijas lasītāju redzeslokā?

MP: No 1988. līdz 2016. gadam latviski neiznāca neviena ukraiņu autora prozas grāmata. Atdežējā situācija bija mazliet labāka: atdežejumi žurnālos parādījās arī “kurlajos gados”, iznāca Jurija Zavorodnija (tolaik viņa uzvārds atveidots kā Zavorodnijs) un Oleksija Dovhija (Oļeksijis Dovgijis) dzejas krājumi, Tarasa Ševčenko lirikas izlase un 2009. gadā pat antoloģija “Vējš no Ukrainas”, kas gan, baidos, palika pilnīgi nepamanīta. Proti, neatkarības gados ukraiņu autoru latviski ir galēji nesamērīgi maz. Turklāt šis taču bija arī laiks, kad savas literatūras patieso – sovjetu ideoloģijas necenzēto un nesagrozīto – ainu sāka apzināties arī paši ukraiņi, un, ja būtu bijusi gribēšana un varēšana tulkot 20.–30. gadu lieliskos autorus un ukraiņu trimdas literatūru, varbūt mēs tagad neatrastos šajā situācijā: mums par ukraiņu literatūru nav *vispār nekāda* priekšstata.

Un svarīgi: kaut arī sovjetu laikā ukraiņu autorus tulkoja salīdzinoši daudz gan “tautu draudzības” programmas ietvaros, gan tāpēc, ka rakstniekiem bija personiski kontakti (kā, piemēram, Knutam Skujeniekam, Vizmai Belševicai, Imantam Auziņam u. c.), šie nereti izcilie tulkojumi un atdežejumi absolūti nerada adekvātu priekšstatu par attiecīgo autoru veikumu un lomu ukraiņu literatūrā un kultūrā. Izdot drīkstēja tikai to, pret ko neiebilda sovjetu cenzūra, tādēļ Lesja Ukrainka latviešiem laikam gan zināma drīzāk kā dzejoļu autore, jo no 22 viņas lugām latviski tulkota tikai viena (*Kaminnij hospodar*)⁹. Ka nav tulkota spīvi pretkrieviskā *Bojarinya* (“Bajāriene”), protams, nav jābrīnās, taču nav arī absolūtā šedevra *Kasandra* un *fantasy* drāmas *Lisova pisnya* (“Meža dziesma”). Pilnībā nav tulkots pat Tarasa Ševčenko “Kobzars” (*Kobzar*), un tas, kurš Latvijas Nacionālās bibliotēkas katalogā

ierakstīs “Ivans Franko”, visticamāk, uzzinās, ka “Tēvijas kara dienās dzejnieka patriota darbi skanēja ar jaunu spēku un palīdzēja tautai cīņā pret neganto ienaidnieku, kuru tik dziļi nicināja un ienīda Franko” (“Literatūra un Māksla”, 31.05.1946.), jo latviski izdots viens neliels bilingvāls krājums (2006), kā arī viens stāsts (1953); salīdzināšanai – viņa kopotie raksti (Kijiva, 1976–1986) ir 50 sējumos.

Tātad nav pašu pamatu. Ak, pareizi, nav jau arī teksta, ar kuru sākās jaunukraiņu literatūra, Ivana Kotļarevska dullās, satīriskās poēmas “Eneīda” (turklāt vēl nesen tās ukraiņu izdevums Latvijas Nacionālās bibliotēkas katalogā bija iegrāmatots sadaļā “Senās Romas literatūra” – kā [Vergīlija darba] tulkojums! Nu šī kļūda ir labota). Nav arī turpinājuma – 20.–30. gadu autoru. Nav 60. gadu paaudzes: ir burtiski divi platstrāvas autori, taču nav to, kuri tiek uzskatīti par labākajiem... un vispār nav disidentu – Vasiļa Stusa, Linas Kostenko, Vasiļa Simonenko u. c.; daži sovjetu izlasēs skatā pēc ievietotie dzejoļi neskaitās, un pat tad, ja izdota vesela grāmata, kā Mikolas Vinhranovska “Dārzi un likteņi” (1967, atdz. Vizma Belševica), tajā lasāma gandrīz tikai lirika, savukārt vienīgais politiska rakstura dzejolis latviešu atdežejumā ir acīmredzami cietis no cenzūras. Vispār nav septiņdesmito gadu autoru, pat Hricko Čubaja nav. No astoņdesmito spožās plejādes ir viena vienīga Oksana Zabuzko. Nav brīnišķīgās ukraiņu baroka literatūras, nav Hrihorija Skovorodas.

Ko es ar šo garo, dūsmīgo lamentāciju mēģinu pateikt? To, ka melu laikā izdotsais jāuzlūko ārkārtīgi kritiski un rūpīgi jāpārvērtī. Un ka aptuveni astoņas grāmatas 36 gados nav pilnīgi nekas. Man pašai šī un nākamā gada plānos beidzot ir arī viens no “apšautās renesanses” autoriem – Maiks Johansens, taču tas joprojām būs piliens jūrā.

OŽ: Eseju izlasē “Planēta Vērmele” Oksana Zabuzko atsauca uz savu 1996. gadā izdoto un starptautisku atzinību guvušo grāmata *Polyovi doslidzhennyya z ukrajinskoho seksu* (“Lauka pētījums ukraiņu seksā”). Vai šis darbs tiks tulkots arī latviešu valodā?

MP: Par to, ka šī pirms gandrīz 30 gadiem sarakstītā grāmata joprojām piesaista lasītāju interesi, liecina kaut vai tas, ka tā joprojām

⁹ Ukrainka, L. [1963] *Dons Žuans. Akmens namatēvs*. Tulk. J. Vanags. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

tiek aktīvi tulkota: pērn, piemēram, iznāca tulkojumi igauņu un slovēņu valodā; kopā tā tulkota jau, šķiet, 15 valodās. Parasti tiek uzsvērts, ka romāns ir feministisks, un tāds tas tik tiešām ir. Man pašai visinteresantākais aspekts ir mazdrusciņ – patiešām tikai mazdrusciņ, jo milas drāma romānā skatīta kā dziļa koloniāla trauma, – cits: autore pēta to, kā mūsdienu sievietes identitāti, viņas rīcību, jūtas, pašapziņu ietekmē viņas dzimtas – vecāku, vecvecāku un pat vēl iepriekšējo paaudžu – pārciestais; kā šis zemdegās gruzdošās ciešanas, kolektīva post-traumatiskā stresa sindromu “amalgama”¹⁰ ietekmē dzimtas intīmo teritoriju un visu nāciju. Kā pārvarēt totalitāro traumu, apzināties, kas tavējiem nodarīts, un neļaut to pašu nodarīt vēl arī tev. “Lauka pētījumi” latviski iznāks nākamgad; šogad tulkoju Zabužko kundzes “Pamesto noslēpumu muzeju”, romānu, kurā autore savā ziņā turpina izziņāt šo pašu tēmu loku, taču dara to vēl dažās dimensijās.

OŽ: Krājumā “Planēta Vērmele” iekļautās esejas rakstītas dažādos laikos, un ievadā teikts, ka latviešu izdevumam tās atlasījusi pati autore. Kāds bija viņas vadmotīvs?

MP: Mans sākotnējais nodoms bija tulkot 2020. gadā Kijivā iznākušo krājumu *Planeta Polyn* tieši tādu, kāds tas ir. Tad mums būtu vairāk eseju par ukraiņu kultūrā svarīgām personībām: fotogrāfi, rakstnieci un ceļotāju Sofiju Jablonsku, valodnieku un esejistu Juriju Ševelovu, literatūrzinātnieci, vienu no feminisma celmlauzēm Solomiju Pavličko un vēl vairākiem autorei laikabiedriem; grāmata būtu “literārāka” un, šķiet, arī personiskāka. Tomēr izlases sastādīšana palika rakstnieces ziņā, un viņas lēmums bija “lielās” pētnieciskās esejas līdzsvarot ar šajos lielā kara gados tieši ārzemju lasītājiem rakstītiem publicistiskiem tekstiem. Tāpat autore papildināja izlasi ar vairākiem tekstiem no viņas iepriekšējām izlasēm: “Mēs, deportētie: koda”, “Baltkrievijas triptihs” un “Divdesmit gadus pēc”. Man, protams, no sirds žēl neiekļauto eseju, tomēr labprāt atzīstu, ka šādi izlase ir gan aktuālāka, gan, iespējams, nesagatavotiem ārzemju lasītājiem (jo tieši tādi mēs esam) vieglāk pievērējama.

¹⁰ Amalgama – metāla sakausējums ar dzīvsudrabu

OŽ: Lai gan krājumā “Planēta Vērmele” ietvertās esejas tematiski ir dažādas, manuprāt, to caurviju motīvs ir ukraiņu izdzīvošanas spēja, neskatoties uz dažādiem mēģinājumiem tikt iznīcinātiem fiziski (holodomors) un kulturāli (dažādu varu īstenotais ukraiņu valodas aizliegums). Pēcāk intervijā I. Šlāpinam autore apstiprina šī motīva (“dzīvības spēju pretoties”¹¹) klātbūtni savos darbos. Kuras tēmas jums visvairāk norezonēja?

MP: Man pašai sanāca tā, ka eseju par Čornobiļas katastrofu (“Jauno šausmu diskursus”; protams, tā nav tikai par Čornobiļu, esejas tvērumš ir daudz plašāks un dziļāks) tulkoju tieši tad, kad Krievija uzspridzināja Kahovkas dambi un klusējošās pasaules acu priekšā notika jauna drausmīga ekoloģiska katastrofa. Esejas par Baltkrieviju tulkoju īsi pēc tikšanās ar baltkrievu rakstnieku Viktoru Marcinoviču, paralēli daudz lasot par iznīcināto baltkrievu kultūru; tulkot bija ārkārtīgi sāpīgi. Eseju par deportētajiem, par zemi, kas paliek bez cilvēkiem, un par māju smaržu, kas tevi pēkšņi ņer jebkurā pasaules malā, – te paskaidrojumi lieki: ik dienas ziņās ir stāsti par kara bēgļiem. Man personiski nozīmīga bija eseja par Brodski; augstskolā mācījos “krievu kultūras” specialitātē, esmu gadiem dzīvojusi nepārprotamā krievu kultūras ietekmes zonā, un man bija... atbrīvojoši redzēt gan to, ar kādu dabisku pašapziņu jauniņā dzejniece Oksana Zabužko vēro “dižgaru” Brodski, gan to, cik pamatīgi nobriedusi rakstniece Oksana Zabužko dekonstruē “Brodskā mītu”, parādot, ka arī daiļi rakstoši dzejnieki savas personības kodolā ir tieši tikpat impēriski domājoši kā jebkura “koča Moča”¹² no Kurskas. Jā, arī šis, man liekas, ir viņas esejistikas caurviju motīvs: impēriskās domāšanas atsegšana. Vēl viena daudzos Zabužko kundzes tekstos atkal un atkal sastopama tēma ir ukraiņu aristokrātijas – gara un vienkārši aristokrātijas – tradīcijas parādīšana (darbos *Jak rubali vishnevij*

¹¹ “Dzīvība vienmēr atgriežas”. Ar ukraiņu rakstnieci Oksanu Zabužko sarunājas Ilmārs Šlāpins. *Domuzīme*, 2024, 1, 46.

¹² Atsauce uz Mikolas Kuliša lugas *Mina Mazailo* varoni.

sad ("Kā izcirta ķiršu dārzu") un *Notre dame d' Ukraine*¹³).

OŽ: Augs (vērmele) eseju krājuma nosaukumā nav nejausi izvēlēts. Tā ir niansēta vārdu spēle un Ukrainā notiekošā sasaiste ar būtiskiem globāliem procesiem.

MP: Atsaucei uz vērmeleli ir vairāki līmeņi, un man tagad grūti izlemēt, vai iet no dziļuma sekumā, vai otrādi. Protams, Jauno Derību lasījušais, ieraugot vārdu "Vērmele", rakstītu ar lielo burtu, uzreiz uzķer asociāciju ar Jāņa Atklāsmes grāmatas apokaliptiskajiem pravietojumiem. Un tik tiešām, krājuma tituleseja ir veltīta apokaliptiskām šausmām, pasaules galam – gan pravietotam, gan jau bijušam. Jo patiesi ir reģioni – man neizturami precīzs šķiet apzīmējums "Asinszemes" (*Bloodlands*) –, kas pasaules galu jau pieredzējuši un turklāt vairākkārt. Taču vērmele šajā esejā ir arī pavisam konkrēts augš, kā nosaukums – vai nosaukuma variācija – cieši saistīta ar mazu pilsētiņu pavisam tuvu Ukrainas un Baltkrievijas robežai. Pilsētiņu, kurā sākās viens no pasaules galiem.

OŽ: Lasot eseju par ukraiņu mākslinieces Katerinas Bilokuras dzīvi un daiļradi, sameklēju tiešsaistē viņas gleznu reprodukcijas. Tās palīdzēja *ieraudzīt* autorei rakstīto. Vai Oksana Zabužko ir rakstījusi arī par citu mākslinieku daiļradi, un ko šajos stāstos par Ukrainas vēsturi var uzzināt Latvijas lasītājs?

MP: Jau pieminētajā "Planētas Vērmele" ukraiņu izdevumā ir gara, lieliska eseja par ceļotāju un fotogrāfi Sofiju Jablonsku, taču citas esejas tieši par māksliniekiem man nav trāpījušas. Nupat ukraiņu namā Kijivā bija liela Allas Horskas izstāde.¹⁴ Horska strādāja monu-

mentālās mākslas žanros (mozaikas, vitrāžas), un daudzi viņas darbi nav saglabājušies, piemēram, Kijivas Universitātei darināto vitrāžu "Ševčenko. Māte" rektors pašrocīgi sadauzīja ar āmuru, pat nesagaidījis tās "ideoloģiskā kaitīguma" apspriešanai sasaukto partijas sapulci; vairākas brīnumskaistas mozaikas iebrokušie krievu barbari iznīcinājuši, tādēļ izstādē bija aplūkojamas to skices un fotogrāfijas, kā arī mazās formas darbi un arhīvu materiāli. Horska bija ievērojama *shistdesjatiniki* (paaudze, kas kultūrā un politikā ienāca 20. gs. piecdesmito gadu beigās) pārstāve, izstādes kuratore viņu nodēvējusi pat par "disidentu kustības ikonu". Nu lūk, un, redzot, cik milzīgi liela ir interese par izstādi (kuratore to salīdzinājusi ar "vispār-nacionālu katarsi"), kuratoru komanda izstādes pēdējās dienās sarīkoja *Borifest* – festivālu, kura programmā bija kinoskates, dejas priekšnesums un divas publiskas intervijas: ar Horskas mazmeitu un ar rakstnieci Oksanu Zabužko.¹⁵ Par Ukrainas sešdesmito gadu literātiem mēs mazliet zinām no viņu laikabiedriem Latvijā – Vizmas Belševicas, Imanta Auziņa un citiem; tomēr ir saprotams, ka šīs zināšanas ir ļoti jāpārskata un jāpapildina.

OŽ: Lasot par Krievijas slepeno dienestu lietotajām hibrīdkara metodēm (kopumā un to izpausmēm Ukrainā), kuras īpaši precīzi aprakstītas krājumā "Visgarākais ceļojums" un vairākās krājuma "Planēta Vērmele" esejās, nevilšus vilku paraleles ar notiekošo Latvijā, un šķita, ka nepieciešams uzskatāmāk rādīt Latvijas sabiedrībai, it īpaši jauniešiem, šo metožu ikdienas izpausmes. Vai, jūsuprāt, autore savos darbos dalās ar risinājumiem, kā tauta spēj sekmīgi neitralizēt ārvalstu spēcīgu dienestu nodomus?

MP: Atcerieties, esejā par Leonīdu Pļušču bija pieminēts, kā Zabužko kundze Maidana laikā bija lūgusi Pļušču dalīties pieredzē ar

¹³ Nav iespējams iztulkot (Māras Poļokovas kā tulkotājas viedoklis). Nosaukums ir vārdu spēle vairākos līmeņos. Lesjas pseidonīms ir "Ukrainka", tātad "d'Ukraine", un "notre dame" šeit laikam vispirms būtu jāredz burtiskā nozīmē – "mūsu kundze", taču vienlaikus šie vārdi liek domāt par to, ka Lesja ukraiņu kultūrā ir pielīdzināma katedrālei, liek domāt par viņas uzpurēšanos dzīves laikā (*notre dame* = Dievmāte), par to, ka viņa kaut kādā mērā ir nācījas māte, lai gan nomira jauna un bez bērniem.

¹⁴ Livchenko, I. (27.03.2024.) Tvorjachi mif: "Alla Hors'ka. Boriviter" v

Ukrains'komu Domi. *LB.ua*. https://lb.ua/culture/2024/03/27/605323_tvoryachi_mif_alla_gorska.html (skatīts 25.08.2024.).

¹⁵ Shistdesjatiniki. Alla Hors'ka. Publichehe interv'ju OKSANI ZABUZHKO v Ukrains'komu Domi (02.05.2024.). <https://www.youtube.com/watch?v=LFD1Q1Udw5s> (skatīts 25.08.2024.).

jauniešiem, cerēdama, ka viņš, disidents ar stāžu, izsniegs tiem instrukciju, kas palīdzēs pretoties KGB visvisādi izplatītajai indei? Un izrādījās, ka “recepte” nav iespējama – katram pašam vēl priekšā lasīšana un domāšana, prāta imunitātes veidošana... Tomēr kopumā man palicis iespaids, ka Zabužko kundze par īpaši svarīgu nacionālajai drošībai uzskata mediju telpu, kas sevišķi uzmanīgi jāsargā no Krievijas ietekmes; “informatīvā paš aizsardzība”, kā viņa to nodēvējusi 2014. gada feisbuka ierakstā par Oleksiju Arestoviču (kuru viņa jau toreiz nosauca par Krievijas spēcīgu aģentu). Tiesa, kā infotelpu iespējams sargāt šajos nekontrolējamā *TikTok* laikos, es patiešām nezinu. Pat aizliedzot vienu “tiktok”, tā vietā drīz uzradīsies nākamais, un caur to Krievijas propaganda, ar patiesību sajaukta puspatiesība un meli, tādā pašā drausmīgā straumē gāzīsies pār telefoniem pielipušajiem jauniešiem.

O.Ž.: Krājumā “Visgarākais ceļojums” Oksana Zabužko atgādina, ka ideju par trīs tautu impēriju, kuru kopš Pētera I laikiem ir virzījis Krievija (tolaik – Maskavas kņaziste), ir radījuši Lavras skolas un Kijivas Mohilas akadēmijas intelektuāļi.¹⁶ Tolaik piedāvājuma mērķis bija nodrošināt Ukrainas ģeopolitiskās un kultūras saglabāšanas intereses. Mūsdienās mēs varam izsekot, kā laika gaitā mainījās šīs idejas saturs un kā tā pavērsās pret Ukrainu. Vai esat lasījuši daiļdarbus, kuros modelēts, kāda būtu Ukraina, ja būtu rasts citāds risinājums?

MP: 16.–18. gadsimtu Ukrainas vēsturē pārzinu gaužām virspusēji, drīzāk kā atsevišķus fenomenus, bet kopsakarības nespēju saskatīt. Taču tas bija ļoti nozīmīgs laikposms, kad Ukraina bija tādās kā vēstures un ģeogrāfijas krustcelēs, tās teritorijā – tiklab fiziskajā, kā garīgajā – sadūrās un attīstījās dažādu valstu (pat Zviedrijas!) intereses. Par vienu neistenojušos attīstības scenāriju pati bieži domāju: par 1658. gadā noslēgto Hadjačas līgumu, kurā pirmoreiz parādījās “Triju tautu valsts” (*Rzeczpospolita Trojga Narodów*)¹⁷ ideja, pro-

ti, valsts, kurā kā līdzvērtīgas konfederācijas partneres būtu apvienojušās Polija, Lietuvas lielkņaziste (jeb dižkunigaitija) un Rusu valsts ar kozaku hetmani priekšgalā. Kā Varšavas Seimā par šo ieceri stāstīja Kozaku valsts sūtņi: “Mēs esam piedzimuši brīvi, brīvi audzināti un apvienosimies ar jums, tikpat brīviem [...] Lai mūsu apvienība būtu patiesa tautu, reliģiju, valodu, tiesību līdztiesības apstākļos.” [MP tulkojums] Iedomājieties, ja tas būtu izdevies...

O.Ž.: Vai kāds no ukraiņu rakstniekiem ir rakstījis par šo tēmu?

M.P.: Īss, taču, manuprāt, fundamentāls teksts – un, liekas, arī Oksana Zabužko lielā mērā vadās pēc tā – par šo vēstures kūleni ir izcilā valodnieka Jurija Ševeļova eseja *Moskva, Maroseika* (1954, “Maskava, Maroseika”); izlasīju to pirms gadiem desmit un visu šo laiku domāju, ka vajadzētu tulkot. Tās noslēgumā profesors Ševeļovs raksta: “Maskava uzsver “krievu-ukraiņu kultūras sakarus.” Nenoliegšim tos. Tie bija un ir. Vai tad zaldāti abpus frontes līnijas nav savā starpā saistīti? Tie ir saistīti uz dzīvību un nāvi. Ukrainas un Krievijas kultūras sakaru vēsture ir liela un vēl nepabeigta kara vēsture.” [MP tulkojums] No nesen lasītā par šo tēmu varētu ieteikt Tarasa Ļutija eseju.¹⁸

Tomēr principā man ir sajūta, ka arī Ukraina vēl tikai turpina atklāt šos gadsimtus savā vēsturē. Nupat, piemēram, Oksana Zabužko feisbukā pieminēja Ukrainas vēstures – “Mazepas laika emigrācijas” – pētījumus Zviedrijas arhīvos. Tie notiek tikai tagad, pirmais dokumentu krājums izdots 2021. gadā, tātad priekšā vēl daudz atklājumu. Arhīvos, piemēram, atrasta Kārļa XII 1711. gadā rakstīta vēstule, kurā viņš uzstāj, ka Ukraina uzskatāma par neatkarīgu valsti; tās kopiju Zviedrijas premjerministre nesen pasniedza Ukrainas prezidentam Zelenskim. Šo dokumentu pētniece Marina Trattner (*Marina Trattner*) uzsver,

---

ukrainaincognita.com/mista/pro-perepysku-latynoiu-kozakiv-i-ievropeyskykh-monarkhiv-odyn-z-heroi-v-nashoi-istorii-yurii-nemyrych (skatīts 04.09.2024.).

¹⁶ Zabužko, O. (2023) *Visgarākais ceļojums*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 108–110.

¹⁷ Poluektov, I. (b. d.) *Pro perepysku latynoiu kozakiv I ievropeyskykh monarkhiv. Odyn z heroiv nashoi istorii – Yuri Nemyrych*. <https://>

¹⁸ Ļutij, T. (b. d.) Kijivs'ki knizhniky pidkorjujut' Moskoviju. *Institut Strategii Kul'turi*. <https://isc.lviv.ua/lyutyj-ukrzri/> (skatīts 25.08.2024.).

ka zviedru avotos kozaki parādās kā eiropieši, kas piedalās augsta līmeņa starptautiskās sarunās un ir monarhu sabiedrotie; ka aizkrācieši valdījuši jūrās: proti, nekā kopīga ar Krievijas propagandas radīto priekšstatu.¹⁹

Runājot par literatūru – esmu alternatīvās vēstures scenārijus sastapusi *fantasy* literatūrā, piemēram, Pavlo Derevjanko triloģijā *Litopis Siroho Ordenu* (“Pelēkā ordeņa hronika”). Teiksim, tā 1. daļas *Arkan vovkiv* (“Vilku arkāns”) darbība notiek 1845. gadā: Dņipras kreisajā krastā – t. i., tajā pašā Bohdana Hmeļnicka valsts teritorijā – jau gandrīz divsimt gadu valda vēlēti hetmaņi un divpalātu parlaments, līdzās pastāv katoļu un pareizticīgo baznīcas, rakstībā tiek lietots latīņu alfabēts, debesīs slid cepelīni un starp ļaudīm dzīvo raganas... Tas – no anotācijas; grāmata tiešām ir forša.

OŽ: Oksana Zabužko pie Ukrainas rakstniekiem pieskaita Mikolu Hohoļu (iepriekš latviešu valodā atveidots kā Nikolajs Gogolis), bet Mihailu Bulgakovu ne, lai gan abi dzimuši Ukrainā, bet rakstīja krievu valodā. Kāpēc šāds nošķirums?

MP: Jautājums ir plašāks un neskar tikai Hohoļu un Bulgakovu. Ukrainā dzimuši un/vai uzauguši, un/vai citās valodās – nebūt ne tikai krievu! – rakstījuši ne jau šie divi vien. Patiesībā tādu autoru saraksts ir itin pagars, un koncentrēšanās tikai uz Bulgakovu un Hohoļu/Gogoli kārtējo reizi liecina, ka joprojām nesam tikuši ārā no koloniālās atkarības: mūsu kompass joprojām ir kalibrēts pēc Maskavas. Jo jautājums par piederību ukraiņu (vai Ukrainas) literatūrai tieši tāpat attiecas arī uz Bruno Šulcu, Paulu Cēlanu, Iciku Mangeru, Agnonu, Bjaliku, Manesu Šperberu, Deboru Fogeli... arī uz Džozefu Konradu un Staņislavu Lemu, galu galā. Atbilde nebūs vienkārša un viennozīmīga: identitātes vienmēr ir sarežģītas. Manuprāt, attieksmi pret šiem uz ukraiņu zemes radītajiem autoriem ideāli noformulējis Jurko

Prohasko: “Nepiesavināties, bet arī neatsvešināt, nepaļauties uz citu gādību un pēc iespējas pilnīgāk, intensīvāk iesaistīt aprītē to, kas nav īpašums, bet ir savs, Savējais fundamentālā antropoloģiskā nozīmē. Lielas un daudzveidīgas Patības daļa.”²⁰ [MP tulkojums]

Tomēr, atgriežoties pie šiem diviem. Par Hohoļu Ukrainas kultūrvidē šķēpus lauž nesalīdzināmi mazāk: kaut arī par identitāšu cīņu viņa personībā joprojām notiek diskusijas (sk., piemēram, Edita Bojanovska (*Edyta Bojanowska*)²¹, arī Zabužko kundze ir par viņu rakstījusi, piemēram, grāmatā *Notre Dame d'Ukraine: Ukrajinka v konflikti mifolohii*), tomēr, pārzinot Ukrainas baroka kultūru, no kuras viņš nepārprotami ir izaudzis, ir skaidrs, ka viņš pieder ukraiņu literatūras tradīcijai. Tāpat pietiekami labi zināms, ka viņš sevi uzskatījis par ukraiņu (citur jau esmu pieminējusi viņa pierakstīšanos Karlsbādes almanahā 1846. gadā: “*Mr. Nikolas de Gogol, Ukrainien, etabli a Moscou, auteur de quelques comedies russes*” (Nikolass de Gogolis, ukraiņu, dzīvo Maskavā, dažu krievu komēdiju autors); līdz šim citu avotu tam neesmu atradusi, joprojām citēju pēc Jevhena Malaņuka esejas *Hohoļ – Gogoļ* (“Hohoļs – Gogolis”). Par Bulgakovu strīdu ir vairāk – galu galā viņš bija PSRS pagrimuma posma kulta rakstnieks... grūti no tāda atteikties... un muzejs Kijivā, lai! Man pietiekami izsmēlošs šķiet literatūrzinātnieka Rostislava Semkiva formulējums: “Nacionālā literatūra pieder tiem, kas rakstījuši šajā valodā. Mūsu gadījumā – ukraiņu. Tomēr ir plašāks kritērijs, pie kura var pieskaitīt tāpat arī tos, kas rakstījuši citā valodā, taču ar pietāti pret šo kultūru, literatūru un kaut kādu saistību/pieķeršanos ukraiņu materiālam.”²² [MP tulkojums] Uzreiz redzams, ka ukrainofobs Bulgakovs šim

¹⁹ Molodij, V. (07.07.2022.) “U shveds'kih dzherelah kozaki - jevropejci”. Marina Trattner pro listi Karla XII ta ukrains'ki artefakti u Shveciji. *Lokaljna Istorija*. <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/mi-znovu-zakhishchaiemo-tsvivilizatsiiu-vid-moskovitskikh-varvariv-shvedska-doslidnitsia-marina-trattner/> (skatīts 25.08.2024.).

²⁰ Prohas'ko, J. (b. d.) Pid verhnimi verstvami. *Institut Strategiji Kul'turi*. <https://isc.lviv.ua/prohasko-ukrkriz/> (skatīts 25.08.2024.).

²¹ Bojanowska, E. M. (2007) *Nikolai Gogol: Between Ukrainian and Russian Nationalism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

²² Barsokova, O. (22.09.2022.) Ukrainofob chih? Jaki pohljadi mav Bulhakov, shho ne tak iz joho kul'tom i jak vchiniti z muzejem u Kijevi. *Ukrainska Pravda*. <https://life.pravda>.

kritērijam neatbilst. Un jā, Oksana Zabužko par viņu ir rakstījusi vairākkārt, tostarp uzsverot, ka “Bulgakova mājā” Kijivā Bulgakovi ir bijuši tikai skaudīgi īrnieki; tā ir arhitekta Listovničija māja, un viņš Kijivai ir nesalīdzināmi svarīgāks.²³ Starp citu, te gribas pieminēt arī Zabužko kundzes seno ideju, ka Ukrainai vajadzīga sava rusistika, nevis Maskavas rusistikas filiāle: jālūkojas uz krievu “dižgariem” no ukraiņu perspektīvas un jāstāsta pasaulei, kas viņi patiesībā ir. Ierosinājums, kuru gribētos pāradresēt Latvijas Universitātes slāvistikas spēkiem.

2024. gada 3. aprīlī Ukrainas Nacionālās atmiņas institūta ekspertu grupa, vērtējot M. Bulgakova darbus un rīcību saistībā ar Ukrainu, ukraiņiem un ukrainiskumu, atzinusi, ka atbilstoši “Likumam par impēriskās politikas nosodišanu un aizliegšanu un toponimikas dekolonizāciju” Bulgakovam veltīti ģeogrāfiski objekti, juridisku personu nosaukumi, pieminekļi un piemiņas zīmes publiskajā telpā turpmāk uzskatāmi par impēriskās politikas propagandu.

OŽ: Kopš 2022. gada sākuma Latvijā īpaša uzmanība ir pievērsta pareizam ukraiņu skaņu atveidojumam latviešu valodā. Tomēr, salīdzinot dažādu tulkotāju darbu, redzams, ka vienots stils vēl nav nostiprinājies. Kā Latvijas sabiedrībai izdodas pieņemt šīs izmaiņas?

MP: Manuprāt, Latvijas sabiedrība šo pārēju pieņēma ar izpratni un pretimnākšanu. Mediji uz Kijiva, Ļviva u. c. pārgāja burtiski acumirkli; arī plašāka sabiedrība nebija ilgi jāpārlicina – kara situācijas saasinātajai uztverei bija skaidrs, cik absurdi ir turpināt lietot nosaukumu versijas agresorvalsts valodā. Interesanti, ka šī pretimnākšana izrādījusies neekstrapolējama: Sakartvelu stīvi un nelokāmi turpinām dēvēt par Gruziju²⁴, arī Baltkrievijas

jautājumā Valsts valodas centrs ir nepielūdzams, atsakoties pat uzsākt diskusiju²⁵ par to, vai pašreizējais nosaukums latviešu valodā ir adekvāts. Vai tiešām ir vajadzīga kataklizma, citādi savu kūtumu un inerci nevar pārvarēt? Otrs manā uztverē ārkārtīgi savāds fenomens ir žurnālistu un citu valodas lietotāju stīva turēšanās pie reiz atrastiem priekšrakstiem: tā kā Valsts valodas centrs nav publicējis ediktu, ka Ukrainas lielākā upe – nacionālā upe, ja šāds jēdziens eksistē, – vairs nav saucama krieviskotā nosaukumā par Dņepru, tad visi turpina to tā saukt, nemaz nemulstot par to, ka pilsētai ar šādu pašu nosaukumu ukraiņu patskani *i gan* esam atvēlējuši. Diemžēl Valsts valodas centra darbība Ukrainas pilsētu nosaukumu – un citu jēdzienu, piemēram, Ukrainas nacionālās valūtas nosaukuma, – latviskās atveides izstrādē ir vērtējama kā pretēja pozitīvai; arī aplamie priekšraksti (Čerņihiva – pareizi Čerņihiva; Dņipro – pareizi Dņipro vai, kā iesakām mēs ar Arturu Hansonu, Dņipra u. c.) nav oficiāli atsaukti, tādēļ priekšrakstus mīlošie žurnālisti tos turpina lietot. Lūdzu visus, kam rūp adekvāta atveide, vadīties pēc izdevuma “Ukraiņu īpašvārdu atveide latviešu valodā. Ieteikumi”²⁶.

OŽ: Uzmanību prasa arī Oksanas Zabužko rakstības stils – doma ir izteikta garos teikumos ar vairākiem palīgteikumiem, divdabja teicieniem un iestarpinājumiem. Radās iespajds, it kā ar mani sarunātos cilvēks, kurš steidzīgi, ierobežotā laika posmā vēlas pateikt iespējami daudz informācijas. Atšķirīgas, bet vienlīdz svarīgas informācijas. Ar līdzīgu iespajdu daļās I. Šļāpins krājuma “Visgarākais ceļojums”

---

poētiskā nozīmē. *Latvijas Avīze*. <https://www.la.lv/vvc-aicina-atturetiet-no-oficialas-gruzijas-otra-nosaukuma-sakartvelo-lietosanas-to-varetu-lietot-poetiska-nozime> (skatīts 25.08.2024.).

²⁵ Jauns.lv/LETA (25.02.2024.) Nebūs nekāda Baltrutēnija! Šis valsts nosaukums paliks iepriekšējais, norāda valodnieki. *Jauns.lv*. <https://jauns.lv/raksts/zinas/596045-nebus-nekada-baltrutenija-sis-valsts-nosaukums-paliks-ieprieksejais-norada-valodnieki> (skatīts 25.08.2024.).

²⁶ Hansons, A.; Poļakova, M. (2024) *Ukraiņu īpašvārdu atveide latviešu valodā. Ieteikumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

---

com.ua/culture/2022/09/22/250544/ (skatīts 25.08.2024.).

²³ Zabuzhko, O. (18.06.2015.) Ceļ prokljatij “kvartirnyj vopros”. *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/27079412.html> (skatīts 25.08.2024.).

²⁴ Valsts valodas centra argumentācija lasāma rakstā: LETA (22.02.2024.) Aicina atturēties no oficiālas Gruzijas otra nosaukuma – Sakartvelo – lietošanas: To varētu lietot

recenzijā.²⁷ Lai izsekotu autores domai, prātā zīmēju dažādu teikuma daļu savstarpējo attiecību struktūru. Kā šāda teksta uzbūve ietekmē tulkotāja darbu?

MP: Savu stilu autore rūpīgi izkopusi – tas ne tikai precīzi atbilst viņas runas manierei, bet arī viņas naratīva stratēģijai: galēji subjektīvai, polifoniskai, atvērtai, feministiskai. Tā ir “sievietes rakstība”, kas konsekventi pārkāpj patriarhālās literatūras likumus un tabu. Pati Zabužko kundze atzinīgi citējusi izcilās literatūrzinātnieces Solomijas Pavličko sacīto par viņas pirmo romānu: ““Lauka pētījumos” ir ķermeņa valoda, kurā tiek izteikts tas, kas *nav* ķermenisks. Nācijas liktenis, kultūras krīze, mūsdienu civilizācijas globālā krīze – tas viss tur izlikts ķermeņa valodā, uztaustīti fiziski, pat fizioloģiski.”²⁸ [MP tulkojums] Arī cita ievērojama literatūrzinātniece Tamāra Hundorova analizē O. Zabužko tekstus kā feministiskā postmodernisma paraugu, arī norādot: “Teksta kreolizēšana izpaužas tādejādi, ka prozā ievijas dzejas strofas, citāti, frāzes angļiski, kulturoloģiskas atkāpes, kursīvi, izcēlumi, latīņu un kirilicas zīmes, kas kopā rada daudzveidības sajūtu, kuru veido un notur galēji atklātais un kaislīgais varones stāsts.”[MP tulkojums]²⁹

Tulkot panes Oksanas tekstus ir... man tā ir augstākā pilotāža. Visos līmeņos, sākot jau ar leksiku: gandrīz katrā otrajā lappusē viņai ir pa *hapax legomenon*, t. i., vārds vai vārda forma, kas mūsdienu ukraiņu literatūrā ir sastopama tikai viņas darbos. Ir dialektu leksika, valodā ieausti aizguvumi no poļu un baltkrievu valodas. Alūzijas un citāti, marķēti un nemarkēti. Uz tā visa fona teikuma uzbūve ir mazākā no manām bēdām: par laimi, latviešu sintakse pieļauj diezgan lielu brīvību. Atbildīgākais brīdis pienāk, pārlasot un pēc kāda laika vēlreiz pārlasot, – kad starp mani un tekstu

jau izveidojusies zināma distance un kļūst redzams, vai teikums turas vai neturas kopā.

OŽ: I. Šlāpins norāda, ka bijis grūti tulkot Oksanas Zabužko darbus krievu valodā – “grūti pārcelt ironiju un maigo rupjību, nav iespējams saglabāt ukraiņu valodai raksturīgos deminutīvus, kas tulkojumā izklausītos vienkārši infantili.”³⁰ Vai jūs, tulkojot ukraiņu darbus, esat sastapusies ar vārdiem, kuriem nav līdzvērtīgu latviešu valodā? Kā šādos gadījumos piemeklējat līdzinieku?

MP: Te man vispirms jānorāda, ka ukraiņu literatūras tulkotājam nav paša galvenā palīga: nav vārdnīcas. Vārdu nozīmes jāuztausta pašam lasot, lasot un lasot, proti, tverot nozīmi kontekstā, kā arī runājot, jo tikai tā var saprast, vai attiecīgais vārds ir *vienīgais* konkrētā situācijā lietojams. Vai *potuzhnij* būs ‘spēcīgs’ vai tomēr ‘jaudīgs’? Un tā joprojām. Grūti tulkojamu vārdu un vārdu, kuriem nav precīzu atbilstmju, visticamāk, ir daudz, taču es tos nekrāju un esmu aizmirsusi. Prātā palikuši tie, ar kuriem esmu cīnījies vismokošāk – un turpinu cīnīties. Man acu priekšā ir *post-it* lapiņa, uz kuras esmu rakstījusi variantus vārda *tyahlist* tulkošanai – pēctecība? noturība? nemainība? pastāvība? (beigās paliku pie “pēctecības”). Līdz ārprāta sliekšnim mani novedusi vārda *sens* un *smisl* lietošana daudzskaitlī (attiecīgi – *sensi*, *smisli*): ir skaidrs, ka latviešu valodā *jēgas* (daudzskaitlī) neeksistē, arī lietojumu piemēri vedina domāt, ka ne par “jēgu” šeit būs runa. Relatīvi augstā stila teikumā var izlīdzēties ar “nojēgumiem” – vārdu, kura nozīmi tāpat neviens nespētu definēt –, taču šos vārdus izmanto arī pilnīgi citādās stilistiskās situācijās. Šo problēmu tā arī neesmu pārliecinoši atrisinājusi: katru reizi laužu galvu un vados pēc konteksta izjūtas. “Planētā Vērmele” bija vārds *vinarodovlennya*. Vārdnīca tā cilmes verbu definē šādi: “Liegt nācijas pazīmes.” Pēc ilgas prātošanas, rakņāšanās tekstos un vārdnīcās, sarunām ar kolēģiem paliku pie “attautošanas”. Četrdesmito gadu emigrācijas literatūrā plaši lietots jēdziens *bezgruntyanstvo*, kas nācis no V. Domontoviča romāna *Bez gruntu* nosaukuma; arī tam latviešu valodā precīzu atbilstmi

²⁷ Šlāpins, I. (2024) Vai jūsu ceļasomā ir ieroči. *Domuzīme*, 1, 51.

²⁸ Citēts no: Kadlecová, E. (2010) “Polyovi doslidzhennya z ukrajins’koho seksu” *Oksany Zabuzhko u feministychnomu dzerkali*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. https://theses.cz/id/kzo240/Diplomova_prace.pdf (skatīts 04.09.2024.).

²⁹ Hundorova, T. (2005) *Pisljachornobiljska biblioteka*. Kijiv: Kritika, 127.

³⁰ Šlāpins, I. (2024) Vai jūsu ceļasomā ir ieroči. *Domuzīme*, 1, 51.

pagaidām neesmu atradusi (mūsu trimdas autori, šķiet, tik vispārīgā griezumā savu pieredzi netika skatījuši) un izlīdzējos ar “izsakņotība” vai “palikšana bez zemes zem kājām”...

OŽ: Kādu citu valodu zināšanas ir noderīgas, tulkojot ukraiņu literatūru latviešu valodā?

MP: Tulkojot ukraiņu autorus, man līdz šim noder acīmredzamās radniecības: baltkrievu un poļu valoda. Vai, drīzāk, ir bijis otrādi: kopš mācos ukraiņu valodu, esmu sākusi cik necik lasīt poliski un baltkrieviski. Tikpat acīmredzami tulkotājiem un mūsu reģiona pētniekiem noder jidišs; reiz ilgi mocījās, nespējama saprast kādu baltkrievu frazeoloģismu, līdz pēkšņi man galvā iedegās lampiņa: atskārtu, ka tas ir precīzs kalks no atbilstošas idiomas jidišā, un tās nozīme un cilme jidišā jau sen ir rūpīgi izskaidrota.

OŽ: Vai, lasot ukraiņu literatūru, iespējams atrast atbildi uz jautājumu: kāpēc mums, Latvijai, 20. gs. 20. gados izdevās noturēt nodibināto neatkarīgo valsti, bet ukraiņiem – ne?

MP: Domāju, ka mums vienkārši paveicās. Pirmkārt, Krievijas impērijas asiņainā ķepa mūs neturēja tik cieši. Ka bez Ukrainas nekāda PSRS nebija iespējama, man liekas, ir aksiomātiska patiesība, attiecīgi, nāves ciņa par PSRS tapšanu notika Ukrainas teritorijā un uz Ukrainas rēķina. Savu nekrietnu lomu nospēlēja arī Polija ar savām interesēm; kā kodolīgi izteicās mana ukraiņu kolēģe, “1918. gadā poļi mūs nodeva”. Neba mūsu sabiedrotie bija eņģeļi (ģenerāļa Radziņa atmiņās ir daudz nepatīkamu faktu par palīdzības novilcināšanu un neadekvātumu), tomēr klajas nodevības epizožu, šķiet, nav bijis. Te mēs gan varētu padomāt par Latvijas lomu Baltkrievijas iznīcināšanā 1921. gadā; ir saprotams, ka ministrs Meierovics manevrēja starp lielvaru interesēm un Latvijas eksistence bija tieši atkarīga no šo manevru veiksmes. Tomēr, vērojot šī notikuma pieminēšanu “publiskajā atmiņā”, redzu tikai jūsmošanu par Latvijas lomu miera noslēgšanā³¹ (turklāt ar kaut kādu nepatīkamu “mazie un lepnie” piegaršu) un nepavisam neredzu

vainas, pat ja netiešas, apzināšanos – kaut vai par to, ka Baltkrievijas liktenis tika izlemts, vispār neuzklausot baltkrievus – Baltkrievijas delegācija miera sarunās netika ielaista. Atkārtotais: es saprotu, ka Baltkrievija gan Krievijai, gan Polijai bija kā kumoss rīklē; tomēr vai nebūtu pienācis laiks apzināties, par cik dārgu cenu tika nopirkti šie 20 miera gadi: Baltkrievijas Tautas Republikas 1921. gada 25. marta paziņojumā “Visai kulturālajai pasaulei” līguma parakstīšana nosaukta par “murgainu ņirgāšanos par demokrātiju un tās ideāliem”, viens no Baltkrievijas Tautas Republikas dibinātājiem, ģeogrāfs Arkadz Smoļičs izteicās ar gandrīz neizturamu tiešumu: “Robežas novilkta pa Baltkrievijas dzīvo miesu.”

OŽ: Vai Oksanas Zabužko darbi rāda, kādas tēmas nav atspoguļotas Latvijas literatūrā?

MP: Tulkojot “Pamesto noslēpumu muzejā”, nevaru nedomāt par to, ka latviešu literatūrā vēl īsti nav ieskanējusies nacionālo partizānu tēma.

OŽ: Oksana Zabužko uzsver, ka gadsimtiem ilgi ārkārtīgi svarīga ukraiņiem bijusi saikne ar zemi. Kā tas parādās ukraiņu literatūrā? Vai vērojama līdzība ar latviešu autoru darbiem, piemēram, Edvarda Virzas “Straumēniem”?

MP: Man kārtējo reizi jāatzīstas, ka esmu par maz lasījusi. Bez skatīšanās literatūrā prātā nāca tikai divi ļoti atšķirīgi autori – Mihailo Kocjubinska romāni *Fata Morgana* (1910)³² un *Tinyi zabutih predkiv* (“Aizmirsto senču ēnas”, 1911) un Bohdana-Ihora Antoniča dzeja. No šiem abiem esmu lasījusi tikai Antoniču, un viņa dzeja man varbūt mazliet sasauca – taču šķiet avangardiskāka, modernistiskāka – ar Friča Bārdas poētisko pasauli: viņa lirika pauž mītiski filozofisku dabas uztveri, panteismu, mistisku ekstāzi, domājot par pasaules kosmisko vienotību. Viens no maniem mīļākajiem dzejoļiem ir *Roste Antonič, i roste trava* – “Aug Antoničs, un aug zālē”...

Taču, lai cik necik cienīgi atbildētu uz jūsu jautājumu, palasīju literatūrzinātniekus.

---

parakstija-pirms-100-gadiem-2021 (skatīts 25.08.2024.).

³² 1954. gadā Latvijas Valsts izdevniecība laidusi klajā latviešu valodā ar nosaukumu “Fatamorgana”.

³¹ Sk., piem., Jēkabsons, Ē. (18.03.2021.) Rīgas miera līgums, ko parakstīja pirms 100 gadiem. *Latvijas Vēstnesis*. <https://lvportals.lv/norises/326040-rigas-miera-ligums-ko>

Uzzināju, ka viena no spilgtākajām iezīmēm, ar kuru ukraiņu literatūra 19. gs. otrajā pusē izcēlās Eiropas literatūrā, ir lauku jeb zemniecības tēmas dominēšana satura līmenī: nekur citur tai neesot bijis tik nozīmīgas vietas un tik lielas lomas visa literārā procesa strukturēšanā.³³ 19. gs. beigās – 20. gs. pirmajā trešdaļā zemes tēma izstrādāta plašā diapazonā: no jūsmošanas par laucinieku “dabisko dzīvi” līdz spīvai lauku dzīves sociālo problēmu kritikai (Kocjubinska *Fata Morgana* par laucinieku sacelšanos, cerot izcīnīt zemi un neatkarību, sacīts: “Viņa bija lolojusi sapni par zemi, taču zeme sacēlās viņai pretī, naidīga, nežēlīga, sadumpojās un izslidēja no rokām kā mirāža, brīdi pavilināja un kā mirāža nozuda.”) Vēl, pateicoties jūsu jautājumam, sāku lasīt Olhas Kobiļanskas garstāstu *Zemlja* (1902; latviski “Zeme” 1973. gadā izdota A. Rudzrogas tulkojumā no krievu valodas (kāpēc? Aina Rudzroga taču daudz tulkoja no ukraiņu valodas?)). Esmu diezgan lielā sajūsmā par šo grāmatu: tajā ir gan smalki psiholoģiski raksturojumi, gan pilnīgi pasakaini dabas apraksti; taču galu galā mani gaida drāma: garstāsta pamatā ir reāls notikums 1894. gadā kādā Bukovinas ciemā – brālis nogalināja brāli, lai paliktu vienīgais tēva zemes mantinieks.

Par mazliet vēlāku – jau sovjetu – laiku laukos rakstījis Zabužko kundzes pieminētais Hrihirs Tjutjunniks, kura stāstu krājums nule iznācis vāciski ar prezidenta Zelenska vārdiem uz vāka: “Viena no nozīmīgākajām personībām ukraiņu literatūrā.” Diemžēl arī viņu vēl neesmu lasījusi. Taču kopumā izskatās, ka zemes tēmas atspoguļojums ukraiņu literatūrā ir tālu no idilliskuma un vismaz daļa darbu vairāk varētu atgādināt Blaumaņa radītās drāmas, nevis “Straumēnus”.

³³ Gurduz, A. (2008) *Mifopoetichna paradihma v ukrains'kij ta zahidnojevropejs'kij "prozi pro zemlju" kincja XIX - pershoi tretini XX st.* <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/monograf/20/1.pdf> (skatīts 25.08.2024.).

OŽ: Noslēgumā: kādas ukraiņu literatūrā atspoguļotas tēmas ir svarīgi pētīt zinātniski arī Latvijā?

MP: Mani pašu ļoti interesē ukraiņu nacionālās identitātes apzināšanās process 19. gs. laikā, tas, cik atvērta ir bijusi – un ir – šī identitāte. Tā vien šķiet, ka no sākta gala “kļūt par ukraiņu” ir bijis izvēles jautājums: vieni no pirmajiem ukraiņu nacionālistiem, t. s. Kijivas sadraudze (*Kijivska hromada*, dibināta 1859) bija... poļi Tadejs (Tadeušs) Riļskis un Volodimirs Antonovičs. Ir, piemēram, ārkārtīgi interesanta Fabiana Baumaņa (*Fabian Baumann*) grāmata *Dynasty Divided* (“Sadalitā dinastija”)³⁴ par to, kā pat vienā ģimenē vieni kļuva par ukraiņu nacionālistiem, otri – par lielkrievu nacionālistiem.

Ļoti interesanti par “tautas” (“etniskas vienības”) un “nācijas” (“politiskas vienības”) mijiedarbību ukraiņu nācijas tapšanā rakstījis vēsturnieks Ivans Lisjaks-Rudnickis, uzsverot, ka nācijas eksistences pamats ir tās locekļu apzināta griba – jeb, kā viņu angļiski savās lekcijās citēja Timotijs Snaiders: “The nation is fundamentally a political act directed towards the future (Nācija savā būtībā ir politisks akts, kas vērstas uz nākotni).”³⁵ Man liktos interesanti no malas – no mūsu perspektīvas – palūkoties uz cēloņiem un faktoriem, kas ukraiņu identitāti padarījuši tik atvērtu un elastīgu. Un salīdzināt to ar mūsu pašu vēsturisko ceļu.

Oksanas Žabko darbu atbalstīja LU Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūts, piešķirot bāzes finansējumu projektā “Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija” (Nr. ZD2015/AZ82).

³⁴ Baumann, F. (2023) *Dynasty Divided: A Family History of Russian and Ukrainian Nationalism*. New York: Cornell University Press.

³⁵ Snyder, T. (2022) *The Making of Modern Ukraine. Class 2: The Genesis of Nations*. Yale University. https://www.youtube.com/watch?v=0LaEmaMAkpM&list=PLh9mgdi4rNewfxO7LhBoz_1Mx1MaO6sw_&index=3 (skatīts 25.08.2024.).

LATVIEŠU GRĀMATNIECĪBAS PIECSIMTGADE

Dagnija Baltiņa¹

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Ievads

Rakstītais vārds un grāmata ir viens no apbrīnojamākajiem fenomeniem un lielumiem cilvēces esībā. Tas vienlaikus dzīvo kā pagātnē, tā tagadnē un nākotnē. Grāmatas sniedz zināšanas un pieredzi par jau notikušo, pati grāmata kā tehnoloģija fiksē attiecīgā laikmeta inovācijas, bet vienlaikus gan zināšanu, gan tehnoloģiskā vilinājuma dēļ ved nākotnē un rada jaunas zināšanas, pieredzes, nodomus un inovācijas. Arī Latvijas kontekstā, domājot par grāmatu, mēs to novērtējam kā sabiedrības attīstības virzītājspēku, vienotāju un simbolu mūsu zināšanu dzīlēm. Tāpēc 2025. gads, kad Latvija atzīmēs latviešu grāmatas piecsimtgadī, ir īpaši nozīmīgs gads gan nacionālā mērogā, gan starptautiski.

Rakstītā un drukātā vārda latviešu valodā izcēlums un tā izplatība dažādos formātos, un dzīvotspēja cauri dažādiem laikmetiem, ideoloģijām, ekonomiskiem un tehnoloģiskiem izaicinājumiem, ietver sevī šodienas sabiedrībai tik nepieciešamo kodu, lai piekļūtu gan sabiedrības materiālajam un nemateriālajam mantojumam, gan starptautiskai atpazīstamībai un novērtējumam, gan tautsaimniecības ilgtspējai un labklājībai nākotnē, kā arī lai iedvesmotos profesionālai izaugsmei. Latviešu valodā rakstītā vārda vēsture, tagadne un nākotne ļauj labāk

izprast Latvijas un latviešu vispārējo attīstības ceļu un saprast mūsu unikālo un straujo izaugsmi, kas sakņojas šajā kultūras fenomenā.

2025. gadā gaidāmā pirmās grāmatas latviešu valodā piecsimtgade ir izcils piemērs tam, kā vēsturiskie notikumi, tiem sekojošā attīstība un līdzības ļauj pilnvērtīgāk izprast šodienu. Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB) ir izstrādājusi plašu pasākumu programmu, kas izceļ grāmatas un rakstītā vārda nozīmi latviešu sabiedrības veidošanā un kultūras attīstībā. Šī programma ne tikai atgādina par vēsturisko mantojumu, bet arī piedāvā mūsdienu sabiedrībai jaunas iespējas apzināties un novērtēt grāmatas un rakstītā vārda lomu.

Īsa latviešu grāmatniecības vēsture

Latviešu grāmatniecības vēsture aizsākās laikā, kad Eiropu pārņēma Reformācijas kustība. Katoļu baznīcas vienotā Eiropa strauji sašķēlās, un Mārtiņa Lutera (1483–1546) sludinātā mācība desmit gados pēc 95 tēžu piesišanas pie Vitenbergas pils baznīcas durvīm izplatījās arī Ziemeļeiropā. Rīga bija viena no pirmajām Eiropas pilsētām, kas kļuva luteriska. Jau 1524. gadā pilsētnieki padzina lielāko daļu katoļu garīdznieku un liela daļa Livonijas iedzīvotāju vai nu bija atkrituši no katoļticības, kļūstot par luterāņiem, vai atgriezušies pie senču ticības.

Radītās turbulences centrā, uz augošo zemnieku nemieru fona un plašajā valodu troksnī Mārtiņš Luters tālredzīgi novērtēja dzimtās valodas lomu un nepieciešamību padarīt reliģiskos tekstus pieejamus ikvienam cilvēkam viņa dzimtajā valodā. Tāpat viņš uztvēra Johana Gūtenberga (ap 1400–1468) radītās iespiedpreses potenciālu padarīt rakstīto vārdu pieejamāku, viegli izplatāmu un salīdzinoši lētu, lai attiecīgi

¹ Autorei ir maģistra grāds mantojuma studijās, iegūts Brandenburgas Tehniskajā universitātē Vācijā, un maģistra grāds sabiedrības vadībā, iegūts Hārvarda Universitātes Kenedija Pārvaldības skolā. Autore ir doktora grāda pretendente vēsturē Latvijas Universitātē. Eksperte dokumentārā mantojuma un pasaules mantojuma jautājumos. Iepriekš vadījusi UNESCO Latvijas Nacionālo komisiju (2008–2016). Kopš 2024. gada septembra ir Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktore.

izmantotu iespiesto vārdu ideju popularizēšanai. Rezultātā strauji paplašinājās to valodu loks, kurās sāka veidoties rakstītā un iespiestā vārda kultūra.

Latviešu grāmatniecības pirmsākumi saistās ar 1525. gada novembri, kad Libekas pilsētas rāte konfiscēja mucu, kas bija pilna ar luteriskām grāmatām latviešu, igauņu un lejasvācu (livoniešu) valodā². Lai gan līdz mūsdienām nav zināms neviens saglabājies šis neparastās grāmatu kravas eksemplārs, tomēr Libekas domkapitula dekāna Johanna Brandesa (1467–1531) rakstītais protokols ļauj spriest, ka šīs grāmatas, visticamāk, iespiestas Vitenbergā un bijušas ceļā uz Rīgu tālākai izplatīšanai un luterāņu mesu noturēšanai Livonijā vietējās valodās. Šis notikums ir būtisks, ne tikai fiksējot pirmo iespiesto grāmatu latviešu valodā, bet arī kā sākums vienotas latviešu valodas attīstībai, kas tālāk veicina vienotas latviešu sabiedrības un tās nacionālās apziņas veidošanos.

Nākamais nozīmīgais latviešu grāmatniecības stūrakmens ir nīderlandiešu jezuīta Pētera Kanizija (1521–1597) sarakstītā katehisma tulkojuma izdevums latviešu valodā. Arī pretreformācijas kustības dalībnieki novērtēja un prata izmantot spēku, kas piemita dzimtajā valodā rakstītajam vārdam, un šis katehisms kļuva par vienu no plaši izmantotiem ticības izplatīšanas rīkiem. Ir zināms, ka 1585. gadā Viņņā grāmata latviešu valodā ir tikusi iespiesta 1002 eksemplāros, kas 16. gadsimta nogalē ir uzskatāma par lielu tirāžu un norāda uz šī izdevuma pieprasījumu. Šī tad arī ir senākā saglabājusies latviešu grāmatniecības liecība, kuras vienīgais patlaban zināmais pilnais eksemplārs tiek glabāts Upsālas Universitātes bibliotēkā Zviedrijā³.

Pirmās iespējas attīstīt grāmatu iespiešanu Latvijas teritorijā parādījās līdz ar pirmā tipogrāfa Nikolausa Mollina (ap 1550/1555–1625) darbības uzsākšanu Rīgā 1588. gadā, visticamāk, pēc Rīgas rātes uzaicinājuma. Viņš atbrauca no Antverpenes (Beļģija), kas bija tā laika grāmatniecības un izdevējdarbības epicentrs, un līdz ar viņu arī Livonijā ienāca spēcīgas Mollina skolotāja Kristofa Plantēna (ap 1520–1589) grāmatu spiestuves un grāmatu dizaina tradīcijas, kas atpazīstamas vēl ilgi turpmākos gadsimtos. Mollīns viegli kļuva par jaunatklājēju un pirmo vairākās kategorijās – bija pirmais izdevējs, pirmās Rīgas tipogrāfijas vadītājs, pirmais nošu iespiedējs Livonijā, izveidoja grāmatstējēju darbnīcu, ierīkoja grāmatveikalu utt. Arī pirmais Latvijas teritorijā iespiestais izdevums latviešu valodā – 1615. gadā izgatavotā īpaši greznā baznīcas rokasgrāmata ar ilustrācijām, dekoriem, notīm – bija Mollina izdevums.⁴

Turpmākajos gados latviešu grāmatniecības straujo attīstību noteica nepieciešamība pēc dievkalpojuma tekstiem latviski, kā arī palīgīdzekļiem, kas domāti mācītājiem latviešu valodas apguvē. 17. gadsimta Latvijas grāmatniecības uzplaukumu raksturo gan izcili nozīmīgi darbi (piemēram, 1638. gadā iznākusi Georga Manceļa vārdnīca *Lettus*), gan piešķirtas jaunas privilēģijas atvērt tipogrāfijas (1667. gadā Jelgavā darbu sāk Kurzemes hercoga tipogrāfija), gan pirmās avīzes (1684. gadā Rīgā tipogrāfs Georgs Matiāss Nellers (ap 1658–1712) iespieda pirmo laikrakstu Latvijas teritorijā – *Rigische Novellen*), gan grāmatas kā simboli. 17. gadsimta nozīmīgākais un vislabāk zināmais izdevums ir jau gadsimta beigās, 1694. gadā, Zviedru karaliskajā tipogrāfijā Rīgā iespiestā Bībele latviešu valodā, ko sagatavoja Alūksnes mācītāja Ernsta Glika

² Libekas domkapitula prāvesta Johanna Brandesa (*Johannes Brandes*, 1467–1531) protokoli, 8. novembris un 9. novembris, 1525. gads. Landesarchiv Schleswig-Holstein (Šlēsvīgas-Holšteinas Zemes arhīvs), Archive Abt. 268 No. 396, fols. 202r, 204r, 204v.

³ Canisius, P. (1585) *Catechismvs catholicorum. Iscige pammacischen, no themis Papreksche Galwe gabblems Christites macibes. Prexskan themis nemacīgems vnd iounems bernems. Cour Kungam Petrum Canisium thaes Schwetes*

rakstes Doctor. Ehsprestcz Vilne Pille .. pi Danielem Lanciensem expan tho gadde.

⁴ Zanders, O. (1988) *Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks: pirmās Rīgā iespiestās grāmatas, 1588–1625*. Rīga: Zinātne.

(1654–1705) vadībā⁵. Šis izdevums iedibināja jaunas tradīcijas attiecībā uz grāmatas nozīmi latviešu ikdienā – Bībele tika ne vien lasīta, bet kalpoja arī dzimtas vēstures pierakstīšanai un tika nodota no paaudzes paaudzē. Turklāt šis izdevums iezīmē pagrieziena punktu lasīšanas paradumos, veicinot lasītprasmi un spēju uzvert aizvien garākus tekstus.

18. gadsimtā līdz ar apgaismības kustību latviešu valodā sāka iznākt ne tikai reliģiski teksti, bet arī pirmie laicīgie izdevumi, kas aptvēra dažādas tēmas – no zemkopības līdz medicīnai un matemātikai. 1757. gadā Jelgavā tika izdots senākais zināmais kalendārs latviešu valodā “Zemnieku jeb latviešu laika grāmata uz to 1758. gadu pēc tās svētas piedzimšanas mūsu Kunga in Pestītāja Jēzus Kristus, tā rakstīta, ka arī Vidzemē in citi ļaudis, kas zemnieku valodu prot, in lasīt māc, laikus, dienas garumu, mēnešu starpas un citas lietas zināt var.” Ar laiku kalendārs kļuva par vienu no visvairāk pirktajiem un lasītajiem izdevumiem latviešu valodā. Grāmatas latviešu valodā kļuva par arvien nozīmīgāku izglītošanās un apgaismošanas līdzekli.

Īpašu pienesumu Latvijas grāmatniecības uzplaukumam 18. gadsimtā veidoja Vidzemes apgaismoto intelektuāļu loks. Viņi ne tikai iestājās par dažāda laicīga satura izplatīšanu latviešu zemnieku vidū (1768. gadā izdots pirmais periodiskais izdevums latviešu valodā – “Latviešu Ārste”), bet arī uzturēja ciešus kontaktus ar ārzemēm un izplatīja apgaismības idejas. Grāmatu izdošana kļuva ne tikai par veiksmīgu biznesu, bet arī par izteikti ietekmīgu sabiedriskās domas veidotāju un virzītājspēku. Tā Johana Frīdriha Hartknoha (1740–1789) apgādā tika pirmizdoti gan Imanuēla Kanta (1724–1804), gan Johana Gotfrīda Herdera (1744–1803) un citu ievērojamu autoru darbi. Līdzās tam norisinājās arī strauja jaunu grāmatniecības centru izaugsme un attīstība – Jelgavā

veiksmīgi darbojās Stefenhāģenu izdevniecība (dibināta 1769. gadā), Liepājā tika atvērta pirmā publiskā lasāmbibliotēka Latvijas teritorijā (1777. gadā), parādījās pirmie dižpārdoņi (piemēram, 1791. gadā Rūjienā izdotā “Labu ziņu un padomu grāmata”) un pavārgrāmatas (1795. gads, Rubene).

Attiecīgi 19. gadsimts no grāmatniecības viedokļa Latvijas teritorijā jau gadsimta sākumā iezīmējās ar spēcīgu attīstības, inovāciju, modernitātes vilkmi. Gadsimta mijā tika dibinātas un darbojās vairākas papīra dzirnavas (Rīgā, Līgatnē, Aizputē u. c.). Pieprasījums līdz ar augošo izdevējdarbību un lasītāju loku bija lielāks, nekā vietējās papīra dzirnavas spēja nodrošināt.

Nacionālās grāmatniecības pirmsākumi tiek saistīti arī ar latviešu literatūras pirmsākumiem – 1856. gadā izdots jaunlatvieša Jura Alunāna (1832–1864) dzejas krājums “Dziesmiņas”, kurā apkopoti ievērojami ciltautu autoru atdzejojumi, lai pierādītu latviešu valodas mākslinieciskās iespējas. Tam sekoja strauja nacionālās pašapziņas veidošanās, kas ietvēra arī pirmo latviešu grāmatuuzņēmēju darbību. Tieši caur grāmatniecības vēsturi visprecīzāk saskatāms process, pateicoties kuram 19. gadsimta otrajā pusē veidojās latviešu kultūras izrāviens, neparasti straujā tempā panākot Eiropas kultūrnācījas un nostājoties blakus tām.

Pacēlumu un lepnumu par latviešu grāmatniecības lielumu, bagātību un vērienu kā standartu visspilgtāk raksturo Anša Gulbja (1873–1936) darbība. Viņš apgādāja ne tikai daudzu nozīmīgu pasaules un Latvijas autoru daiļliteratūras darbu pirmizdevumus latviešu valodā, būtiskus sacerējumus filozofijā, sociālajās un dabas zinātnēs, mācību literatūru, bet piedāvāja arī “Latviešu konversācijas vārdnīcu” – pirmo tik plaša apjoma universālu uzziņu izdevumu latviešu valodā (līdz padomju okupācijai 1940. gadā iznāca 21 sējums). Viņa izdoto grāmatu plauktu metri patiesi kļuva par simbolu un iemiesojumu latviešu mājas bibliotēkai un Latvijas grāmatniecībai.

20. gadsimts, neskatoties uz sarežģīto politisko, ekonomisko un traģisko vēsturi, tomēr izceļ tieši grāmatniecības nozīmi sabiedrības un latviešu valodas noturībā. Grāmata un rakstītais vārds parādās kā izdzīvošanas stratēģija,

⁵ Glück etc. (1694) *Ta Swehta Grammata Jeb Deewa Swehtais Wahrds, Kas preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus swehtas Peedsimschanas no teem swehteem Deewa=Zilwekeem, Praweescheem, Ewanğelisteeem jeb Preezas = Mahzitajeem un Apustuleem usrakstihts, Tahm latweeschahm Deewa Draudsibahm par labbu istaisita.*

atjaunošanās veids un sevis no jauna radišanas iespēja. Īpaši trimdas grāmatniecība sevišķi spilgti demonstrē rakstītā vārda nozīmi ne tikai nācijas izturēšanās stiprināšanā, bet arī kultūras kontinuitātes un pārmantojamības nodrošināšanā.

Atskats latviešu grāmatniecības vēsturē izgaismo dažādus pavērsiena punktus un atšķirīgus fenomenus, taču tos vieno būtisks caurviju motīvs – rakstītā un iespēstā vārda ciešā saikne ar nacionālo emancipāciju un nozīme latviešu kultūrtelpas, ideju, inovāciju vēsturē.

Tieši šo stāstu no jauna izstāstīt piedāvā latviešu programma “Latviešu grāmatai 500”. Tās īstenotāji ir pārliecināti, ka šādi atklājas grāmatas un lasīšanas kultūras spēks un jauda šodienai un rītdienai. Mūsdienās vairāk nekā jebkad ir nepieciešams atkal un atkal atgādināt sev pašiem, ka grāmatai latviešu sabiedrībā gadsimtu gaitā ir bijusi un būs būtiska un palieloša nozīme, grāmata ir bijusi un aizvien ir kultūrtelpas un tautas dzinējspēks. Un grāmata ir ceļš, kas noteiks latviešu sabiedrības spēku, pašapziņu un radošo spēju arī nākotnē.

Turklāt grāmatniecības vēsture demonstrē arī procesu, kurā latviešu kultūra tika pārliecināti noenkurota Rietumeiropas kultūras telpā. Vēsturiski atrodoties uz robežas starp rietumiem un austrumiem, latviešu apdzīvoto reģionu kultūras orientācija bieži vien ir kļuvusi par ideoloģisku un politisku cīņu objektu, šo teritoriju intelektuālā un kultūras piederība Eiropai nereti tikusi pakļauta dažādiem riskiem, taču tieši grāmata un rakstītais vārds padarījuši šo iesakņotību Eiropas ideju un vērtību pasaulē neatgriezenisku.

Pasākumu programma “Latviešu grāmatai 500”

Latvijas Nacionālā bibliotēka pirmoreiz aktualizēja jautājumu par pirmās grāmatas latviešu valodā 500. gadadienas atzīmēšanu 2000. gadā, kad Rīgas Latviešu biedrības namā notika pirmās grāmatas latviešu valodā 475. gadadienas svinības un tika izdoti starptautiskās konferences “Latviešu grāmata un bibliotēka: 1525–2000” rakstu krājumi, kā arī LNB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas rakstu krājums “Grāmata. Veltījums latviešu

grāmatas 475 gadu atcerei”. Ideja par to, ka 2025. gads varētu būt Grāmatu un lasīšanas gads Latvijā, izceļot grāmatas piecsimtgadī, tika izziņota 2019. gada septembrī Latvijas Nacionālās bibliotēkas simtgades ietvaros, bet 2020. gadā iekļauta Kultūrpolitikas pamatnostādnēs 2021.–2027. gadam. Idejas iniciators un autors šai programmai un grāmatas vērtības izcēlumam ir ilggadējais LNB direktors Andris Vilks (dz. 1957).

2021. gadā LNB sadarbībā ar dažādu nozaru partneriem sarīkoja radošu domnīcu, kurā izstrādāja ietvaru “Latviešu grāmatai 500” atzīmēšanai, kas uzsver tieši rakstīšanas un lasīšanas fenomenu. Latviešu grāmatniecība, it īpaši mazu tautu kontekstā, izceļ sabiedrības spēju izaudzēt savu grāmatniecību līdz pasaules līmenim, veidot savas sabiedrības noturības spēju, kritisko domāšanu, saglabāt savu kultūru un valodu. Grāmata apliecina latviešu valodas un kultūras spēju pielāgoties un pārdzīvot dažādus tehnoloģiskus izaicinājumus, politiskās pārmaiņas un dažādas ekonomiskās situācijas.

Latviešu grāmatas piecsimtgades programmas pamatu veido pētniecība un popularizēšana. Programma aptver ne tikai virkni pagātnes notikumu kopš pirmās latviešu grāmatas izdošanas, bet arī ļauj izprast tālāko virzību tehnoloģiju pārmaiņu un digitālās attīstības kontekstā un izceļ plašāku reģionālu un starptautisku kontekstu. Programma aptver visus Latvijas reģionus un trimdu, dažādas paaudzes, dažādus vēsturiskus un mūsdienu kultūras un ekonomiskos kontekstus un sakarus, izceļot ar grāmatniecību saistītas personības, notikumus, fenomenus un to ietekmi. Visbeidzot programmas koncepcija sniedzas pāri grāmatas materiālajām robežām un ir ne tikai par grāmatu, bet arī lasīšanas, mācīšanās, domāšanas paradumiem un to attīstību. Tā arī ļauj integrēt latviešu grāmatniecības pētījumus teorētiskās diskusijās un izmantot tos kā atspēriena punktu refleksijai par grāmatniecības izpētes metodoloģiju.

Plānojot programmu, tika apzinātas un izceltas dažādās gadadienas, notikumi, personības, ko būtu jēgpilni aktualizēt “Latviešu grāmatai 500” programmas ietvaros un kas veidotu pamatu, lai sabiedrībā būtu iespējams plašāk apjaust grāmatu fenomenu. Tā radās

iedalījums, kas ceļa karti uz grāmatas piecsimt-
gadi iezīmē ar šādiem notikumiem:

***2021. gads** bija veltīts tēmai “Atgrieša-
nās”, izceļot grāmatas, kas ir rakstītas Latvijai
un latviešiem ārpus Latvijas, kā arī pievē-
šoties nozīmīgām grāmatu kolekcijām, kas
saistās ar Latviju, bet atrodas ārpus Latvijas.
Kā spilgtu centrālo notikumu, ap kuru tika
organizēts plašs norišu kopums, ir vērts izcelt
izstādi “Atgriešanās. Senākā saglabājusies dzīvā
grāmata latviešu valodā” (kurators un autors
Ph. D. Gustavs Strenga), veltītu 1585. gadā
Viļņā izdotajam Kanizija katehismam latviešu
valodā, kas tika atvesta uz Rīgu.

***2022. gads** bija veltīts laikrakstu un rok-
rakstu tēmai, atzīmējot 200 gadus kopš pir-
mās avīzes latviešu valodā “Latviešu Avīzes”

iznākšanas 1822. gadā. Ši latviešu avižniecības
svinēšana ne tikai pavēra ieskatu “Latviešu
Avižu” sociālajos laikmeta kontekstos visu tās
iznākšanas laiku, bet arī bija iespējams izvirzīt
priekšplānā un sākt pētīt nozīmīgas paralēles
ar igauņu grāmatniecību, pievērsties arī mūsu
ziemeļu kaimiņu pirmajām avīzēm, kas ap to
pašu laiku tika izdotas Tartu. Savukārt izstāde
“Modināšana. Stāsts par hernhūtiešiem” (auto-
ri *Dr. phil. Beata Paškevica* un *Dr. philol. Pauls
Daija*), kas veltīta brāļu draudžu kustībai Latvi-
jā un Igaunijā, izcēla LNB glabātos brāļu drau-
dzes rokrakstus latviešu valodā no 18. gadsim-
ta un šīs kustības un rokrakstu kultūras atstāto
mantojumu un nospiedumu.

***2023. gadā** tika uzsvērtā izdevēju nozi-
mība, atzīmējot latviešu nozīmīgākā izdevēja

1. attēls. Instalācija “Nācības vertikāle”, veltīta Anša Gulbja simtpiecdesmitgadiem. Tajā uzskaitītas
visas Anša Gulbja apgādībā izdotās grāmatas. LNB, 2023. Foto: Kristians Luhaers

2. attēls. Izstāde “Teksts mūs neinteresē”, veltīta Rīgas pirmajam tipogrāfam Nikolausam Mollīnam un grāmatu mākslai. LNB, 2024. Foto: Reinis Hofmanis

19./20. gadsimta mijā – Anša Gulbja – 150. gadadienu un izceļot Rīgas pirmā tipogrāfa Nikolausa Mollīna lomu mūsu reģiona intelektuālajā izaugsmē. LNB veidotā izstāde “Teksts mūs neinteresē” (autore Beāte Orlova un Ineta Vaivode) pievērsās Rīgas pirmajam tipogrāfam Nikolausam Mollīnam un grāmatu dizaina un iekārtojuma vēsturei. Sadarbībā ar mūsdienu labākajām Latvijas tipogrāfijām šī izstāde un pavadošā programma, tāpat kā Gulbja jubilejai veltītais starptautiskais zinātniskais forums “Izdevējdarbība un nācija” aicināja padziļināt diskusiju par Latvijas izdevējdarbības un drukas kultūras augstajiem standartiem un to vēsturisko kontekstu. Tieši izdevēji ļauj lieliski ieskicēt arī šķietami vienkāršo, bet grāmatniecības teorijā tik nozīmīgo grāmatniecības ķēdi – izdevēja, iespiedēja, autora, izplatītāja, lasītāja u. c. dalībnieku mijiedarbi.

* **2024. gadā** fokusā ir bibliotēkas un lasīšanas fenomens, pievērsties gan pašam lasīšanas

jēdzienam teorētiskā un vēsturiskā griezumā, gan lasīšanas paradumiem, šajā ziņā izceļot un skaidrojot bibliotēkas lomu. Būtisks atskaites punkts šai tēmai ir Rīgas pilsētas bibliotēkas dibināšanas gads (tā izveidota 1524. gadā). Gada noslēgumā plānots atklāt izstādi “Tiesības uz bibliotēku” (autori *Dr. philol.* Pauls Daija un Maija Treile), kura veltīta pārmaiņām, kas piemeklē grāmatu laikā un telpā, ietverot redzeslokā gan lasīšanas, gan grāmatu krāšanas fenomenus un fokusējoties uz tiem aspektiem, kādos vēsturiskā pieredze var kļūt par iedvesmas avotu šodienai. Tādējādi izstāde ievadīs 2025. gada kulminācijas pasākumus.

* **2025. gads** ir plānots kā grāmatu gads – aicinot svinēt grāmatu kā simbolu, zināšanu avotu, daļu no mūsu identitātes, kā arī pievērsties spēcīgu lasīšanas un bibliotēkas paradumu iedibināšanā sabiedrībā. Kulminācijas mērķis ir sapludināt kopā visus programmas attīstības gaitā būvētos pamatelementus – grāmata, lasīšana, bibliotēkas un grāmatniecības ķēde.

Godinot faktu, ka grāmatniecības sākotne 1525. gadā ir kopīga latviešiem un igauņiem, tiks rīkota īpaša izstāde un publicēts eseju krājums par latviešu un igauņu grāmatniecības kopīgo vēsturi, akcentējot abu tautu kultūras saiknes. Ne tikai pirmā grāmata, bet arī turpmākās norises grāmatniecībā abām nācijām ir attīstījušās paralēli, bieži vien savstarpēji iedvesmojoties un sabalsojoties. Līdztekus īpaša uzmanība tiks pievērsta dziļākas izpratnes veicināšanai sabiedrībā par iemesliem, kas ietekmēja pirmās latviešu un igauņu grāmatas publicēšanu, atdzīvinot piecus gadsimtus senos notikumus un sniedzot iespēju atklāt kopsakarības starp latviešu iespīestā vārda dzimšanu un politiski sabiedriskajiem satricinājumiem 1525. gadā. Grāmatas piecsimtgade būs nozīmīgs impulss, lai stimulētu jaunu pētījumu rašanos, starptautiskā konferencē Vitenbergā pulcējot Latvijas, Igaunijas un Vācijas vēsturniekus, kā arī izklāstot pētījumu rezultātus plašākai auditorijai Baltijas valstīs.

Atzīmējot Gunāra Birkerta simtgadi ir plānots izcelt Gunāra Birkerta mantojumu kā avotu gaismas arhitektūrai. Tieši bibliotēkas un gaisma Birkerta mantojumā veido spēcīgu vēstījumu un apgalvojumu par to, kāda ir bibliotēku loma zināšanu sabiedrības veidošanā.

Kulminācijas pasākums 2025. gada 8. novembrī būs svinīgs notikums, kas pulcēs vadošos zinātniekus, kultūras darbiniekus un sabiedrības pārstāvjus. Šajā pasākumā tiks atzīmēti latviešu grāmatniecības vēsturiskie sasniegumi, kā arī izcelti izaicinājumi un iespējas, ar ko latviešu valoda un grāmatniecība saskaras mūsdienās. Pasākumā tiks izteikts arī aicinājums visiem iestāties par to, ka atslēga uz Latvijas sabiedrības izaugsmi un attīstību ir

lasīšanas un grāmatu kultūras kopšana, paradumu veidošana un noturēšana.

Nobeigums

Paliekošas vērtības, kas veltītas latviešu grāmatniecības piecsimtgadei, būs vērienīgs zinātnisko publikāciju skaits, kas tapušas programmas gaitā. Līdzvērtīgi izceļams ir arī pienesums tieši starptautiskās atpazīstamības veidošanā un veicināšanā, kas būs nozīmīgs ieguldījums, Latvijai kļūstot par Frankfurtes grāmatu tirgus viesu valsti. Piemiņas pastmarka un piemiņas monēta būs tikai dažas no publiski redzamām zīmēm, kas simbolizēs latviešu grāmatniecības nozīmi un tās ilgtspējību un rosinās visdažādākajos sabiedrības slāņos apzināties spēku, kāds piemīt rakstītājam vārdam.

Latviešu grāmatniecības nākotne ir saistīta ar spēju pielāgoties digitālajam laikmetam, vienlaikus saglabājot savu kultūras un nacionālo identitāti. Latvijas Nacionālās bibliotēkas programma "Latviešu grāmatai 500" ir būtisks solis, lai nodrošinātu latviešu valodas un kultūras dzīvotspēju nākotnē, un tā piedāvā plašas iespējas, lai veicinātu latviešu valodas un literatūras attīstību gan nacionālajā, gan starptautiskajā līmenī.

Grāmatniecības piecsimtgades pasākumu mērķis ir celt latviešu valodas prestižu un nodrošināt, ka latviešu grāmatniecības vēsture turpinās arī nākamajās simtgadēs. Tikai ar nemitīgu ieguldījumu un rūpēm par grāmatu kultūru mēs varēsim nodrošināt, ka pēc vēl 500 gadiem atskatisimies uz tūkstošgadi senu latviešu grāmatniecības vēsturi, kas joprojām būs dzīva un plaukstoša.

IN MEMORIAM

AINĀRS DIMANTS (1966–2024)

Foto: Toms Grinbergs

Kolēģa aiziešanu visgrūtāk ir pieņemt tad, kad saproti, cik nepārvērtējami nozīmīgas ir viņa jaunākās idejas un aizsāktie projekti – īsti celmlauža darbi, kas mūsu nereti fragmentētajā un sīkumainajā laikā ir pārāk nenovērtēti, jo mērķēti uz būtisko, ilglaicīgo, pamatu nostiprināšanu, sabiedrības labklājību un nācijas pašapziņas veidošanu. Nebaidos no skaļiem vārdiem – profesora Aināra Dimanta darbu slimība pārtrauca laikā, kad gandrīz pabeigta bija viena no viņa būtiskākajām grāmatām, fundamentāls darbs, kas izseko nozīmīgākajām norisēm Latvijas mediju vēsturē¹. Laikā,

kad Latvijā beidzot “iekustējies” mediju politikas, kritikas un pētniecības lauks, kad kopā ar citiem komunikācijas jomas pārstāvjiem pēc viņa iniciatīvas bija sākusi darboties komunikācijas terminoloģijas darba grupa – par pamatu jomas attīstībai un ilgtspējai profesors īstenā jaunlatviešu garā lika izstrādātu valodu. Laikā, kad viņa pieredze, erudīcija, teorētiskās zināšanas un principiālā nostāja būtu tik ļoti nepieciešama strīdos un cīņās par komunikācijas jomas demokrātiskajām vērtībām, vārda un mediju brīvību.

---

¹ Dimants, A. (2022) *Latvijas prese 200 gados: no “Latviešu Avīzēm” līdz digitālo mediju*

---

laikmetam: Latvijas plašsaziņas mediju sistēmas vēsture no pirmsākumiem līdz mūsdienām. Rīga: Latvijas Mediji.

Žurnālistikas un mediju nozarē Ainārs Dimants darbojies visdažādākajās lomās – bijis gan žurnālists un redaktors, gan komentētājs, kritiķis un pārraugis, gan politiķis, gan pētnieks un teorētiķis. Vienmēr viņam bija savs, žurnālista praksē, mediju teorijā un ētikā balstīts, nelokāms viedoklis.

Ainārs Dimants dzimis 1966. gada 6. maijā Aucē. Par žurnālistiku sācis interesēties jau bērnībā, un pirmie viņa raksti publicēti skolas gados. 1984. gadā Ainārs Dimants iestājās Latvijas Universitātē, kur studēja līdz 1987. gadam; 1990. gadā diplomu (*cum laude*) ieguva jau Lomonosova Maskavas Valsts universitātē un vēlāk, 1996. gadā, maģistra grādu – Latvijas Universitātē. 90. gados vairākas reizes mācījies Vācijā (viņš brīvi runāja vācu valodā, ir tulkojis un adaptējis vairākas komunikācijas zinātnes studentiem un interesentiem neaizvietojamās grāmatas), vēlāk iestājās Berlīnes Brīvās universitātes doktorantūrā, kur 2003. gadā aizstāvēja disertāciju par mediju attīstību pēcpadomju Latvijā, iegūstot doktora grādu.

Studiju un sociāli politisko pārmaiņu laikā formējās Aināra Dimanta idejas un domas par sabiedrību un mediju vietu tajā. Viņš bija aktīvs sabiedriskajā dzīvē (darbojās Latvijas Nacionālajā frontē un vēlāk Eiropas Kustībā Latvijā) un guva ievēribu arī žurnālistikā. Atmosfērā laikā un pēc valsts neatkarības atjaunošanas 80. gadu beigās un 90. gados viņš darbojās Latvijas jaunajā, brīvajā presē (bija laikraksta “Diena” reportieris Maskavā (1990–1992), politikas komentētājs, arī “Lauku Avīzes” (tagad “Latvijas Avīze”) galvenā redaktora vietnieks un politisko komentāru autors Latvijas Televīzijā). Būdams pārliecināts demokrātisko vērtību un vārda brīvības aizstāvis, Ainārs Dimants iestājās par sociāli atbildīgiem mediju standartiem, redakcijas autonomiju un politiskās ierobežošanas un pārmerīgās komercializācijas novēršanu mediju vidē. Turpmākajās desmitgadēs ieņēma vairākus nozīmīgus amatus Latvijas profesionālajās un regulējošajās institūcijās, tostarp bija Latvijas Žurnālistu savienības valdes priekšsēdētājs (2007), Nacionālās elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes valdes loceklis un priekšsēdētājs (2012–2017); Latvijas Žurnālistu

asociācijas biedrs (no 2010). Viņš bija mediju eksperts ar daudzpusīgu pieredzi un unikālu izpratni par notiekošajiem procesiem.

Dzīves nozīmīgāko daļu Ainārs Dimants veltīja komunikācijas, žurnālistikas un mediju akadēmiskajai izpētei un pasniegšanai, sekmējot mediju un komunikācijas studiju virziena attīstību Latvijas augstākās izglītības telpā. Jaunajā gadu tūkstoši profesora Dimanta dzīve un darbs bija saistīts ar vairākām augstskolām: Latvijas Universitāti, Rīgas Stradiņa universitāti, Vidzemes augstskolu Valmierā un Biznesa augstskolu “Turība”. Tajās viņš pasniedza un pētīja, kā arī piedalījās administratīvajā darbā, organizēja un attīstīja žurnālistikas un mediju studiju un pētniecības centrus, tādējādi ietekmējot virzienu, kādā komunikācijas zinātne Latvijā attīstījusies. Viņa tēmas pētniecībā bija sociāli un politiski ļoti nozīmīgas – tādas kā Latvijas mediju sistēma un pārraudzība, mediju politika, ekonomika un vadība, kā arī redakcijas autonomija un žurnālistikas kvalitāte. Ainārs Dimants bija viens no Mediju institūta dibinātājiem 2004. gadā un līdz 2012. gadam – tā valdes priekšsēdētājs. Turklāt no 2006. gada viņš uzņēmas žurnāla “Akadēmiskā Dzīve” redakcionālos pienākumus un bija Latvijas Zinātņu akadēmijas komunikācijas eksperts.

Apzinoties Aināra Dimanta darba mērogu un ietekmi, grūti iedomāties, cik skrupulozi un lietpratīgi viņš strādāja ar valodu un tekstu. Liela daļa viņa darba bija veltīta pētījumam un mācību grāmatu publicēšanai un rediģēšanai – darbībām, kurās viņam piemita apbrīnas vērtā precizitāte un talants. Būdams erudīts cilvēks ar plašām zināšanām Latvijas un Eiropas kultūras vēsturē un komunikācijas teorijā, viņš bija ne tikai izcils sarunu biedrs, bet arī strādīgs redaktors, tulkotājs un zinātnisku grāmatu un rakstu autors. Līdzās Latvijas mediju sistēmas un redakcionālās neatkarības pētījumiem jāmin profesora Dimanta tulkotās un Latvijas situācijai adaptētās žurnālistikas un komunikācijas zinātnes studentiem paredzētās mācību grāmatas (Stefana Rusa-Mola un Aināra Dimanta “Žurnālistika” (Turība, 2009) un Klauša Beka “Mediju un komunikācijas zinātne” (Turība, 2021)), kas būtiski aizpilda mācību literatūras “robus” žurnālistikas studijās Latvijā.

Tā rakstot, rediģējot un tulkojot par vēl vienu izaicinājumu profesora Dimanta darbā kļuva latviešu valoda – tā leksikas daļa, kurā mēs izsakāmies par medijiem un žurnālistiku. Pēdējos dzīves gados profesors Dimants bija arī Latvijas valodnieku un mediju zinātnieku terminoloģijas

diskusijas virzītājspēks, lai radītu terminoloģisko bāzi, kas ļautu turpmāk sekmīgāk pētīt un attīstīt mediju un komunikācijas diskursu akadēmiskajā vidē, rūpniecībā, politikā un sabiedrībā kopumā. Diemžēl šo darbu pārtrauca slimība un nāve. Tagad mums tas jāturpina.

Ilva Skulte, Dr. philol.
Rīgas Stradiņa universitāte

HRONIKA

No 2023. gada 7. jūlija līdz 2024. gada 31. augustam

AKADĒMISKĀ VIENĪBA “AUSTRUMS”

2023. gada 14.–16. jūlijā “Austruma” pārstāvji piedalījās Igaunijas Studentu biedrības (*Eesti Üliõpilaste Selts – EŪS*) Vasaras dienās Annimatsi kempingā Sihvā, Valgas apriņķī.

11.–13. jūlijā austrumieši kopā ar ģimenes locekļiem un draugiem devās tradicionālajā Jauno austrumiešu salidojuma laivu braucienā pa Dubnu.

3. septembrī “Austruma” karoga grupa piedalījās LU studentu svētku “Aristotelis” gājienā un citos svētku pasākumos. Pārstāvēt akadēmiskās vienības un citas nekorporāciju organizācijas, studentus uzrunāja sav. Ivars Dimdiņš.

5. septembrī akadēmiskā gada atklāšana vienības namā. Ar priekšlasījumu par

holokausta pētniecību Baldonē uzstājās sav. Mārtiņš Kazainis.

12. septembrī draugu/viesu vakars ar lekciju par vienības tradīcijām un vēsturi.

19. septembrī viesu vakars, kurā ar priekšlasījumu par alpīnismu uzstājās ceļotājs, uzņēmējs, profesors un karavīrs Juris Ulmanis.

3. oktobrī viesu vakarā ar priekšlasījumu “Mākslīgā intelekta aktuālie izaicinājumi: dziļā mācīšanās, lielle valodas modeļi un singularitātes punkts” uzstājās RTU Vadības informācijas tehnoloģijas katedras vadītājs profesors vb. Jānis Grabis.

10. oktobrī talka vienības namā – telpu sakārtošana/sagatavošana.

“Austruma” 140. gadaskvētku svinību dalībnieki

17. oktobrī akadēmisko vienību “Austrums” un “Latviete” kopīgs viesu vakars “Austruma” namā. Ar priekšlasījumu par pēdējo gadu atklājumiem Vecrīgas arheoloģijā uzstājās *Dr. hist.* vb. Artūrs Tomsons.

21. oktobrī Ērgļos ikgadējais rudens pārgājiens.

25. oktobrī sadraudzības vakars ar studentu korporāciju “Selga”. Ar priekšlasījumu par mikroplastmasas pētniecības projektu un tā rezultātiem uzstājās Latvijas Hidroekoloģijas institūta pārstāve doktorante Marta Barone.

4. novembrī “Austruma” 140. gadaskvītu svinības. Svinīgajā brīdī LU Mazajā aulā ar akadēmisko runu “Vai pastāvēs, kas pārvērtīsies? Akadēmisko mūža organizāciju nākotne” uzstājās *Dr. med.* vb. Pēteris Stradiņš. Pēc tam sekoja pusdienas vienības namā, bet vakara noslēgumā - Gadaskvītu balle Arhitektu namā Torņa ielā 11. Viesu vidū – sveicēji/-as no *EŪS*, akadēmiskās vienības “Latviete”, *EŪS Põhjala*, Latvijas studentu un studentu korporācijām u. c. draudzīgām organizācijām. Kanādas kopā gadaskvītu svinības notika 28. oktobrī.

18. novembrī dalība mūžorganizāciju gājienā uz Braļu kapiem un vecbiedru kapavietu apmeklēšana, kā arī neformāls svētku pasākums vienības namā.

23. novembrī vb. Paula Aldiņa piemiņas stipendijas infektoloģijā pasniegšana *Dr. Annai Žildei* Paula Stradiņa slimnīcā.

25. novembrī dalība *EŪS Põhjala* 139. gadaskvītu svinībās Tallinā.

28. novembrī kopīgs akadēmisko vienību “Austrums” un “Latviete” viesu vakars. Ar priekšlasījumu par latgaliešu rakstu valodu un tās lietojumu mūsdienās uzstājās literāte un redaktore Laura Melne.

30. novembrī LU Lielajā aulā “Austruma” pārstāvji sveica studentu korporāciju “Gundega” simtgades svinībās.

1.–3. decembrī dalība *EŪS* Filistru dienās Tartu.

8. decembrī “Austruma” namā akadēmisko vienību “Austrums” un “Latviete” kopīgi rīkotā viktorīna, kurā piedalījās vairākas studentu un studentu mūžorganizācijas.

12. decembrī Latvijas Nacionālās bibliotēkas Ziedoņa zālē 4. goda biedra Jāņa

Stradiņa 90 gadu jubilejas piemiņas akadēmiskie lasījumi.

20. decembrī gada sapulce vienības namā. Par vecāko ievēlēts sav. Pēteris Elmārs Rudzītis.

2024. gada 16. janvārī “Austruma” biljarda turnīrs. Uzvarētājs - jn. Ralfs Sauka.

25. janvārī Sv. Tatjanas dienas svinības “Austruma” namā, kurās piedalījās arī studentu/-šu korporācijas *Fraternitas Arctica* un *Sororitas Tatiana*.

3. februārī sav. *Mg. hist.* Germana Ļebzova vadītā ekskursija Valmieras muzejā un vecpilsētā.

19. februārī dalība akadēmiskās vienības “Latviete” literārajā vakarā. Ar priekšlasījumu “Sezonālās vīrusu infekcijas. Farmaceita ieteikumi” uzstājās akadēmiskās vienības “Latviete” draudzene Simona Brūvere.

21. februārī - Lasāmais vakars. Ar priekšlasījumu par pārgājienu maršrutu “Jūrtaka” un “Mežtaka” veidošanu uzstājās Vidzemes Augstskolas docents, tūrisma un vides eksperts *Mg. biol.* Juris Smaļinskis.

27. februārī zolītes mācīšanās vakars vb. Jāņa Grabja vadībā ar konkordijas “Valdemārija” līdzdalību.

29. februārī dalība akadēmiskās vienības “Latviete” literārajā vakarā. Ar priekšlasījumu par sociālo tīklu izmantošanas tendencēm Latvijā uzstājās akadēmiskās vienības “Latviete” saviete Marta Viduša.

2. martā “Austruma” nākotnei veltīta diskusija “Vai pastāvēs, kas pārvērtīsies?” vienības namā.

3. martā viesu vakars. Ar priekšlasījumu par mikrobioma ietekmi uz cilvēka organismu uzstājās vb. Aigars Reinis.

18. martā LU Mazajā aulā notika “Austruma” un LU Juridiskās fakultātes rīkotais otrais prof. vb. K. Čakstes demokrātijas priekšlasījums, kurā runu teica LR Ārlietu ministrijas īpašo uzdevumu vēstniece Baiba Braže.

19. martā vecbiedra Aināra Dimanta (1966–2024) piemiņas vakars vienības namā.

26. martā - austrumiešu ekskursija vb. Andra Anspoka vadītajā LU Cietvielu fizikas institūtā Rīgā.

5.–7. aprīlī dalība *EŪS* 154. gadaskvītkos Tartu.

11. aprīlī dalība ikgadējā talkā Sunākstes mācītājmuižas parkā.

13. aprīlī ikgadējais pavasara pārgājiens, šoreiz Abavas senlejā.

19. aprīlī jauniešu ciemošanās pie studentu korporācijas *Latvia*, uzzinot vairāk par studentu korporāciju dzīvi.

20. aprīlī ikgadējā talka "Austruma" nama telpās un dārzā.

22. aprīlī viesošanās pie studentu korporācijas *Imeria*, kur ar informatīvi izklaidējošu priekšlasījumu par Satversmes oriģināla meklējumiem uzstājās advokāts Edgars Pastars.

26. aprīlī akadēmisko vienību "Austrums" un "Latviete" kopīgi rīkotā viktorīna "Austruma" namā ar vairāku studentu un studentu mūžorganizāciju dalību.

30. aprīlī austrumiešu dalība Valpurģu nakts pasākumos Tartu.

17. maijā "Austruma" pārstāvji sveica studentu korporāciju "Dzintra" simtgades svinībās LU Lielajā aulā.

21. maijā ar jaunieša priekšlasījumu "Arābi 19. gs. latviešu presē" uzstājās Aleksandrs Grigorjevs.

18. maijā Vienību savienības Darba svētki Nāves salā, talkā nākot *EŪS*, *EŪS Põhjala* un akadēmiskajai vienībai "Latviete".

31. maijā akadēmiskā gada noslēguma pasākums vienības nama dārzā.

12. jūlijā dārza svētki "Austruma" nama dārzā. Ar priekšlasījumu par pieredzi brīvprātīgajā darbā Ukrainā uzstājās vecbiedra kandidāts Oskars Rode.

10.–11. augustā austrumieši kopā ar ģimenes locekļiem un draugiem devās tradicionālajā Jauno austrumiešu salidojuma laivu braucienā pa Rendu.

Sagatavoja: sav. **Ivars Dimdiņš**

AKADĒMISKĀ VIENĪBA "LATVIETE"

2023. gada 3. septembrī piedalījāties Latvijas Universitātes studentu svētkos "Aristotelis".

5. septembrī apmeklējām akadēmiskās vienības "Austrums" gada atklāšanas pasākumu, kurā uzstājās sav! Mārtiņš Kazainis ar priekšlasījumu par holokausta pētniecību Baldonē.

15. septembrī devāmies kopīgā ekskursijā pa Sporta pils dārziem sav! Ievas Lejiņas vadībā.

17. oktobrī kopā ar akadēmisko vienību "Austrums" rīkojām kopīgu viesu vakaru, kurā vb. Artūrs Tomsons uzstājās ar priekšlasījumu "Pēdējo gadu atklājumi Vecrīgas arheoloģijā".

4. novembrī piedalījāties akadēmiskās vienības "Austrums" 140. gadasvētkos.

18. novembrī devāmies ikgadējā akadēmisko mūža organizāciju svinīgajā gājienā uz Brāļu kapiem, pēc kura rīkojām tradicionālās svētku pusdienas, šoreiz restorānā "Lidojošā varde". Dienas noslēgumā apmeklējām 18. novembra svinības pie *Fraternitas Lataviensis*.

28. novembrī kopā ar akadēmisko vienību "Austrums" rīkojām kopīgu viesu vakaru, kurā uzstājās vēsturniece, literāte un žurnāliste Laura Melne ar priekšlasījumu "Latgaliešu rakstu valoda un tās lietojums mūsdienās".

30. novembrī apmeklējām studentu korporācijas "Gundega" simtgades svētku aktu.

8. decembrī kopā ar akadēmisko vienību "Austrums" rīkojām viktorīnu, kurā piedalījās pārstāves no studentu korporācijas "Dzintra".

26. decembrī pie vb. Gundegas Dambes atzīmējām Ziemassvētkus.

2024. gada 24. janvārī akadēmisko mūžorganizāciju kopīgais operas apmeklējums – noskatījāties Frančesko Čilea izrādi "Adriāna Lekuvrēra".

3. februārī piedalījāties akadēmiskās vienības "Austrums" rīkotajā ekskursijā uz Valmieru, ko vadīja sav! Germans Ļebezovs.

16. februārī apmeklējām studentu korporācijas "Staburadze" tematisko viktorīnu, kas bija ieturēta Valentīna dienas noskaņās.

17. februārī atvadījāmies no vb. Renātes Mednes.

19. februārī krāsu referātu "Sezonālās vīrusu infekcijas. Farmaceita ieteikumi" nolasīja akadēmiskās vienības "Latviete" draudzene Simona Brūvere. Vakaru apmeklēja akadēmiskās vienības "Austrums" un studenšu korporācijas "Staburadze" pārstāvji.

29. februārī krāsu referātu "Sociālo tīklu izmantošanas tendences Latvijā" nolasīja akadēmiskās vienības "Latviete" draudzene Marta Anna Viduša. Vakaru apmeklēja akadēmiskās vienības "Austrums" pārstāvji.

2. martā pie vb. Gundegas Dambes atzīmējām akadēmiskās vienības "Latviete"

99. gadaskvērpus. Tajos krāsu referātu nolasīja vienības "Latvietes" draudzene Dārta Viduša. Tāpat gada svētku laikā saviešu rindās uzņēma Simonu Brūveri, bet kā jaunietes - Martu Annu Vidušu un Dārtu Vidušu.

13. martā piedalījāmies korporācijas "Selnija" un studenšu korporācijas "Staburadze" rīkotajā erudīcijas spēlē "Prātpilnības rags".

1. aprīlī pie vb. Gundegas Dambes svinējām Lieldienas.

26. aprīlī kopā ar akadēmisko vienību "Austrums" rīkojām tradicionālo viktorīnu. Pasākumu apmeklēja studentu korporācijas *Tervetia* pārstāvji, studenšu korporāciju "Selga" un "Varavīksne" pārstāves.

18. novembra gājiena uz Brāļu kapiem dalībnieces

Akadēmiskās vienības “Latviete” 99. gada svētku svinībās

Zemeņu ballē

Baltajā ballē

No 30. aprīļa līdz 1. maijam bijām Tartu, Igaunijā, pie *EŪS Põhjala*, kur atzīmējām Valpurģu nakti.

11. maijā piedalījāmies Studenšu Prezidiju konventa rīkotajā bumelēšanā, iepazīstot korporāciju konventu dzīvokļus un namus. Komandas “Bermudu trīsstūris” sastāvā iegūta 2. vieta.

17. maijā apmeklējām studenšu korporācijas “Dzintra” simtgades svētku aktu.

18. maijā piedalījāmies Vienību savienības Darba svētkos Nāves salā.

No 4. aprīļa līdz 18. maijam piedalījāmies studenšu korporācijas *Imeria* rīkotajā sportiskajā izaicinājumā.

30. jūnijā pie vb. Gundegas Dambes svinējām Zemeņu balli.

12. jūlijā apmeklējām akadēmiskās vienības “Austrums” dārza svētkus, kuros uzstājās

vecbiedra kandidāts Oskars Rode ar stāstījumu par savu pieredzi brīvprātīgajā darbā Ukrainā.

No 10. līdz 11. augustam piedalījāmies akadēmiskās vienības “Austrums” rīkotajā laivu braucienā pa Rendu.

26. augustā apmeklējām studenšu korporācijas *Imeria* sportiskā izaicinājuma noslēguma pasākumu, kurā ar priekšlasījumu “Fiziskās slodzes testi” uzstājās ārste rezidente Laila Ušacka.

31. augustā pulcējāmies pie vb. Gundegas Dambes uz Balto balli, lai nosvinētu mācību gada sākumu.

Mācību gada garumā akadēmiskās vienības “Latviete” pārstāves kopā ar studenšu korporācijas “Dzintra” pārstāvēm apmeklēja studentu korporācijas “Selonija” rīkotās deju nodarbības.

Sagatavoja: sav! **Lāsma Gaile**,
akadēmiskās vienības “Latviete” rakstvede

Noteikumi autoriem

“Akadēmiskā Dzīve” ir reizi gadā latviešu valodā publicēts starpdisciplinārs žurnāls akadēmiskajai kopienai un citiem ieinteresētajiem par Latviju un starptautiski nozīmīgiem zinātnes, kultūras un sabiedriskiem jautājumiem, kas jau ir kļuvuši vai kļūst par zinātnu un kultūras vēsturi. Žurnāls publicē oriģinālu, anonīmi recenzētu zinātniskās izpētes darbu rezultātus zinātnes vēsturē, humanitārajās un sociālajās zinātnēs, kā arī jaunāko zinātnisko monogrāfiju un nozīmīgu Latvijas zinātnes notikumu apskatus. Rakstus publicē latviešu valodā, arī prof. J. Endzelīna rakstus; izskatīšanai pieņem arī angļu valodā sagatavotus manuskriptus. Raksts, kas iesniegts angļu valodā, pēc tā pieņemšanas publicēšanai tulkojams latviešu valodā. Redkolēģijai ir tiesības tulkot rakstu, neprasot autoram par to maksāt.

Raksti tiek pieņemti nepārtraukti. Raksta manuskripts iesniedzams elektroniskā formātā žurnāla redakcijai. Manuskriptam jābūt oriģinālam – iepriekš nublicētam un neiesniegtam citos zinātniskajos žurnālos. Atbildību par šī nosacījuma izpildi uzņemas raksta autors. Autors nodrošina, ka, iesniedzot rakstu, ir sakārtoti ar autortiesībām saistītie jautājumi par attēliem, datiem, citātiem (licences, līgumi, publicēšanas atļaujas u. tml.). Sākotnēji rakstu novērtē žurnāla galvenais redaktors, pārbaudot tā oriģinalitāti un pieņemot lēmumu par tā nosūtīšanu recenzēšanai, nodošanu autoram atkārotai pārskatīšanai vai noraidīšanu. Katru rakstu abpusēji anonīmi recenzē divi neatkarīgi attiecīgās zinātnu nozares eksperti, kuri pārstāv citu, ar autora institucionālo piederību nesaistītu, zinātnisko institūciju. Pēc recenzentu vērtējuma saņemšanas gala lēmumu pieņem redkolēģijas sēdē. Recenzējot tiek vērtēta rakstu atbilstība žurnāla mērķiem, to oriģinalitāte, aktualitāte, skaidrība, izklāsta loģika, zinātniskā novitāte, akadēmiskās literatūras pārziņāšana un valoda. Autori tiek iepazīstināti ar recenzentu vērtējumiem un piezīmēm.

Kad raksts saņemis pozitīvu redkolēģijas lēmumu un autors izdarījis prasītās korekcijas, redakcija patur tiesības veikt latviešu un angļu valodas redakciju, lai panāktu izteiksmes skaidrību, kā arī stila un noformējuma viendabību. Šie labojumi tiek saskaņoti ar autoru.

Recenzenti izvērtē manuskriptu vidēji viena līdz divu mēnešu laikā pēc tā iesniegšanas redakcijai. Raksti tiek publicēti vidēji četrus līdz sešu mēnešu laikā pēc manuskripta iesniegšanas redakcijai. Žurnāls nemaksā autoriem atbildību, autoriem nav jāmaksā par raksta recenzēšanu un publicēšanu.

Raksta struktūra un noformējuma tehniskās prasības. Manuskriptus pieņem datorrakstā *Word* formātā, lappuses formāts – A4, standarta teksta izvietojums, burtu lielums – 12 punkti, starp rindām 1,5 intervālu atstarpe (arī parindēs). Vēlamais burtveidols – *Times New Roman*. Maksimālais raksta garums – 30 000 iespaidzīmes (ieskaitot atstarpes), ieteicamais – 10–12 datorraksta lappuses, kurās ietilpst arī autora dzīvesgājums, kopsavilkums, atsaucis resp. piezīmes un literatūras saraksts.

Raksta virsrakstam ir jābūt formulētam latviešu un angļu valodā, neizmantojot versļus (lielos burtus). Raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto autora akadēmiskais dzīvesgājums aptuveni 700 iespaidzīmju apjomā (ieskaitot atstarpes) un jāpievieno autora ģimētnie – fotogrāfija elektroniskā formātā labā izšķirtspējā (vismaz 150 dpi).

Turpinājumā seko raksta kopsavilkums latviešu valodā un tā tulkojums angļu valodā 1500–2000 iespaidzīmju apjomā (ieskaitot atstarpes starp vārdiem), kurā pausts raksta mērķis un uzdevumi, formulēta galvenā problēma, parādīta novitāte un sniegti galvenie secinājumi. Kopsavilkumam jāpievieno pieci seši raksturvārdi latviešu un angļu valodā.

Atbilstoši satura izklāsta gaitai raksts sadalāms nodaļās, dodot tām precīzu nosaukumu. Raksta saturam un struktūrai jāatbilst zinātniska teksta veidošanas prasībām. Raksts uzsākams ar ievadu, kurā jāsniedz problēmas nostādne, pētījuma nepieciešamības pamatojums, pētījuma aktualitāte. Izklāsta daļā secīgi jāapraksta problēmas risinājums un veikta analīze, ietverot zinātniskās literatūras, izmantoto datu un to analīzes metožu aprakstu. Nobeiguma daļā jānodod konspektīvi secinājumi, vērtējumi un ieteikumi. Izklāstam jāattīstās loģiski, tam jābūt kompozicionāli pārdomātam, jēdzieniski precīzam, skaidram. Rakstam jābūt uzrakstītam labā valodā; sliktā valodā uzrakstītus darbus redakcija nepieņem.

Rakstā minētiem citvalodu īpašvārdiem jānorāda oriģinālrakstība. Jāizvairās no pārmērīgas svešvārdu lietošanas. Citātiem jābūt precīziem; ja tajos ir izlaidumi, tie jānorāda: nelieli izlaidumi (pāris vārdu) – ar divpunkti ..., bet lieli (vairāki teikumi) – ar divpunkti kvadrātiekvāvis [...]. Noformēšanas īpatnības: aiz punkta, komata, kā arī starp iniciāli un vārdu jābūt viena piesītiena atstarpei; teksta izcēlumi (trekninājums, slīpraksts u. tml.) jālieto konsekventi, pasvītrojumi nav vēlamī, nav arī vēlamas rakstu pieblīvēt ar izcēlumiem. Visi nosaukumi latviešu valodā liekami pēdīnās, bet nosaukumi svešvalodās rakstāmī slīprakstā, paskaidrojumi svešvalodās – iekavās un slīprakstā.

Teiktā iekļautie attēli papildus ir jāiesniedz kā atsevišķas labas kvalitātes datnes; tabulas, grafiki un diagrammas – rediģējamā formātā.

Atsauču noformēšana. Literatūras saraksts (vēres jeb bibliogrāfiskās norādes) novietojams raksta beigās. Autors atbild par vēru un atsaucī precizitāti. Literatūru kārto pēc latīņu alfabēta atbilstoši starptautiski pieņemtai transkripcijai, nešķirojot pēc valodām (netiek lietota kirilica utt.), un interneta publikācijām norāda datumu, kad tā aplūkota. Jālieto grāmatas, grāmatas nodaļas resp. rakstu krājuma raksta, žurnāla raksta un interneta publikācijas bibliogrāfiskā apraksta paraugi pēc Hārvarda sistēmas:

Lasmane, S. (2012) *Komunikācijas ētika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Hallin, D. C.; Mancini, P. (2004) *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Brikše, I.; Skudra, O.; Tjarve, R. (2002) Development of the Media in Latvia in the 1990s. Vihalemm, P. (ed.) *Baltic Media in Transition*. Tartu: Tartu University Press.

Balčytienē, A. (2009) Market-Led Reforms as Incentives for Media Change, Development and Diversification in the Baltic States: A Small Country Approach. *International Communication Gazette*, 71 (1–2), 39–49.

Rožukalne, A.; Kažoka, A.; Siliņa, L. (2024) “Are Journalists Traitors of the State, Really?” – Self-Censorship Development during the Russian-Ukrainian War: The Case of Latvian PSM. *Social Sciences*, 13 (7), 350. <https://doi.org/10.3390/socsci13070350>.

Dimants, A. (2016) Valsts nepieder kaimiņiem, bet viens likums – viena taisnība visiem. *Delfi* (11.07.2016.). <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/ainars-dimants-valsts-nepieder-kaiminiem-bet- viens-likums-viena-taisniba-visiem.d?id=47659107> (skatīts 06.11.2016.).

Baltic Media Advertising Market 2011 (2012) TNS Emor. http://www.tns.lv/wwwtnslv_resources/images/relizes/ADEX/2012/Baltic_Media_Advertising_Market_2011.pdf (skatīts 11.06.2012.).

Die Programme der Polytechnischen Schule zu Riga für die Jahre 1862/63–1881/82 (1881) Riga: Müller.

Rainis (1981) Kajs Grakhs. *Kopoti raksti*, 14. Rīga: Zinātne, 329–434.

Iekšējās atsaucis uz vērēm un piezīmes, ieskaitot norādes uz arhīvu dokumentiem, numurētā secībā dodamas zemsvītras piezīmēs attiecīgās lappuses beigās (burtu lielums – 10 punkti), parastī norādot izmantotās lappuses vai lapas; ērtības labad saprotami īsinot garu nosaukumu līdz tā pirmajiem vārdiem; vairāk nekā trīs autoru gadījumā norādot pirmo autoru ar papildinājumu “et al.”; izdošanas gadam pievienojot alfabēta burtu (a, b, c utt.) atbilstoši nosaukumu alfabētiskajai secībai, ja vienam un tam pašam autoram vienā gadā izdoti divi vai vairāk darbi. Dažādu iekšējo atsaucī piemēri:

Balčytienē 2009, 41–42; Brikše, Skudra, Tjarve 2002, 100; *Baltic Media Advertising Market* 2012; *Die Programme* 1881; Grosvalds et al. 2001; Rainis 1981b.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

ISSN 0516-3145

45

9 770516 314007